

การปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตย ศึกษาผ่านหนังสือเรียนสังคมศึกษา
ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

นางสาวกัปต์ฤทัย ปุ่ณคานนท์

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2552

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

INDOCTRINATED DEMOCRATIC IDEOLOGY IN HIGH SCHOOL SOCIAL SUBJECT
TEXTBOOK

Miss Kupluthai Pungkanon

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Political Economy

Faculty of Economics

Chulalongkorn University

Academic year 2009

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

การปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตย ศึกษาผ่านหนังสือเรียน
สังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

โดย

นางสาวกัญชภัค คุ้มคานนท์

สาขาวิชา

เศรษฐศาสตร์การเมือง

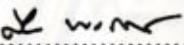
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ ดร. นवलน้อย ตีร์รัตน์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

รองศาสตราจารย์แล ดิลกวิทยรัตน์

คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารธุรกิจ

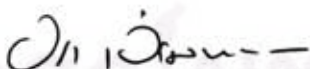

..... คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์
(ศาสตราจารย์ ดร. ตีรณ พงศ์มัทธมน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร. ผาสุก พงษ์ไพจิตร)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร. นवलน้อย ตีร์รัตน์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(รองศาสตราจารย์แล ดิลกวิทยรัตน์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์)

กัปกัฎกัฏย ปุงคานนท : การปลุกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตย ศึกษาผ่านหนังสือเรียน สังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย. (INDOCTRINATED DEMOCRATIC IDEOLOGY IN HIGH SCHOOL SOCIAL SUBJECT TEXTBOOK) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รองศาสตราจารย์ ดร. นवलน้อย ตวีรัตน์, อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม : รองศาสตราจารย์ แล ดิลกวิทยรัตน์ 167 หน้า.

การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีเป้าหมายเพื่อพิจารณาระบบการปลุกฝัง กล่อมเกลาอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่ปรากฏในหนังสือเรียน (หรือแบบเรียน) วิชาสังคมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยมีข้อสมมติฐานว่า ประเทศไทยได้ใช้หนังสือเรียนเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งในการถ่ายทอดอุดมการณ์ความเชื่อ ปลุกฝังค่านิยมและวัฒนธรรม รวมทั้งกล่อมเกลาพลเมืองของตนให้สมประสงค์ เพื่อผลแห่งความชอบธรรมในการปกครอง นับตั้งแต่สมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์สู่ สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา

บทวิเคราะห์ในงานศึกษาชิ้นนี้ ได้จำแนกออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงที่ 1 ภายหลังจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามพุทธศักราช 2475 ถึง พ.ศ.2500 ช่วงที่ 2 พ.ศ. 2501 – 2516 และช่วงที่ 3 พ.ศ.2517 – 2540 ซึ่งจากการศึกษาพบว่า เนื้อหาว่าด้วยการเมือง การปกครองและหน้าที่พลเมืองในหนังสือเรียนช่วงแรก ให้ภาพลักษณ์และความหมายของการปกครองระบอบใหม่อย่างชัดเจน สอดคล้องกับความใฝ่ฝันสู่ความเป็นรัฐสมัยใหม่ตามระบอบประชาธิปไตยในทัศนะของคณะราษฎร ต่อมา (พ.ศ. 2500 – 2516) สารดังกล่าวกลับถูกปรับเปลี่ยน โดยเน้นเนื้อหาเกี่ยวกับ "ความมั่นคง" ของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ตลอดจนการปลุกจิตสำนึกร่วมแห่งความเป็นพลเมืองที่ต้องร่วมมือกับรัฐในการบริหารประเทศ จนกระทั่งปัจจุบัน บทเรียนที่ว่าด้วยการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ปรากฏในหนังสือเรียนได้รับการตอกย้ำด้วยคำอธิบายในรายละเอียดมากขึ้นกว่าสมัยใด แต่เน้นเรื่องระบบระเบียบการปกครอง กลไกการถ่วงดุลอำนาจรัฐ วิวัฒนาการระบอบประชาธิปไตย สถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นสถาบันค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย และสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ของพลเมืองที่จะต้องร่วมรับผิดชอบการปกครองให้สัมฤทธิ์ผลได้

สาขาวิชา.....เศรษฐศาสตร์การเมือง..... ลายมือชื่อนิติ..... *K. Puyar*
 ปีการศึกษา..2552..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก..... *ทวีรัตน์*
 ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม..... *แล ดิลกวิทยรัตน์*

4985653829 : MAJOR POLITICAL ECONOMY

KEYWORDS : DEMOCRACY / TEXTBOOK

KUPLUTHAI PUNGANON : INDOCTRINATED DEMOCRATIC
IDEOLOGY IN HIGH SCHOOL SOCIAL SUBJECT TEXTBOOK

THESIS ADVISOR : ASSOC. PROF. NUALNOI TREERAT, Ph. D.,

CO-ADVISOR : ASSOC. PROF. LAE DILOKVIDHYARAT, 167 pp.

This thesis aims to consider the process of instilling democratic ideology which appeared in senior high school's Social Studies textbooks. With an assumption that Thai government uses textbook as an important tool for transferring ideology and beliefs as well as instilling values and cultures, it brings up its ideal citizen for the state's legitimacy since the change from Absolute Monarchy to Constitutional Democracy in 1932. The analysis is divided into three periods. The first is after the declaration of a Constitutional Democracy of Siam in 1932 to 1957, the second is during 1957 to 1973, and the third is after 1973.

The study finds that the contents about political socialization and citizens' duty was clarify according to the new political system which related to the perspective of the dream nation-state within the democratic society of the revolutionists. Later on during 1957 to 1973, the contents had been adjusted by emphasized on the "stability" of main institutions; Nation, Religion, and Monarchy as well as encouraged political consciousness of citizens to cooperate with the government in governing the country. Until present time, the lessons about democratic ideology in social subject textbook have been explained in details more than any periods. It stresses on rules and regulations, balance of power mechanism, democratic development, the role of Monarchy in reassuring democratic stability, as well as the rights, freedom, and duty of responsible citizens.

Field of Study : Political Economy.....

Student's Signature

Academic Year : 2009.....

Advisor's Signature

Co-Advisor's Signature

K. Pungthai

N. Treerat

Lae Dilokvidhyarat

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงด้วยดีโดยได้รับความกรุณาช่วยเหลือจากบุคคลต่าง ๆ ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ทั้งสองท่านเป็นอย่างสูง ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร. นवलน้อย ตริรัตน์ และรองศาสตราจารย์แล ดิลกวิทยรัตน์ ครูผู้คอยให้คำแนะนำและความรู้ด้วยความเมตตากรุณา ความเอาใจใส่ และความเป็นกันเอง แก่ศิษย์ ซึ่งทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์

ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และศาสตราจารย์ ดร. ผาสุก พงษ์ไพจิตร ครูใหญ่ผู้เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานวิชาการชิ้นนี้ อาจารย์ทั้งสองเป็นตัวอย่างของความพากเพียรในการแสวงหาความรู้และการสืบค้นเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์อย่างแท้จริง นอกจากนี้ ขอขอบพระคุณ ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ นักวิชาการอาวุโสที่ได้สละเวลาและชี้แนะทิศทางการพัฒนางานชิ้นนี้ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ คุณตุลสถิตย์ ทับทิม คุณวีณา ฐปกระแจะ และคุณภัทรวดี ภัทรนาวิก หัวหน้าที่เข้าใจและอนุญาตให้ผู้เขียนได้ใช้เวลาอย่างเต็มที่ในการศึกษาเล่าเรียน และขอขอบคุณ คุณอโณทัย จันทรดี คุณวรวรณี วุฒิฤทธากุล คณาจารย์ พี่ ๆ และเพื่อน ๆ คณะเศรษฐศาสตร์การเมือง (รุ่นที่ 6) ที่คอยส่งเสริม แบ่งปันความรู้และประสบการณ์ทั้งในและนอกห้องเรียน นอกจากนี้ ขอขอบคุณ การช่วยเหลือด้านเอกสารอย่างยินดีของเจ้าหน้าที่ห้องสมุดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะครุศาสตร์ และคณะรัฐศาสตร์ ที่เก็บรักษาหนังสือไว้เป็นอย่างดี นับเป็นส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้

สำหรับกำลังใจเบื้องหลังวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ ขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อโกวิทและคุณแม่สมนึก ปุ่กคานนท์ พร้อมทั้งคุณแม่อำพันและคุณโทนี่ เซสนีย์ ที่ให้แรงใจสนับสนุนผู้เขียนเสมอมา นอกจากนี้ ผู้เขียนยังรู้สึกซาบซึ้งในเวลาและการดูแลของ คุณแม่สุวิมล เอื้อธารพิสิฐ คุณวีณาและคุณทาเคะฮิโกะ ยามากะตะ ผู้เสียสละตลอดระยะเวลาในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สุดท้ายนี้ ขอขอบคุณครอบครัว คุณเอกชัยและเด็กชายธรรมธร เอื้อธารพิสิฐ ที่ช่วยเติมเต็มชีวิตด้วยความรักและความเอาใจใส่ ซึ่งทำให้ผู้เขียนมีกำลังใจและความมุ่งมั่นที่จะเขียนงานชิ้นนี้จนสำเร็จ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	4
1.3 ขอบเขตของการศึกษา.....	4
1.4 วิธีการศึกษา.....	4
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	5
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและการทบทวนวรรณกรรม.....	6
2.1 ทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่.....	6
2.2 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	10
2.3 ทบทวนวรรณกรรมผ่านแบบเรียนในระบบอบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์	14
2.3.1 สภาพการศึกษาก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.	
2475.....	14
2.3.2 กระแสประชาธิปไตยในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์.....	22
2.3.3 การปลูกฝังแนวคิดให้เกิดความหวงแหนต่อสถาบันชาติ.....	33
2.3.4 การปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบัน	
พระมหากษัตริย์.....	39
บทที่ 3 แบบเรียนในระบบอบรัฐธรรมนุญ.....	43
3.1 นโยบายรัฐต่อการสนับสนุนการปกครองระบอบรัฐธรรมนุญ.....	44
3.2 การเริ่มต้นระบอบอำนาจนิยม.....	50
3.3 การปลูกฝังให้นักเรียนเลื่อมใสระบอบรัฐธรรมนุญ.....	55
3.4 การปลูกฝังเรื่องสถานะของพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนุญ.....	69
3.5 การปลูกฝังค่านิยมใหม่.....	73

บทที่ 4 แบบเรียนในระบอบประชาธิปไตยแบบไทย.....	79
4.1 การสถาปนาอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบพ่อขุน.....	80
4.2 วิกฤตติความชอบธรรมของระบอบปฏิวัติ.....	89
4.3 การปลูกฝังเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย.....	95
4.4 การปลูกฝังเรื่องชาติที่มีระเบียบวินัย.....	104
4.5 การปลูกฝังเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของชาติ.....	106
บทที่ 5 แบบเรียนในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข.....	113
5.1 สังคมการเมืองไทย หลังเหตุการณ์ “14 ตุลา” ถึง พ.ศ.2540.....	114
5.2 การปลูกฝังเรื่องความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในสมัย ประชาธิปไตย.....	123
5.3 การปลูกฝังเรื่องวิวัฒนาการประชาธิปไตยของไทย.....	128
5.4 การปลูกฝังจิตสำนึกเรื่องพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย.....	137
บทที่ 6 บทสรุปเชิงวิเคราะห์.....	142
รายการอ้างอิง.....	156
ภาคผนวก.....	165
ภาคผนวก ก.....	166
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	167

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบสาระสำคัญในหนังสือเรียน..... 154

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ให้สัมภาษณ์กับฉัตรทิพย์ นาถสุภา ก่อนที่จะถึงแก่กรรมเพียงหนึ่งปี (พ.ศ. 2525) ว่า “ประชาธิปไตย” เป็นสิ่งที่มนุษยชนส่วนมากปรารถนา พรรคและองค์การต่างๆ จึงใช้วิธีชักจูงบุคคลให้เข้าร่วม โดยอ้างว่าจะต่อสู้เพื่อให้ประเทศมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น แต่ผู้บริสุทธิ์ที่ได้รับคำชักชวนนั้น ก็ต้องให้ “สติประกอบด้วยปัญญา” พิจารณาว่าพรรคและองค์การนั้นๆ ได้ปฏิบัติเพื่อประชาธิปไตยให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น หรือเขาปฏิบัติให้ประชาธิปไตยคงที่ หรือให้ถอยหลังกลับไปสู่ระบบที่ไม่เป็นประชาธิปไตย (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2526 : 14) สิ่งสำคัญที่รัฐบุรุษเน้นย้ำคือ “สติที่ต้องประกอบด้วยปัญญา” ท่านยังกล่าวอีกว่าวิธีการศึกษาแบบจักรวรรดินิยมบางประเทศที่ทำให้คนเป็น “มนุษย์เครื่องจักรกล” เพราะใช้วิธีผลิตผู้สำเร็จการอย่างเร่งรีบเพื่อให้ได้ปริมาณ (Quantity) จึงละเลยการอบรมสั่งสอนให้เกิดสติสัมปชัญญะในการพิจารณาหรือวิจารณ์ เช่น การสอบไล่ที่จะทดสอบนักศึกษา ก็ใช้วิธีที่ภาษาไทย ปัจจุบัน เรียกว่า “ปรนัย” จึงไม่อาจทดสอบถึงความสมบูรณ์ของ “สติ” ที่ต้องประกอบด้วย “ปัญญา” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2526 : 8-9)

อย่างไรก็ดี ในสังคมปัจจุบันพัฒนาทางการเมืองของไทยในระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร วิฤติการทางการเมืองย่อมสะท้อนให้เห็นเป็นอย่างไร การพิจารณาถกเถียงเรื่อง “คุณภาพ” การศึกษาจึงเป็นสิ่งที่มีความหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยปัจจุบันที่การเมืองเข้าไปอยู่ในบ้าน แต่กลับกลายเป็นเรื่องต้องห้าม (taboo) ในบทสนทนาของครอบครัว เพราะมักกลายเป็นชนวนให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งได้ ทำให้พ่อ แม่ และสมาชิกในครอบครัวไม่สามารถพูดคุยปรึกษาหารือกันได้อย่างตรงไปตรงมา ยิ่งไปกว่านั้น นอกจากเกมการเมืองอันแยบยลของนักการเมืองไทย ยังมีข่าวสารและข้อมูลที่มีอยู่อย่างล้นเกิน ย่อมมีผลต่อการครุ่นคิดพิจารณา การตัดสินใจหรือการใช้วิจารณญาณเกี่ยวกับคุณค่าหรือค่านิยม (value judgment) และโลกทัศน์ (World view) ของเยาวชน การศึกษาขั้นพื้นฐานในระบบโรงเรียนจึงมีบทบาทสำคัญในการเตรียมความพร้อมของเยาวชนไทยที่จะใช้สิทธิตามระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะในระดับมัธยมปลาย วัย 15-17 ปี ซึ่งกำลังเติบโตและกำลังจะได้มีส่วนร่วมทางการเมืองออกเสียงเลือกตั้งเป็นครั้งแรกในฐานะผู้บรรลุนิติภาวะตอนที่พวกเขาจบการศึกษาในขั้นนี้

“หนังสือเรียน” หรือ “แบบเรียน” มีความสัมพันธ์โดยตรงกับนักเรียนในฐานะการสื่อสารทางสังคมที่ย่นมโนทัศน์สำเร็จรูป (Conceptualization) ให้แก่นักเรียน ซึ่งนักเรียนจะซึมโนทัศน์นี้

ในการกลับเพื่อให้เข้าใจปรากฏการณ์ในชีวิตจริงของตน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538 : 84-87) ดังนั้น การกล่อมเกล่า ปลูกฝังค่านิยมใดๆ ในหนังสือเรียนจึงมีผลทำให้ผู้ปกครองทุกสมัยให้ความสำคัญ เพราะหนังสือเรียนเป็นผู้รวบรวมความคิดจากสังคมมาบรรจุไว้อย่างเป็นระบบ รัฐจึง “ผูกขาด” (Monopoly) การกำหนดแผนการศึกษาแห่งชาติ นโยบายการศึกษา หลักสูตร สาระการเรียนรู้ ตลอดจนการตรวจอนุมัติหนังสือเรียนมาโดยตลอด เพื่อสร้างความชอบธรรมและเพื่อให้พลเมืองมีทัศนคติยอมรับในการปกครองของตน

นี่อาจเป็นส่วนหนึ่งที่ใช้อธิบาย ถึงสาเหตุที่การอธิบายสังคมไทยบางอย่างจึงเวียนวนซ้ำ เก่าอยู่เช่นนี้มาหลายชั่วอายุคน เช่น เงื่อนไขความไม่พร้อมทางการศึกษาของชาวสยามในการ ปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งหากถือว่าโครงสร้างทางสังคมย่อมมีรากฐานอยู่บนวาทกรรม หนึ่งๆ ความสืบเนื่องคงทนของโครงสร้างสังคมไทยก็เกิดขึ้นได้ เพราะการศึกษาภาคบังคับและ หนังสือเรียนเป็นปัจจัยสำคัญ ในการผลิตซ้ำซึ่งวาทกรรมอันเป็นรากฐานของโครงสร้างส่วนบนของ สังคม ความเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่จะกระทบถึงแก่นของมโนทัศน์ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

ตามหลักเศรษฐศาสตร์การเมือง ที่ให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม การวิเคราะห์ “อุดมการณ์” (Ideology) หรือ “ระบบความคิด” ถือเป็น ส่วนหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน ซึ่งบุคคลนำไปใช้ในการอธิบาย และสร้างความชอบธรรมให้แก่ การกระทำหนึ่งๆ ไม่ว่าจะเป็เป้าหมาย หรือมาตรการต่างๆ ซึ่งดำเนินการไปเพื่อรักษา ปรับปรุง หรือเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเมืองที่ดำรงอยู่ก็ตาม อุดมการณ์จะเป็นเครื่องชี้ นำ ความสำคัญในการช่วยให้มนุษย์เราสามารถมองเห็นได้ว่า ระบบเศรษฐกิจการเมืองเป็นอย่างไร และควรจะเป็นอย่างไร

สถาบันการศึกษาและหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย มี นัยสำคัญที่พึงพิจารณา 2 ประการ กล่าวคือ

ประการแรก สถาบันการศึกษาถือได้ว่าเป็นสถาบันที่ทำงานควบคุมด้านจิตสำนึก อุดมการณ์ หากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างทางอำนาจตามแก่นของเศรษฐศาสตร์ การเมือง การสร้างองค์ความรู้อย่างเป็นทางการที่ผลิตโดยรัฐ ถือเป็นการใช้อำนาจผ่านโครงสร้าง ส่วนบน คือยังคงมีลักษณะ “ผูกขาด” ในการกำหนดสาระ หลักสูตรและข้อบังคับของหนังสือเรียน ที่อนุญาตให้ใช้สอนในโรงเรียนได้ ตลอดจนการควบคุมสถาบันการศึกษาทั้งของรัฐและเอกชนให้ ปฏิบัติตามนโยบายการศึกษาของรัฐจึงเป็นไปอย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะการศึกษาภาคบังคับ (Compulsory Education) ทั้งนี้สำหรับการศึกษาขั้นพื้นฐานส่วนมากแล้วบริหารจัดการและ ควบคุมโดยรัฐ การครอบงำสถาบันการศึกษาจึงมีความสำคัญยิ่ง เนื่องจากโดยธรรมชาติของ สถาบัน คือระบบที่มีความคงทนยืนนาน (Durable systems) มีการสถาปนา และปลูกฝัง กฎระเบียบ จารีตต่างๆ ในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในสังคม สถาบันการศึกษาช่วยให้ชน

ชั้นปกครองคาดการณ์ถึงความประพฤติของผู้อื่นได้ ทั้งทางความคิดและการกระทำ (Michael W. Apple, 2003 :1)

การพัฒนาพลเมืองที่พึงปรารถนาโดยรัฐ ผ่านระบบโรงเรียนและหนังสือเรียนจึงมีวัตถุประสงค์สำคัญ เพื่อเป็นการวางรากฐานสังคม การจัดการศึกษาจึงเป็นเครื่องมือและกลไกสำคัญของรัฐในการพัฒนาความรู้เพื่อการกลมเกลียว เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และสร้างคุณสมบัติบางประการในผู้เรียนโดยเฉพาะในเด็กและเยาวชน ดังเช่นที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในบันทึกสมามคมวรรณคดี ปีที่ 1 เล่ม 5 พ.ศ. 2475 ว่าการที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงรับสั่งให้พระโหราธิบดีแต่งแบบเรียนจินตามณีขึ้นนั้น สันนิษฐาน ด้วยปรากฏในเรื่องพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ว่า เมื่อพวกเขาทลวงฝรั่งเศสแรกเข้ามาสอนศาสนาคริสต์ในพระนครศรีอยุธยา นั้น มาตั้งโรงเรียนขึ้นสำหรับสอนหนังสือแก่เด็กไทยด้วย อาศัยเหตุนี้เห็นว่าเป็นเพราะสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชดำริว่าถ้าฝ่ายไทยเองไม่เอาธุระจัดบำรุงการเล่าเรียนให้รุ่งเรืองก็จะเสียเปรียบฝรั่งเศส (กฤษณา สินไชย และรัตนา ภาซาฤทธิ, 2520 : 2) นอกจากนี้ เพื่อให้เกิดเอกภาพในการปกครองประเทศ มีจิตสำนึกความเป็นชาติร่วมกัน หรือมีสัญลักษณ์แห่งความเป็นไทยร่วมกันก็ดี ชั้นผู้ปกครองได้ให้ความสำคัญในการควบคุมการจัดการศึกษาและการจัดทำหนังสือเรียนมาตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อประเทศสยามมีการจัดระบบการศึกษาสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 กระทรวงธรรมการได้มีประกาศคำสั่งเรื่องตำราแบบเรียน พ.ศ. 2455 เรื่องอนุญาตให้ใช้แบบเรียนในโรงเรียน โดยระบุความประสงค์ที่จะป้องกันมิให้โรงเรียนใช้หนังสือแบบเรียนและตำรับตำราที่ผิดคลาดเคลื่อน หรือที่กล่าวข้อความไม่ต้องด้วยความประสงค์ที่ได้วางไว้ในหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ อันเป็นแบบไมดีที่จะพาให้นักเรียนหลงผิดไปในความรู้ที่ได้เล่าเรียนไว้หรือที่จะชักชวนให้นักเรียนมีจรรยาเขวในทางมิชอบด้วยขนบธรรมเนียมและประเพณีของบ้านเมือง จึงได้ตราข้อบังคับเรื่องแบบเรียนที่จะใช้ในโรงเรียน (กฤษณา สินไชย และรัตนา ภาซาฤทธิ, 2520 : 60)

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่าการวิเคราะห์หนังสือเรียนย่อมมีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างมโนทัศน์กำหนดระบบความคิดของนักเรียนและเยาวชนซึ่งจำเป็นต่อการวางรากฐานการเจริญเติบโตของพลเมืองของชาติโดยตรง ทั้งนี้เพราะหนังสือเรียนคือ “สื่อสาร” การปกครองที่สำคัญของรัฐที่รัฐจะได้อาศัยถ่ายทอดและครอบงำระบบความคิดของนักเรียน ให้ยอมรับในอุดมการณ์หลักของชนชั้นปกครอง และเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายอำนาจได้

ประการที่สอง หนังสือเรียนมีหน้าที่สำคัญ คือเป็นวิธีที่รัฐใช้ในการกลมเกลียวพลเมือง (Means of Orientation) ให้มีความคิด ความเชื่อ และค่านิยม ตามที่รัฐต้องการปลูกฝัง นอกจากนี้หนังสือเรียนยังมีหน้าที่สำคัญในฐานะการสื่อสารทางสังคม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538 : 84-87) โดยทำหน้าที่เป็นผู้ยกระดับปรากฏการณ์ขึ้นเป็นมโนทัศน์ นิธิอธิบายว่าประสบการณ์ในชีวิตจริงของ

คนนั้นอยู่ในขั้นปรากฏการณ์ และน้อยครั้งที่คนจะรวบรวมปรากฏการณ์เหล่านั้นมาทำความเข้าใจ เห็นได้ว่าเพื่อสร้างมโนทัศน์สำเร็จรูปขึ้นสำหรับอธิบายปรากฏการณ์หลายๆ อย่าง หนังสือเรียนจึงได้เป็นสื่อสารที่จะยื่นมโนทัศน์สำเร็จรูปให้แก่ักเรียน รวมทั้งเป็นผู้รวบรวมความคิดจากสังคมมาบรรจุไว้อย่างเป็นระบบ

ดังนั้น วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงทำการวิเคราะห์หนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ทางการเมืองและกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย การสร้างองค์ความรู้ต่างๆ อย่างเป็นทางการโดยผ่านหนังสือเรียนที่เป็น "สื่อ" สำคัญในการเอื้อประโยชน์ต่อผู้มีอำนาจหรือชนชั้นปกครอง

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ทางการเมืองและอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่ปรากฏในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

วิทยานิพนธ์นี้ต้องการวิเคราะห์การกล่อมเกลา ปลุกฝัง อุดมการณ์ประชาธิปไตยในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย เลือการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและการเมือง มโนทัศน์ในแต่ละสมัย ที่รัฐได้ปลุกฝัง ความรู้ ค่านิยมในหนังสือเรียนดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในส่วนที่หนังสือเรียนจะมีบทบาทต่อการสร้างมโนทัศน์ ความเข้าใจ และการแสดงออกสำนึกทางการเมืองของนักเรียนอย่างไร เมื่อได้รับการกล่อมเกลาผ่านหนังสือเรียนนั้นมิได้อยู่ในขอบเขตของงานวิจัยชิ้นนี้ เนื่องด้วยนอกเหนือจากหนังสือเรียนแล้ว ยังมีสื่อสารทางสังคมอื่น ๆ อีก เช่น ศิลปวัฒนธรรม สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ที่อาจมีอิทธิพลต่อโลกทัศน์ของนักเรียนได้ เพราะฉะนั้น การศึกษาจากหนังสือเรียนเพียงอย่างเดียวอาจทำให้ไม่เห็นเจตนาความตั้งใจของรัฐอย่างชัดเจน

1.4 วิธีการศึกษา

ศึกษาเรื่องปลุกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตยที่ปรากฏในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงแรกระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2500 ช่วงที่สองระหว่าง พ.ศ. 2501 – 2516 และ ช่วงที่สามระหว่าง พ.ศ. 2517 - 2540 ตลอดจนการทบทวนวรรณกรรมผ่านแบบเรียนหลวง ช่วง พ.ศ. 2414 – 2474 โดยศึกษาจากแบบเรียนของกรมวิชาการ กระทรวงธรรมการในอดีต หนังสือเรียนสังคมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ทั้งรายวิชาบังคับและรายวิชาเลือก เช่น วิชาหน้าที่พลเมือง วิชาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม วิชาการเมือง

การปกครอง หนังสือที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจการเมือง และสังคมในสมัยต่างๆ โดยใช้กรอบวิเคราะห์ตามหลักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมือง

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจการเมืองและการศึกษา โดยสามารถเปรียบเทียบเนื้อหาสาระของหนังสือเรียนในช่วงเวลาต่างๆ ทำให้เห็นภาพรวมของการที่ชนชั้นปกครองสอดแทรกใช้หนังสือเรียนเป็นสื่อในการถ่ายทอดค่านิยม อุดมการณ์ของชนชั้นหลัก เพื่อกล่อมเกลาให้ผู้เรียนมีทัศนคติและความคิดเห็นที่สอดคล้องกับรัฐในเวลานั้นๆ เป็นการสร้างอำนาจความชอบธรรมให้กับการเมืองการปกครองของตน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีและการทบทวนวรรณกรรม

2.1 ทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่

ทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่ (Theory or Hegemony) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นักปรัชญาและนักเคลื่อนไหวทางการเมืองชาวอิตาลี ผู้มีชีวิตอยู่ช่วงปี ค.ศ. 1891 – 1937 (พ.ศ. 2434 – 2480) เป็นนักทฤษฎีมาร์กซิสม์คนแรกที่ได้พยายามศึกษาและให้ความสำคัญแก่บทบาทของโครงสร้างส่วนบนอย่างจริงจังในฐานะเป็นจักรกลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ได้มาซึ่งระบอบสังคมนิยม การที่กรัมสกีเสนอทฤษฎีว่าด้วยโครงสร้างส่วนบนนั้นมีวัตถุประสงค์ว่า “อุดมการณ์” นั้นสามารถเป็นพลังวัตตอย่างหนึ่งที่จะผลักดันไปสู่การเปลี่ยนแปลง (การปฏิวัติ) กรัมสกีมุ่งเน้นให้เห็นว่าระบบการเมืองและจิตสำนึกที่มีอยู่ในแต่ละสังคม (โครงสร้างส่วนบน) ใช่ว่าจะถูกกำหนดโดยระบบเศรษฐกิจ (โครงสร้างชั้นพื้นฐาน) เพียงด้านเดียว หากยังขึ้นอยู่กับตัวบุคคลซึ่งมีบทบาทในโครงสร้างส่วนบนสามารถใช้โครงสร้างชั้นพื้นฐานเป็นเครื่องมือให้บังเกิดความเปลี่ยนแปลง (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2525 : 163 - 164)

ผลสำเร็จของการปฏิวัติสังคมที่สมบูรณ์ หรือที่กรัมสกีเรียกว่าการครองความเป็นใหญ่นั้น จะต้องดำเนินการผ่านสองขั้นตอน คือ จะต้องเอาชนะในทางอุดมการณ์เสียก่อนที่จะทำการยึดอำนาจรัฐ การเอาชนะทางอุดมการณ์จะเป็นผลแค่ไหนขึ้นกับความสำเร็จในการดึงเอาประชาชนที่อยู่กลางมาเป็นฝ่ายเดียวกับตนให้เข้าสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงให้มากที่สุด ทั้งนี้โดยอาศัยเครื่องมือ เช่น สื่อมวลชน นักบวช และโดยเฉพาะปัญญาชน ซึ่งการต่อสู้ทางอุดมการณ์นั้นเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลายาวนาน แต่เป็นเงื่อนไขที่ต้องทำก่อนยึดอำนาจรัฐ ความสำเร็จของการได้ชัยชนะทางอุดมการณ์นอกจากจะช่วยให้การยึดอำนาจรัฐได้รับการต่อต้านน้อยที่สุดแล้ว ยังเป็นหลักประกันของการที่กลุ่มผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองจะกุมอำนาจในสังคมได้นานที่สุดด้วย ทั้งนี้เพราะสามารถปกครองโดยการยอมรับแทนการบังคับ ถ้าฟังเพียงการยึดอำนาจรัฐได้จะไม่สามารถทำให้การครองความเป็นใหญ่ได้นั้น เนื่องจากอำนาจรัฐไม่ได้อยู่โดยเอกเทศ หากแต่ต้องสัมพันธ์หรืออิงกับการยอมรับเสมอ การยึดอำนาจรัฐโดยยังไม่ได้ชัยชนะทางอุดมการณ์จึงเป็นการเสี่ยงอย่างมาก เพราะไม่มีปัจจัยอะไรที่จะรองรับหรือค้ำประกันได้ว่า ภายหลังการยึดอำนาจรัฐแล้ว การปฏิวัติจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างมีเสถียรภาพและมั่นคง (แล ดิลกวิทย์รัตน์, 2550 : 107-108 ; สุรพงษ์ ชัยนาม, 2525 : 169 - 174)

“ทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่” ของกรัมสกี คือหลักการทางการเมืองที่คิดค้นขึ้นเพื่อใช้อธิบาย การไม่เกิดขึ้นของการปฏิวัติทางสังคมในประเทศประชาธิปไตยตะวันตก ในสังคมที่ถูกเอา

รัดเอาเปรียบ ถูกกดขี่ตามธรรมชาติของสังคมทุนนิยม ทั้งนี้เพราะว่าในกระบวนการพัฒนา (condition in process) ชนชั้นนำไม่ได้เพียงแต่ “ปกครอง” และออกกฎเกณฑ์ต่างๆ แต่ยังเป็นผู้ “นำ” สังคมในทางปัญญาและศีลธรรมด้วย

กรัมซีเสนอแนวความคิดเรื่องการครองความเป็นใหญ่ไว้ว่า แม้รัฐจะมีเครื่องมือและกลไกในการควบคุมประชาชน ทั้งอาวุธยุทโธปกรณ์และอำนาจผ่านทางนิติบัญญัติแล้ว กระนั้นรัฐยังจำเป็นต้องใช้วิธีโน้มน้าวพลเมืองให้คล้อยตามและปฏิบัติตามแนวนโยบายที่รัฐกำหนดด้วย การที่รัฐและชนชั้นปกครองต้องต่อสู้ตามแนวทางดังกล่าวก็เพราะรัฐต้องการครองความเป็นผู้นำทางปัญญา ศีลธรรม จริยธรรม ความดีงาม ตลอดจนวัฒนธรรม และความคิดทางการเมือง ทั้งนี้ ในสังคมทุนนิยมสมัยใหม่ ชนชั้นที่มีอำนาจทางการเมือง ไม่ได้ครอบงำโดยใช้กำลังและอำนาจบังคับโดยตรง (Coercive Power) เช่น ระบบทหาร ตำรวจ กฎหมาย ศาล คุก เท่านั้น หากยังจำเป็นต้องอาศัยการยอมรับ (Consent) ทางอุดมการณ์และค่านิยมจากประชาชนด้วย โดยอาศัยความสามารถในการกล่อมเกล่าประชาชน (Persuasive Power) เพื่อถ่ายทอด ความคิดความเชื่อ และอุดมการณ์หลัก (Dominant ideology) เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจสังคมจำเป็นต้องเปิดให้ประชาชนได้รับการศึกษาและสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลมากขึ้นในระดับหนึ่ง ดังนั้น ปัญญาชนจึงมีบทบาทสำคัญในทางอุดมการณ์หรือโครงสร้างส่วนบนเพื่อที่จะช่วยให้ประชาชนยอมรับระบบการผลิต การปกครอง และสังคมแบบที่เป็นอยู่ ว่าเป็นสิ่งที่ชอบธรรม ชนชั้นปกครองเห็นว่าภาวะ “ความคิดนำ” (Hegemony) ทางอุดมการณ์ มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการใช้กำลังอำนาจรัฐบังคับ ทั้งนี้ ภาวะความคิดนำมีความสำคัญมาก เพราะไม่เพียงแต่เป็นการสร้างอิทธิพลต่อทิศทางการเมืองของมวลชนเท่านั้น แต่ยังมีคามหมายครอบคลุมถึงวิธีที่มวลชนดูโลกหรือสังคม และตีความประสบการณ์ในการดำรงชีวิตประจำวันของเขาทั้งหมดเลยทีเดียว (วิทยากร เชียงกูล, 2538 : 51 -56)

ในแง่นี้ คุณค่าและฉันทามติใดๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมจึงย่อมดูเหมือนเป็นที่ยอมรับและสนับสนุนจากกลุ่มประชาชนระดับล่างอย่างเห็นได้ชัด ปราศจากคำถามหรือข้อสงสัยด้วยถูกทำให้รับรู้ว่าเป็นข้อตกลงร่วมกันของทุกฝ่ายในสังคม ซึ่งถือเป็นการลงเอยที่สมบูรณ์ แลดูเป็นธรรมชาติสมปรารถนาของกลุ่มผู้นำหรือบรรดาชนชั้นผู้ปกครอง ทั้งนี้ เพื่อธำรงรักษาโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ในสังคมทุนนิยมเอาไว้ แม้มติในเรื่องดังกล่าวอาจมีความไม่เป็นธรรมและเต็มไปด้วยการเอาเปรียบเอาเปรียบระหว่างชนชั้นก็ตามที อย่างไรก็ตามก็ กรีมซีเสนอว่า ผลลัพธ์ของกระบวนการที่กล่าวมา ไซ่ว่าจะเป็นไปในทิศทางเดียวเสมอไป เนื่องจากในหลายกรณีก็มีการขัดแย้งและเจรจาต่อรองจากชนชั้นผู้ถูกปกครองเช่นกัน ฉะนั้นเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ที่ขาดการยอมรับจากมวลชน จะเปิดทางให้การแก้ปัญหาโดยบุคคลที่มีความเด็ดขาดและมีลักษณะความเป็นผู้นำสูง มีผลประโยชน์เหนือกลุ่มความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ อำนาจซึ่งถูกผูกโยงเข้ากับตัวบุคคลจึงเกิดระบอบเผด็จการซึ่ง

กรัมซียังได้เตือนอีกด้วยการปล่อยให้หนักเกิดการเข้ามาแก้ปัญหาเป็นการเสี่ยงมาก ด้วยอาจก้าวหน้าหรือถอยหลังเข้าคลองก็ได้ (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2525 : 181)

ดังนั้นตามหลัก “ทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่” ของอันโตนิโอ กรัมซี การครอบงำการศึกษาซึ่งเป็นหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน จึงมีความสอดคล้องกับทฤษฎีในแง่ที่ กรัมซีมีความเชื่อว่า ถ้าชนชั้นกรรมาชีพปรารถนาที่จะสถาปนาตนเองขึ้นเป็นชนชั้นปกครองใหม่ พวกเขาต้องเอาชนะการตกเป็นเบี้ยล่างของชนชั้นกระฎุมพีในด้านวัฒนธรรมและอุดมการณ์ให้ได้ ซึ่งหมายความว่าชนชั้นกรรมาชีพควรต้องขบคิดถึงปัญหาการยึดอำนาจทางปัญญา นอกเหนือจากการพิจารณาเพียงปัญหาการยึดอำนาจการเมืองและอำนาจเศรษฐกิจ อำนาจทางปัญญาในที่นี้กล่าวคือ การครองความเป็นใหญ่ต้องครอบคลุมทั้งด้านวัฒนธรรม จริยธรรม อุดมการณ์ และที่สำคัญ คือ จินตภาพวิธีการมองโลกและวิธีการตีความประสบการณ์ในชีวิตประจำวันทั้งหมดของพวกเขาอีกด้วย จากทัศนะนี้ของกรัมซี ชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างส่วนบนนั้นเปรียบเสมือนระบบป้อมปราการของสงครามสมัยใหม่ นอกจากคอยปกป้องรัฐไม่ให้ปัจจัยทางเศรษฐกิจล้นเข้ามาก่อความหายนะ แล้วยังทำหน้าที่เป็นแนวป้องกันภายในอันทรงพลังคอยสกัดกั้นการโจมตีทั้งหลาย การทำ “สงครามแสวงหาที่มั่น” (war of position) ต่อโครงสร้างอันสลัดซับซ้อนของสังคมพลเรือนและโดยตัวมันเองสามารถกลายเป็นป้อมปราการที่ติดอาวุธหนัก (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2525 : 81 – 90)

การที่แบบเรียนหยิบยื่นมโนทัศน์ที่สำเร็จรูปให้แก่นักเรียน โดยการแย่งชิงการสร้างวาทกรรมหลักในแบบเรียนฉันใด นับเป็นความพยายามของชนชั้นปกครองหลักที่มุ่งครองความเป็นใหญ่ในสังคมฉันนั้น ด้วยกรัมซีถือว่าชนชั้นหนึ่งจะสามารถครองความเป็นใหญ่อย่างสมบูรณ์ และมีชัยชนะที่เด็ดขาดได้ จะต้องดูที่ความสามารถเข้าครอบงำมีอิทธิพลเหนือประชาสังคมนั้นได้หรือไม่ นั่นคือการได้รับการยอมรับผ่านความยินยอมจากสมาชิกส่วนใหญ่ของประชาสังคม และมีการบังคับกดขี่ด้วยการใช้กำลังกับคนส่วนน้อย จึงจะเป็นชนชั้นที่จะสามารถครองความเป็นใหญ่ได้ในทางเป็นจริง นอกจากนี้ สำหรับกรัมซีแล้วชัยชนะทางอุดมการณ์จะเป็นเครื่องค้ำประกันที่สำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่ชัยชนะทางการเมือง ที่จะสามารถสร้างเสถียรภาพของอำนาจรัฐให้อยู่ได้นานและมั่นคง

อย่างไรก็ดีตัวแปรที่มีบทบาทสำคัญในการทำให้การปฏิวัติทางอุดมการณ์สำเร็จได้ คือ ปัญญาชน (Intellectual) กรัมซีเชื่อว่า “มนุษย์ทุกคนเป็นปัญญาชน แต่ไม่ใช่ทุกคนทำหน้าที่ของปัญญาชนในสังคม” (“All men are intellectuals but not all men have in a society the function of intellectuals”, Selections from the Prison Notebooks, 1971 : 8 - 9 อ้างถึงใน Paul Ransome, 1992 : 187, แปลโดยผู้เขียน)

กรัмышีแบ่งปัญญาชนในสังคมทุนนิยมออกเป็น 2 กลุ่ม คือ “ปัญญาชนแบบจารีต” (Traditional Intellectuals) ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ นักบวช ผู้ทรงความรู้ นักประพันธ์ นักปรัชญา และศิลปิน ที่แต่เดิมเคยผูกพันกับชนชั้นขุนนางศักดินา ปัญญาชนกลุ่มที่สอง คือ “ปัญญาชนของชนชั้น” (Organic Intellectuals) ซึ่งเป็นปัญญาชนที่มีความผูกพันเชื่อมโยงกับวิถีการผลิตหลักโดยตรงมากกว่าปัญญาชนแบบจารีต ในการผลิตทางเศรษฐกิจแต่ละชนชั้น ก็ได้สร้างปัญญาชนของชนชั้นตนขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่ในการประสานความสัมพันธ์ในโลกของการผลิต เช่น ผู้ชำนาญงาน (เทคนิคเขียน) ที่ทำหน้าที่ตอบสนองของความต้องการทางการผลิต ผู้เชี่ยวชาญเรื่องเศรษฐกิจการเมือง ผู้จัดตั้งวัฒนธรรมใหม่ ระบบกฎหมายใหม่ เป็นต้น (Paul Ransome, 1992 : 187) ส่วนในระบบการผลิตทางสังคม ปัญญาชนของชนชั้นหนึ่งเป็นผู้นำที่ประสานจิตสำนึกรวมหมู่ (Collective consciousness) ของชนชั้นของเขาในปริมณฑลทางการเมือง สังคม เศรษฐกิจ แต่ขณะเดียวกัน เนื่องจากปัญญาชนของชนชั้นไม่ได้สัมพันธ์กับการผลิตโดยตรงเหมือนกลุ่มสังคมอื่น พวกเขาจึงมีความเป็นตัวของตัวเอง (autonomy) ในระดับหนึ่ง (วิทยากร เชียงกุล, 2538 : 49 – 51)

จะเห็นได้ว่าในงานเขียนของกรัмышี ปัญญาชนมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญมากในสังคม ซึ่งหน้าที่หลัก ได้แก่ อะไรก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการ การกำหนดทิศทาง การศึกษา และการเป็นผู้ที่ชี้แนะแนวทางแก่ผู้อื่น และที่สำคัญ คือ ยังเป็นตัวกลาง (Intermediaries) ในการจรรโลงและผลิตซ้ำอุดมการณ์ของชนชั้นหนึ่งในสังคมนั้นๆ ซึ่งถ้าหากชนชั้นแรงงานต้องการทำลายอำนาจของชนชั้นนำ และครองความเป็นใหญ่ได้ในทางกลับกัน พวกเขาจะต้องสร้าง “ปัญญาชนของชนชั้น” ขึ้นเอง กรัмышีระบุว่า กลุ่มปัญญาชนที่มีอิทธิพลสำคัญต่อสังคม คือกลุ่มที่ผูกขาดงานบริการทางสังคม อาทิเช่น ปัญญาชนที่มีตำแหน่งหน้าที่อยู่ในองค์กรศาสนา สถาบันการศึกษา สมาคมทางด้านจริยธรรม การศาลยุติธรรม และองค์กรการกุศลต่างๆ เป็นต้น (David Forgacs, 1988 : 300 - 302)

ในงานเขียนของกรัмышีเกี่ยวกับการศึกษา จากประสบการณ์ในชีวิตของเขา ในปี ค.ศ. 1923 (พ.ศ. 2466) ที่กรุงมอสโค กรัмышีแต่งงานกับกิวเลีย ชวสซ์ ผู้ลี้ภัยชาวออสเตรีย พวกเขามีลูกชายด้วยกันสองคน กรัмышีไม่เคยได้เห็นหน้าลูกชายคนเล็กของเขา ส่วนคนโตนั้นกรัмышีได้สัมผัสลูกเพียงไม่กี่เดือน ท่ามกลางความพยายามที่จะได้ติดต่อกับลูกทางจดหมายที่ส่งจากในคุก เข้าก็ต้องท้อแท้ใจอย่างมากที่เขากลายเป็นเพียงคนแปลกหน้าที่อยู่ห่างไกลเพียงเท่านั้น ความกังวลใจของเขาเกี่ยวกับลูกโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ เรื่องการศึกษาของพวกเขา จากหลักฐานที่ปรากฏเห็นได้ชัดว่ากรัмышีนั้นรู้สึกคับข้องใจอย่างมากเกี่ยวกับระบบโรงเรียนซึ่งเขาถือว่าเป็นการบริหารจัดการที่ผิดพลาด (Harold Entwistle, 1979 : 8, แปลโดยผู้เขียน)

ในทัศนะของกรัมซี กระบวนการศึกษามีส่วนสำคัญในการผลิตปัญญาชน กรัมซีคิดว่าการเรียนการสอนในโรงเรียนตั้งแต่ระดับประถมเป็นต้นไป ไม่ควรสอนนักเรียนให้รู้จักแต่เพียงเรื่องพื้นฐานของการศึกษา เช่น การสอนให้นักเรียนสามารถอ่านออก เขียนได้ คิดเลขเป็น เรื่อง ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ เพียงเท่านั้น แต่ควรสอนให้นักเรียนตระหนักถึง “สิทธิและหน้าที่” (Rights and duties) เพื่อสร้างความเข้าใจในเบื้องต้นเกี่ยวกับรัฐและประชาสังคม ซึ่งถือได้ว่าเป็นรากฐานของการพัฒนาโลกทัศน์สมัยใหม่ จากเค้าโครงการจัดระบบการศึกษาที่กรัมซีเสนอ เห็นได้ว่าการพัฒนาจิตสำนึกทางการเมือง และการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่ในระดับโรงเรียนประถม ถือเป็นแก่นของระบบความคิดของกรัมซีเลยทีเดียว ทั้งนี้กรัมซีเชื่อว่าการที่ผู้ใหญ่จะสามารถสวมบทบาทของคนที่มีน้ำใจในสังคมได้นั้น ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในวัยเด็กของแต่ละคนในแต่ละชุมชน (Paul Ransome, 1992 : 181 - 182)

ในการชิงต่อสู่ความเป็นใหญ่ด้วยการเอาชนะทางอุดมการณ์ กรัมซีเน้นเรื่องบทบาทและความสำคัญของปัญญาชนต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างมาก และเพื่อกำจัดขบวนการปัญญาชนของชนชั้นที่จะมาทำลายอำนาจของชนชั้นปกครอง หากฝ่ายชนชั้นปกครองสามารถดึงเอาปัญญาชนของฝ่ายตรงข้ามมาเป็นฝ่ายตนได้ก็เท่ากับเป็นการดึงมวลชนส่วนหนึ่งมาเป็นพวกได้ในขณะเดียวกันก็เป็นการแผ่ขยายฐานอิทธิพลของชนชั้นปกครอง เพราะหากปราศจากความยินยอมจากประชาสังคม ระบอบการปกครองที่ใช้อำนาจกดขี่ด้านเดียวของชนชั้นปกครองไม่อาจครองความเป็นใหญ่ได้อย่างต่อเนื่องและถาวรของชนชั้นหลักได้ (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2525 : 186 - 187)

ในงานศึกษาชิ้นนี้ ตามหลักทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่ของกรัมซี จึงอาจสรุปได้ว่าการผูกขาดการจัดการศึกษาไม่ว่าจะเป็นด้านการบริหารจัดการโรงเรียน การกำหนดหลักสูตร การผลิตหนังสือเรียน การตรวจสอบและอนุญาตหนังสือเรียนที่ให้ใช้ได้โรงเรียน อาจถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการครอบงำทางปัญญาเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองของชนชั้นหลัก โดยการดูดกลืนชนชั้นต่างๆ ให้เข้ามาอยู่ในระบบของชนชั้นปกครอง ให้มีอุดมการณ์และค่านิยมแบบเดียวกันกับชนชั้นหลักอย่างเป็นระบบโดยดำเนินการผ่านกระบวนการศึกษา ซึ่งในการวิเคราะห์ผ่านหนังสือเรียนในแต่ละสมัยจะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงการสอดแทรกอุดมการณ์ของรัฐในหนังสือเรียนตามความปรารถนาของชนชั้นปกครองในแต่ละสมัยได้เป็นอย่างดี

2.2 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องชิ้นแรกเป็นของ สุมินทร์ จุฑาทงกูร (2529) ได้เสนอไว้ในวิทยานิพนธ์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง “การกล่อมเกลாத่างการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5” โดยมีความเห็นว่ารัฐได้ใช้เครื่องมือการศึกษาประเภทแบบเรียน

ในการสอนพลเมืองให้มีคุณภาพเป็นที่ต้องการของรัฐสมัยใหม่ นั่นคือ การอบรมปลูกฝังให้มีความรู้ความเข้าใจในอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองอันผู้อยู่ภายใต้การปกครองพึงสนองตอบ รวมทั้งศิลปวิทยาการต่าง ๆ ซึ่งเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ที่นานาอารยะประเทศต่างมีกัน การปรับปรุงแบบเรียนเพื่อสอนนักเรียนในสมัยนั้นจึงถือเป็นการ “เตรียมคน” ให้พร้อมกับความจำเป็นใหม่ที่ทิศทางการเมืองการปกครองสยามประเทศกำลังมุ่งไป และในสมัยที่เทคโนโลยีการสื่อสารระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองมีเพียงสิ่งพิมพ์ แบบเรียนจึงเป็นเครื่องมือสำคัญอันดับต้น ๆ ที่ผู้ปกครองไม่อาจละเลยศักยภาพของมันได้

เนื้อหาในแบบเรียนยุคนั้นจึงเกี่ยวข้องกับโลกทัศน์และศิลปวิทยาการสมัยใหม่ ตลอดจนคุณค่าบางอย่างที่พลเมืองดีพึงมีกัน ที่สำคัญคือการบรรจุวิชาการสมัยใหม่ในหลักสูตร ไม่ว่าจะเป็นวิชาการคำนวณชั้นสูง (หรือคณิตศาสตร์) ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และวิชาภาษาต่างประเทศ ฯลฯ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการมองโลกด้วยหลักการแห่งเหตุผลที่พิสูจน์ได้อย่างโลกตะวันตก ด้วยเนื้อหาทำนองนี้ พลเมืองสยามเก่า (ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475) จึงจะมีคุณภาพเหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการบุคลากรโดยเร่งด่วนและจำนวนมหาศาลของรัฐสยาม

ผู้เขียนได้จำแนกช่วงการจัดการศึกษาออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรก พ.ศ.2414 – 2431 ช่วงที่สอง พ.ศ.2431 – 2438 ช่วงสุดท้าย พ.ศ.2438 – 2453 โดยช่วงแรกนั้น การศึกษายังจำกัดเนื้อหาเพียงการสอนให้นักเรียน “อ่านออก เขียนได้” การเน้นทักษะการอ่านและการใช้ภาษาจึงเป็นพื้นฐานสำคัญ ช่วงต่อมา จึงเพิ่มสาระด้านศิลปะและวิทยาการ บรรจุไว้ในแบบเรียน เช่น วิชา ภูมิศาสตร์ วิทยาศาสตร์ รวมทั้งภาษาต่างประเทศ ขณะเดียวกัน เนื้อหาใดที่จะปลูกฝังรักชาตินิยมก็ไม่มองข้าม เช่น การระบุให้อ่านพงศาวดารที่กล่าวถึงรากเหง้าความเป็นมาของสยามประเทศ การเน้นย้ำความภาคภูมิใจในวีรกรรมของบรรพบุรุษ ซึ่งต้องการบรรลุผลด้วยการมีสำนึกแห่งชาติร่วมกัน กระทั่งช่วงสุดท้ายในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ความรู้และความรู้สึกเหล่านี้ได้รับการยกระดับด้วยการกล่าวถึงอย่างเข้มข้นขึ้น เช่น การยกย่องเกียรติของผู้เสียสละเพื่อชาติ และที่สำคัญคือการรู้คุณในพระมหากษัตริย์คุณของสถาบันกษัตริย์

งานวิจัยชิ้นต่อมาเป็นของ วารุณี ไอสถารมย์ (2524) เรื่อง “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – 2475” งานวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ชิ้นนี้เป็นงานชิ้นแรก ๆ ในสังคมไทยที่กล่าวถึง “ความเป็นการเมือง” ของ “การศึกษา” โดยวารุณีเสนอว่า การศึกษามีได้เป็นเพียงการให้ความรู้แก่นักเรียนเท่านั้น แต่ยังทำหน้าที่สำคัญของรัฐคือการถ่ายทอดความคิดความเชื่อบางอย่างสู่พลเมือง หรือเป็นการกล่อมเกลาคิดอ่านของราษฎรด้วยการศึกษาผ่านแบบเรียนนั่นเอง เธอให้ความหมายของการศึกษาว่าเป็น “เครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ความเชื่อทางสังคมด้วยอักษรวิธีหรือระบบสื่อสารในสังคมด้วยรูปแบบต่าง ๆ” ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมแต่ละยุคสมัย กล่าวคือ ต้นรัตนโกสินทร์ การศึกษาคือศูนย์รวมความเชื่อ ซึ่งส่งผ่านระหว่างกันตามวัด

วาทกรรม รวมทั้งเงื่อนไขของเจ้านายผู้ปกครอง ส่งผลให้การกระจายความเชื่อดังกล่าวเป็นไปอย่างจำกัด ทั้งนี้ ถือเป็นการรักษาสถานภาพทางสังคมของผู้ที่มีโอกาสเข้าถึงวิชาและความเชื่อนั้น ๆ ไปโดยปริยาย

การเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาแบบเรียนการศึกษาเกิดขึ้น เมื่อความต้องการของรัฐเปลี่ยนไป วารุณีเสนอว่าเมื่อระบบราชการมีบทบาทมากขึ้น รัฐสยามจึงต้องการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในแบบเรียนที่เน้นการศึกษาอักษรวิธี ทั้งนี้ เพื่อสร้างข้าราชการรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความสามารถในการบริหารประเทศตามแบบตะวันตก อาทิ การจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎร โดยจัดแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ การศึกษาขั้นพื้นฐานในวัดวาอารามดั้งเดิม และการศึกษาระดับสูงที่จัดขึ้นใน “โรงเรียนหลวง” ที่รัฐเป็นผู้จัดสรรให้บริการแก่พลเมืองเพื่อป้อนบุคลากรให้แก่ระบบราชการโดยตรง ซึ่งจำต้องเรียนรู้วิทยาการแบบตะวันตก เช่น วิชาวิทยาศาสตร์แบบใหม่และอุดมการณ์ทางการเมืองที่เน้นการยกย่องเกียรติของสถาบันกษัตริย์ ศูนย์รวมใจของประเทศ และสำนึกในความเป็นชนชาติเดียวกัน

ผู้วิจัยยังเสนอด้วยว่า แม้เนื้อหาในแบบเรียนจะเปลี่ยนไปตามความต้องการของรัฐ แต่สิ่งหนึ่งที่ไม่เคยเปลี่ยนคือสถานภาพทางสังคมที่มุ่งรักษาความแตกต่างของคนในสังคมและรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในแบบจารีตนิยม นอกจากนี้ วารุณียังเสนอแนะด้วยว่าสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 นั้น อาจมีสาเหตุจากความไม่สมดุลในการกระจายโอกาสทางการศึกษานี้ก็เป็นได้ การศึกษาในทัศนะของวารุณีจึงไม่ปลอดจากความเป็นการเมือง การศึกษายังถูกมองจากรัฐว่ามีความสุ่มเสี่ยงที่จะเป็นภัยต่อความมั่นคงแห่งชาติ จึงสมควรดูแลเนื้อหาของการศึกษาเป็นพิเศษ ดังเช่น กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสนาบดีกระทรวงธรรมการ (หรือกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบัน) ได้กำหนดนโยบายการศึกษาแบบชาตินิยมภายใต้พระบรมโพธิสมภาร (Constitutional Monarchy)

งานวิจัยที่น่าสนใจอีกชิ้น เขียนโดยวัชรินทร์ มัสเจริญ (2533) เรื่อง “แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลாதองการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ : ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ซึ่งเขียนในแนวทางบทนิพนธ์เชิงประวัติศาสตร์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัชรินทร์เสนอว่า “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” กลายเป็นหัวใจสำคัญของแบบเรียนในสมัยทศวรรษ 2500 แทนที่ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” โดยเฉพาะวิชาสังคมศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรง ผู้วิจัยค้นพบว่าหลักสูตรสังคมศึกษาในรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อกล่อมเกลாதองการเมืองให้คำนึงถึงความมั่นคงของชาติที่ประกอบด้วยคุณลักษณะสามประการดังกล่าว เริ่มต้นที่ “ชาติ” หมายถึง คนซึ่งมีถิ่นอาศัยเป็นหลักแหล่งและอยู่มาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลายาวนาน มีความสนใจร่วมกัน และที่สำคัญที่สุดคือ การมี

ประมุขร่วมกัน โดยมีระเบียบการปกครองเป็นของตนเอง ทั้งนี้ เพื่อกล่อมเกล่าให้พลเมืองในชาติ เกิดความรักชาติและภาคภูมิใจในชาติเดียวกัน

ความมั่นคงของสถาบันทั้งสามที่ปรากฏในแบบเรียนนั้น วัชรินทร์สามารถชี้แจงออกได้เป็น 4 ประการด้วยกัน ได้แก่ หนึ่ง การมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งชาติ สอง การมีพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติ สาม การปกครองในระบอบประชาธิปไตย และสุดท้ายคือ การพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมอย่างมีแบบแผน ค่านิยมเหล่านี้ ล้วนเป็นสาระสำคัญในหลักสูตรการศึกษา ซึ่ง สอดคล้องกับนโยบายภาครัฐและอุดมการณ์ทางการเมืองของผู้บริหาร

งานวิชาการชิ้นสุดท้าย เขียนโดย ปวีณา วังมี (2543) เรื่อง “รัฐไทยกับการกล่อมเกล่าทาง การเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475 – 2487” เป็นงานเชิงประวัติศาสตร์อีกชิ้นของคณะ อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปวีณาเสนอว่า ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ผู้นำทางการเมือง คณะราษฎรไม่ล้มที่จะให้มีการปรับปรุงแบบเรียน ซึ่งปวีณาได้เสนอสองประเด็นใหญ่ ๆ ที่ได้รับการ แก้ไขคือ หนึ่ง การกล่าวถึงหน้าที่พลเมืองที่ควรจะเป็นในรัฐสมัยใหม่ และสอง การปลูกฝังให้ นักเรียนศรัทธาในระบอบการปกครองแบบรัฐธรรมนูญ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งช่วงเวลาการปรับปรุง เนื้อหาในแบบเรียนออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ ช่วงแรก (ครึ่งหลัง พ.ศ.2475) ไม่มีการเคลื่อนไหวใด ๆ แบบเรียนยังคงเนื้อหาต่อเนื่องมาจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เน้นคุณค่าในการดำเนินชีวิต เช่น ความซื่อสัตย์ ความกตัญญู และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รั้งรับผิดชอบ และทำตนให้เป็นประโยชน์ ต่อบ้านเมือง เนื้อหาในส่วนของรัฐธรรมนูญยังไม่ปรากฏ สถานะของพระมหากษัตริย์ภายใต้ ระบอบรัฐธรรมนูญเป็นเพียง “หัวหน้า” ของชาติ ช่วงต่อมา (ธันวาคม 2475 – ธันวาคม 2476) หลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามแล้ว ปรากฏคุณสมบัติของพลเมืองที่ดีต้อง ปฏิบัติตนสอดคล้องกับหลัก 6 ประการของคณะราษฎร เช่น การกำหนดสถานภาพของ พระมหากษัตริย์ในระบอบใหม่อย่างชัดเจน รวมทั้งหลักการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ ต่อมา (เมษายน – ธันวาคม 2476) ภาพลักษณ์ของสถาบันกษัตริย์กลับกลายเป็นปฏิปักษ์ต่อ บ้านเมืองอย่างเห็นได้ชัด สถานะของสถาบันนี้ถูกลดความสำคัญลง เป็นเพียงเชิงสัญลักษณ์ เท่านั้น

ช่วงที่สาม (พ.ศ. 2477 – 2480) เนื่องจากความวุ่นวายทางการเมืองยังคงมีอยู่ ผู้นำสาย คณะราษฎรได้วิตกต่อความมั่นคงของรัฐธรรมนูญ พวกเขาจึงประดิษฐ์ภาพลักษณ์และ ความหมายของรัฐธรรมนูญให้สูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งนักเรียนพึงปกป้องรักษาไว้ นอกจากนี้ ยัง แฝงอุดมการณ์ชาตินิยมที่มีรัฐธรรมนูญเป็นศูนย์รวมของคนในชาติ อันเป็นที่มาของคำขวัญ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” และช่วงสุดท้าย (พ.ศ. 2481 – 2487) ที่นายทหารหนุ่ม มีบทบาทอย่างมาก เนื้อหาในแบบเรียนได้รับการเปลี่ยนแปลงให้เน้นความเข้มแข็งของวัฒนธรรม

แห่งชาติ (ดังในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม สมัยแรก) และปรับให้สอดคล้องกับแผนการศึกษาชาติ พ.ศ.2479 และหลักสูตรพ.ศ.2480 โดยมีจุดหมายสำคัญคือรัฐธรรมนูญ

2.3 ทบทวนวรรณกรรมผ่านแบบเรียนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในหัวข้อนี้จะทบทวนวรรณกรรมโดยศึกษาถึงสภาพการศึกษา ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษาสมัยใหม่ของชาติในระบบรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทิศนะคติของชนชั้นผู้ปกครองต่อลัทธิรัฐธรรมนูญ กระแสประชาธิปไตยในหมู่ราษฎร ตลอดจนการสร้างค่านิยมและอุดมการณ์ตามที่ถูกปกครองสยามต้องการถ่ายทอดและกล่อมเกลามาผ่านแบบเรียนหลวงเพื่อสร้าง “พลเมืองที่พึงปรารถนา” และสร้างความชอบธรรมให้การปกครองของผู้ใช้ในสมัยนั้นๆ

2.3.1 สภาพการศึกษา ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ทั้งนี้ อาจกล่าวได้ว่าเมื่อโครงสร้างสังคมมิใช่สิ่งที่อยู่โดดเดี่ยว หากแต่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อม โดยเฉพาะนัยจากการเปิดประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งรับอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกและการปฏิรูปการเมืองการปกครองให้เข้าสู่ความทันสมัยในสมัยรัชกาลที่ 5 การปฏิรูปการศึกษา และการสร้างระบบข้าราชการขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพะปัจจัยแวดล้อมส่งผลกระทบต่ออย่างสำคัญยิ่งต่อระบบสัมพันธภาพทางอำนาจเดิม ซึ่งมีใช้แต่เพียงเรื่องการต่อสู้แย่งชิงอำนาจเป็นใหญ่ในหมู่ชนชั้นปกครองดังในอดีต การผลักดันสังคมไทยให้เข้าสู่ยุคการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย จึงนำไปสู่การก่อตัวของกลุ่มชนชั้นกลางที่ต้องการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง (เสนห์ จามริก, 2549 : 100) การเมืองการปกครองย่อมเปลี่ยนแปลงไปได้ตามยุคสมัยและตามความนิยมชมชอบของประชาชน จุดเปลี่ยนที่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยามสมัยใหม่ กล่าวคือ การตระหนักถึงอิทธิพลของจักรวรรดินิยมความสำคัญของวิทยาการตะวันตกของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 - 2411) ทรงเป็นตัวอย่างของผู้ชาวไทยที่มีความพยายามปฏิรูปประเทศของตนให้ทันสมัย ดังจะเห็นได้จากในระหว่างที่ทรงผนวชอยู่ได้ทรงศึกษาวิทยาการต่างประเทศได้แก่ ภาษาอังกฤษ ละติน คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ รวมทั้งศาสนาคริสต์ ทรงคบหาชาวตะวันตก ทำให้ทรงเข้าใจถึงความสำคัญและความจำเป็นของการปรับตัวเพื่อใช้ประโยชน์จากวิทยาการตะวันตก (ลิขิต ธีรเวคิน, 2540 : 97) ทรงยกเลิและปรับปรุงวัฒนธรรมประเพณีที่ล้าสมัย ที่สำคัญทรงเตรียมบุคลากรสำหรับสภาวะปัจจัยแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป คือ การให้การศึกษาระบบจารีตนิยมและแบบทันสมัยแก่พระราชโอรสและพระราชธิดาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “เจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์” ซึ่งต่อมาเสวยราชย์เป็นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411 - 2453)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ยังทรงพระเยาว์ พระองค์ทรงตระหนักดีถึงความไม่มั่นคงเสถียรภาพทรงอำนาจของพระองค์ เพราะทรงต้องมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คือ สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ทำให้ในช่วงแรกของการครองราชย์ อำนาจส่วนใหญ่ตกอยู่ที่คนของตระกูลบุนนาค ซึ่งดำรงตำแหน่งบริหารระดับสูงชั้น “อัครมหาเสนาบดี” และแทรกตัวอยู่ในระบบราชการทั้งสิ้น ซึ่งนอกจากปัญหาความไม่มีเสถียรภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ ยังมีปัญหาด้านการคลัง และปัญหาด้านอื่นๆ อีก อาทิ เช่น ระบบการปกครองมีความล่าช้า ขาดประสิทธิภาพ ปัญหาการจัดเก็บรายรับรายจ่ายของรัฐ ปัญหาขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม ระบบไพร่ทาส เนื่องจากการสังกัดมูลนายของไพร่ทำให้มูลนายบางคนมีอำนาจมากเกินไปทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ความไม่มีโอกาสทางการศึกษาของพลชนิกกรทำให้ไม่มีความคิดอ่านของตนเอง ขาดแคลนคนมาช่วยพัฒนาบ้านเมือง เพราะภายใต้ระบอบการเมืองการปกครองแบบเดิม การคัดเลือกข้าราชการว่าใครจะได้ตำแหน่งในนั้น มิได้ยึดเอาความสามารถเป็นเกณฑ์ หากยึดถือเอาหลักการสืบทอดทางสายเลือดเป็นสำคัญ ผลคือความรู้ความสามารถของข้าราชการไม่ได้รับการพัฒนาและไม่เป็นมาตรฐานเดียวกัน ทั้งนี้ การให้การศึกษาเพื่อเตรียมคนเข้ารับราชการแบบเดิมนั้นเป็นการกระทำแบบตัวต่อตัว จึงทำให้ไม่สามารถผลิตได้คราวละมากๆ และให้เพียงพอสอดคล้องความต้องการคนที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะนั้นได้ (สุมิทท์ จุฑาทงกูร, 2529 : 38) อย่างไรก็ตามการดำเนินการปฏิรูปการปกครองมีอุปสรรคมากโดยเฉพาะกลุ่มขุนนางขณะนั้นมีกลุ่มอนุรักษนิยม ซึ่งไม่ต้องการให้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และบางส่วนไม่ต้องการให้เปลี่ยนแปลงอะไรเลยเพราะเกรงจะกระทบถึงฐานะตำแหน่งของตน (เสนห์ จามริก, 2549 : 68-75 ; ลิขิต ธีรเวคิน, 2540 : 108)

นอกจากนี้ รัชกาลที่ 5 ยังทรงตระหนักดีถึงภัยอันตรายจากลัทธิล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกอย่างประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งไม่เฉพาะแต่เอกราชทางการเมืองเท่านั้น หากยังรวมไปถึงด้านสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจด้วย ภายใต้แรงกดดันของมหาอำนาจตะวันตก การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษปี พ.ศ. 2398 เป็นภาระจำยอมของนโยบายเปิดประเทศมาตั้งแต่ต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้ประเทศมหาอำนาจมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในสยามและยกเลิกการค้าผูกขาด ทำให้สยามไม่สามารถเก็บภาษีสินค้าขาเข้าและออกได้เกินจากจำนวนที่มหาอำนาจกำหนด เพียงอัตราตายตัวร้อยละ 3 ภาระจำยอมเช่นนี้มีส่วนสำคัญเกี่ยวกับการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในทางตรงกันข้ามสนธิสัญญาเบาว์ริง ได้ช่วยลิดรอนฐานะอำนาจของขุนนางอันเกิดจากระบบผูกขาดและยังเป็นช่องทางให้การค้าและเศรษฐกิจของประเทศพัฒนาขยายตัวออกไปโดยลำดับ (เสนห์ จามริก, 2549 : 60-62 ; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 17)

ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองแผ่นดินอย่างสมบูรณ์ โดยไม่ต้องมีผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแล้ว ทรงลดบทบาทของตระกูลขุนนางในการควบคุมรายได้ของทางการทันที ด้วยการปฏิรูปการคลัง ทรงตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ในปีเดียวกันนั้นเอง (พ.ศ. 2416) เพื่อปรับปรุงและรวมอำนาจเก็บภาษีอากรซึ่งเคยอยู่ในอำนาจและเป็นแหล่งรายได้ของขุนนาง เพราะการจัดเก็บภาษีอากรนั้นทำในรูปของการผูกขาดภาษี ซึ่งสภาพการณ์ในขณะนั้นเป็นระบบอุปถัมภ์ในสังคมแบบศักดินา นั่นคือ กลุ่มผู้ปกครอง ผู้นำรัฐและกลุ่มขุนนาง เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตทั้งหมดซึ่งก็ยิ่งทำให้มีอำนาจทางการเมืองสูงขึ้นไปเป็นการต่อเนื่อง ส่วนกลุ่มที่ไร้อำนาจหรือผู้ถูกปกครองนั้นก็จะเป็นไปตรงข้าม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ผู้นำรัฐให้อภิสิทธิ์กับคนบางกลุ่ม ในระบบภาษีผูกขาดนี้กลุ่มขุนนางและผู้จัดเก็บภาษีมีผลประโยชน์ร่วมกันในการดึงเอาส่วนเกินมาจากผู้ที่เป็พื้นฐานของสังคม ยิ่งไปกว่านั้นในระบบภาษีผูกขาดนี้การควบคุมตรวจสอบเป็นไปอย่างหละหลวม จึงเปิดช่องให้มีการฉ้อราษฎร์บังหลวงมากมาย ดังนั้น รัชกาลที่ 5 จึงทรงแต่งตั้งสมาชิกพระราชวงศ์ให้ดูแลกระทรวงพระคลังมหาสมบัติและเข้าควบคุม ปรับปรุงการจัดเก็บรายได้ให้มาสู่ส่วนกลาง อำนาจการคลังได้กลับคืนสู่พระคลังข้างที่ ทำให้ในช่วงสามสิบปีที่ระบบภาษีอยู่ภายใต้การควบคุมของพระมหากษัตริย์ รายได้จากภาษีเพิ่มขึ้น 35 เท่า คือ จาก 1.6 ล้านบาท เป็น 57 ล้านบาท (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 285) นอกจากนี้พระราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินในครั้งนี้ ยังทำหน้าที่รับผิดชอบการจ่ายเงินเดือนในอัตราที่แน่นอนให้กับข้าราชการฝ่ายพลเรือนและทหารในส่วนกลางแทน การจ่ายเบี้ยหวัดและเงินปี ซึ่งนับเป็นก้าวแรกในการยกเลิกระบบกินเมืองอันเป็นระบบดั้งเดิมของไทย (สมภพ มานะรังสรรค์, 2544 : 1-6)

ในด้านการสร้างรัฐชาติ (Nation State) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จในการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่พระองค์และส่วนกลาง ทรงใช้พระราชอำนาจยกเลิกระบบการปกครองแบบเดิมระบบเจ้าประเทศราชและเชื้อสายหัวเมือง ด้วยระบบการบริหารราชการสมัยใหม่ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ โดยทรงใช้รูปแบบของรัฐตะวันตกเป็นแบบแผน ระบบรัฐที่มีเขตแดนชัดเจนแบบตะวันตก ทรงปกครองระบบเทศาภิบาล แบ่งเป็นมณฑลและจังหวัด มีผู้ว่าราชการแต่งตั้งจากกรุงเทพฯ เป็นข้าราชการคนหนึ่งมีเงินเดือนประจำ ทรงตั้งกระทรวงมหาดไทยขึ้นใหม่แทนการปกครองแบบจตุสดมภ์ พระมหากษัตริย์ทรงใช้กระทรวงมหาดไทยเป็นกลไกสำคัญ ในการสร้างระบบการปกครองสมัยใหม่แทนที่ระบบศักดินา การจดทะเบียนราษฎร จัดเก็บภาษี และมีตำรวจเป็นผู้ดูแลประชาชน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 289)

ในการปฏิรูปโครงสร้างและสถาบันการบริหารราชการแผ่นดิน ระบบราชการสมัยใหม่ การมีกองทัพแบบทันสมัยให้มีทหารประจำการแบบสากลนิยมได้มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง

ทางสังคม คือ การเกณฑ์ทหารแทนระบบไพร่ พ.ศ. 2448 นอกจากนี้ในแง่เศรษฐกิจ แม้จะเปลี่ยนจากการผลิตพอยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขาย เนื่องจากไพร่หรือสามัญชนไม่สามารถแข่งขันกับบริษัทนายทุนที่จับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูกได้ การไหลเข้าของทุนตะวันตกในรูปแบบบริษัทการค้า ตลอดจนนายทุนคนจีนซึ่งเคยเป็นเจ้าของภาชนะในสังคมเดิมก่อให้เกิดการผูกขาดกลไกตลาดไว้ตลอดมา ไพร่แม้จะพ้นพันธะการเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่แล้วก็ได้มีโอกาสสะสมทุนจนกลายเป็นนายทุนน้อยในสังคม การค้าในระบบเสรีที่ยืดเงินตรา ที่ดิน ตลอดจนความรู้ความชำนาญในการประกอบอาชีพเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งเหล่านี้ปิดกั้นโอกาสของไพร่ที่จะยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง (ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ, 2526 : 85-88, 174-176) อย่างไรก็ตามการเข้ามาของประเทสหราชอาณาจักรตะวันตกยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตใหม่มีผลกระทบต่อการแสวงหาส่วนเกินจากการค้าและการเกณฑ์แรงงานทำให้โครงสร้างอำนาจทางการเมืองของระบบศักดินาเสื่อมลง และยังก่อให้เกิดชนชั้นใหม่ๆ ซึ่งอยู่ภายนอกระบบศักดินาเดิม ชาวนาชาวไร่ บุกเบิก กลุ่มพ่อค้าและผู้ใช้แรงงานในเขตเมือง ภายหลังเมื่อกลุ่มต่างๆ เหล่านี้มีความสำคัญมากขึ้น จึงอยู่ในฐานะที่จะท้าทายอำนาจผู้ปกครองเดิม (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 277)

อย่างไรก็ตาม ในการสร้างชาติสมัยใหม่ ชาติทั้งหลายต่างพยายามทำให้มโนภาพของรัฐ คือ ทางการเมืองและทางภูมิศาสตร์เป็นสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกับมโนภาพของชาติ คือ ระบบภาษา และวัฒนธรรม รัฐพยายามให้ประชาชนมีภาษาและวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวกันให้มากที่สุด รวมทั้งอธิบายว่าพวกเขาทุกคนมีประวัติศาสตร์ร่วมกัน มีอัตลักษณ์ร่วมกัน เพื่อทำให้เกิดเอกภาพแห่งชาติ (National Unity) ทั้งทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจสังคม อิทธิพลจากตะวันตก ทำให้เขตแดนของสยามถูกกำหนดให้ชัดเจนขึ้น แนวคิดเรื่องรัฐชาติจึงกลายเป็นจริงทั้งในทางภูมิศาสตร์และสภาพการเมืองในขณะนั้น ซึ่งผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์ เสนอว่ากระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างจงใจ นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นตัวแทนของศีลธรรมของชาติ และเป็นรากฐานของความสำเร็จของความมั่นคงของรัฐชาติ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” จึงเป็นหนึ่งเดียวกัน ถ้าไม่จงรักภักดีต่อสถาบันใดสถาบันหนึ่งก็เท่ากับว่าไม่จงรักภักดีต่อทั้งสามสถาบัน รัชกาลที่ 6 ทรงรวมทั้งสามคำเป็นคำเดียวกัน และเรียกร้องให้พลเมืองมีความจงรักภักดีและเชื่อฟังพระองค์อย่างเคร่งครัด แนวคิดนี้มีอิทธิพลสูงเป็นอุดมการณ์นำของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 297-298)

พระมหากษัตริย์สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงตระหนักดีถึงคุณประโยชน์ของการศึกษา ที่จะสามารถสร้างกำลังพลที่พึงปรารถนาเป็นรากฐานความเจริญ ความมั่นคง และความมั่นคงของอาณาจักรได้ ทรงให้กระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการ) มีบทบาทสำคัญในการจัดให้การศึกษาระบบโรงเรียนอันเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างอำนาจของอาณาจักรเพื่อรวบรวม

ประชากรกลุ่มต่างๆ ที่แบ่งเป็นชนชั้นตามโครงสร้างสังคมขณะนั้น ให้เป็นหนึ่งเดียวด้วยการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรเดียวกันทั่วประเทศ มีการกลมเกลียวทางความคิดเรื่องชาติในวิชาประวัติศาสตร์ นอกจากนั้นผู้สอนทั่วประเทศก็สังกัดภายใต้กระทรวงนี้และใช้ภาษากลางคือภาษากองเทพฯ ในการถ่ายทอด (ลิขิต ธีรเวคิน, 2540 : 102) ทั้งนี้เพราะต้องการจะลดความแตกต่างอันจะนำมาซึ่งการแบ่งแยกเป็น “พวกเขา” และ “พวกเรา” (สุมินทร์ จุฑาทงกูร, 2529 : 42)

ครั้งหนึ่งเมื่อพ.ศ. 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปพระราชทานรางวัลแก่นักเรียนที่ผ่านการ “ไล่นั่งสือ” หรือการสอบไล่ที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และทรงมีพระราชดำรัสความตอนหนึ่งว่า

“... วิชาหนังสือเป็นวิชาที่นับถือ แลเป็นที่สรรเสริญมาแต่โบราณ ว่าป็นวิชาอย่างประเสริฐ ซึ่งผู้ที่ป็นใหญ่ยิ่ง นับแต่พระมหากษัตริย์ป็นต้นจนตลอดราชฎรพลเมืองสมควรแลจำป็นต้องจะรู้ เพราะป็นวิชาที่อาจทำให้การทั้งปวงสำเร็จไปได้ทุกสิ่งทุกอย่าง ... เมื่อได้กล่าวถึงโรงเรียนนี้ ว่าจะป็นการสงเคราะห์แต่ตระกูลเจ้านายดังนี้ ใช่ว่าจะลืมตระกูลข้าราชการแลราชฎรพลเสียเมื่อไร ... แลคิดจะให้แพร่หลายกว้างขวางป็นที่คนเรียนได้มากขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งจะให้มีโรงเรียนสูงขึ้นไปอีก ซึ่งได้กำลังคิดจัดอยู่บัดนี้ เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันป็นต้นลงไปตลอดจนราชฎรพลที่ต่ำสุด จะให้ได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าขุนนางว่าไพร่เพราะฉนั้นจึงขอบอกได้ว่าการเล่าเรียนในบ้านเมืองเราจะป็นข้อสำคัญที่หนึ่ง ซึ่งฉันจะอุสาห์จัดให้เจริญขึ้นจงได้” (จัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2511 : 20 อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547 : 75 - 76)

การปฏิรูปการศึกษาสมัยใหม่จึงป็นหนึ่งในงานปฏิรูปหลายอย่างที่เด่นชัดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงกระนั้นการพัฒนาการศึกษาป็นไปอย่างเชื่องช้าเนื่องจากการจัดวางระบบการศึกษาสมัยใหม่ต้องการเงินลงทุนสูง ทำให้ไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนเพียงพอที่จะดำเนินการให้ลุล่วงตามเป้าหมายได้ สภาพทั่วไปของการให้การศึกษาแก่เยาวชนในอดีต ถึงแม้การเรียนการสอนในชั้นต้นนี้ต้องการให้ผู้เรียนอ่านออกเขียนได้ป็นประการสำคัญก็ตาม แต่จุดมุ่งหมายการจัดการศึกษาในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นมีนัยสำคัญ กล่าวคือมีจุดประสงค์เพื่อการรวมชาติ เพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ และเพื่อคุณประโยชน์ทั่วไปของ “พลเมืองที่พึงปรารถนา” ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมของรัฐ ที่มีส่วนขยายขอบเขตอำนาจรัฐชาติในระบบรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ให้มีประสิทธิภาพเข้มแข็งขึ้น และป็นผู้ช่วยบริหารกลไกการปกครองและขยายความคิดทางสังคมของรัฐออกไปยังดินแดนหัวเมือง ทั้งนี้การศึกษาในโรงเรียนนั้น นอกจากจะสามารถผลิตผู้ผ่านการศึกษาออกมาได้ที่ละมากๆ แล้ว ยังจะทำให้คนที่ผ่านการ

ฝึกฝนอบรมแล้วนั้นมีมาตรฐาน อันเดียวกันอีกด้วยในแง่ของสิ่งที่จัดป้อนให้ (สุมินทร์ จุฑาทงกูร, 2529 : 38)

อีกด้านหนึ่งของการปฏิรูปการจัดการศึกษาคือการเรียนรู้อะไรและลอกเลียนจากตะวันตก มีทั้งการยกเลิกและปรับปรุงวัฒนธรรมประเพณีเดิมของตนเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของมหาอำนาจตะวันตก มีการศึกษาภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใหม่ๆ การเรียนรู้อะไรจากตะวันตกนี้มีทั้งการจัดการศึกษาขึ้นใหม่ภายในประเทศ และการส่งนักเรียนของตนออกไปศึกษาในต่างประเทศ ซึ่งบุตรหลานของเจ้าและขุนนางเป็นกลุ่มแรกที่จะออกไปศึกษาในยุโรปและสหรัฐฯ ภายหลังได้มีการสอบชิงทุนเล่าเรียนหลวง (King's Scholarship) เปิดโอกาสให้สามัญชนไปศึกษาต่อต่างประเทศด้วย ซึ่งเริ่มมีครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 ปี พ.ศ. 2440 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ราวปี พ.ศ. 2467 มีนักเรียนไทยในยุโรปเพิ่มมากขึ้นเป็นประมาณ 400 คนในปี และพอถึงสมัยรัชกาลที่ 7 บรรดานักเรียนเหล่านี้จะเริ่มทยอยกันกลับมารับราชการ การศึกษาแบบใหม่จึงหมายถึงโอกาสใหม่ที่จะช่วยเหลือฐานะและสภาพของคนในสังคมได้ เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของความก้าวหน้า มิใช่เป็นเรื่องของชาติกำเนิดที่เป็นเครื่องกำหนดและตัวชี้ขาดเป็นประการสำคัญอย่างในสังคมเก่า จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาแบบใหม่ทั้งในและนอกประเทศ ได้สร้าง “คนรุ่นใหม่” ขึ้นมาอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งภายหลังได้กลายมาเป็นชนชั้นนำในการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบกษัตริย์โดยรัฐธรรมนูญ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2533: 14-18, 86)

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จากการศึกษาของวารุณี ไอสถารมย์ เรื่อง “การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411 – 2475” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2524) พบว่าการจัดการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ได้ถูกต่อยอดเป็นระบบระเบียบมากขึ้น มีโครงการศึกษา.ศ. 131 (พ.ศ. 2455) และโครงการศึกษาที่ประกาศในพ.ศ. 2458 การจัดการศึกษาในช่วงนี้ เปลี่ยนไปทั้งแนวความคิดและวิธีการจัดการ กล่าวคือได้อาศัยรูปแบบและหลักการวางระบบการศึกษาตามประเทศซึ่งเจริญแล้วในตะวันตกและญี่ปุ่น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ เป็นผลมาจากการเปลี่ยนผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ได้แก่ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งต่อมาเป็น เจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) อย่างไรก็ตาม ปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองภายในระหว่างพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับกลุ่มอำนาจหลายระดับ กลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ที่เป็นผู้บริหารเสนาบดีฝ่ายพลเรือนและทหาร กลุ่มชนชั้นกลางข้าราชการทั้งพลเรือนและทหาร และกลุ่มปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์ ที่รุนแรงที่สุดคือกลุ่มทหารหนุ่ม กบฏ ร.ศ. 130 รัชกาลที่ 6 ทรงตั้งอาณาจักร และกิจกรรมส่วนพระองค์ กลุ่มเสือป่า กลุ่มมหาดเล็กในพระองค์ เป็นปัจจัยที่มีผลให้เกิดแนวความคิดหลากหลาย

ของผู้นำรัฐในการปรับปรุงบ้านเมือง (วารุณี โอสถารมย์, 2524 : 213 - 219) อุดมการณ์ที่สื่อผ่านการจัดการศึกษาสมัยใหม่แบ่งเป็น 3 แนวคิดหลัก ดังนี้ คือ

ประการที่หนึ่ง แนวความคิดอุดมการณ์ชาตินิยม กระแสโดยตรงจากรัชกาลที่ 6 ซึ่งพัฒนา มาจากความรู้สึกรักชาติเสียดียรภาพทางการเมืองอย่างแท้จริงของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ที่ ฟังมีพระราชอำนาจสูงสุด นอกจากนี้ยังทรงยึดมั่นในความเห็นที่มีต่อโครงสร้างของสังคมไทยว่ามี อยู่สองชนชั้น คนในชั้นแรกคือพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นหัวหน้า เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุด ทุกอย่าง ส่วนคนในชั้นที่สองคือคนไทยทั่วไป และความสัมพันธ์ระหว่างคนสองชนชั้น คือ พระมหากษัตริย์กับราษฎรนั้นเป็นไปในลักษณะฉันบิดากับบุตร และความสัมพันธ์นี้เป็นไปอย่าง ขอบธรรม ลักษณะนี้เป็นเอกลักษณ์ประจำชาติไทย ความเป็นชาติไทยที่สำคัญคือ ความสัมพันธ์ ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรนี้เอง คนไทยทุกคนต้องมีหน้าที่รักษาส่งทอดความคิดนี้ให้ ยั่งยืนตลอดไป (วารุณี โอสถารมย์, 2524 : 266)

แนวพระราชดำริเรื่องชาติของ ร.6 จากพระบรมราโชวาทปลุกใจเสือป่า ซึ่งใช้เป็น แบบเรียนสอนในวิชาจรรยาและวิชาลูกเสือ กล่าวคือ การมีกษัตริย์ราชาธิบดีผู้นำนักรบและการ ปกครองแบบทหาร ราษฎรทุกคนจึงต้องเคารพนับถืออำนาจของราชาธิบดี เพราะการเคารพใน อำนาจกษัตริย์ก็เหมือนเคารพตัวเอง เนื่องจากกษัตริย์มีหน้าที่ป้องกันชาติบ้านเมืองและทำให้ชาติ อยู่รอดได้ กษัตริย์จึงมีอำนาจอันถือเป็นของคู่กันมากับชาติ ผู้ทำลายกษัตริย์เท่ากับทำลายชาติ และความ สุขของตน ซึ่งการเป็นทหารของราษฎรในสมัยรัชกาลที่ 6 คือการฝึกหัดเสือป่า แนวพระ บรมราชาบายนี้ถูกปลูกฝังอย่างแน่นแฟ้นในระบบการศึกษาหลักสูตรวิชาลูกเสือ สร้างความยึดมั่น ในพระมหากษัตริย์ ชาติ และศาสนา ให้กตัญญูต่อกษัตริย์ ชาติ กฎหมายบ้านเมือง ลูกเสือ คือ “เสือป่าเยาวชน” การอบรมลูกเสือขัดเกลากุณิศจนให้มีลักษณะสมเป็นเยาวชนที่ดีของชาติ คือ ให้ เป็นเด็กหัวอ่อน น่านอนสอนง่าย ไม่ถือกระด้างในคำสอนที่ถูก ไม่ถืออวดดีจนคนอื่นสอนไม่ได้ ต้อง เคารพในโอวาทผู้ใหญ่เสมือนเห็นชุมทรัพย์มาตั้งวางไว้เฉพาะหน้า มีความเชื่อคุณงามความดี และ จงรักภักดีต่อชาติและพระเจ้าแผ่นดิน (วารุณี โอสถารมย์, 2524 : 294 - 296) อย่างไรก็ดีสำหรับ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการต่อจากเจ้าพระยาเสด็จสุเรนทราธิบดี อธิบาย แนวความคิดเรื่องชาติในแนวทางต่างกันว่าชาติ คือ กฎหมายการปกครองของประเทศ โดย ชี้ให้เห็นว่า รัฐอาณานิคมในอดีตที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงอำนาจทางการเมืองนั้น เป็นรัฐที่ ต้องทำการบงกชอยู่ตลอดเวลา ทำให้กษัตริย์หรือผู้นำรัฐ ไม่สามารถสร้างกฎระเบียบการปกครอง ที่เป็นธรรม และเป็นความเจริญให้แก่บ้านเมือง ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงระเบียบการปกครองใน สมัยรัชกาลที่ 5 ที่รวมดินแดนหัวเมืองเข้ามาสร้างเป็นอาณาจักรรัฐชาติ เป็นประเทศนี้จึงเป็นการ เปลี่ยนแปลงที่สร้างความเจริญให้แก่รัฐ ทรงปรับปรุงกฎหมายทั้งเก่าและใหม่ ให้เหมาะสมทันสมัย กำหนดขึ้นเป็นนิติธรรมทางการเมืองการปกครองของประเทศ ประเทศที่ดี คือประเทศที่มีผู้ปกครอง

สามารถใช้กฎหมายปกครองอาณาจักรได้อย่างสงบและยุติธรรม โดยไม่จำกัดว่าต้องเป็นระบบการปกครองรูปแบบใด โดยกฎหมายที่เป็นธรรมนั้นสามารถกำหนดให้ราษฎรทุกคนต้องเคารพกฎหมาย แม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ กำหนดหน้าที่ให้ทุกคนในสังคมล้วนมีความรับผิดชอบ การปฏิบัติตามหน้าที่เป็นการแสดงออกถึงความรักชาติ (วารุณี ไอสถารมย์, 2524 : 293 - 294)

แนวความคิดประการที่สอง คือ ทหารนิยม ปลูกฝังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ในกลุ่มผู้บริหารพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน เป็นความคิดแบบเก่าในการบริหารประเทศ ยึดถือเป็นนโยบายหลักในการพัฒนาแนวความเจริญเข้มแข็งของประเทศเพื่อรักษาเอกราชไม่ให้ตกเป็นเมืองขึ้น งบประมาณในการพัฒนาประเทศส่วนใหญ่ของรัฐจึงทุ่มเทเพื่อกิจการของกองทัพไทย

ประการที่สาม คือ แนวความคิดปรับปรุงเศรษฐกิจพื้นฐาน ใหม่สำหรับสังคมไทย กลุ่มความคิดกลุ่มนี้ส่วนมากเป็นข้าราชการระดับสูงรุ่นใหม่ซึ่งเคยใช้ชีวิตในประเทศตะวันตกเป็นเวลานาน และมีประสบการณ์มาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม คนกลุ่มนี้ตระหนักว่าความอยู่รอดของประเทศมิได้ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งทางการทหารอย่างเดียว หากต้องมีการปรับปรุงกำลังคนเพื่อพัฒนาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ให้ได้ผลอย่างเต็มที่ รวมถึงการให้ความรู้แก่ราษฎรให้ตระหนักในความสำคัญของวิชาเศรษฐวิทยา หรือทรัพยากรศาสตร์เพราะประเทศในโลกขณะนั้นล้วนแต่แข่งขันกัน สร้างอำนาจทางเศรษฐกิจ รัฐบาลจำเป็นต้องหันมาให้ความสำคัญต่อการพัฒนา กำลังคนให้มีความรู้เรื่องการผลิต ตั้งแต่เทคนิคการผลิตไปจนถึงระบบตลาดการค้า เงินตรา โดยเน้นให้มีการศึกษาวิชาที่พาด้านหัตถกรรมและการเกษตร และความรู้ในเรื่องการผลิตและการค้า แต่ความที่ผู้นำรัฐในสมัยรัชกาลที่ 6 ยึดมั่นอยู่กับความคิดอนุรักษนิยมแบบเก่า ดังนั้นแนวความคิดที่จะต้องเร่งรีบแก้ปัญหาวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจของราษฎรทั่วไปจึงไม่อาจประสบความสำเร็จได้ (วารุณี ไอสถารมย์, 2524 : 215 - 219)

ทั้งนี้ วารุณี ไอสถารมย์ แสดงทัศนะว่า เนื่องจากเหตุการณ์ใน ร.ศ. 130 เป็นต้นมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงของความคิดของคนไทยที่ทำให้พระมหากษัตริย์ไม่อาจดำเนินวิเทโศบายทางการปกครองแบบเก่า ที่ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสมบูรณ์สูงสุดได้ ทรงยึดมั่นในความเห็นที่มีต่อโครงสร้างสังคมไทย กล่าวคือ ความเป็นชาติไทยที่สำคัญคือ ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎรนี้เอง และวิธีการที่จะรักษาไว้ซึ่งความรู้สึกอันยิ่งใหญ่ในสังคมได้อย่างถาวร คือ การตั้งโรงเรียนที่มีอุดมการณ์การศึกษาและเป้าหมายการศึกษาที่ สอนให้คนไทยนึกถึงสิ่งที่เคยเป็นมาแล้ว จึงเป็นเหตุผลสำคัญในการตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งปัจจุบันคือ โรงเรียนวชิราวุธ (วารุณี ไอสถารมย์, 2524 : 264 - 270)

อย่างไรก็ดีรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนการศึกษาสำหรับชาติ (National education) พ.ศ. 2462 ปรับปรุงจากโครงการศึกษา ร.ศ. 131 และโครงรูปการศึกษาที่ประกาศในพ.ศ. 2458 เป็น

โครงการที่ต้องการสร้างกำลังคนให้มีความรู้ตามสภาพฐานะทางเศรษฐกิจและภูมิหลังอาชีพของวงศ์ตระกูลตลอดจนระดับสติปัญญา มุ่งหมายให้รักษาโครงสร้างกลุ่มสังคมแบบเดิมไว้ ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีอธิบายให้เห็นความสำคัญขอเป้าหมายการศึกษาแห่งชาตินี้ว่าเพื่อสอนอักษรวิธีรู้จักอ่าน เขียน เป็นการสร้างกำลังคน ตามความเจริญตามแบบตะวันตกอย่างอารยประเทศ เพื่อบรรลุเป้าหมายให้บ้านเมืองมีความสมบูรณ์และราชการให้มีการเลือกคนได้ดีขึ้นสมควรต้องใช้พระราชบัญญัติบังคับการศึกษาชั้นประถมศึกษา ส่วนการศึกษาชั้นสูงจัดให้กลุ่มที่มีความพร้อมด้านสติปัญญาและฐานะทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หวังให้มีชนชั้นกลางที่เป็นกสิกรไทย เนื่องจากราษฎรส่วนใหญ่เป็นกสิกร ที่ยังมีความยึดมั่นในแบบแผนและกรรมวิธีการผลิตแบบเก่า คือ ผลิตเพียงเพื่อพอลเลี้ยงตนเอง ทำให้ไม่อาจปรับตัวให้รับรู้หรือเข้าใจต่อสภาพเศรษฐกิจแบบการค้า ซึ่งมีระบบเงินตราแลกเปลี่ยน กสิกรไทยจึงเป็นฝ่ายเสียเปรียบต่อกลุ่มพ่อค้าต่างชาติทั้งชาวจีนและชาวตะวันตกซึ่งเป็นผู้เข้ามาเป็นผู้กำหนดกลไกการตลาด และกดราคาผลผลิตของกสิกร จนสามารถสร้างผลกำไร เลื่อนฐานะทางเศรษฐกิจขึ้นมาเป็นชนชั้นกลางในสังคม จึงทำให้สังคมไทยขาดชนชั้นกลางที่เป็นคนไทย ในสภาพที่ขาดกำลังชนชั้นกลาง กำลังของคนไทยส่วนใหญ่จึงไม่มีอำนาจพอที่จะต่อรอง พร้อมทั้งแข่งขันในการประกอบอาชีพกับพวกชาวต่างชาติที่เข้ามาลงทุนภายในประเทศ ปัญหานี้จำเป็นต้องแก้ไขด้วยการให้การศึกษา (วารุณี ไอสถารมย์, 2524 : 235 - 254) อย่างไรก็ตามก็ได้มีการออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับในปี พ.ศ. 2464 โดยที่เด็กชายและเด็กหญิงระหว่าง 7-14 ปี จะต้องเข้าเรียนโรงเรียนประถม แต่การบังคับใช้พระราชบัญญัตินี้เป็นไปด้วยความยากลำบากทั้งจากปัญหางบประมาณและการขาดการปฏิบัติอย่างจริงจังจากรัฐบาล (สมบัติ อารังญวงศ์, 2547 : 385) ต่อมาในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว คณะเสนาบดีและองคมนตรี ล้วนเป็นแต่กลุ่มความคิดอนุรักษนิยมซึ่งไม่เห็นความสำคัญของการจัดการศึกษาแห่งชาติ โดยเห็นว่าเป็นการลงทุนที่สูญเปล่า ซ้ำยังมีทัศนคติต่อการศึกษารูปแบบนี้ว่า “ดำเนินวิธีฝรั่งแท้” (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา, 2473 อ้างถึงใน วารุณี ไอสถารมย์, 2524 : 256) นอกจากนี้ปัญหาการเงิน การตัดทอนงบประมาณการใช้จ่ายของกระทรวงต่างๆ นับเป็นอุปสรรคยิ่งต่อการขยายตัวของกระทรวงธรรมการ เมื่อมีการดูลคนออกจากราชการเพื่อปรับสภาวะการเงินของกระทรวงการคลังทำให้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีตัดสินใจลาออกจากราชการเมื่อพ.ศ. 2468 และกลับเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาธิการอีกครั้งเมื่อ พ.ศ. 2475 ภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง

2.3.2 กระแสประชาธิปไตยในรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจากภัยคุกคามของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตก อิทธิพลดังกล่าวมีผลให้เกิดการปฏิรูปรัฐประศาสนโยบายของประเทศสยามเพื่อ “การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย” ภายใต้

โครงสร้างสังคมการเมือง และสัมพันธภาพทางอำนาจแบบจารีตนิยมของสังคมสยามที่เป็นอยู่ย่อมต้องมีการเปลี่ยนแปลง กระแสประชาธิปไตยหรือที่รับรู้กันในสมัยนั้นว่าระบอบรัฐธรรมนูญเริ่มเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความตื่นตัวและเรียกร้องต้องการสิทธิทางการเมืองโดยเฉพาะในหมู่คนที่ได้รับการศึกษาศึกษาสมัยใหม่

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ในการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อรวมศูนย์อำนาจกลับมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนทั้งพระเจ้าน้องยาเธอและขุนนางรุ่นหนุ่มรวมตัวกันเป็น “กลุ่มสยามหนุ่ม” เพื่อเป็นแรงสนับสนุนพระองค์และเป็นแรงผลักดันการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงต่างๆ ตลอดรัชสมัยของพระองค์ กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกและต้องการให้มีการปฏิรูปสังคมให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ (ช้อยนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 11) สำหรับการแสดงออกเสรีภาพทางความคิดในเชิงการเมืองเป็นครั้งแรกภายใต้ระบอบเก่า เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2417 เมื่อกลุ่มสยามหนุ่มออกหนังสือพิมพ์การเมืองเล่มแรกของสยามชื่อ “ครูโณวาท” มีพระองค์เจ้าเกษมสันต์โสภาคย์เป็นเจ้าของ บรรณาธิการ และผู้พิมพ์ผู้โฆษณา มีพระยาภาสกรวงศ์ซึ่งเป็นน้องชายของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เป็นนักเขียนประจำ เนื้อหาที่ตีพิมพ์เป็นเรื่องข่าวสาร และบทความต่างๆ ที่นอกเหนือไปจากราชกิจจานุเบกษา มีสารคดีการเมือง ข่าวต่างประเทศ ภาชิตสอนใจ บทความวิชาการ บทกวี ครั้งหนึ่งได้มีการนำกฎหมายรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกามาลงไว้ด้วย โดยนำฉบับแปลเป็นไทยของหมอบรัดเลย์มาลง และยังมีบทความที่เกี่ยวกับปรีวีเคาน์ซิลและเคาน์ซิลออฟสเตต รวมทั้งบทความวิพากษ์วิจารณ์กลุ่มขุนนางเก่าอยู่เสมอ มีนัยโจมตีกลุ่มขุนนางฝ่ายอนุรักษนิยมว่าทำงานล้มเหลว และวิจารณ์ฐานะของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญว่าไม่ถูกต้อง ทั้งยังเสนอความเห็นว่าการสืบราชสมบัติควรกำหนดขึ้นใหม่ในรูปของการสืบสายโลหิต ดังนั้นจึงถือได้ว่าครูโณวาทเป็นกระบอกเสียงของกลุ่มสยามหนุ่ม (ช้อยนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 11 ; ลิขิต ธีรเวคิน, 2540 : 111 - 112)

อย่างไรก็ดี ในสภาพแวดล้อมหลังการเปิดประเทศและการต่อสู้ทางการเมืองภายในอันยังผลให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสิทธิ์ขาด ตามประเพณีนิยมของระบอบราชาการที่ตั้งมั่นอยู่ในแนวทางของรูปการปกครองโดยอาญาสิทธิ์ ซึ่งอำนาจสิทธิ์ขาดของผู้ปกครองมีอาจดำเนินไปได้โดยปราศจากการท้าทายต่อตัวระบบ ซึ่งโดยรากฐานแล้วนับเป็นผลสืบเนื่องมาจากการกำหนดรัฐประศาสนโยบายเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัยนั่นเอง (เสนห์ จามริก, 2549 : 88) สำหรับผู้นำใหม่รุ่นแรกๆ “ชาติตระกุล” มีส่วนทำให้คนกลุ่มนี้อยู่ในฐานะที่จะเรียกร้องความเป็นผู้นำของสังคมได้ เพราะสมาชิกของคนกลุ่มนี้มีตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการวัยหนุ่มทั้งหลาย

การเริ่มต้นของแนวความคิดเรื่องรัฐธรรมนูญในระบบการเมืองไทยเกิดขึ้นครั้งแรก ๆ ในปี พ.ศ. 2428 คือ “การเสนอคำกราบบังคมทูลถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบแผ่นดิน ร.ศ. 103” ให้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีบ้านเมืองจาก “แอบโสลอดโมนากี” ให้เป็น “คอนสติติวชันแนลโมนากี” หรือระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ผู้ที่กราบบังคมทูลถวายความเห็นเป็นคนไทยรุ่นแรกที่ได้ไปศึกษาและได้เห็นประเพณีการปกครองของชาติต่างๆ ในทวีปยุโรป เป็นกลุ่มเจ้านายและข้าราชการคณะทูตไทย ณ กรุงลอนดอนและปารีสจำนวน 11 คน ได้ร่วมกันเข้าชื่อในหนังสือถวายความคิดเห็น เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา สมเด็จฯ กรมพระสวัสดิวัดนวิศิฏ์ (พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ) พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ เป็นต้น (ช้อยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 61) ซึ่งสาระสำคัญของหนังสือฉบับนี้ต้องการแสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองกำลังตกอยู่ในอันตรายจากลัทธิจักรวรรดินิยมที่กำลังแพร่หลายอยู่ในเอเชียขณะนั้น โดยอ้างว่า หนึ่ง เป็นธรรมดาผู้มีความกรุณาต่อมนุษย์ด้วยกันทั่วไป ต้องประสงค์ให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ ได้รับความยุติธรรมเสมอทั่วกัน สอง อ้างเอาความเจริญความศิวิไลซ์ของชาวยุโรป และความไม่เจริญของประเทศเอเชียแล้วไซ้แต่เป็นการกีดขวางความเจริญของเอเชียเท่านั้นไม่ แต่ยังเป็นทางกีดขวางของความเจริญแห่งประเทศซึ่งเจริญแล้วด้วย สาม อ้างว่าการที่รัฐบาลนั้นๆ จัดการบ้านเมืองไม่เรียบร้อย ย่อมมีอันตรายมาถึงชาวยุโรป ซึ่งทำผลประโยชน์อยู่ในประเทศนั้นๆ และสี่ อ้างถึงการที่ประเทศในเอเชียไม่ยอมเปิดการค้าขายกับชาติต่างๆ ในยุโรป ย่อมเป็นการเหนี่ยวรั้งความเจริญของชาวยุโรปที่มีอาจทำการค้าขาย และไม่สามารถนำวัตถุที่มีอยู่ในประเทศด้อยพัฒนาต่างๆ นี้ ไปอินโรงงานอุตสาหกรรมที่กำลังแผ่ขยายตัวกว้างขวางในประเทศของตนได้ (ช้อยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 32, 41)

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงการปกครองไปเป็นระบบใหม่นี้ ผู้ถวายความคิดเห็นได้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับสภาพการณ์ความเป็นจริงของประเทศอย่างหนึ่งว่า สภาพแวดล้อมในด้านประชานนั้น ยังไม่เหมาะที่จะรับเอาระบบการปกครองแบบใหม่นี้ไว้ได้อย่างครบถ้วนตามหลักการปกครองอย่างยุโรป (ช้อยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 36) จึงไม่มีข้อใดในการเรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้แก่ชาวสยามในหนังสือถวายความเห็นฉบับนี้ เพียงแต่ระบุถึงว่าเมื่อทรงได้แก้ไขโครงสร้างการเมือง ยกเลิกธรรมเนียมการปกครองแบบเก่า โดยแก้จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดอยู่แต่พระมหากษัตริย์อยู่แต่ผู้เดียว มาเป็นระบอบพระมหากษัตริย์ที่อยู่ใต้รัฐธรรมนูญและให้มีระบบคณะรัฐมนตรี (คาบินเนต) เป็นผู้รับผิดชอบในการบริหารราชการแผ่นดินตามกระทรวงต่างๆ โดยที่นโยบายต่างๆ ต้องได้รับความเห็นชอบจากพระมหากษัตริย์เสียก่อน จึงไม่จำเป็นต้องเป็นระบบรัฐสภา (ปาลิเมนต์) ในเวลานั้น และเมื่อความยุติธรรมบังเกิดราษฎรก็จะมีความรักและหวงแหนบ้านเมือง ให้ราษฎรมีความคิด

รู้สึกตัวว่า การกดขี่ และความอยุติธรรมต่างๆ ไม่มีอีกต่อไปแล้ว (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 51)

ต่อกรณีข้อเรียกร้องของคณะเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. 103 รัชกาลที่ 5 ทรงแก้ปัญหาด้วยการจัดตั้งระบบคณะเสนาบดี (พ.ศ. 2535) หรือ “คอเวอนเมนต์ฟอรัม” ด้วยการตั้งกระทรวง 12 กระทรวงซึ่งมีผลเท่ากับเป็นการ “พลิกแผ่นดิน” เป็นการสถาปนารัฐประชาธิปไตย รวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางโดยเด็ดขาดนับตั้งแต่บัดนั้น (เสนห์ จามริก, 2549 : 73)

อย่างไรก็ดีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงลงโทษกลุ่มบุคคลที่ถวายนความเห็นแต่ประการใด ซึ่งภายหลังกลุ่มผู้ถวายนความเห็นหลายพระองค์ได้เข้าร่วมดำรงตำแหน่งในคณะเสนาบดีชุดใหม่ เป็นกำลังสำคัญของราชการในเวลาต่อมา เช่น กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าสวัสดิโสภณทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม และกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมรุธาทร เป็นต้น (ลิขิต ธีรเวคิน, 2540 : 118) และการที่เสนาบดีเกือบทั้งหมดทรงแต่งตั้งจากพระบรมวงศานุวงศ์นั้น เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงพลังการเมืองสูงสุดของกลุ่มผู้นำฝ่ายเจ้าในสมัยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในขณะที่ขุนนางข้าราชการรุ่นใหม่ยังอยู่ในระยะของการก่อตัวและขยายตัว อันเนื่องมาจากผลของรัฐธรรมนูญเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย (เสนห์ จามริก, 2549 : 91) อย่างไรก็ตามกระแสเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง หรือประชาธิปไตยยังคงดำเนินต่อมาดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสต่อกระแสดังกล่าวในปี พ.ศ. 2453 ความว่า

“ฉันจะให้ลูกทูลขอขมาของขวิญแก่พลเมืองในทันทีที่ขึ้นสู่ราชบัลลังก์ในขณะที่สืบตำแหน่งกษัตริย์ กล่าวคือ ฉันจะให้เขาให้ปาลิเมนต์และคอนสตีติวชั่น” (วิลาสวงศ์ พงศบุตร, 2521 : 58, อ้างถึงใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 80)

ต่อมาหลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์สมบัติเป็นเวลาเพียง 2 ปี ได้เกิดเหตุการณ์ “กบฏ ร.ศ. 130” (พ.ศ. 2454 ปฏิทินเก่า) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงบรรยากาศทางการเมืองที่กระแสความนิยมประชาธิปไตยทวีความรุนแรงเพิ่มขึ้น กรณีกบฏดังกล่าวมีนายทหารหนุ่มจำนวน 91 คน ส่วนใหญ่มีอายุเพียง 20 กว่าปี ร่วมกันวางแผนยึดอำนาจและจะทูลเชิญเจ้านายพระองค์อื่นขึ้นเป็นกษัตริย์แทน หรือแม้แต่เปลี่ยนเป็นระบอบสาธารณรัฐ โดยมีกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นประธานาธิบดี (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 81) หัวหน้าขบวนการประกอบด้วย ร.อ. ขุนทวยหาญพิทักษ์ (เหล็ง ศรีจันทร์) ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ ร.ต. เนตร์ พูนวิวัฒน์ ร.ต. จรูญ ษตะเมษ ร.ท. จรูญ ณ บางช้าง พวกกบฏถูกจับและถูกตัดสินจำคุกตลอดชีวิต 3 นาย จำคุก 20 ปี 20 นาย และ รอลงอาญา 68 นาย เหตุการณ์ดังกล่าวนับเป็นเรื่องสั้นคลอน

ความชอบธรรมในการปกครองของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นอย่างยิ่ง และมีส่วนทำให้ รัชกาลที่ 6 ทรงส่งเสริมลัทธิชาตินิยมที่เน้นความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ สร้างหลักการ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ให้ประชาชนยึดถือ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 81) แต่ทรง ปฏิเสธข้อเสนอที่จะให้มีการปรับปรุงในด้านการเมืองการปกครองตามแนวทางที่พระบรมราชชนก เคยปฏิบัติ คือ การแต่งตั้ง “สภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน หรือ รัฐมนตรีสภา” ซึ่งจะมีหน้าที่ในด้าน นิติบัญญัติ ทว่ารัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชดำริว่าหากสภานี้มาจากการแต่งตั้งก็ไม่ต่างอะไรกับสภา ตราขาย และยังทรงปฏิเสธข้อเสนอให้ทรงฟื้นฟู “สภาที่ปรึกษาในพระองค์ หรือ องคมนตรี” เช่นกัน รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชดำริว่าสยามยังไม่พร้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการศึกษาของ ประชาชน จึงได้ทรงออกพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับในปี พ.ศ. 2464 โดยที่เด็กชายและ เด็กหญิงซึ่งมีอายุระหว่าง 7 - 14 ปี ต้องเข้าโรงเรียนประถม อย่างไรก็ตาม การบังคับใช้ พระราชบัญญัติดังกล่าวขาดการปฏิบัติอย่างจริงจังจากรัฐบาล (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 82) พร้อมกันนั้นพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้เริ่มโครงการเมืองทดลองขึ้น คือ “ดุสิต ธานี” โดยมีพระราชดำริที่จะให้เมืองดุสิตธานีเป็นก้าวแรกของการเตรียมตัวในการปกครองตนเอง ของทวยราษฎร์ ซึ่งการปกครองภายในดุสิตธานี มีการดำเนินการในรูปแบบการปกครองในระบอบ ประชาธิปไตย ให้สิทธิแก่ชาวเมืองในการออกความเห็น แต่การแสดงความคิดเห็นนั้นก็เกี่ยวข้องแต่ เฉพาะกิจการของดุสิตธานี ซึ่งเป็นเมืองจำลองขึ้นเท่านั้น มิได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปกครอง ประเทศสยามโดยส่วนรวม นอกจากนี้ พลเมืองในดุสิตธานีก็มีโอกาสกล่าวได้ว่าเป็นตัวแทนของ ราษฎรชาวสยามโดยทั่วไปได้ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต, 2532 : 137 - 138)

ปฏิกริยาของนายทหารชั้นผู้น้อยที่มีต่อการบริหารประเทศในเวลานั้น แสดงให้เห็นถึง ขั้นตอนพัฒนาการทางการเมืองของระบบโครงสร้างสังคมหนึ่งๆ ที่มีแบบแผนกำหนดความ สัมพันธภาพและการประพฤติปฏิบัติต่อกันในหมู่คนซึ่งอยู่ในตำแหน่งฐานะและบทบาทต่างๆ กัน ภายในสังคม ซึ่งหากปราศจากการยอมรับของบรรดาสมาชิกแล้ว แบบแผนความสัมพันธ์ที่อยู่ ภายใต้อำนาจบังคับของสังคมการเมืองนั้นๆ ย่อมไม่อาจดำรงอยู่ได้ จากคำให้การของผู้ก่อการกบฏ ถึงมูลเหตุถึงขั้นพยายามใช้กำลังในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ต. เจริญ ศรีจันทร์ และ ร.ต. เนตร์ พูนวิวัฒน์ กล่าวว่า ในการที่จะเปลี่ยนระบอบประเพณีการปกครอง คนมือเปล่าจะทำได้ อย่างไร จำเป็นต้องเป็นผู้ถืออาวุธของชาติ คือ ทหาร และยังต้องประกอบด้วยพลเรือนที่มีมันสมอง ปฏิวัติ (เสนห์ จามริก, 2549 : 41)

ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 6 เป็นระยะเวลา 15 ปีนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางการเมือง การศึกษา เศรษฐกิจในขณะนั้นมิได้รับการตอบสนองจากการเปลี่ยนแปลงกลไกของรัฐบาล อีกทั้ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงสร้างสถาบันการเมืองอย่างจริงจัง ทำให้ระบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เคยทรงพลังเมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มอ่อนกำลังลงเป็นลำดับ (ชัยอนันต์

สมุททวนิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 139) เมื่อประชาชนได้รับการศึกษามากขึ้นมีนักเรียนไทยกลับจากการศึกษาในยุโรปมากขึ้น นักเรียนเหล่านี้ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากตะวันตก และต้องการเห็นสยามเจริญก้าวหน้าทัดเทียมนานาอารยประเทศ ความต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศตามแนวความคิดใหม่ ๆ นี้ นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งที่ได้นำไปสู่จุดจบของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในปีพ.ศ. 2475 ดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชบัญญัติถึงพระยาภักดีฉัตร (ฟรานซิส บี. แซร์) เรื่อง Problem of Siam หลังจากขึ้นครองราชย์เพียงแปดเดือนเศษ ดังนี้

“... สิ่งต่างๆ ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินยังเป็นที่เคารพและเกรงกลัวอยู่มากแม้ว่าในตอนปลายรัชสมัยจะมีคนหนุ่มกลุ่มหนึ่งเริ่มวิพากษ์วิจารณ์พระมหากษัตริย์ในหลายๆ ด้าน แต่ก็มิได้เป็นไปอย่างเปิดเผย ในรัชสมัยที่เพิ่งสิ้นสุดลง หลายสิ่งหลายอย่างได้ทวีความเลวร้ายไปมากเนื่องจากสาเหตุหลายประการ ... พระเจ้าแผ่นดินกลายเป็นผู้ที่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของข้าราชการบริพารคนโปรด ข้าราชการทุกคนถูกเฟื่องเลี้ยง บ้างมากบ้างน้อย ในด้านข้อราษฎรบังหลวงหรือเล่นพรรคเล่นพวก ยังนับว่าโชคที่พระบรมวงศานุวงศ์ยังเป็นที่เคารพยกย่องว่าเป็นคนซื่อสัตย์ สิ่งที่เป็นที่น่าเสียใจยิ่ง คือ ข้าราชการสำนักของพระองค์เป็นที่เกลียดชังอย่างรุนแรง และในตอนปลายรัชสมัย ก็ถูกล้อเลียนเยาะเย้ยกำเหนิดของหนังสือพิมพ์ฟรีเพรส ทำให้สถานการณ์ในขณะนั้นขยายตัวเลวร้ายขึ้น ฐานะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นสิ่งที่ตกอยู่ในสภาวะลำบาก ความเคลื่อนไหวทางความคิดในประเทศแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ระยะเวลาของระบบเอกราชไทยเหลือน้อยลงเต็มที...” (บันทึกเรื่องการปกครอง 23 กรกฎาคม – 1 สิงหาคม 2469 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว – ดร. ฟรานซิส บี แซร์ อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก, 2549 : 106)

จากพระราชดำริดังกล่าวจึงเห็นได้ว่าการตกต่ำของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และกระแสการปกครองประชาธิปไตย เป็นที่ทรงตระหนักต่อรัชกาลที่ 7 อย่างดี ทรงแสดงพระราชดำริอีกด้วยว่า สักวันหนึ่งสยามจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบประชาธิปไตยดังนั้นก็มีความจำเป็นที่จะต้องเตรียมตัวให้พร้อมและให้การศึกษาแก่ราษฎรในเรื่องการสร้างจิตสำนึกทางการเมือง เพื่อให้เกิดความคิดความเข้าใจถึงว่าการปกครองแบบรัฐสภาจะทำได้ได้อย่างไรในประเทศสยาม ให้ประชาชนให้เกิดสำนึกทางการเมือง ให้เข้าใจถึงผลประโยชน์ที่แท้จริงของตนเพื่อจะได้ไม่ถูกชักจูงให้หลงผิดจากพวกนักก่อกวนและพวกนักสร้างวิมาน (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 109)

ผลของพระราชดำรินี้ทำให้มีการรื้อฟื้น “สภากรรมการองคมนตรี” ซึ่งเคยมีมาในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกเหนือไปจากการสถาปนา “อภิรัฐมนตรีสภา” ล้วนแต่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่

ทั้งหมด 5 พระองค์ ซึ่งเป็นสภาสูงสุดของแผ่นดิน ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมีสมาชิก
อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่าสภากรรณการองคมนตรีมีจำนวนเพียง 40 คน ล้วนจำกัดอยู่ในแวดวง
ของเจ้านายและข้าราชการชั้นเจ้าพระยาและพระยาทั้งสิ้น สามารถดำเนินการอย่างมี
ประสิทธิภาพตามที่คาดหวังได้ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 89) ส่วนพระราชประสงค์ในการ
จัดตั้งระบบเทศบาลก็ไม่ได้ผลอะไรออกมาจนกระทั่งเกิดปฏิวัติมิถุนายน พ.ศ. 2475

ประเด็นการที่ให้ทรงร่างรัฐธรรมนูญขึ้น จากพระราชบันทึกถึงพระยากัลยาณไมตรีในเรื่อง
การปกครองแบบมีสภาตัวแทนจากราษฎร พระยากัลยาณไมตรีกล่าวแสดงความเห็นว่าการ
ปกครองลักษณะนี้ยังไม่เหมาะสมกับประเทศสยามเพราะว่าการเลือกตัวแทนจะมีผลดีก็ต่อเมื่อผู้มี
สิทธิเลือกตั้งมีสติปัญญา มีความรู้ และสามารถควบคุมผู้แทนของตนเองได้ มิฉะนั้นระบบการมี
ตัวแทนจะกลายเป็นที่ฉ้อฉลและเป็นทรราช ทั้งนี้พระยากัลยาณไมตรีได้เสนอร่างข้อระเบียบรวม
12 มาตรา ทูลเกล้าฯ ถวาย Outline of Preliminary Draft โดยมีหลักการ คือ อำนาจอสูงสุดอยู่ที่
องค์พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์จะทรงแต่งตั้งอัครมหาเสนาบดีขึ้นทำหน้าที่ฝ่ายบริหาร และ
ทรงตั้งอภิรัฐมนตรีเป็นการถาวรทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาและพิจารณาปัญหาสำคัญๆ ของ
ประเทศโดยไม่มีอำนาจบังคับบัญชา ส่วนอำนาจในการตรากฎหมายยังอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์
โดยไม่กล่าวถึงการจัดตั้งสภานิติบัญญัติ อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา
ดำรงราชานุภาพทรงไม่เห็นด้วยกับหนังสือกราบบังคมทูลของพระยากัลยาณไมตรีเรื่องการแต่งตั้ง
อัครมหาเสนาบดี โดยทรงกล่าวว่าตำแหน่งดังกล่าวทำงานได้เฉพาะในประเทศที่มีการปกครอง
แบบมีสภาผู้แทน เป็นตำแหน่งที่ไม่เคยมีในประเทศสยาม และถึงแม้จะมีการแต่งตั้งขึ้นก็ไม่เป็น
การปิดกั้นให้พ้นไปจากองค์พระมหากษัตริย์ได้ ประชาชนอาจจะคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรง
อ่อนแอจึงต้องตั้งตำแหน่งดังกล่าวขึ้น นอกจากนี้ยังทรงเห็นว่าสถานการณ์ของประเทศสยามใน
ขณะนั้นยังไม่มีที่เหมาะสมและไม่มีความพร้อมที่จะปรับใช้วิธีการปกครองในระบบที่มีตัวแทน
สิ่งที่พระองค์ทรงเห็นว่าควรทำมากที่สุด คือการขจัดสิ่งชั่วร้ายและการบริหารที่ไร้ประสิทธิภาพ
เสียก่อน จนเมื่อประชาชนได้รับการศึกษามากขึ้นและมีความรับผิดชอบสามารถออกเสียงเลือก
ผู้แทนได้ เมื่อนั้นการปกครองในระบบมีตัวแทน และมีอัครมหาเสนาบดีจะมีความจำเป็นอยู่ควบคู่
กัน (สมบัติ อารังญญวงศ์, 2547 : 398)

ในปีพ.ศ. 2474 ในการเสด็จประพาสประเทศ สหรัฐอเมริกา รัชกาลที่ 7 ทรงให้สัมภาษณ์
หนังสือพิมพ์อเมริกันถึงพระราชดำริในเรื่องการเสนอระบบเทศบาลขึ้นในประเทศสยาม และเมื่อ
เสด็จกลับมาก็ได้มอบหมายให้พระยาตรีวิสารวาจา ปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างประเทศ และนาย
เรมอนด์ บี. สตีเวนส์ ที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศชาวอเมริกัน ให้จัดร่างรัฐธรรมนูญขึ้นและได้มี
การทูลเกล้าฯ ถวายเค้าร่างรัฐธรรมนูญแก่พระเจ้าอยู่หัวในวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2474 ก่อนการฉลอง
พระนครเพียงไม่ถึงหนึ่งเดือน กล่าวกันว่าร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ซึ่งร่างขึ้นเป็นการภายใน รับรู้กัน

เฉพาะแต่ในวงการบริหารชั้นสูงเท่านั้นว่าจะทรงให้พระราชทานในวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2475 (ชาลววิทย เกษตรศิริ, 2549 : 91) ร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้มีบทบัญญัติที่จะให้มีนายกรัฐมนตรี ให้มีสภา 2 สภา คือสภาชั้นสูงประกอบด้วยขุนนางชั้นสูงและขุนนางที่มีความสามารถ ตลอดจนเจ้านายที่นิยม และสภาชั้นต่ำ คือสภาประชาราษฎร์ แต่ในตอนแรกที่จะทรงพระราชทานธรรมนูญนั้น ทรงให้มีสภาชั้นสูงซึ่งมาจากการแต่งตั้งแต่เพียงอย่างเดียวก่อน ส่วนในสภาประชาราษฎร์นั้นคงได้จนกว่าจะถึงเวลาอันควร ในขณะที่เดียวกันร่างรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็ยังคงรักษาพระราชอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ กิจการทุกอย่างยังต้องดำเนินไปตามกระแสพระบรมราชโองการและต้องผ่านการพิจารณาของอภิรัฐมนตรีสภาด้วย (สมบัติ อารมย์วงศ์, 2547 : 402)

อย่างไรก็ดี ร่างรัฐธรรมนูญนี้ก็ได้รับการคัดค้านทั้งจากอภิรัฐมนตรีและผู้ร่างทั้งสองเอง โดยทั้งนายสตีเวนส์และพระยาศรีวิสารวาจามีความเห็นว่าความไม่พอใจในรัฐบาลเกิดขึ้นจากปัญหาเศรษฐกิจ มิใช่เกิดจากปัญหาเรื่องรูปแบบการปกครอง เนื่องจากแนวความคิดประชาธิปไตยยังไม่แพร่หลายในหมู่คนไทย ส่วนมากยังคงจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แตกต่างกับประเทศอาณานิคมซึ่งมีความเกลียดชังคนต่างชาติที่เข้ามาปกครอง เป็นปัจจัยทำให้มีความต้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างรุนแรง สำหรับความเห็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่าปัญหาที่สำคัญของประเทศสยามในขณะนั้นมีใช้อยู่ที่การจะมีหรือไม่มีนายกรัฐมนตรี สิ่งจำเป็นที่จะต้องกระทำก่อนเรื่องอื่นทั้งหมด คือการปรับปรุงระบบบริหารราชการแผ่นดินของประเทศให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ทัศนคติปฏิเสธความคิดความพยายามที่จะทำการปฏิรูปแก้ไขอะไร ถือเป็นการทำงานกับกระแสความเป็นจริงของชีวิต เพราะจากการที่มุ่งแต่ยึดมั่นอยู่ในสถานภาพเดิมในสภาวะแวดล้อมอย่างหนึ่ง ในสมัย “ปฏิรูป” เมื่อกว่า 40 ปีมาแล้ว ทำให้คณะอภิรัฐมนตรีตกเป็นเป้าโจมตีในฐานะที่ทรงอิทธิพลอยู่เหนือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและเป็นผู้ที่มีบทบาทชี้ขาดต่อการหน่วงเหนี่ยวยับยั้งความพยายามริเริ่มปฏิรูปปรับปรุงต่างๆ อันพึงมีของรัชกาลที่ 7 (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 92 -93)

ในขณะที่เดียวกัน เมื่อคณะอภิรัฐมนตรีให้เหตุผลปฏิเสธแนวพระราชดำริการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองว่าเป็นเพราะความด้อยการศึกษาของประชาชน แต่ปรากฏบรรดาคณะอภิรัฐมนตรีและคณะเสนาบดีซึ่งล้วนแต่เป็นกลุ่มอนุรักษนิยมก็ไม่ทรงสนับสนุนกระทรวงธรรมการในการจัดการศึกษาแห่งชาติ โดยเห็นว่าเป็นการลงทุนที่ “สูญเปล่า” ซ้ำยังมีทัศนคติต่อการศึกษารูปแบบนี้ว่า “ดำเนินวิธีฝรั่งแท้” (วารุณี ไอสถารมย์, 2524 : 256) แม้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการอธิบายให้เห็นความสำคัญของการศึกษาแห่งชาติว่าการศึกษานี้คือการให้การศึกษาเพื่อสอนอักขรวิธีรู้จักอ่าน เขียน เป็นการสร้างกำลังคนตามความเจริญตามแบบตะวันตกอย่างอารยประเทศ เพื่อบรรลุปเป้าหมายให้บ้านเมืองมีความ

สมบูรณและราชการให้มีการเลือกคนได้ดีขึ้น สมควรต้องใช้พระราชบัญญัติบังคับการศึกษาชั้นประถมศึกษา ส่วนการศึกษาชั้นสูงจัดให้กลุ่มที่มีความพร้อมด้านสติปัญญาและฐานะทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ

“... คนไทยทั้งหมดดีพอที่จะดัดแปลงแก้ไขให้ทันสมัยและทันสมัยได้ การดัดแปลงเช่นนี้คืออะไร คือการศึกษาสำหรับชาติ National Education ที่ให้ทุกคนได้เรียนตามควรแก่อัธภาพเป็นอันเขยิบภูมิรัฐของชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันทั้งหมดนั่นเอง

นอกจากที่ราษฎรของเราไม่ได้รับการศึกษาตามควรแก่อัธภาพ ราษฎรของเรายังประสบความลำบากที่ต้องล่าหลังเดินไม่ทันปรกติตามความเปลี่ยนแปลงแห่งสมัย...

รัฐประศาสนโยบายในทางแก้กฎหมายให้ทันสมัย ถ้าหากได้จูงคนไปให้ทันสมัย เป็นทางตัดลัดที่จะให้ถึงซึ่งความเจริญได้เร็วที่สุด ดีกว่าที่จะหวังให้กฎหมายรอคน เหตุฉะนั้นเมื่อยังมีเวลาทันทีที่จะเร่งด่วนให้ทันสมัยโดยริบแผ่การศึกษาให้ทั่ว และริบจัดให้ดียิ่งขึ้นด้วยพร้อมกันก็ควรริบจัดแต่บัดนี้ทันที” (รายงานการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล, 2462 : 6 -8 อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก, 2549 : 47)

แผนการศึกษานี้ถูกโต้แย้ง โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์กรมเธอพระเจ้าจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงการคลัง และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) สมเด็จพระเจ้าจันทบุรีนฤนาถไม่เห็นด้วยกับวิธีการหาเงินศึกษาพลี คือเงินบำรุงการศึกษาซึ่งเป็นอากรการศึกษาโดยไม่ผ่านกระทรวงคลังเป็นการลดอำนาจเสนาบดีคลัง ซึ่งอันที่จริงช่วยลดภาระการจัดงบประมาณแผ่นดินและทำให้การศึกษาชั้นประถมสามารถจัดได้ในรูปการศึกษาแบบให้เปล่า ส่วนเจ้าพระยายมราชต้องการให้รัฐรักษาแบบการศึกษาแบบจารีตอาศัยวัดและองค์ภคคณะสงฆ์ โดยที่รัฐไม่ต้องลงทุน และเป็นสถานศึกษาจรรยาที่ดี การศึกษาอักษรวิธีควรเป็นเพียงสอนอ่านเขียนให้สำหรับคนกลุ่มน้อยที่ต้องรับราชการอันเป็นอาชีพตามพื้นตระกูลเดิม สำหรับคนกลุ่มใหญ่ที่มีฐานะยากจนและหาเลี้ยงชีพด้วยการกสิกรรมทำนา ทำสวนนั้น การศึกษาของคนกลุ่มนี้มีได้อยู่ที่การเรียนอักษรวิธี การฝึกหัดแรงงานในการทำอะไรได้ออกอยู่กับครอบครัวโดยการเรียนรู้ในวงศ์ตระกูล การบังคับให้เด็กเล่าเรียนยังเป็นการดึงแรงงานเด็กซึ่งต้องใช้ในการผลิตแบบเก่าภายในครอบครัว นอกจากนี้โรงเรียนประถมแบบสหศึกษาที่เด็กชาย เด็กหญิงเรียนร่วมกัน ผู้ปกครองต้องไม่พอใจในที่สุดเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ให้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินี้บังคับขึ้นในทุกมณฑล ยกเว้นมณฑลกรุงเทพฯ และกระทำขึ้นโดยยังไม่ได้ผ่านการอนุมัติเรื่องงบประมาณจากกระทรวงการคลัง ถูกวิจารณ์โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ว่าเป็นการหักหาญและยังไม่สมควรแก่เวลา (วารุณี โอสถารมย์, 2524 : 237, 249 -254)

ภายใต้กรอบจำกัด ในโครงสร้างประเพณีของสังคมไทย การปฏิรูปเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยได้เริ่มขึ้นแล้ว การศึกษาและการเข้ารับราชการจึงเป็นโอกาสช่องทางสำหรับสามัญชนจะเลื่อนขั้นสู่ตำแหน่งฐานะทางสังคมที่สูงขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายในโครงสร้างขุนนางข้าราชการ อันเป็นค่านิยม และเป็นแหล่งที่มาของเกียรติและอำนาจ กลุ่มชนชั้นนำนี้รวมเรียกว่า คนชั้นกลาง (เสนห์ จามริก, 2549 : 95) ในขณะเดียวกัน การก่อตัวของชนชั้นกลางก็มีได้จำกัดอยู่แต่ภายในวงราชการเท่านั้น การศึกษาสมัยใหม่ยังก่อให้เกิดอาชีพใหม่ๆ ซึ่งเป็นอิสระจากราชการ เช่น นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ นักกฎหมาย แพทย์ และนักธุรกิจการค้า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม สิ่งสำคัญที่ควบคู่มากับการขยายตัวของการศึกษาสมัยใหม่ คือ อิทธิพลของวิทยาการจากตะวันตกในเรื่องสิทธิเสรีภาพประชาธิปไตยและอื่นๆ ก็แพร่หลายออกไปเป็นลำดับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกิจการหนังสือพิมพ์ได้ขยายตัวออกมาสู่สามัญชน เป็นแรงกระตุ้นให้มีการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพมีส่วนร่วมทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงอย่างเปิดเผย ปัญญาชนสยามในสมัยนั้นที่มีส่วนวิพากษ์วิจารณ์ถึงปัญหาสิทธิเสรีภาพ ปัญหาความเป็นธรรมและเรียกร้องให้รัฐปรับจัดตั้ง ปาเลเมนต์ เพื่อแก้ปัญหาต่างๆเยี่ยงอารยะประเทศ ที่สำคัญคือ เทียนวรรณ และ ก.ศ.ร. กุหลาบ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกเหนือไปจากเจ้านายและข้าราชการที่ได้กราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดินเมื่อปี พ.ศ. 2428 แล้วยังมีราษฎรสามัญชนอีกคนหนึ่ง คือ เทียนวรรณ (ชื่อย่อนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 125) เทียนวรรณเกิดในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะที่บวชเป็นพระนั้นได้มีโอกาสรับพระบรมราโชวาทจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอยู่เสมอ เขาอยู่ในหมู่คนไทยรุ่นแรกๆ ที่ได้ศึกษาและได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากตะวันตก และได้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของประเทศต่างๆอย่างกว้างขวางอีกด้วย เทียนวรรณเริ่มออกหนังสือพิมพ์รายปักษ์ชื่อ “ตุลวิภาคพจนกิจ” ในปีพ.ศ. 2443 – 2449 ต่อมาในปี พ.ศ. 2451 ได้ออกหนังสือรายเดือนขึ้นใหม่แทนชื่อ “ศิริพจนภาค” ในเวลานั้นเขามีอายุกว่า 66 ปีแล้ว แต่ก่อนหน้านั้นเทียนวรรณได้เคยเขียนบทความเกี่ยวกับเรื่องบ่อนเบี้ยและเรื่องทาสลงในหนังสือดุริยจินตนามาแล้ว เขาต้องถูกจำคุกถึง 17 ปี จากการวางตัวเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่วิจารณ์สังคมและการปฏิบัติราชการของรัฐอย่างตรงไปตรงมา เขาย้ำอยู่เสมอว่าประเทศจะเจริญได้ก็ต่อเมื่อมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมทุกๆ ด้าน ให้ทันกับกาลเวลา

เทียนวรรณเรียกร้องให้มีการจัดตั้งปาเลเมนต์ต่างประเทศทางตะวันตกที่เจริญได้เพราะประเทศเหล่านั้นพยายามปรับปรุงเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมบ้านเมืองอยู่เสมอ สิ่งใดที่จะขัดขวางผลประโยชน์ของบ้านเมืองและราษฎรก็รีบจัดการเสีย สิ่งใดที่จะช่วยให้เกิดความเจริญก็ช่วยกันสนับสนุน

ในเวลาไล่เลี่ยกันนั้นเองกับบทความของเทียนวรรณ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “ความสามัคคี” (พ.ศ. 2446) นัยว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะอธิบายแนวความคิดพระราชาธิบายของพระองค์เกี่ยวกับการปรับปรุงการปกครองบ้านเมือง กล่าวคือ

“... จะถือเอาความคิดของพวกที่เป็นผู้คิดราชการในประเทศยุโรปนั้นๆ มาถือเป็นความคิดตัวมาจัดการในเมืองไทย ก็จะเป็นการไม่ถูกกันเลย ด้วยพื้นเพการงานทั้งปวงไม่เหมือนกัน เหมือนหนึ่งจะไปลอกเอาตาราทำนาปลูกข้าวสาลีในเมืองยุโรป มาปลูกข้าวเจ้าข้าวเหนียวในเมืองไทยก็จะมีผลอันใด ... ถ้าจะจัดตั้งปาลีเมนต์หรือให้เกิดมีโปลิตีกัลปปัติขึ้นในเวลาที่บ้านเมืองยังไม่ต้องการดังนี้ ก็จะมีแต่ข้อทู่เมียงกันจนการอันในไม่สำเร็จไปได้ เป็นเครื่องถ่วงให้บ้านเมืองมีความเจริญช้า ... ถ้าจะตั้งปาลีเมนต์ขึ้นในเมืองไทย เอาความคิดราษฎรเป็นประมาณในเวลานี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าจะไม่ได้จัดการอันใดได้สักสิ่งหนึ่งเป็นแน่แท้ทีเดียว คงจะต้องเถียงกันปนปีไปเท่านั้น” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2446, อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 127 - 132)

อย่างไรก็ดี เสรีภาพหนังสือพิมพ์ได้เกิดขึ้นแล้วในสมัยรัชกาลที่ 6 มีชนชั้นกลางที่เป็นปัญญาชนสยามกระตือรือร้นที่จะเขียนวิพากษ์วิจารณ์เสนอความคิดแบบใหม่ๆ และมีผู้อ่านที่ได้ขยายวงกว้างขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาและทางเศรษฐกิจ ปรากฏว่ามีหนังสือพิมพ์และวารสารรายวัน รายสัปดาห์ รายปักษ์ รายเดือน ทั้งภาษาไทย จีน อังกฤษ ถึง 133 ฉบับ ซึ่งการเติบโตของเสรีภาพหนังสือพิมพ์นี้เปรียบเสมือนการสร้างบรรยากาศทางภูมิปัญญาใหม่ เกิดสิ่งที่เรียกว่า “มติมหาชน” ขึ้นในสยามอย่างไม่เคยมีมาก่อน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 86) ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 7 นักคิดนักเขียนของสยามที่สำคัญ คือ กุหลาบ สายประดิษฐ์ หม่อมเจ้าอากาศดำเกิง และดอกไม้สด ซึ่งหนังสือพิมพ์ในสมัยนั้นมีบทความวิจารณ์ เสนอปัญหาของโครงสร้างสังคมประเพณีสยามและความชอบธรรมของระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้อย่างชัดเจน เปิดเผยและท้าทาย ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “ราษฎร” ในปี พ.ศ. 2471 เช่น “กลียุคเป็นเหตุแห่งความอิดโรยภาพ มิคสัญญ์เป็นเหตุทำให้เกิดความเสมอภาค” หรือบทความเช่น “ทูตพระศรีอารีย์” หรือ “เห็นว่าเจ้าเป็นลูกตุ้มถ่วงความเจริญ” เป็นต้น (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 86)

พลังของกลุ่มปัญญาชนสยามภายนอกระบบราชการล้วนมีส่วนสำคัญในการสร้างบรรยากาศทางการเมือง โดยเฉพาะนักเขียนหนังสือพิมพ์ย่อมเป็นปัจจัยแวดล้อมสำคัญ เป็นตัวแปรที่ช่วยเร่งกระบวนการเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองของราษฎร

2.3.3 การปลูกฝังแนวคิดให้เกิดความหวงแหนต่อสถาบันชาติ

การนำประเทศเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย พระมหากษัตริย์สยามทรงมีพระราชประสงค์ที่จะทรงปกครองบ้านเมืองตามพระราชนิยมเดิมที่ถือพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แม้ว่าสภาวะปัจจัยแวดล้อมที่เปลี่ยนไป กระแสเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง การให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนตามระบอบประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นอยู่เนืองๆ สิ่งที่ถูกปกครองสยามเร่งดำเนินการในการปฏิรูปการปกครอง คือการปรับปรุงระบบราชการ แนวคิดเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองแผ่นดินเป็นระบอบประชาธิปไตยถูกปฏิเสธจากชนชั้นนำในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาโดยตลอดดังจะเห็นได้จากทัศนคติดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ประเด็นเรื่องความไม่พร้อมเงื่อนไขของเวลาและความด้อยการศึกษาของประชาชนเป็นข้ออ้างสำคัญตลอดทุกรัชสมัย ในหนังสือ “คู่มือพลเมือง” ที่ออกโดยรัฐเน้นให้พลเมืองมีหน้าที่จะต้องจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์แทนความซื่อสัตย์ต่อขุนนางในระบบเดิม แต่ไม่ได้มีการกล่าวถึงสิทธิราษฎรแต่อย่างใด และในทางปฏิบัติอำนาจทางการเมืองยังคงรวมศูนย์อยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ การเมืองการปกครองยังเป็นเรื่องของกษัตริย์ เจ้านาย หรือชนชั้นสูงมิใช่เรื่องของราษฎรที่เป็นไพร่ทาสจะมาเกี่ยวข้อง (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 12) นอกจากนี้รัฐบาลยังวิตกว่าราษฎรที่รู้เรื่องการเมืองจะเป็นพวก “หัวหมอ” ที่ยากแก่การปกครองยิ่งกว่านั้น คือ เห็นว่าระบอบประชาธิปไตยเป็นภัยคุกคาม “เดโมแครซี” ถูกนิยามว่าเป็น “รีพับลิค” หรือระบบมหาชนรัฐที่มีประธานาธิบดีเป็นผู้นำการปกครองและเป็นการปกครองของพวกเขาไพร่ ดังนั้นการปกครองกรุงสยามจึงไม่ควรที่จะมาจาก “ไพร่ทาสเจ๊กจีน” ที่ปราศจากความรู้ แต่จะต้องดำเนินไปโดยเจ้านายเชื้อพระวงศ์ที่มีความรู้ (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 13) ดังนั้นการปกครองระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นภัยต่อความมั่นคงของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

ในปี พ.ศ. 2470 พระองค์เจ้าธานีวัตติ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) เสนาบดีกระทรวงธรรมการก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เสนอว่า ระบบประชาธิปไตยเป็นประเพณีของพวกเขาเองไกลแชนซอน ไม่เหมาะกับสังคมไทยที่พระมหากษัตริย์ปกครองแบบบิดากับบุตร (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 13) ยิ่งไปกว่านั้น ในปี พ.ศ. 2475 ยังทรงมีทัศนะว่าการศึกษารัฐผู้จัดการขึ้น มีผลกระทบอันเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของอำนาจรัฐ ได้ทรงเสนอนโยบายการศึกษาแบบชาตินิยม ที่พรรคฟัสซิสต์จัดขึ้นในอิตาลี โดยนำมาดัดแปลงให้เข้ากับการจัดการศึกษาของรัฐ เพื่อให้ผู้นำรัฐสามารถควบคุมระเบียบสังคม ด้วยการถ่ายทอดความคิดชาตินิยมรวมศูนย์ภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 7 กลับทรงไม่แนพระราชหฤทัยว่า ในเวลานั้นจะหันมาสอนคนไทยให้นิยมการปกครองอย่าง “แอบโซลูต โมนาคี” “ได้ ทรงพระราชดำริว่าเป็นเวลาที่สายเกินกาล เนื่องจากบรรยากาศการปกครองของสังคมไทยที่เปิดกว้างสำหรับวิธีการประชาธิปไตยหลายอย่าง ดังนั้น

การหันกลับไปใช้วิธีการแบบ “ฟิสิกส์” นั้นเป็นไปได้ การปรับตัวที่ดีที่สุดของผู้นำรัฐคือเร่งดำเนินการเปลี่ยนเป็น “คอนสติติวชัน โมนาคี” และจัดให้การศึกษาดำเนินไปทางนั้น (วารุณี โสถารมย์, 2524 : 353 - 354)

จากการศึกษาวิจัยของสุมินทร์ จุฑาทงกูร วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทมหาบัณฑิตภาควิชาการปกครอง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2529) เรื่อง “การกล่อมเกลากองการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5”

สุมินทร์พบว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ลักษณะของการหล่อมเกลากองการเมืองที่มีความเป็นระบบต่อเนื่อง และมีขั้นตอนที่เห็นได้ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ การศึกษาในช่วง พ.ศ. 2414 - 2431 ให้ความรู้ด้านอักษรวิธี มุ่งให้นักเรียน “อ่านออกเขียนได้” เป็นหลัก ส่วนการจัดการศึกษาสอง ช่วงสุดท้ายก่อนสิ้นรัชกาล คือ ระหว่างพ.ศ. 2431 - 2438 และ พ.ศ. 2438 - 2453 จะเห็นได้ชัดถึงความเข้มข้นของการปลูกฝังค่านิยมของผู้ปกครอง แนวความคิดทั้งทางสังคมและทางการเมืองให้แก่ นักเรียน ดังจะเห็นได้จากการเปิดและบรรจุวิชาการใหม่ๆ ลงในหลักสูตรการเรียนการสอนไม่ว่าจะเป็นวิชาภูมิศาสตร์ วิชาพงศาวดาร และวิชาจรรยา ประเด็นของการอบรมสั่งสอนมิได้มุ่งไปเพื่อให้่านออกเขียนได้เท่านั้น แต่มีจุดประสงค์เพื่อผลิต “บุคคลที่พึงปรารถนา” ไม่ว่าจะเป็นเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับรัฐประชาชาติ การชี้แนะให้นักเรียนได้ตระหนักและรับรู้ถึงโครงสร้างและความสำคัญของอำนาจทางการเมืองการปกครอง ศูนย์กลางแห่งอำนาจ การปลูกฝังให้นักเรียนเป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ และตลอดจนสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันหาที่สุดมิได้ขององค์พระมหากษัตริย์ (สุมินทร์ จุฑาทงกูร, 2529 : 113 -114)

สาระใจความสำคัญที่สุดในการจัดการศึกษาสมัยใหม่ของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์เห็นได้ชัดจากประกาศกระแสพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ 5 เรื่อง “การเล่าเรียนของประเทศสยาม” กล่าวคือ มีจุดมุ่งเพื่อจะสร้างเครื่องมือ อันได้แก่บรรดาข้าราชการ และพลเมืองดีขึ้นมาเป็นกำลังของสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อที่จะยกสถานภาพของสถาบันให้สูงขึ้นเป็นแกนนำประเทศไปสู่เป้าหมายหลัก คือ ความเจริญรุดหน้าเทียมอารยประเทศ และคุณสมบัติที่ต้องการจะให้มีขึ้นในหมู่บรรดาผู้ที่ผ่านการหล่อมเกลากองการแล้วนั้นคือ ความซื่อสัตย์และมีความจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ และพระมหากษัตริย์ ดังได้กล่าวมาแล้ว

“... ซึ่งสิ่งนี้ถือเป็นภาระและเป็นหน้าที่สำคัญของการเป็นราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยามและเมื่อใดก็ตามหากความรู้สึกต่อหน้าที่เหล่านี้ทั้งหมดได้เข้าฝังอยู่ในสันดาน จนปรากฏด้วยอาการกริยาภายนอกแล้ว เมื่อนั้นความประสงค์ก็ถือว่าสำเร็จ แล้วผู้ใดเล่าเรียนถึงผลสำเร็จเช่นนี้แล้ว ผู้นั้นถือว่าเป็นราษฎรอันสมควรแก่ประเทศสยามยิ่งนัก” (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2526 : 61 - 62 อ้างถึงใน สุมินทร์ จุฑาทงกูร, 2529 : 44)

อีกประการสำคัญยังพบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้เด็กสนใจเรียนพระพุทธรศาสนา เพื่ออบรมให้เด็ก เป็น “เด็กดี” เป็นผู้มีจิตใจเคารพนอบน้อมต่อผู้มีพระคุณ อันได้แก่ บิดา มารดา ครูอาจารย์ และพระมหากษัตริย์ ซึ่งเด็กดี จะกลายเป็น “พลเมืองดี” ของชาติบ้านเมืองในการต่อไป ดังพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441) ว่า

“... การสอนศาสนาในโรงเรียนทั้งกรุงแลหัวเมืองจะให้มีขึ้น ให้มีความวิตกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น ... คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตามคงจะหันไปทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ใคร่คล่อง ถ้าโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้นแลโกงพิสดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักขรวิธี ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนชั่ว เปนแต่ได้วิธีสำหรับจะเรียนความชั่วได้คล่องขึ้น...” (ตรวจและจัดโครงการศึกษา 1-12 ร.ศ. 111-129, อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547 : 78)

การศึกษาในช่วงแรก เริ่มขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนหลวงแห่งแรกขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. 2414 มุ่งจะให้ผู้เรียนอ่านออกเขียนได้มากกว่าจุดประสงค์อื่น สังกัดได้จากแบบเรียนหลวงที่เรียบเรียงขึ้นโดยพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เพื่อใช้สำหรับเป็นแบบเรียนในโรงเรียนดังกล่าว แบบเรียนนี้มีทั้งหมด 6 เล่ม คือ มูลบทบรรพกิจ วาหนิติกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์ พิจารณ์ และพิศดารวรรณ์ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น ซึ่งมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงดำรงตำแหน่งเป็นอธิบดีกรม และพระองค์ได้ทรงนิพนธ์แบบเรียนเร็วเล่ม 1 2 และ 3 ขึ้นมาบังคับใช้เรียนและสอนแทนแบบเรียนหลวง 6 เล่ม ที่ถูกยกเลิกไป โดยแบบเรียนเร็วทั้ง 3 เล่มที่ทรงนิพนธ์ขึ้นใหม่นี้ พยายามจะให้ เป็นของที่จำง่ายและที่เด็กเห็นอยู่เสมอๆ เช่น ก. ไก่ ข. ไข่ เพื่อให้จดจำเร็วขึ้น เป็นต้น (กฤษณา สินไชย และรัตนา ภาชาฤทธิ์, 2520 : 10-17, 32-34)

การจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองดีของชาติเริ่มขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2437-2453 สื่อการเรียนการสอนจึงมีความสำคัญยิ่งขึ้น คือ เพื่อผลิตคนที่พึงปรารถนา ขึ้นมาเป็นกำลังสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะประเทศจำเป็นต้องมีรัฐบาลที่มีประสิทธิภาพ การจัดการศึกษาจึงมีจุดมุ่งหมายมากไปกว่าการให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้ การสร้าง “พลเมืองดี” ถือเป็นภารกิจสำคัญของสถาบันการเมืองในขณะนั้นด้วย และยิ่งไปกว่านั้นการปลูกฝังกล่อมเกลาคิดเป็น

การเตรียม “คนที่พึงปรารถนา” ให้มีลักษณะที่สอดคล้องกับความต้องการของชนชั้นผู้ปกครอง และสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบการเมืองการปกครองในสมัยนั้น

จากการศึกษาแบบเรียนหลวงสุมินทรวิเคราะห์ว่าลักษณะค่านิยมที่ได้ปลูกฝังให้กับนักเรียนในขณะนั้นมี 4 ลักษณะ คือ หนึ่งลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความรู้ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับรัฐประชาติ สอง ปลูกฝังให้เกิดความรับรู้และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่ สาม ลักษณะการปลูกฝังให้เกิดความรักและจงรักภักดีต่อสถาบันชาติ และสี่ คือ ลักษณะการปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

เกี่ยวกับลักษณะการปลูกฝังกลมกลืนการแรกเรื่องรัฐประชาติชาติ ซึ่งจุดมุ่งหมาย “เพื่อการรวมชาติ” ซึ่งในที่นี้หมายถึงการรวมเป็นรัฐชาติตามแบบตะวันตกที่เป็นอยู่ในเวลานั้น มีลักษณะสำคัญ คือ มีเขตแดนที่ชัดเจน มีประชากรที่มีเชื้อชาติและความผูกพันร่วมกัน มีอำนาจอธิปไตยของตนเอง มีรัฐบาลที่มีอำนาจในการปกครองตนเอง มีสัญลักษณ์และประวัติศาสตร์ร่วมกัน ซึ่งพบได้ทั้งวิชาภูมิศาสตร์สยามและวิชาพงศาวดาร กล่าวคือ ในแง่วิชาพงศาวดารนำเสนอในแง่ประวัติศาสตร์แห่งความกล้าหาญของบรรพบุรุษและความยิ่งใหญ่ของชาติไทยในอดีต เป็นการตอกย้ำให้นักเรียนเกิดความรู้สึกภูมิใจในความเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ของตน ส่วนวิชาภูมิศาสตร์สยามสอนนักเรียนให้เห็นถึงพื้นที่หรืออาณาเขตที่แน่นอนของสยามว่าตั้งอยู่ในที่ใดและอยู่ติดกับประเทศใดบ้าง ภูมิอากาศของประเทศ การประกอบอาชีพของคนไทยในแต่ละภูมิภาค ตลอดจนไปจนถึงการมีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชาวสยามกับชาวต่างชาติ และยังชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่สังคมอื่นๆ รวมทั้งสังคมไทยจะต้องเกี่ยวพันกันในฐานะเพื่อนร่วมสังคมโลก ทั้งนี้สุมินทรตั้งข้อสังเกตว่าแบบเรียนมิได้นำเสนอลักษณะของประชาชนหรือขนบธรรมเนียมปฏิบัติของแต่ละภูมิภาคหรือแต่ละท้องถิ่น เป็นการจงใจที่จะหลีกเลี่ยงความแตกต่างทางด้านภูมิภาค เชื้อชาติ และวัฒนธรรมของท้องถิ่น ในทางตรงกันข้ามจะพบเห็นได้ก็เฉพาะแต่ลักษณะร่วมกัน และเน้นย้ำให้เห็นถึงความ เป็นพวกเดียวกันตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นความพยายามลดจุดต่าง สมานจุดร่วม (สุมินทร จุฑาทู, 2529 : 118 - 121) นอกจากนี้แบบเรียนยังปลูกฝังความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของประเทศสยามโดยเฉพาะความเป็น “เอกราช” เพื่อให้นักเรียนเกิดความสำนึกและความภูมิใจที่ชาติของตนเหนือกว่าหรือเด่นกว่าชาติเพื่อนบ้านในแถบอินโดจีนซึ่งในอดีตเคยบรรณาและซบเคี้ยวกับไทยมาตลอด ล้วนตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตกทั้งสิ้น ในเนื้อหาแบบเรียน “หนังสืออ่านภูมิศาสตร์” กรมศึกษาธิการ พ.ศ. 2450 หน้า 13-14 ตอนหนึ่งว่า

“...ประเทศเขมร ญวณ และพม่าซึ่งตั้งอยู่รอบอาณาเขตร์ของเรา นี้ ตกอยู่ในความปกครองของชาติฝรั่งเศส และอังกฤษแล้ว แต่ประเทศเรายังเป็นเอกราชอยู่ คือมิได้ขึ้นแก่ชาติใดดังมีนามปรากฏว่า “เมืองไทย” (แปลว่า เมืองที่มีได้ขึ้นแก่ใคร)...” (สุมินทร จุฑาทู, 2529 : 119)

ลักษณะการปลูกฝัง หรือกล่อมเกลาในแบบเรียนหลวง ดังกล่าวนั้นเพื่อให้ผู้เรียนประพฤติตนเป็นพลเมืองดี มุ่งเสนอคุณค่าเพื่อให้เกิดความรักชาติและภักดีต่อสถาบันชาติและให้ผู้เรียนคิดจะทำประโยชน์และเสียสละเพื่อชาติบ้านเมืองของตน เนื้อหาแบบเรียนนำเสนอให้ผู้เรียนรู้สึกรักพวกพ้อง รักบ้านที่อยู่อาศัยของตน รักโรงเรียนของตน และเชื่อมโยงถึงความรักในสิ่งเหล่านี้ไปสู่ความรักชาติบ้านเมืองในที่สุด ในแบบเรียนวิชาธรรมจริยา เล่ม 2 ของกรมศึกษาหน้า 6 ความว่า

“เด็กๆ ต้องเรียนรักบ้านเรือน ญาติพี่น้อง รักโรงเรียนและรักเพื่อนร่วมโรงเรียนเดียวกัน แล้วโตขึ้นความรักอันนี้ก็จะมีค่ายิ่งขึ้น และจะทำให้เป็นคนรักชาติ รักบ้านเมืองของเรามาก คนที่ไม่รักบ้าน ไม่รักโรงเรียน ไม่รักชาติบ้านเกิดเมืองนอนนั้น เกือบจะนับว่าเป็นคนไม่ได้ เพราะดูเหมือนจะไม่มีจิตใจ ไม่รู้จักคิดช่วยเหลือพวกพ้อง และชาติบ้านเมืองของตน คนเช่นนี้คบค้าไม่ได้” (สุมินทร์ จุฑาทูกร, 2529 : 161 - 162)

“... ที่เรียกว่า ชาติของเรา เพราะเราเกิดมาเป็นไทยด้วยกัน เป็นพวกเดียวกัน เป็นชาติเดียวกัน พูดภาษาเดียวกัน จะไม่ให้เรารักกัน และช่วยเหลือกันมากกว่าที่เรารักชาติอื่นๆ ที่เป็นคนต่างชาติต่างภาษาอย่างไรได้ ...” (สุมินทร์ จุฑาทูกร, 2529 : 121)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าเนื้อหาของแบบเรียนหลวงพยายามปลูกฝังและตอกย้ำให้เกิดความความสำนึกของการเป็นคนไทยด้วยกัน เป็นพวกเดียวกัน และมีวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ตลอดจนภาษาพูดเดียวกัน และอยู่ในประเทศเดียวกัน ซึ่งจุดมุ่งหมายก็เพื่อสร้างเอกภาพและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้เกิดขึ้นในประเทศ อันเป็นลักษณะของการสร้างรัฐชาตินั่นเอง

ประการต่อมาแบบเรียนหลวงยังปลูกฝังให้นักเรียนเกิดความรู้และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่ โครงสร้างการบังคับบัญชาของอำนาจรัฐซึ่งแตกต่างจากในอดีต รวมทั้งการอบรมให้รับรู้ถึงอำนาจหน้าที่ของรัฐบาลหรือผู้ปกครองและข้าราชการ การปลูกฝังนั้นมีการสอนผ่านแบบเรียนหลวงวิชาที่สำคัญ คือ วิชาภูมิศาสตร์สยาม และวิชาธรรมจริยา ในส่วนนี้แบบเรียนหลวงมีความพยายามปลูกฝังความรู้ความเข้าใจในทางการเมืองการปกครองของประเทศสยามให้กับผู้เรียน การให้รับรู้ถึงโครงสร้างและศูนย์แห่งอำนาจบังคับบัญชามาจากการจัดการปกครองในส่วนกลาง ตั้งแต่องค์พระมหากษัตริย์อันเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจทั้งหมด ลงมาจนกระทั่งถึงหมู่บ้านอันเป็นหน่วยการปกครองย่อยที่สุดในขณะนั้น มีการกล่าวถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงสิทธิ์ขาดในการปกครองบังคับบัญชากิจการและราชการทั้งหลายทั้งปวง

ของประเทศ ไม่ว่าจะเป็นการตราตัวบทกฎหมายใหม่ การยกเลิกกฎหมายเก่า การตั้งพิักัดภาษี ตลอดจนการแต่งตั้งตำแหน่งข้าราชการใดๆ ก็ดี

นอกจากนี้เนื้อหาแบบเรียนหลวงยังได้ลงรายละเอียดถึงอำนาจหน้าที่ตลอดจนภารกิจของกระทรวงอันเป็นหน่วยงานราชการหลักทางด้านการบริหารปกครอง และยังได้นำเสนอให้ผู้เรียนรับทราบถึงภารกิจสำคัญของรัฐบาล คือ การรักษาและการคุ้มครองซึ่งสิทธิเสรีภาพของราษฎรพลเมือง ที่เรียกกันในขณะนั้นว่า “อำนาจอันชอบธรรม” กล่าวคือ รัฐบาลจะปกป้องคุ้มครอง และดูแลความประพฤติของประชาชนในประเทศ ไม่ให้ใช้ อำนาจอันชอบธรรมของตน ไปก้าวล่วงสิทธิเสรีภาพของคนอื่น ซึ่งมีอยู่เท่ากับตน มิเช่นนั้นรัฐบาลก็จะทำโทษบุคคลผู้นั้น หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของรัฐที่มีระบุในแบบเรียนคือ หน้าที่หรือภาระในการทำสงคราม แต่ชี้ให้เห็นว่าเป็นภาระหน้าที่ที่รัฐบาลไม่ประสงค์จะกระทำเป็นอย่างยิ่งหากไม่เกิดความจำเป็นจริงๆ เพราะจะทำให้ประชาชนเดือดร้อน ดังนั้นรัฐบาลจึงหันมาทำนุบำรุงและสร้างความเจริญให้กับบ้านเมืองและราษฎรแทน เพื่อให้บ้านเมืองเรียบร้อยเกิดความเจริญรุดหน้าเป็นประโยชน์ต่อราษฎรและประเทศชาติ (สุมินทร์ จุฑาทงกูร, 2529 : 148-151)

สำหรับหน้าที่ในการเก็บภาษีอากรจากราษฎรในประเทศนั้น ถือเป็นอำนาจหน้าที่โดยตรงของรัฐบาล และยังชี้ด้วยว่าผู้นำของประเทศได้ให้ความกรุณาลดหย่อนผ่อนการเก็บภาษีบางอย่างให้กับราษฎร ในขณะเดียวกันแบบเรียนหลวงวิชาแบบสอนอ่านเล่ม 4 รัช. 120 (พ.ศ. 2444) หน้า 65-66 ก็ได้ชี้แจงให้นักเรียนเห็นถึงความสำคัญและความจำเป็นว่า ทำไมราษฎรจึงต้องเสียภาษี และเมื่อราษฎรเสียภาษีแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อราษฎรเองอย่างไร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ถามว่า ทำไมจึงต้องให้เขาเสียสิ่งที่เขาทำได้ โดยความเหน็ดเหนื่อยด้วยกำลังของเขา? ตอบว่า คนทั้งปวงล้วนแต่อาศัยทำมาหากินอยู่ในแผ่นดิน การที่ต้องเสียส่วย ภาษี อากร เป็นประโยชน์ในแผ่นดิน ก็เป็นประเพณีสำคัญมาแต่โบราณ คือแปลว่า ถ้าเราไม่มีข้าว เราก็ต้องเอาเงินซื้อกิน นี่เราก็เป็นผู้ขาย ไม่มีอำนาจรักษาตัวพอจึงได้ออกเงินให้แผ่นดินสำหรับทำการปกครอง เราให้มีอำนาจที่ใครๆ ต้องเกรงเรา ก็ได้ชื่อว่า ซื้ออำนาจหรือความสุข ใสตัวเราเอง คล้ายกับซื้อข้าวกินนั่นแหละ” (สุมินทร์ จุฑาทงกูร, 2529 : 153)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ถึงความพยายามของชนชั้นปกครองที่ใช้อำนาจรัฐแบบใหม่ ในการปลูกฝังกล่อมเกล่าให้เกิดการรับรู้ ยอมรับ และเชื่อฟังขึ้นในหมู่เด็กนักเรียนให้ตระหนักถึงศูนย์กลางแห่งอำนาจการปกครองบังคับบัญชาของประเทศ อันได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ การจัดโครงสร้างการปกครอง อำนาจหน้าที่ของรัฐบาลตลอดจนบรรดาข้าราชการต่างๆ และยัง

กล่าวถึงความจำเป็นที่ราษฎรต้องยอมรับ เชื่อฟังและปฏิบัติตาม เพื่อความมีประสิทธิภาพ ความมั่นคงของประเทศชาติ

2.3.4 การปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

เพื่อให้ทุกคนในประเทศมีความสำนึกรักและภักดีต่อสถาบันชาติ คือ การอธิบายให้นักเรียนได้ทราบถึงความหมายของคำว่า “รักชาติ” ทั้งนี้เพื่อสร้างความจงรักภักดีต่อแผ่นดินและต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในการสร้างความมีจิตสำนึกร่วมกันทรงไม่ได้ต้องการให้เกิดเฉพาะคนไทย แม้กับคนต่างชาติที่อพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองไทย เพราะเหตุว่าประเทศสยามในขณะนั้นประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ หลายศาสนา ซึ่งที่รัฐบาลต้องกระทำอย่างเร่งด่วนจะต้องปลูกฝังให้นักเรียนเกิดความรักชาติ ความสำนึกในความเป็นชาติไทย ความมีวินัย การเสียสละ การเชื่อฟังคำสั่งและความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์ สื่อการศึกษามีบทบาทสำคัญในการสร้างเอกลักษณ์เฉพาะตัวขึ้น สำนึกการอยู่ร่วมในชาติเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากการบังคับให้มีการใช้ “ภาษาไทย” เป็นภาษากลางในการเรียนการสอนและในการติดต่อราชการ (วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547 : 51)

เมื่อเด็กนักเรียนได้รับการปลูกฝังให้ผู้เรียนเกิดสำนึกของความรักชาติ หวงแหนประเทศ ความคิดที่จะทำประโยชน์ต่อสังคมแล้ว จึงต้องมีการเชื่อมโยงความรักชาติเข้ากับการคิดจะทำประโยชน์ คิดเสียสละและอุทิศตนเพื่อชาติบ้านเมือง ซึ่งการอุทิศชีวิตเพื่อปกป้องชาติบ้านเมืองของตนนี้ ถือเป็นภาระอันยิ่งใหญ่ ในแบบเรียนธรรมจริยา เล่ม 4 หน้า 143 เน้นย้ำว่า

“ผู้รักชาติบ้านเมืองจริงนั้น ย่อมตั้งใจที่จะช่วยให้บ้านเมืองเจริญขึ้นเสมอที่ถึงแก่มอบชีวิตให้แก่บ้านเมืองก็มี ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน สิ่งใดที่เห็นว่าจะเป็นการเจริญ เป็นความดีแก่บ้านเมือง ถึงหากจะได้รับความลำบากยากใจ ก็คงจะฝ่าฝืนลำบากทำไป จนสำเร็จหรือจนชีวิตหาไม่ การมอบชีวิตให้แก่บ้านเมืองนี้ ย่อมเป็นที่นับถือของคนทั่วไปไม่ว่าในสมัยโบราณหรือปัจจุบัน และย่อมเป็นเกียรติยศแก่ผู้ที่ทำดั่งนั้นหาที่สุดมิได้ ถึงตัวตายแล้ว ชื่อก็จะยังติดอยู่ในแผ่นดินไม่รู้จักสูญ” (สุมินทร์ จุฑาทอง, 2529 : 165 - 166)

การวางรากฐานการศึกษาโดยสื่อผ่านแบบเรียนดังกล่าวนี้ จึงส่งผลดีระยะยาวจนตราบเท่าปัจจุบันเพราะเมื่อคนในบังคับบัญชาตระหนักรู้ถึงความสำคัญของความรักชาติบ้านเมือง จึงนำมาซึ่งความชอบธรรมแห่งอำนาจ รวมตลอดถึงความเปี่ยมปึกแผ่นของสังคมและความมีเสถียรภาพของอำนาจทางการเมืองแห่งรัฐนั้นๆ

การสร้างความจริงรักภักดีต่อแผ่นดินและต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ มีการนำเสนอให้ตระหนักถึงความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ทั้งในด้านชาติกำเนิดและพระราชอำนาจ ซึ่งไม่อยู่ในฐานะที่ไพร่พลเมืองหรือสามัญชนจะล่วงละเมิดได้ และยังต้องให้ความเคารพยำเกรงต่อความสูงส่งอันหาที่สุดมิได้นั้นอีกด้วย เด็กนักเรียนต้องตระหนักถึงความสูงส่งในชาติกำเนิดของพระมหากษัตริย์ ว่าสูงส่งกว่าชาติกำเนิดของคนสามัญธรรมดาทั่วไปด้วยว่าเป็น “ชาติตียวงศ์” หรือเผ่าพันธุ์เดียวกันกับพระมหากษัตริย์แล้วยังแตกต่างกันในด้านของจรรยา มารยาท และความประพฤติอีกด้วย โดยความประพฤติของเจ้านั้นเปรียบได้กับความบริสุทธิ์และความสะอาดของพระอรหันต์นั่นเอง (สุมินทร์ จุฑาทอง, 2529 : 172 -173) นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อพสกนิกรและต่อแผ่นดินยังล้นพ้น พระองค์ทรงเป็นผู้บำรุงพระศาสนาและเป็นผู้บำรุงซึ่งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้นนักเรียนจึงเป็นผู้ซึ่งต้องมีความกตัญญูกตเวทิต่อองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งในแบบเรียนหลวงวิชาธรรมจริยา เล่ม 6 หน้า 229 – 231 มีความตอนหนึ่งว่า

“ผู้ที่กระทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองของเราอย่างสูงสุดล้นพ้นในบัดนี้ ซึ่งควรที่เราทั้งหลายจะพึงระลึกถึงพระมหากษัตริย์ และทั้งจะเป็นที่ฝังอยู่ในน้ำใจของเรา และคนทั้งหลายที่จะเกิดมาภายหลังๆ ต่อไปไม่รู้จักเสื่อมนี้ ก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา ซึ่งเป็นที่ซึ้งตราบอยู่ในน้ำใจของเราทั้งหลายทั่วทุกคนแล้วว่า ไม่อาจจะพรรณนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งพระองค์ได้มีต่อเราทั้งหลายให้สิ้นสุดลงได้ กล่าวคือ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธรศาสนาและอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความสุขสำราญ และทรงจัดการให้ชาติและบ้านเมืองเจริญขึ้น พ้นจากการย่ำยีของประเทศต่างๆ ที่กำลังยังอยู่ในโลก...” (สุมินทร์ จุฑาทอง, 2529 : 178)

สำหรับการกล่อมเกลாத่างความคิดผ่านการจัดการศึกษาสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 หลักสูตรการเรียน การสอน และตำราเรียน เป้าหมายความรู้ที่ผู้นำรัฐในขณะนั้นคำนึงถึงคือ การให้ความรู้ทางสังคมในเรื่องราวเกี่ยวกับบ้านเมืองหรือรัฐและระเบียบวิธีการปกครองสมัยใหม่ ซึ่งรากฐานความรู้ตามหลักสูตรสมัยใหม่นี้ตั้งอยู่บนแก่นความเชื่อที่ว่าความรู้ทั้งหมดต้องมีคุณค่าที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกับตัวมนุษย์ เนื้อหาความรู้แยกเป็น 3 ประเภท ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ และความรู้เกี่ยวกับสังคม (วารุณี ไชยธรรมย์, 2524 : 287)

ในส่วนของความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ คือ หนึ่ง ด้านภาษา ช่วยให้อ่านสารความคิดกับผู้อื่น การพูด เขียน อ่าน ถูกต้องตามหลักไวยากรณ์ เรียนแบบสอนอ่าน แบบเรียนเร็ว 1-3 วรรณกรรม นิทานสุภาพสัน แบบสอนอ่านภูมิศาสตร์ และการเพาะปลูก เป็นต้น สื่อสารความคิดอันเป็นความ

เชื่อและทัศนคติทางสังคม สอง ด้านธรรมชาติวิทยา เป็นความรู้เกี่ยวกับกฎธรรมชาติ เป็นการ พัฒนาเหตุผลของมนุษย์ มีวิชาเลข และวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ ส่วนกายจับ ต้องได้ ปัจจัย 4 ส่วนจิตจับต้องไม่ได้ แต่เป็นความรู้สึกผิดชอบชั่วดี สติสัมปชัญญะ เป็นความรู้ เกี่ยวกับมนุษย์ในฐานะปัจเจกชน เป็นความรู้ฝึกหัด กล่อมเกล้าอหยาอหยาใจคอ ฝึกหัดให้คนนิสัยดี เพราะคุณสมบัตินี้มีผลต่อสังคม คือ เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นพลเมืองดี รู้จักแสวงหาอาชีพในทางที่ชอบ ความรู้ในส่วนนี้ไม่แตกต่างไปจาก ความรู้จริยธรรมในการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 ในเรื่องของความ ซื่อสัตย์ กล้าหาญ ความเพียร แต่มีจริยธรรมบางอย่างที่ผู้นำรัฐต้องการให้พลเมืองดี ยึดถือปฏิบัติ คือ ค่านิยมซึ่งรัชกาลที่ 6 ทรงเป็นผู้นำในการปลูกฝังค่านิยมเรื่องความเป็นสุภาพบุรุษ จริยธรรมข้อ นี้ได้รับการปลูกฝังผ่านวิชาลูกเสือ

สำหรับความรู้เกี่ยวกับสังคม เรื่องการรวมกลุ่มสังคมระดับชาติ ทั้งชาติไทยและชาติอื่นๆ ในโลก ภูมิประเทศ เมืองท่าต่างๆ สินค้าและทรัพยากรที่สำคัญ และประวัติความเป็นมาของชน ชาติต่างๆ จุดมุ่งหมายของการเรียนวิชานี้เพื่อ ให้มีความรู้เรื่องบ้านเมืองของตนเองว่าเป็นอย่างไร ถึงสามารถตั้งหลักฐานเป็นปึกแผ่นได้ ทั้งนี้เพื่อให้นักเรียนเกิดความรักชาติบ้านเมืองและคิดบำรุง ชาติบ้านเมือง โดยตั้งตนเป็นพลเมืองดี วิชา ภูมิศาสตร์สยาม ภูมิศาสตร์โลก พงศาวดาร การสร้าง จิตสำนึกให้นักเรียนได้รู้สึกถึงลักษณะประจำชาติไทยว่ามีประวัติอันยาวนานสืบเนื่องกันมาตั้งแต่ ครั้งเป็นชุมชนดั้งเดิมก่อนพุทธกาล และมีเรื่องราวการพัฒนาของรัฐเป็นอาณาจักรด้วยสาเหตุของ การรวมตัวคือการรักษาเอกราชและต่อสู้เพื่อให้พ้นจากการรุกรานของชาติอื่น เป็นการปลูกฝัง ความภูมิใจในความยิ่งใหญ่และเก่าแก่ในชนชาติ เป็นจุดเริ่มต้นของความรักชาติให้เกิดขึ้นในตัว นักเรียน ความต่อเนื่องของประวัติรัฐของคนไทย ซึ่งมีผู้นำคือ สถาบันกษัตริย์ที่ปกครองอาณาจักร สืบต่อเนื่องมาโดยรักษาประเพณี ขนบธรรมเนียมกฎหมายและระเบียบการปกครองมาโดยตลอด ความรู้ดังกล่าวเป็นการกำหนด อุดมการณ์อันเป็นจรรยาที่สร้างความกตัญญูต่อชาติและองค์ พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำที่ทำความแก่ชาติบ้านเมือง (วารุณี โอสถารมย์, 2524 : 288 - 293)

ดังนั้น จึงอาจสรุปได้ว่ากรกล่อมเกล้าทางความคิดทางการเมืองในสมัยรัฐสมบูรณาญา สิทธิราชย์ได้เริ่มตั้งแต่มีการจัดระบบการศึกษาสมัยใหม่ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งควบคุมโดยรัฐ และชนชั้นปกครอง โดยมีวัตถุประสงค์มุ่งเน้นการสร้างเยาวชนให้เป็นพลเมืองดีของรัฐ มีสำนึก เรื่องชาติ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งให้มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ การจัดการเรียนการสอน ซึ่งเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นการเริ่มต้นการใช้อาณาเขตของแบบเรียนในการกล่อมเกล้าปลูกฝัง ระบบความคิด ความเชื่อ ตามโครงสร้างส่วนบนในการสร้างจิตสำนึกให้เชื่อฟังและปฏิบัติตามชน ชั้นผู้ปกครอง ในสมัยรัชกาลที่ 5 แบบเรียนหลวงให้ความสำคัญกับการสร้างชาติและความ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นหลัก จุดมุ่งหมายในข้อนี้คือเพื่อทำให้ทุกคนในประเทศมีความ สำนึกร่วมกันในเวลาที่บ้านเมืองต้องเผชิญกับภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยม ในกระบวนการ

เปลี่ยนแปลงเข้าสู่ความทันสมัย รัชกาลที่ 5 ทรงแสดงเขตอาณาจักรชัดเจน และรวมศูนย์อำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางมาไว้ที่พระองค์ ทรงจัดระเบียบการปกครองประเทศใหม่ และทรงสร้างจิตสำนึกความเป็นคนไทย เมืองไทย ชาตินไทย และความจงรักภักดีต่อแผ่นดินและต่อพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งแนวคิดดังกล่าวได้รับการปลูกฝังในทุกวิชาทั้งภาษาไทย ภูมิศาสตร์ไทย ประวัติศาสตร์ไทย (พงศาวดาร) และธรรมจารี (ศีลธรรม) ยิ่งไปกว่านี้ในการฝึกกำลังของชาติ รัชกาลที่ 6 ได้ทรงสร้างอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ให้เป็นความรู้สึกอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้มีความรู้สึกยึดมั่นและจงรักภักดีในสิ่งเดียวกัน ทั้งนี้ทรงยึดมั่นในความเห็นที่มีต่อโครงสร้างของสังคมไทยว่ามีอยู่สองชนชั้น คนในชั้นแรกคือพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นหัวหน้า เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสูงสุดทุกอย่าง ส่วนคนในชั้นที่สองคือคนไทยทั่วไป ค่านิยมที่ได้ปลูกฝังให้กับนักเรียนในขณะนั้นมี 4 ลักษณะ คือ หนึ่งลักษณะของการปลูกฝังให้เกิดความรู้ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับรัฐประชาติ สอง ปลูกฝังให้เกิดความรู้และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่ สาม ลักษณะการปลูกฝังให้เกิดความรักต่อสถาบันชาติ และสี่ คือ ลักษณะการปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์

สำหรับกระแสประชาธิปไตยนั้นถือเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงของสถาบันการปกครองอย่างหนึ่ง ซึ่งเหตุผลสำคัญที่พระมหากษัตริย์ยังไม่พระราชทานรัฐธรรมนูญในขณะนั้นเป็นเพราะความไม่พร้อมและความด้อยการศึกษาของประชาชน ซึ่งวาทกรรมดังกล่าวนี้ได้ถูกนำกลับมาอธิบายซ้ำแล้วซ้ำอีกโดยเฉพาะในแบบเรียนสมัยหลังกรณี 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับชนชั้นปกครองในการอธิบายถึงปัญหาของพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ชะงักงันและไม่อาจพัฒนาไปได้ โดยมีนัยสำคัญว่าคณะราษฎรคือกลุ่มที่เข้ามาแทรกแซงกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ที่กำลังดำเนินอยู่อย่างค่อยเป็นค่อยไป

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

แบบเรียนในระบอบรัฐธรรมนูญ

เงื่อนไขเรื่องเวลาและความไม่พร้อมด้านการศึกษาของประชาชน มักเป็นสูตรสำเร็จในการกล่าวอ้างสำคัญที่ผู้นำระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ใช้อธิบายถึงความไม่พร้อมของสยามต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย และได้กลายเป็นเหตุผลหลักที่ใช้อธิบายความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยภายหลังการปฏิวัติมิถุนายน พ.ศ. 2475 แม้กระทั่งในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตการณ์ทางการเมือง เช่น การรัฐประหาร ซึ่งอำนาจและการฉีกรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ซึ่งครั้งหนึ่งได้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน ใช้สร้างค่านิยมใหม่ในการสร้างชาติ และได้ใช้แทนที่หรือลดบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ ในสมัยหลังจากที่ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย

คำอธิบายเรื่องความพร้อมหรือความไม่พร้อมดังกล่าวของชาวสยามทำให้คณะราษฎรที่ทำการล้มล้างระเบียบทางการเมืองและสังคมแบบเก่า สร้างระเบียบทางสังคมและการเมืองแบบใหม่ ด้วยรากฐานประชาธิปไตยที่ให้สิทธิทางการเมืองแก่ประชาชนเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นั้น กลายเป็นผู้ที่ชิงสุกก่อนห่าม ก่อการยึดอำนาจเพราะผลประโยชน์ส่วนตัวและในทางกลับกันประชาธิปไตยถูกโยงเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ โดยการวางรากฐานที่ละชั้น ตั้งแต่พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 5 จนถึงพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 7 เป็นผู้พระราชทานรัฐธรรมนูญให้ประชาชนชาวสยาม ซึ่งการอธิบายลักษณะเช่นนี้เป็นเรื่องที่ผิดฝาผิดตัวไม่น้อย (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 2) ในขณะเดียวกันนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ได้วิเคราะห์ว่าการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยคนชั้นสูงนั้นมีอาจเป็นไปได้ ทั้งนี้เพราะแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริเรื่องต่างๆ อย่างกว้างขวางแต่พระองค์ก็ไม่อาจทรงเปลี่ยนชีวิตและจิตใจของคนชั้นสูงได้และในทางปฏิบัติพระองค์ทรงอยู่ในกรอบของราชประเพณี และหลักการความคิดในทุกประการ เป็นคุณงามความดีซึ่งคนชั้นสูงเข้าใจ แต่คนวงนอกไม่อาจเข้าใจได้ และนี่เป็นเงื่อนไขให้การยึดอำนาจและพลังการเปลี่ยนแปลงรัฐและระบอบการเมืองมาจากภายนอกกลุ่มเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2540 : 319)

อย่างไรก็ดี มีอาจปฏิเสธได้ว่าการปฏิรูปการศึกษาสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นำมาซึ่งการเติบโตของ “ผู้นำรุ่นใหม่” ซึ่งเห็นได้ชัดในกรณีการให้ทุนเล่าเรียนหลวงศึกษาต่อต่างประเทศ โดยเฉพาะในยุโรปที่เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และบรรดานักเรียนเหล่านี้เริ่มทยอยกันกลับมารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 6 และ รัชกาลที่ 7 การสอบไล่ซึ่งทุนเล่าเรียนหลวงดังกล่าวนี้ เริ่มขึ้นใน

พ.ศ. 2441 นับเป็นปัจจัยส่งเสริมความเจริญให้แก่การศึกษาและสนับสนุนบุตรหลานของประชาชนให้มีโอกาสศึกษาวิชาที่ต่างประเทศ ถ้ามีสติปัญญาดี (รอง ศยามานนท์, 2520 : 19) มีคนจำนวนไม่น้อยที่ก้าวเข้าสู่ของสถาบันเหล่านี้เพราะโอกาสใหม่ทางการศึกษา กรณีหลวงพิบูลสงคราม (จอมพล ป. พิบูลสงคราม) และหลวงประดิษฐมนูธรรม (นายปรีดี พนมยงค์) เป็นตัวอย่างของคนที่อยู่นอกวงการวงสังคมส่วนกลาง ได้ก้าวเข้ามามีบทบาทและเลื่อนฐานะตนเอง โดยผ่านการศึกษาระบบใหม่ และจากการที่มีความสามารถในการเล่าเรียนก็ทำให้ได้ศึกษาสูงต่อไปอีกในต่างประเทศ ผลจากการเปรียบเทียบประเทศของตนกับประเทศที่เจริญก้าวหน้า ประกอบกับความรู้สึกเรื่องชาตินิยมที่ได้รับอิทธิพลจากปัญหาการปกครองประเทศในสมัยนั้น จึงกลายเป็นแรงกระตุ้นให้ในที่สุดนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบประชาธิปไตยของคณะราษฎร

ในบทนี้จะศึกษาวิเคราะห์ นโยบายรัฐต่อการสนับสนุนการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ การเริ่มต้นของระบอบอำนาจนิยม การปลูกฝัง กล่อมเกล้าให้นักเรียนเลื่อมใสในระบอบใหม่ การปลูกฝังเรื่องสถานะของพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ และการปลูกฝังค่านิยมของรัฐสมัยใหม่

3.1 นโยบายรัฐต่อการสนับสนุนการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ

ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเพื่อให้ประชาชนได้เข้าใจในระบอบใหม่ คือระบอบรัฐธรรมนูญอันมีพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ใน “ประกาศคณะราษฎร” การศึกษาของราษฎรได้ถูกระบุอยู่ในหลัก 6 ประการ กล่าวคือ “จะต้องให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” การวางรากฐานประชาธิปไตยผ่านการศึกษา จึงได้รับการปลูกฝังอย่างจริงจังขึ้นในเวลานี้ และเป็นครั้งแรกที่เป้าหมายของการศึกษาเปลี่ยนจากการผลิตข้าราชการมาสู่การผลิตเพื่อมวลชน ยิ่งไปกว่านั้นใน พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม (พ.ศ. 2475) ได้กำหนดเงื่อนไขการศึกษาของประชาชนไว้ด้วยว่า เมื่อประชาชนได้รับการศึกษาจนจบประโยคประถมศึกษาเกินครึ่งของจำนวนประชากรทั้งหมดหรืออย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี ประชาชนชาวไทยจะมีโอกาสเลือกผู้แทนราษฎรทั้งหมด สมาชิกประเภท 2 (สมาชิกแต่งตั้ง) จะไม่มีอีกต่อไป แสดงให้เห็นว่า คณะราษฎรมีเจตนารมณ์ที่จะทำนุบำรุงการศึกษาของชาติบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าและบรรลุผลตามที่กำหนด

การศึกษาไทยระหว่าง พ.ศ. 2475-2500 ผ่านแบบเรียน จึงเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญยิ่งของประเทศไทย ซึ่งในช่วงระยะเวลากว่า 25 ปีนี้เองได้มีเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองและสังคมมากมาย โดยเฉพาะภายใต้การบริหารประเทศ 2 สมัย นำโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2481-2487 และ พ.ศ. 2491-2500) การก่อกบฏของกลุ่มต่าง ๆ

การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่สอง การเกิดขบวนการเสรีไทย เหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 8 และการฉ้อฉลทางการเมืองเกิดดวงจรอุบาทว์แห่งรัฐประหาร จึงนับได้ว่าเป็นช่วงความผันผวนและความรุนแรงทางการเมืองเกือบโดยตลอด จะเห็นได้จากพ.ศ. 2475-2500 ได้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญทั้งฉบับถาวร ฉบับชั่วคราวและฉบับแก้ไข รวมทั้งสิ้น 15 ฉบับ ประเทศไทยมีรัฐบาลเข้ามาบริหารแผ่นดิน ทั้งหมด 30 ชุด มีนายกรัฐมนตรีรวม 11 นาย ยิ่งไปกว่านี้ ช่วงเวลาดังกล่าวยังมีความสำคัญต่อประวัติการศึกษาไทยเพราะเป็นช่วงที่เชื่อมโยงระหว่างการจัดการศึกษาในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับการศึกษาในสมัยปัจจุบัน หลักการและแนวนโยบายในการจัดการศึกษาแบ่งเป็น 3 ระยะที่ปรากฏในแผนการศึกษาชาติ คือ ระยะแรกระหว่าง พ.ศ. 2475-2485 ระยะที่สอง จาก พ.ศ. 2485-2493 และระยะที่สาม จากพ.ศ. 2494-2502 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 90)

เหตุการณ์เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นับเป็นการขีดเส้นแบ่งระหว่าง “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” หรือ “ระบอบเก่า” กับ “ระบอบประชาธิปไตย” หรือ “ระบอบใหม่” เนื่องด้วยเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อลักษณะการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐ การจัดการปกครองระบบข้าราชการ และความคิดทางการเมืองที่ยึดถือกฎหมายและชาติเหนือตัวบุคคล (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2540 : 317) ทศนะประชาธิปไตยในกลุ่มผู้นำใหม่โดยเฉพาะนายปรีดี พนมยงค์ ผู้นำฝ่ายพลเรือนของคณะราษฎร ซึ่งได้รับการขนานนามว่าเป็นมันสมองของคณะปฏิวัติ กล่าวว่า ระบอบประชาธิปไตยเป็นทัศนคติที่ตั้งอยู่บนรากฐานแห่งประโยชน์ส่วนรวมของปวงชน แม้ว่ามนุษย์มีเสรีภาพส่วนบุคคลตามธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็มีหน้าที่ตามธรรมชาติในการใช้สิทธิเสรีภาพเพื่อมิให้เสียหายแก่เพื่อนมนุษย์อื่นและเพื่อให้ชาติดำรงอยู่กับเติบโตพัฒนาก้าวหน้าต่อไป คำว่า “ประชาธิปไตย” ไม่ว่าจะตามความหมายของพจนานุกรมกรรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หรือตามความหมายของมูลศัพท์ หมายถึง “แบบการปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่” เพราะอำนาจสูงสุดเป็นของปวงชนซึ่งมีสิทธิกับหน้าที่ตามธรรมชาติของมนุษย์ชน (ปรีดี พนมยงค์, 2526 : 367)

อย่างไรก็ดี ในงานศึกษาชิ้นนี้ แบ่งระยะเวลาการศึกษาเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยผ่านการศึกษจากแบบเรียนสังคมศึกษาของช่วงนี้เป็นเวลา 25 ปี คือระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2500 ซึ่งสภาพสังคมการเมืองในขณะนั้น การสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญเป็นไปด้วยความยากลำบาก ในช่วงเวลานี้ได้มีรัฐธรรมนูญใช้ร่วมกัน 6 ฉบับ ถ้าไม่รวมฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ซึ่งมีอายุยาวนานที่สุดถึง 14 ปี แต่ละฉบับมีอายุเฉลี่ยเพียง 2 ปีเศษและในช่วงเดียวกันนี้มีรัฐบาลถึง 26 ชุด ซึ่งยกเว้นชุดที่ 4 -10 ต่อเนื่องกันของรัฐบาลชุดพลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาและจอมพล ป. พิบูลสงคราม รวมกว่า 10 ปี แล้วรัฐบาลแต่ละชุดก็มีอายุเฉลี่ยเพียง 9 เดือนเศษ ยิ่งไปกว่านี้คือการเมืองในช่วงเดียวกันนี้ได้เกิดเหตุการณ์กบฏและรัฐประหารอย่างน้อยถึง 12 ครั้ง (เสนห์ จามริก , 2549 : 121) ข้อเท็จจริงของประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทาง

สังคมที่วัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยได้พัฒนาขึ้นในหมู่ชนชั้นนำรุ่นใหม่อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการก่อตัวของกลุ่มชนชั้นกลางในช่วงหลายทศวรรษของกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมตามสมัยก่อนหน้านั้นที่ต้องการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองแต่โดยรากฐานซึ่งมวลชนส่วนใหญ่ในชนบทยังอยู่ในสภาพล้าหลังทั้งในด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจและอื่นๆ จึงขาดความสนใจอย่างจริงจังต่อปัญหาบ้านเมืองและการเข้ามามีส่วนร่วมในวิถีชีวิตเมืองสมัยใหม่ การพัฒนาประชาธิปไตยจึงปราศจากพลังมติมหาชนเป็นฐานรองรับ คนชั้นกลางในระดับกลางและผู้นำราษฎรแม้ว่าได้มีการเคลื่อนไหวในช่วงก่อนการปฏิวัติ แต่ปรากฏว่าไม่ได้เข้ามามีส่วนร่วมใดๆ ภายหลังการปฏิวัติ เนื่องด้วยกลุ่มผู้นำใหม่มีความคิดมุ่งจัดการแบ่งชั้นระหว่างกลุ่มคนต่างๆ โดยทันทีและไม่ได้คิดที่จะดึงเอาคนชั้นกลางให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมือง (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2540 : 321) ทำให้ในท้ายที่สุดความเป็นใหญ่ของฝ่ายทหารกลายเป็นผู้กุมอำนาจในสังคม ซึ่งตรงกับ “ทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่” (Theory or Hegemony) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) กล่าวคือ ผลสำเร็จของการปฏิวัติสังคมที่สมบูรณ์ หรือที่กรัมสกีเรียกว่าการครองความเป็นใหญ่นั้นจะต้องดำเนินการผ่านสองขั้นตอน คือ จะต้องเอาชนะในทางอุดมการณ์เสียก่อนที่จะทำการยึดอำนาจรัฐ การเอาชนะทางอุดมการณ์จะเป็นผลแค่นั้นขึ้นกับความสำเร็จในการดึงเอาประชาชนที่อยู่กลางมาเป็นฝ่ายเดียวกับตนให้เข้าสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงให้มากที่สุด ทั้งนี้โดยอาศัยเครื่องมือ เช่น สื่อมวลชน นักบวช และโดยเฉพาะปัญญาชน การต่อสู้ทางอุดมการณ์เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลายาวนาน แต่เป็นเงื่อนไขที่ต้องทำก่อนยึดอำนาจรัฐ ความสำเร็จของการได้ชัยชนะทางอุดมการณ์นอกจากจะช่วยให้การยึดอำนาจรัฐได้รับการต่อต้านน้อยที่สุดแล้ว ยังเป็นหลักประกันของการที่กลุ่มผู้เปลี่ยนแปลงการปกครองจะกุมอำนาจในสังคมได้นานที่สุดด้วย ทั้งนี้เพราะสามารถปกครองโดยการยอมรับแทนการบังคับ ถ้าพึ่งเพียงการยึดอำนาจรัฐได้จะไม่สามารถทำให้ครองความเป็นใหญ่ได้นั้น เนื่องจากอำนาจรัฐไม่ได้อยู่โดยเอกเทศ หากแต่ต้องสัมพันธ์หรืออิงกับการยอมรับเสมอ การยึดอำนาจรัฐโดยยังไม่ได้ชัยชนะทางอุดมการณ์จึงเป็นการเสี่ยงอย่างมาก เพราะไม่มีปัจจัยอะไรที่จะรองรับหรือค้ำประกันได้ว่า ภายหลังการยึดอำนาจรัฐแล้วการปฏิวัติจะดำรงอยู่ได้อย่างมีเสถียรภาพและมั่นคง (แล ดิลกวิทย์รัตน์, 2550 : 107-108 ; สุรพงษ์ ชัยนาม, 2525 : 169 - 174)

ดังนั้นเมื่อเกิดวิกฤติการณ์ที่ขาดการยอมรับจากมวลชน จะเปิดทางให้กับการแก้ปัญหาโดยบุคคลที่มีความเด็ดขาดและมีลักษณะความเป็นผู้นำสูง มีผลประโยชน์เหนือกลุ่มความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่างๆ อำนาจซึ่งถูกผูกโยงเข้ากับตัวบุคคลจึงเกิดระบอบเผด็จการซึ่งกรัมสกียังได้เตือนอีกด้วยว่าการปล่อยให้นักเผด็จการเข้ามาแก้ปัญหาเป็นการเสี่ยงมาก ด้วยอาจก้าวหน้าหรือถอยหลังเข้าคลองก็ได้ (สุรพงษ์ ชัยนาม, 2525 : 181)

อย่างไรก็ตามในช่วงระยะเวลาสั้นๆ เพียง 15 ปีแรกภายหลังการปฏิวัติ (พ.ศ. 2475-2490) ที่คณะราษฎรได้มีบทบาทครองอำนาจการปกครองในประเทศไทย ก่อนเกิดเหตุการณ์ รัฐประหาร พ.ศ. 2490 ในประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ได้ระบุให้เห็นเจตนารมณ์ของคณะราษฎรที่พึงพิจารณา คือ

“การปกครองซึ่งคณะราษฎรจะพึงกระทำก็คือ จำต้องวางโครงการอาศัยหลักวิชา ไม่ทำไปเหมือนคนตาบอด เช่น รัฐบาลที่มีกษัตริย์เหนือกฎหมายมาแล้ว เป็นหลักใหญ่ๆ ที่คณะราษฎรวางไว้มีอยู่ว่า

1. จะต้องรักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง การศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
2. จะต้องรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันน้อยลง ให้มาก
3. จะต้องบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะจัดหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก
4. จะต้องให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน (ไม่ใช่พวกเจ้าที่สิทธิยิ่งกว่าราษฎรเช่นที่เป็นอยู่)
5. จะต้องให้ราษฎรได้มีเสรีภาพ มีความเป็นอิสระ เมื่อเสรีภาพนี้ไม่ขัดต่อหลัก 5 ประการ ดังกล่าวข้างต้น
6. จะต้องให้การศึกษาย่างเต็มที่แก่ราษฎร” (ช้อยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2532 : 168 - 170)

โดยเหตุที่อุดมการณ์ประชาธิปไตยเป็นเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐธรรมนูญจึงถือเป็นหลักวิชาแห่งการบริหารประเทศเพราะมีการระบุเป็นลายลักษณ์อักษรว่าจะบริหารประเทศอย่างไร ไม่ใช่การบริหารแบบเก่าที่ไม่มีลายลักษณ์อักษร เป็นไปตามพระบรมราชโองการ การมีระบอบรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด จึงเป็นที่มาและหลักประกันแห่งสิทธิของราษฎร ทั้งยังเป็นสิ่งยืนยันอำนาจสูงสุดของราษฎรว่าสูงกว่าพระมหากษัตริย์ สิทธินี้คือ สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิทางการเมือง เสรีภาพส่วนบุคคล แม้พระมหากษัตริย์ไม่อาจละเมิดได้ รัฐธรรมนูญเป็นหลักประกันในการจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ มีการแบ่งอำนาจเป็น 3 ส่วน คือ นิติบัญญัติ บริหาร และตุลาการ และที่สำคัญเป็นสัญลักษณ์สำคัญของระบอบใหม่ โดยได้รับการยก

ย่องเทิดทูนเป็นหนึ่งในสี่ของคำขวัญของประเทศ คือ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” เป็นมิ่งขวัญของประเทศ (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 27)

ซึ่งหลักการเบื้องต้นของความเป็นประชาธิปไตยสากลสรุปได้ 5 ข้อหลัก คือ

- 1 อำนาจอสูงสุดเป็นของประชาชน ประชาชนใช้อำนาจโดยอ้อมผ่านสภาผู้แทนราษฎร
- 2 มีกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร คือ รัฐธรรมนูญ
- 3 อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจบริหาร และอำนาจอตุลาการต้องแยกกัน
- 4 บุคคลต้องเสมอภาคกันภายใต้กฎหมาย
- 5 มีการประกันเสรีภาพขั้นพื้นฐาน เช่น เสรีภาพในทรัพย์สิน ในการคิด พูด เขียน เป็นต้น (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 13)

นอกจากนี้กระบวนการเติบโตของรัฐจึงเป็นในความหมายใหม่ คือ “รัฐประชาชาติ” (Nation State) มิใช่ “รัฐราชสมบัติ” (Empire State) ดังที่เคยเป็นมา ก่อให้เกิดแนวความคิดใหม่เกี่ยวกับสภาพความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎร นั่นคือประเทศมิได้เป็นของพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว หากแต่เป็นของราษฎรทั้งหมดร่วมกัน อุดมการณ์ศักดิ์ดินนาที่โอบอุ้มความสัมพันธ์ของสังคมไทยก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นได้ถูกสิ้นคลอน (แล ดิลกวิทยรัตน์, 2550 : 119) เนื่องจากการเข้าสู่สมัยใหม่ของคณะราษฎรตามจุดมุ่งหมาย กล่าวคือการเปลี่ยนระบอบการปกครองของประเทศและการทำให้ประเทศเจริญ การมุ่งบำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรตามอุดมการณ์ของ 2475 คือ การเปลี่ยนระบบสังคม ล้มระบบศักดินาก่อตั้งระบบใหม่ คณะราษฎรต้องการให้ช่วงสมัย หลังพ.ศ. 2475 ต่างอย่างมากกับช่วงสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อคำนึงถึงว่าสังคมไทยเคยชินกับการมีพระมหากษัตริย์ติดต่อกันมาหลายร้อยปีและคณะราษฎรมาประกาศเลิกระบอบดังกล่าว (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2552 : 10 - 11) การมุ่งสู่การก่อตั้งอีกสมัยหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยดังจะเห็นได้จากเค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ได้ระบุว่า การบำรุงความสุขของราษฎรเป็นจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ ในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งมีได้ปรารถนาที่จะเปลี่ยนพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ปรีดีระบุว่าสาระสำคัญ คือ บำรุงความสุขของราษฎร โดยถือว่ารัฐธรรมนูญเปรียบประดุจกุญแจที่จะไขเปิดประตูช่องให้ราษฎรได้มีส่วนในการปกครองให้ถูกต้องตามความต้องการของตน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2518 : 193)

ในพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 มาตรา 1 ระบุว่า “อำนาจอสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย” ดังนั้น การชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจและเห็นชอบกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และสถาปนา “ระบอบใหม่” ขึ้นเพื่อแทนที่ระบอบเก่าที่ถูกโค่นล้ม เป็นภารกิจสำคัญที่ผู้ปกครองกลุ่มใหม่ต้องเร่งดำเนินการ รัฐบาลใหม่จึงได้ทำการส่งคณะผู้แทนไปเผยแพร่รัฐธรรมนูญยังจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศ และยังมีกร

พิมพ์รัฐธรรมนูญฉบับถาวรแจกไปยังอำเภอต่างๆ ด้วย (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 27) ทั้งนี้ อุปสรรคสำคัญที่รัฐบาลหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองต้องเผชิญคือการปรับเปลี่ยนแนวคิดวาทกรรมเรื่อง “ชาติ” และ “ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์” ที่ได้รับการปลูกฝังกลมกลืนผ่านระบบการศึกษาในระบบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาตลอดระยะเวลากว่า 40 ปี นับตั้งแต่การปฏิรูปการศึกษา พ.ศ. 2438- 2475 ความสำเร็จในการปฏิวัติการปกครองซึ่งจะต้องเอาชนะในทางอุดมการณ์ด้วย นั่นคือการสร้างสำนึกประชาธิปไตยให้เจริญมั่นคงได้ในสังคมไทย การให้ความสำคัญกับการศึกษาอย่างจริงจังจึงปรากฏอยู่ในหลักการปกครอง 6 ประการของคณะราษฎร

ดังนั้นในมาตรา 10 พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 และมาตรา 65 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 ได้กำหนดให้การศึกษาภาคบังคับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้ราษฎรมีสิทธิในการปกครองตนเองได้อย่างเต็มที่ กล่าวคือ เมื่อจำนวนราษฎรทั่วพระราชอาณาเขตได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่งและอย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะต้องเป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น สมาชิกประเภทที่ 2 เป็นอันไม่มีอีกต่อไป (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรวรรณสูตร, 2532 : 173)

อย่างไรก็ตามภายหลังการยึดอำนาจ ประเทศสยามก็มีกฎหมายสูงสุด คือ “รัฐธรรมนูญ” มีฝ่ายนิติบัญญัติ คือ “สภาผู้แทนราษฎร” และมีฝ่ายบริหาร คือ “คณะกรรมาการราษฎร” มีเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ แสดงให้เห็นได้ว่ามีทั้งความขัดแย้งและการใช้ความรุนแรงเกิดขึ้นภายหลังการประกาศใช้ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม” ฉบับ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 โดยสรุปดังนี้ คือ รัฐบาลใหม่ประกาศในเดือนมกราคม พ.ศ. 2475 (ปฏิทินเก่า) ห้ามจัดตั้งพรรคการเมือง “สมาคมคณะชาติ” ส่งผลให้ “สมาคมคณะราษฎร” ต้องเปลี่ยนบทบาทเป็น “สโมสรคณะราษฎร” ทำให้เรื่องของการสร้างเสริมพรรคการเมือง อันเป็นรากฐานของระบอบประชาธิปไตยถูกหยุดยั้งมิให้เจริญเติบโต ต่อมาเกิดความขัดแย้งในเรื่องเค้าโครงเศรษฐกิจแห่งชาติที่ร่างโดยหลวงประดิษฐมนูธรรมในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2475 ทำให้รัฐบาลใหม่ของพระยามโนปกรณัมประกาศปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญบางมาตราในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2475 เท่ากับเป็นการ “ยุบสภา” และยกเลิกรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีผู้ขนานนามว่าเป็น “รัฐประหาร” ครั้งแรกของการเมืองไทย แผนเศรษฐกิจนี้ถูกเรียกว่าแผนคอมมิวนิสต์ โดยฝ่ายอนุรักษนิยมและนายปรีดีต้องเดินทางออกจากประเทศชั่วคราว และในวันรุ่งขึ้น (2 เมษายน พ.ศ. 2475) รัฐบาลออกพระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการกำจัดฝ่ายตรงข้าม ดังนั้นพระยาพหลพลพยุหเสนาจึงทำการรัฐประหารในวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2476 และขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐบาลสมัยพระยาพหลฯ มีความพยายามที่จะสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญหรือที่

เรียกว่า “ลัทธิรัฐธรรมนูญ” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 150) ด้วยการสร้าง “หลักไทย” ใหม่ คือ การเพิ่ม “และรัฐธรรมนูญ” ต่อท้ายจากสามหลักเดิม คือ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” มีการโฆษณาประชาสัมพันธ์ การจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญอย่างยิ่งใหญ่ และที่สำคัญ มีการใช้กลไกการศึกษาโดยการบรรจุเรื่องรัฐธรรมนูญไว้ในหลักสูตรของการศึกษา การจัดตั้ง มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. 2477) และการเสนอแผนการศึกษาใหม่ (พ.ศ. 2479) เหตุการณ์ดังกล่าวนี้นำไปสู่ กรณี “กบฏบวรเดช” ที่อาจเรียกได้ว่าเป็นสงครามกลางเมือง ขนาดย่อมๆ เป็นการฆ่าฝ่ายเจ้าซึ่งคิดจะนำระบบเก่ามาใช้ช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. 2476 จากนั้นรัฐบาลออกพระราชบัญญัติป้องกันรักษารัฐธรรมนูญในวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476 และในท้ายที่สุด เหตุการณ์ที่สำคัญมากในประวัติศาสตร์ทางการเมือง คือ การสละราชสมบัติของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 อันเป็นความขัดแย้งที่รุนแรง จนไม่สามารถประนีประนอมกันได้ต่อไปในหมู่ชนชั้นผู้ปกครอง (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 122 – 153) รัฐบาลจัดให้มีการเลือกตั้งครั้งแรกระหว่างเดือนพฤศจิกายนและธันวาคม พ.ศ. 2476 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งทางอ้อมครั้งเดียวของไทยโดยให้ประชาชนเลือกผู้แทนตำบล และผู้แทนตำบล เลือกผู้แทนราษฎรอีกต่อหนึ่ง ผู้สมัครเป็นอิสระ ไม่มีการอนุญาตให้มีพรรคการเมือง สตรีมีสิทธิ ออกเสียงเท่าบุรุษ ซึ่งนับว่าก่อนหน้ายุโรปหลายประเทศ รวมทั้งญี่ปุ่น ครั้งนี้มีผู้มาใช้สิทธิร้อยละ 41.45 (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 167) ชาญวิทย์ยังวิเคราะห์ต่อด้วยว่า ถึงแม้จะมีการหวนวิตก เรื่องความไม่พร้อมของประชาชนต่อการปกครองตนเองมาตลอดเวลาของสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ปรากฏว่าผู้แทนราษฎรที่มาจาก การเลือกตั้งสมัยนี้กลับแสดงบทบาทและความรับผิดชอบของตนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกลุ่มอีสาน ที่ได้คานอำนาจรัฐบาล ดังจะสะท้อนให้เห็นจากกรณีการลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 3 ครั้ง ของพระยาพหลฯ ซึ่งกล่าวได้ว่าทั้งฝ่ายค้านและฝ่ายรัฐบาลเดินอยู่ในกติกาประชาธิปไตย

3.2 การเริ่มต้นระบอบอำนาจนิยม

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่งเกิดขึ้นภายหลังจากที่พระยาพหลพลพยุหเสนาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้เป็นเวลา 5 ปีเศษ และได้ลาออกจากตำแหน่งเนื่องจากปัญหาสุขภาพ ทำให้จอมพล ป. พิบูลสงครามได้ดำรงตำแหน่งต่อซึ่งส่งผลให้ทหารเริ่มมีบทบาท อำนาจมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่ ธันวาคม พ.ศ. 2481 ถึงกรกฎาคม พ.ศ. 2487 เป็นระยะเวลากว่า 5 ปี ครั้ง และได้สร้างประวัติศาสตร์ของเมืองไทยสมัยใหม่ นโยบายที่สำคัญที่สุด คือ นโยบาย “ชาตินิยม” โดยการรณรงค์เพื่อเรียกร้องดินแดนคืน ชาตินิยมทางเศรษฐกิจ โดยการชักจูงคนไทย ให้ใช้ของไทยตัวเอง ความพยายามเปลี่ยนแปลงประเทศไทยให้ทันสมัยที่เจริญนั้น รัฐบาลได้ดำเนินไปควบคู่กับนโยบายสร้างชาติ ดังคำแถลงของหลวงพิบูลสงคราม เมื่อพ.ศ. 2482 ว่า

“คำว่าสร้างชาติเป็นคำสั้น อันได้ละความหมายไว้มากกว่าตัวอักษรสองพยางค์ที่ปรากฏอยู่ เพราะฉะนั้นจึงมีอาจมีผู้เถียงว่า ชาติมีมานานแล้ว เหตุใดจึงจะต้องมาสร้างกันให้เป็นอะไรขึ้นมาอีก แท้จริงความหมายของการสร้างชาตินั้นมีว่า ชาติไทยมีอยู่แล้ว แต่สถานะบางอย่างของชาติยังไม่ถึงขั้นระดับสมความต้องการของประชาชาติไทย เราจำเป็นต้องสร้างเพิ่มเติมให้ดีขึ้นกว่าเดิมช่วยกันปรับปรุงไปจนกว่าเราทุกคนจะพอใจหรืออย่างน้อยต้องให้ได้ระดับเสมออารยประเทศ” (เทียมจันทร์ อ่ำแหวน, 2521 : 162 อ้างถึงใน สุทธชัย ยิมประเสริฐ, 2550 : 31)

การสร้างชาติมีลักษณะที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมอย่างมาก ปรากฏในนโยบายต่างๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ “รัฐนิยม” มีทั้งหมด 12 ฉบับ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2482 – 2485 ซึ่งรวมถึงโครงการรวมชาติ การสร้างเอกลักษณ์ของชาติ ความมั่นคงของชาติ และความสนใจต่อผลประโยชน์ของสาธารณชน ในพ.ศ. 2482 มีการประกาศให้วันที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง คือวันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติ ให้วันที่ 10 ธันวาคม ซึ่งเป็นวันพระราชทานรัฐธรรมนูญเป็นวันรัฐธรรมนูญ ให้ทั้งสองวันเป็นวันหยุดราชการและมีพิธีและงานฉลองเพื่อระลึกถึงการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่อีกสมัยหนึ่ง และเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่จากวันที่ 1 เมษายน เป็นวันที่ 1 มกราคม นอกจากนี้มีการสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย (พ.ศ. 2483) เป็นสัญลักษณ์ใจกลางเมืองหลวง มีรัฐธรรมนูญอยู่บนพานเป็นสิ่งเด่นที่สุดที่ชาวไทยทุกคนเทิดทูนรักษาไว้ ขณะที่ตัวอนุสาวรีย์อยู่ ณ ระดับระนาบบนพื้นแผ่นดิน ไม่ต้องแหงนขึ้นดู แสดงถึงความเสมอภาคระหว่างรัฐบาลหรือการปกครองกับประชาชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2552 : 15) ก่อตั้งวัดพระศรีมหาธาตุที่อาคารใหญ่โตโอโถงแต่เรียบง่ายมีจุดมุ่งหมายให้เป็นวัดประชาธิปไตย (พ.ศ. 2485) มีการประกาศใช้เพลงชาติ (พ.ศ. 2475) เพิ่มจากเดิมที่มีแต่เพลงสรรเสริญพระบารมี ในเนื้อร้องของเพลงชาติใหม่ได้สะท้อนลัทธิชาตินิยมเป็นอย่างดี เนื้อร้องแต่งขึ้นโดยหลวงสารานุกรมประพันธ์ในพ.ศ. 2482 ภายหลังจากที่ได้เปลี่ยนชื่อประเทศ คือมีวลี เช่น “ประเทศไทยรวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย” “เป็นประชารัฐ” “ด้วยไทยล้วนหมายรักสามัคคี” “ไทยนี้รักสงบ แต่ถึงรบไม่ขลาด” “สละเลือดทุกหยาดเป็นชาติพลี” เป็นต้น (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 196) อีกทั้งมีบทเพลงวันชาติ (พ.ศ. 2483) มีเนื้อร้องขึ้นต้นว่า “ยี่สิบสี่มิถุนา-ยนศรีมหาสวัสดิ์ ปฐมฤกษ์ขอรัฐธรรมนูญของไทย เริ่มเอาระบอบอารยะประชาธิปไตย ท้าวราษฎรไทย ได้สิทธิเสรี ...” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2552 : 15 ; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 220) ในด้านพิธีกรรม รัฐบาลได้ยกเลิกพระราชประเพณีที่ส่งเสริมอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ เช่น พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ประเพณีหมอบคลานและการบวงสรวง (พ.ศ. 2484) พิธีพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ยกเลิกยศ

บรรดาศักดิ์ ยกเลิกยศอำมาตย์ของข้าราชการพลเรือน (พ.ศ. 2485) เพื่อเป็นการลดทอนสัญลักษณ์ที่แสดงถึงความเหลื่อมล้ำในสังคม แสดงฐานานุศักดิ์ของกลุ่มอำนาจเดิม แสดงให้เห็นใหม่ว่าบุคคลเสมอภาคกัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2552 : 15) นอกจากนี้เพื่อความเป็นอารยะตามแบบสากลนิยม รัฐบาลประกาศให้ผู้หญิงไว้ผมยาว สวมใส่กระโปรงและเสื้อแทนผ้าโจงกระเบนหรือผ้าถุง และผ้าคาดอก ส่วนผู้ชายให้สวมกางเกงขายาวและเสื้อแทนการนุ่งผ้าม่วงหรือผ้าแพรสีต่างๆ และขอให้ประชาชนเลิกกินหมาก

ในช่วงเวลาเดียวกับการประกาศใช้นโยบายวัฒนธรรม รัฐบาลก็ได้เริ่มใช้นโยบาย “ผู้นำ” ควบคู่กันไปด้วย เนื่องจากผู้นำในแบบฟาสซิสต์ในประเทศตะวันตกบางประเทศ ซึ่งมีอำนาจเด็ดขาดได้รับความชื่นชมยกย่องจากกลุ่มผู้ปกครองไทยในขณะนั้นอย่างสูง ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองรัฐได้มุ่งเน้นไปที่การเผยแพร่แนวคิดชาตินิยม และ “ลัทธิผู้นำ” อันมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นศูนย์กลาง รัฐไม่ได้ให้ความสนใจกับการกล่อมเกลารวบรวมในเรื่องการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญเช่นเดิม แนวคิดที่ว่าด้วยประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญผสมผสานไปกับลัทธิผู้นำ ในเวลานั้นการรื้อถอน “ความเป็นไทย” แบบเดิมยังกระทำได้ในขอบเขตจำกัด เพราะยังมีความสำคัญอย่างมากต่อโครงสร้างการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ผู้นำ วิธีที่จอมพล ป. และหลวงวิจิตรวาทการเลือก คือ การทำให้ “ชาติไทย” มีความสำคัญสูงสุดขึ้นมาแทนพระมหากษัตริย์ โดยการเน้น “เชื้อชาติไทย” เพื่อให้เกิดสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นการทำให้คนรู้สึก ว่า “ชาติของประชาชน” พลังของความคิดนี้ช่วยให้เกิดการยอมรับอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำได้ง่ายเพราะเป็นช่วงเวลาทีคนทั่วไปตระหนักว่าสงครามโลกกำลังจะระเบิดขึ้น ซึ่งในภาวะสงครามเป็นการง่ายที่จะทำให้ทุกคนเห็นว่าอำนาจเด็ดขาดสูงสุดของผู้นำเป็นสิ่งจำเป็น อุดมการณ์ “เชื้อผู้นำ ชาติพันธุ์” และ “เชื้อชาติ” จึงแพร่สะพัดไปอย่างรวดเร็ว (สายชล สัตยานุรักษ์, 2548 : 24)

ความสำเร็จในการนโยบายสร้างชาติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เห็นได้จากความเป็นผู้นำที่ทรงอำนาจและเบ็ดเสร็จ ประกอบกับความสำเร็จของระบอบอำนาจนิยมนาซี-ฟาสซิสต์ที่ปรากฏขึ้นในเยอรมนี อิตาลี และญี่ปุ่น ยิ่งทำให้ระบอบทหารและลัทธิผู้นำโดดเด่นขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 ข้ออ้างทางอุดมการณ์ในการยึดอำนาจของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 เพื่อนำประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญมาสู่ประเทศ การอ้างสิทธิความชอบธรรมในการปกครองดูอ่อนลงไปทันที เมื่อความต้องการของผู้นำใหม่กลายเป็นเรื่องของการรักษาระบอบปกครองใหม่ซึ่งรวมทั้งอำนาจของของตนไว้ให้ได้ดีที่สุด ดังเห็นได้จากคำกล่าวของ จอมพล ป. กล่าวในปี พ.ศ. 2485 ว่า

“ญี่ปุ่นมีเครื่องยึดมั่นอยู่ คือ พระเจ้าแผ่นดินของเขา ของเราไม่มีอะไรเป็นเครื่องยึดแน่นอน ที่มีอยู่ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ชาติก็ยังไม่มีความ

ศาสนาก็ไม่ทำให้คนเลื่อมใสถึงยึดมั่น พระมหากษัตริย์ยังเป็นเด็กเห็นแต่ในรูป รัฐธรรมนูญก็เป็นสมุดหนังสือ เวลาบ้านเมืองคับขันจะเอาอะไรเป็นเครื่องยึดไม่ได้ ผมจึงให้ตามนายกรัฐมนตรีน” (แกมสุข นุ่มนนท์, 2521 : 44 – 45 อ้างถึงใน สาขาวิชญา เกษตรศิริ, 2549 : 187)

ในด้านนโยบายการศึกษาก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน กระทรวงธรรมการได้ตอบสนองนโยบายของรัฐบาลอย่างเต็มที่ ในคำปราศรัยของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ พลตรี ประยูร ภมรมนตรี กล่าวทางวิทยุกระจายเสียงแก่บรรดาครูอาจารย์ที่วราชาอาณาจักรเนื่องในการเริ่มปีการศึกษา 2485 ว่า ให้เชื่อมชีวิตจิตใจเด็ก 3 ล้านคน เสียสละทุกสิ่งเพื่อประเทศชาติ และเป็นกำลังอันมหาศาลที่จะหนุนเนื่องท่านผู้นำของชาติในทุกทิศทุกทางด้วยความรัก ความผั่งใจ และยึดมั่นในอันที่ว่า ความเชื่อฟัง ท่านผู้นำท่านนั้นที่จะนำมาซึ่งความมีเกียรติและมีชัย (ปวีณา ว่างมี, 2543 : 170)

ผลกระทบของสงครามโลกครั้งที่ประทุขึ้นในยุโรป ปี พ.ศ. 2482 และความใกล้ชิดระหว่างญี่ปุ่นกับไทยยิ่งทวีขึ้นจนกระทั่งปี พ.ศ. 2488 ญี่ปุ่นได้ยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทยและจอมพล ป. พิบูลสงครามตัดสินใจร่วมมือเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นอย่างเต็มตัว จุดเปลี่ยนทางการเมืองทำให้ระบอบพิบูลสงครามก้าวไปสู่ลักษณะเผด็จการและลัทธิผู้นำมากยิ่งขึ้น รวบรวมปี พ.ศ. 2484 จอมพล ป. ทำการปรับคณะรัฐมนตรีโดยการกดดันถอดถอนบุคคลที่ไม่นิยมญี่ปุ่นออกจากวงการบริหาร เช่น วิลาศ โอสถานนท์ ปรีดี พนมยงค์ ดิเรก ชัยนาม สงวน จุฑะเตมีย์ การปรับรูปคณะรัฐมนตรีครั้งนี้จอมพล ป. พิบูลสงครามได้แจ้งวัตถุประสงค์ว่า คณะรัฐมนตรีชุดใหม่จะต้องประกอบด้วยบุคคลที่ “เคารพและเชื่อฟังนายกรัฐมนตรีย่างบริสุทธิ์ใจ” ซึ่งหมายความว่า จอมพล ป. จะสามารถสั่งการได้อย่างสะดวกมากขึ้นโดยไม่มีผู้คัดค้าน (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2550 : 33 - 34)

เหตุการณ์กรณีสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลทำให้มีการเปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐบาล จนกระทั่งกลายเป็นข้ออ้างของคณะรัฐประหารในการยึดอำนาจ พ.ศ. 2490 นำมาซึ่งความชะงักงันของระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ได้มีความพยายามที่จะผลักดันให้เกิดขึ้นในสมัยหลังสงครามโลก ผลคือรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 ซึ่งเชื่อว่าเป็นฉบับที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากกว่าฉบับใด ๆ ที่เคยมีมา เนื่องจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้สะท้อนให้เห็นแนวคิดที่เป็นเสรีนิยมและประชาธิปไตยแบบตะวันตก มีสภาสองประเภท คือ “สภาผู้แทนราษฎร” และ “พุทธสภา” (วุฒิสภา) ที่มาจากการเลือกตั้งโดยอ้อม มีใช้การแต่งตั้งอย่างที่ผ่านมาเพื่อเป็นการถ่วงดุลอำนาจกันของสภาทั้งสอง

เมื่อการเมืองไทยเข้าสู่ระบบอำนาจนิยมอีกครั้งนั้น รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2490 ของคณะรัฐประหาร มีประเด็นสำคัญที่แตกต่าง คือ การเปลี่ยนชื่อพฤษภา เป็นวุฒิสภาและกำหนดให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งสมาชิกวุฒิสภามีจำนวนเท่ากับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร มิใช่มาจากการเลือกตั้งทางอ้อมดังที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2489 (สมบัติ อ่างธัญวงศ์, 2547 : 753)

นายทหารที่เข้ามามีบทบาทในช่วงหลัง พ.ศ. 2490 จะมีลักษณะที่แตกต่างจากนายทหารรุ่นหลัง พ.ศ. 2475 เห็นได้จาก (จอมพล) ผิน ชุณหะวัณ พันเอกเผ่า ศรียานนท์ และ พันเอกสฤษดิ์ ธีระวัชร์ ส่วนใหญ่เป็นนายทหารที่ได้รับการศึกษาในประเทศ ไม่มีประสบการณ์จากสังคมที่เป็นประชาธิปไตยอย่างรุ่นของผู้ก่อการ 2475 ดังนั้นจึงมีความคิดในเรื่องการปกครองที่แตกต่างไปในแง่ของการที่จะใช้ระบบผู้นำแบบเด็ดขาด นายทหารเหล่านี้ไม่ได้มีความชื่นชมและผูกพันกับระบอบประชาธิปไตยที่ตนเองมองว่าเป็นของต่างประเทศเท่าไรนัก และการก้าวขึ้นมามีบทบาทก็ไต่เต้ามาในระบบราชการทหารปกติ ซึ่งเป็นระบบที่มีความเป็นอนุรักษ์นิยม เป็นผลให้ระบอบประชาธิปไตยไทยหยุดชะงักการเจริญเติบโต อันจะเป็นมรดกตกทอดที่ยาวนานจนเกือบตลอดสมัยของรัฐบาลสฤษดิ์ (พ.ศ. 2501 – 2506) และสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร (พ.ศ. 2506 – 2516) การเมืองไทยถูกครอบงำโดยทหารในลักษณะของพรรคพวกที่มีผลประโยชน์และความคิดเห็นร่วมกันสามารถใช้องค์กรทหารที่มีความได้เปรียบทางกำลังอาวุธและระเบียบวินัยเป็นเครื่องสนับสนุนอำนาจ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2549 : 459) และถึงแม้จอมพล ป. พิบูลสงครามจะได้รับการสนับสนุนให้เข้ามาเป็นนายกรัฐมนตรีสมัยที่สอง (พ.ศ. 2490 - 2500) แต่ก็มีได้มีอำนาจอย่างแท้จริงเหมือนในสมัยแรก เพราะอำนาจที่แท้จริงอยู่ที่คณะรัฐประหาร และภายใต้การสนับสนุนของคณะรัฐประหารนั้น การบริหารประเทศมิได้เป็นไปด้วยความราบรื่น การอยู่รอดของจอมพล ป. จึงต้องประนีประนอมผลประโยชน์ทั้งในหมู่ผู้นำคณะรัฐประหารและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ทำให้ความไม่พอใจระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ ปรากฏอยู่ทั่วไป ในที่สุดเกิดการปราบปรามอย่างรุนแรงต่อกลุ่มกบฏต่างๆ การปกครองไทยเข้าสู่ระบบอำนาจนิยม นักการเมืองต้องลี้ภัยไปต่างประเทศกันไม่น้อย อดีตผู้แทนราษฎรที่เคยมีบทบาทนำมาก่อนก็ค่อยๆ ถูกกีดกันออกไปและท้ายที่สุดก็มีการกำจัดโดยการทำลายชีวิตอย่างเปิดเผยโดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่นาสายพลเรือนที่นำโดยนายปรีดี พนมยงค์ ได้ถูกรัฐบาลกำจัดจนไม่สามารถกลับเข้ามามีบทบาททางการเมืองได้อีก

ในบรรยากาศของ “สงครามเย็น” การเมืองโลกถูกแบ่งเป็นสองค่ายมหาอำนาจระหว่าง “เสรีประชาธิปไตย” และ “คอมมิวนิสต์” ประเทศไทยกลายเป็นเป้าหมายที่สำคัญของสหรัฐอเมริกาและมหาอำนาจตะวันตก ในการใช้เป็นฐานที่มั่นต่อต้านคอมมิวนิสต์ ประเทศไทยได้รับการช่วยเหลือทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร รวมถึงการให้ทุนการศึกษาต่อใน

ประเทศสหรัฐอเมริกา ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการเมืองไทยในทศวรรษ 2490 กองทัพเป็นตัวแทน ในระบบราชการ การบริหารและการกำหนดนโยบายเป็นการดำเนินการของข้าราชการประจำเป็น สำคัญ “ระบอบประชาธิปไตย” ที่ใช้จึงอาจกล่าวได้ว่าค่อนข้างไปทางอนุรักษนิยม จอมพล ป. ใช้ทหาร เป็นฐานอำนาจทางการเมืองของตนโดยผ่าน จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ และใช้ตำรวจเป็นฐาน อำนาจโดยผ่าน พล. ต. อ. เผ่า ศรียานนท์ แล้วจอมพล ป. ยังต้องการสร้างความชอบธรรมในการ เป็นผู้นำทางการเมืองโดยการเลือกตั้งของประชาชนด้วย ดังนั้นการจัดตั้งพรรคเสรีมนังคศิลาจึง เป็นกลไกสำคัญที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ให้ได้กลับมาเป็นอำนาจทางการเมืองอีกครั้ง การใช้กองทัพ เป็นฐานอำนาจ ทำให้ผู้นำทหารสามารถเข้ามามีอิทธิพลอำนาจทางการเมืองได้โดยตรง จนกระทั่ง นำไปสู่การล้มล้างระบอบประชาธิปไตยในที่สุด

การปฏิวัติรัฐประหาร 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ยึดกุมอำนาจ การปกครองแต่ผู้เดียว อำนาจตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2502 ได้มอบอำนาจให้นายกรัฐมนตรีสามารถสั่งประหารชีวิตผู้ต้องสงสัยว่ากระทำการบ่อน ทำลายชาติโดยไม่ต้องผ่านกระบวนการยุติธรรม และให้จัดตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญโดยทำหน้าที่ เป็นสภานิติบัญญัติด้วย ทำให้จอมพลสฤษดิ์ เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยแต่ผู้เดียว การปกครอง ของจอมพลสฤษดิ์ จึงเป็นการปกครองแบบเผด็จการสมบูรณแบบนำระบอบประชาธิปไตยมาใช้ใน ประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2475 สิ้นสุดลงอย่างสมบูรณ (สมบัติ อารังธวังศ์, 2547 : 780 - 791)

3.3 การปลูกฝังให้นักเรียนเลื่อมใสระบอบรัฐธรรมนูญ

การก้าวจากฐานะทางสังคมของบุตรเกษตรกรยากจนขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีของจอม พล ป. พิบูลสงคราม หรือนายปรีดี พนมยงค์ สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยใน ระยะนั้นได้เป็นอย่างดี นับตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ข้าราชการการทั้งพลเรือนและทหารในระบบใหม่จะต้องมาพร้อมกับการศึกษาในระบบ ใหม่ “ชาติกำเนิด” จึงมิใช่ข้อจำกัดของความเจริญก้าวหน้าส่วนบุคคลอีกต่อไป หากแต่มี “ความสามารถ” ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การปฏิรูปเพื่อความทันสมัยของรัชกาลที่ 5 ได้ก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงประเทศอย่างมหาศาล มีผลในการก่อตัวของ ผู้นำในระบอบใหม่

ในการลดบทบาทของขุนนางศักดินา นายปรีดีผู้นำคณะราษฎรเชื่อว่านอกเหนือไปจาก ที่ดินฐานอำนาจของกลุ่มขุนนางเก่า คือการควบคุมระบบการศึกษาซึ่งมีผลกับการรับคนเข้าใน ระบบราชการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยซึ่งก่อตั้งโดยพระมหากษัตริย์และอยู่ในความควบคุมของ กลุ่มขุนนาง เน้นให้การศึกษาเตรียมคนเข้ารับราชการโดยมุ่งรับใช้พระมหากษัตริย์ เมื่อ พ.ศ. 2477 - 2478 นายปรีดีก่อตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นทางเลือกอีกมหาวิทยาลัย มี จุดมุ่งหมายเพื่อให้เป็นสถาบันสอนวิชาสมัยใหม่ เช่น เศรษฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ กฎหมาย และ

การบริหาร ทั้งนี้เพื่อผลิตผู้บริหารใหม่ๆ ที่เหมาะสมกับสังคมหลังระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถพัฒนาศักยภาพอย่างเต็มกำลัง รวดทันทศวรรษ 2480 เมื่อนายปรีดีและคณะเข้าบริหารกระทรวงมหาดไทย เขาได้รับผู้สำเร็จการศึกษาจาก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้ามาเป็นข้าราชการระดับกลาง (ผาสูก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 335)

เพื่อให้บรรลุเจตนารมณ์ในการจัดการศึกษาให้ทั่วถึงแก่ราษฎรตามหลัก 6 ประการของ คณะผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 คือ “จะต้องให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” ภายหลังจากที่ได้จัดตั้งรัฐบาลบริหารราชการแผ่นดินเป็นที่เรียบร้อยแล้ว เพียง 10 วันหลังจากนั้นก็ได้นำโครงการแต่งตั้ง “คณะกรรมการการศึกษา” ในวันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2475 ประกอบด้วย สมาชิกจำนวน 5 นาย มีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นประธาน กรรมการ และหลวงศรีปริชาธรรมปาฐก เป็นกรรมการและเลขานุการ ส่วนคณะกรรมการท่านอื่น นั้น เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาชาติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ พระยาราชนกุล วิบูลภักดี พิริยพาหะ (รื่น ศยามานนท์) พระยาอนุศาสน์พณิชยการ และพระยาปริชานุศาสน์ (เสรีญ บัณยารชุน) เพื่อทำหน้าที่วางแผนปฏิบัติการต่างๆ ที่กระทรวงธรรมการควร จัดทำเป็นการรีบด่วน อันจะเป็นผลให้งานการศึกษาของชาติบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ คณะราษฎรกำหนดไว้ตามรัฐธรรมนูญภายในเวลา 10 ปี กล่าวคือ พิจารณาวางแผนการศึกษา ชาติขึ้นใหม่ให้เหมาะสมกับกาลสมัย และพิจารณาปัญหาต่าง ๆ ที่กระทรวงธรรมการเสนอมาร่วม เพื่อ จัดทำได้ทันที (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 97 ; ปวีณา วังมี, 2543 : 46-47)

ในช่วงเวลานั้นเองพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งสภา ศึกษา เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2475 ประกอบด้วยกรรมการ 15 นาย มีเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ มนตรีเป็นประธาน คณะกรรมการสภาศึกษาได้วางแผนการดำเนินงานของกระทรวงธรรมการ ตลอดจนพิจารณาในรายละเอียดในการวางแผนการศึกษาชาติที่คณะกรรมการการศึกษาได้จัดทำ ไว้เป็นผลสำเร็จ ในวันที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2475 (ปฏิทินเก่า) จึงได้ประกาศใช้ “แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475” แผนการศึกษาฉบับแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองกำหนดจุดมุ่งหมายว่า เพื่อให้ประชาชน พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาอบรมพอเหมาะแก่ อัตภาพของตน คือ พอสมควรแก่ภูมิปัญญาและทุนทรัพย์ เพื่อให้ทุกคนได้ประโยชน์แก่บ้านเมือง ในทางอาชีพซึ่งตนเกิดมาสำหรับกระทำ กุลบุตรกุลธิดาควรได้รับการศึกษาทั้งสามัญและวิสามัญ ทั้งสองฝ่ายซึ่งกำหนดไว้เป็นขั้นๆ แนวการจัดการศึกษาแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ จริยศึกษา - อบรมให้มี ศีลธรรมดีงาม พุทธศึกษา - ให้มีปัญญาความรู้ และพลศึกษา - ฝึกหัดให้เป็นผู้มีร่างกายบริบูรณ์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 98 ; ปวีณา วังมี, 2543 : 62-63) สิ่งที่น่าสังเกตประการหนึ่ง คือ แม้ว่าคณะราษฎรมีเจตนารมณ์ที่จะขยายการศึกษาให้แพร่หลายเพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมาย

ที่กำหนดไว้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2475 มาตรา 65 แต่แผนการศึกษาชาติที่ประกาศใช้ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มิได้กำหนดหลักการหรือข้อความเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อประโยชน์ต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตยไว้ในแผนการศึกษาชาติฉบับนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 98-100)

จากการศึกษาวิจัยของปวีณา วังมี เรื่อง “รัฐไทยกับการกล่อมเกลากิจการการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475 – 2487” ปรินญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปีพ.ศ. 2543 พบว่าในประเด็นเรื่องการกล่อมเกลานักเรียนมีความเข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ ในระหว่างดำเนินงานด้านการศึกษาอื่นๆ คณะกรรมการการศึกษาได้ดำเนินการสั่งให้นักวิชาการแต่งแบบเรียนเพื่ออธิบายถึงเรื่องการปกครองระบอบใหม่ คือ “แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1” เรียบเรียงโดย รองอำมาตย์ตรีโสภิต ปาลบุตร นักการศึกษาประจำกองแบบเรียน กรมวิชาการ แบบเรียนเล่มนี้คณะกรรมการการศึกษาเร่งรัดให้รองอำมาตย์ตรีโสภิต ปาลบุตร แต่งให้เสร็จภายใน 3 เดือน (ปวีณา วังมี, 2543 : 48) ซึ่ง “แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1” เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 แต่แบบเรียนนี้ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำหลายครั้ง แต่ละคร้งมีการปรับปรุงเนื้อหาให้เหมาะสมตามกาลสมัยเพื่อสนับสนุนการปกครองระบอบใหม่ ผู้แต่งได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของแบบเรียนเล่มนี้ว่า

“กระทรวงธรรมการเห็นว่า ราษฎรทุกคนควรรู้หน้าที่ของตนว่ามีสิทธิที่จะทำมาหากิน มีสิทธิที่จะอยู่ในบ้านเมือง มีสิทธิที่จะมีปากมีเสียงในงานบ้านเมืองได้เพียงไร ควรอยู่ในบังคับบัญชาของผู้ปกครองได้เพียงไร เพื่อประโยชน์ทั้งฝ่ายตนและฝ่ายบ้านเมือง จึงนับว่าเป็นราษฎรที่ดี ... เนื่องจากได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองตามรัฐธรรมนูญใหม่ จะคอยให้เรียนรู้เมื่อเป็นผู้ใหญ่ยอมไม่ทันการ เป็นสมควรให้ศึกษาเค้าความของหน้าที่พลเมืองเป็นทุนไปเสียตั้งแต่เด็กๆ บ้างก่อน จะได้สะดวกแก่การศึกษาละเอียดถี่ถ้วนเมื่อเติบโตไปภายหลัง และเพื่อให้รู้โครงการปกครองตามแบบรัฐธรรมนูญใหม่” (โสภิต ปาลบุตร, 2475 : คำนำ)

อย่างไรก็ดีในช่วงก่อนการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับถาวรนั้น ยังมีความไม่แน่ชัดเกี่ยวกับพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์และรูปแบบของการปกครองยังไม่เป็นที่แน่นอนหรืออย่างน้อยก็ยังไม่ปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรอย่างเป็นทางการทำให้แบบเรียนไม่สามารถอธิบายทั้งสองเรื่องนี้ได้อย่างชัดเจน “แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎร เล่ม 1” จึงกล่าวแต่เพียงสั้นๆ ว่า

“ใจความสำคัญของรัฐธรรมนูญนั้น คือ ให้มีกษัตริย์เป็นหัวหน้าของชาติ แต่ให้อำนาจอยู่ใต้กฎหมาย และให้มีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นสภาหนึ่ง ร่วมมือกับกษัตริย์จัดการบ้านเมือง” (เสภา ปาลบุตร, 2475 : 48)

และยังเน้นย้ำว่าความเจริญก้าวหน้าของประเทศนั้น ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ด้วยคนเพียงคนเดียว หากแต่ต้องเกิดจากความร่วมแรงร่วมใจของคนในชาติ ผู้เป็นเจ้าของประเทศชาติที่แท้จริงนั้นคือราษฎร โดยพระมหากษัตริย์มีหน้าที่เป็นเพียงหัวหน้าของชาติ ที่มีราษฎรทั้งหมดเป็นเจ้าของ ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ พระมหากษัตริย์ไม่ได้มีความสูงส่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสมมุติเทพและเป็นเจ้าของประเทศตามแบบที่รัฐบาลในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เคยปลุกฝังไว้ ในแบบเรียนจึงใช้คำว่า “กษัตริย์” ตลอดทั้งเล่มแทนที่จะเป็น “พระมหากษัตริย์” หรือ “พระเจ้าแผ่นดิน” (ปวีณา วงมี, 2543 : 49-55) ซึ่งปวีณาตั้งข้อสังเกตว่า เนื่องจากการร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรได้เสร็จสิ้นลงในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2475 เป็นผลให้รูปแบบของการปกครองถูกกำหนดชัดเจนขึ้น แบบเรียนจึงสามารถอธิบายในเรื่องรูปแบบของการเมืองการปกครองได้อย่างชัดเจนมากขึ้น รวมทั้งเรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ด้วย แบบเรียนที่ดีพิมพ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 จึงได้มีการปรับถ้อยคำให้เป็นการถวายพระเกียรติมากขึ้น เช่น ได้ปรับเปลี่ยนคำว่า “กษัตริย์” เป็น “พระมหากษัตริย์” (ปวีณา วงมี, 2543 : 75)

นอกจากนี้เพื่อสร้างความเข้าใจระบอบการปกครองใหม่ บทบาทหน้าที่ของผู้ปกครองและราษฎร ในปี พ.ศ. 2465 พระยาประมวญวิชาวุฒ (วงษ์ บุญหลง) ปลัดทูลฉลองทำการแทนเสนาบดีรัฐบาลชุดพระยามโนปกรณนิติธาดากระทรวงธรรมการในปีพ.ศ. 2475 ได้เรียบเรียง “หนังสือสอนอ่านเรื่อง การปกครองสยาม” สำหรับนักเรียน (โดยไม่ได้ระบุชั้นปี) และผู้ต้องการทราบความเบื้องต้นแห่งรัฐธรรมนูญขึ้น

ในคำนำ “หนังสือสอนอ่านเรื่องการปกครองของสยาม” พระยาประมวญวิชาวุฒ อธิบายว่า เมื่อชนชาวสยามได้รับพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวรเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม กรุงเทพมหานคร ทุกๆ คนไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่จะต้องศึกษาให้รู้จักหน้าที่และรู้จักใช้สิทธิของตนเพื่อจะได้กระทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศบ้านเกิดเมืองบิดรต่อไป ผู้เรียบเรียงได้รวบรวมระบอบการปกครองแบบเก่าจากพงศาวดารสยามไว้ในตอนที่ 1 เพื่อจะได้เปรียบเทียบกับระบอบการปกครองแบบใหม่ไว้ในตอนที่ 2 โดยผู้เรียบเรียงให้หมิ่นโทศนของสังคมในอดีตตั้งแต่ครั้งชาวสยามยังเป็นชาวป่าและชาวบ้าน จนกระทั่งรวมตัวขึ้นก่อตั้งกรุงสุโขทัยมีพ่อเมืองที่เป็นทั้งนายทหาร เป็นผู้ตั้งกฎหมาย เป็นตุลาการ และเป็นผู้ดูแลการปกครองด้วยถึงสี่ตำแหน่ง พระเจ้าแผ่นดินสยามปกครองตามประเพณีไทยปกครองอย่างวิधि “พ่อปกครองลูก” ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาผู้เรียบเรียงอธิบายว่าสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระรามาธิบดีที่

2 ทรงเลือกประเพณีการปกครองทั้งแบบแผนในกรุงสุโขทัยและแบบแผนขอมในกรุงกัมพูชามาปรับเป็นวิธีปกครองกรุงศรีอยุธยา คือวิธี “นายปกครองบ่าว” ซึ่งได้ใช้เป็นหลักของวิธีปกครองประเทศสยามสืบมาจนถึง พ.ศ. 2475 (พระยาประมวญวิชาวุฒ, 2476 : 1-12) แบบเรียนได้อธิบายถึงอำนาจสูงสุดในการปกครองจาก “พระมหากษัตริย์” ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็น “ราษฎร” ในระบอบรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ

“... พระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้าทหารทั้งหมด เราเรียกว่า พระมหากษัตริย์ฯ จะทรงจัดทำอะไรได้ทุกอย่าง มีพระราชอำนาจเหนือชีวิตและข้าวของเงินทองของพลเมืองของพระองค์ทั้งหมด คำสั่งของพระองค์เป็นกฎหมายจะทรงตั้งหรือเลิกกฎหมายใดๆ ก็ได้ ทรงเป็นหัวหน้าฝ่ายรักษาการและตุลาการด้วย ผู้ที่จะได้รับตำแหน่งสำคัญ ต้องเป็นผู้ที่ทรงชอบพอและไว้วางใจ พระองค์จึงมีพระนามว่า เจ้าชีวิต นายคน (ภาษาใต้) ในหลวงพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าอยู่หัว และเรียกติดปากมาจนทุกวันนี้” (พระยาประมวญวิชาวุฒ, 2476 : 22)

ในตอนที่ 2 บทที่ 10 สังเกตว่าผู้เรียบเรียงให้ชื่อว่า “ผู้เป็นใหญ่” เพื่ออธิบายถึงบทบาทหน้าที่และความเชื่อมโยงทางอำนาจของผู้ปกครองซึ่งท้ายที่สุดแล้วอำนาจนั้นมาจากราษฎร ซึ่งเป็นผู้ออกเสียงเลือกตั้งสภาผู้แทนราษฎรทำหน้าที่แทนตนในการตรวจสอบการบริหารบ้านเมืองตามหลักการของระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ

“... พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นหัวหน้าของประชาชาติอยู่ตามเดิม พระองค์ทรงบริหารการปกครองทางคณะรัฐมนตรีผู้ทำการติดต่อกับสภาผู้แทนราษฎร เมื่อคณะรัฐมนตรีแนะนำพระเจ้าแผ่นดินอย่างไรก็ทรงทำอย่างนั้น จึงมีคำกล่าวว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงทำอะไรไม่ผิด ถ้าจะทรงสั่งราชการหรือตราบท กฎหมาย รัฐมนตรีคนหนึ่งต้องลงชื่อรับรองด้วย ส่วนการพิพากษาคดีความในศาลนั้นต้องทำในพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน

คณะรัฐมนตรีต้องได้รับความสนับสนุนหรือความไว้วางใจจากสมาชิกพวกมากของสภาผู้แทนราษฎรจึงจะอยู่ในตำแหน่งได้

สภาผู้แทนราษฎรได้อำนาจมาจากราษฎร ในเวลาเลือกตั้งผู้แทนราษฎรซึ่งกำหนดให้มีทุก 4 ปีนั้น ผู้สมัครเป็นผู้แทนราษฎรต้องพยายามสืบสวนให้รู้ความทุกข์สุขของราษฎร และให้รู้ควรทำอะไบบ้าง เพื่อให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุขยิ่งขึ้น ส่วนราษฎรเมื่อต้องการอย่างไรก็บอกให้ผู้แทนของตนทราบ” (พระยาประมวญวิชาวุฒ, 2476 : 35-36)

“... สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจสูงสุด มีอำนาจควบคุมราชการแผ่นดิน ถ้าลงความเห็นไม่ไว้ใจคณะรัฐมนตรีใด คณะรัฐมนตรีนั้นก็ต้องลาออก ...” (พระยาประมวญวิชาพูล, 2476 : 52)

นอกจากนี้ในแบบเรียน พระยาประมวญวิชาพูลได้ใช้วิธีการอธิบายให้เข้าใจถึงหน้าที่และสิทธิของพลเมืองด้วยภาษาที่เรียบง่ายและตรงไปตรงมา เช่น การกล่าวถึงสิทธิของผู้เลือกตั้ง กล่าวคือ

“... ผู้ใดได้เป็นผู้ออกเสียงเลือก จะต้องเลือกผู้แทนที่ทำงานได้ดีและที่ไว้วางใจได้ดีที่สุด ... ถ้าเราเลือกคนไม่ดีเป็นผู้แทน เขาก็ทำงานของเราไม่ได้ดี เราจะเสียใจภายหลังยิ่งเป็นผู้แทนราษฎรยิ่งสำคัญมากที่สุด เพราะผู้แทนราษฎรต้องไปเป็นปากเสียงของราษฎรในสภาผู้แทนราษฎร และช่วยเหลือราษฎรให้ได้รับความสุข ความเจริญตามความสามารถ ... ราษฎรต้องพยายามใช้สิทธิที่ตนมีอยู่ ถ้าใครมีสิทธิเลือกได้ แต่ไม่มีชื่อเป็นผู้เลือกตั้งต้องร้องต่อเจ้าหน้าที่ ถ้าเขาไม่ยอม และอ้างเหตุผลให้เราฟังไม่เพียงพอ เราก็ขอให้ศาลชำระให้เราได้ ...” (พระยาประมวญวิชาพูล, 2476 : 41-43)

เพื่อตรวจสอบความเข้าใจของผู้เรียนพระยาประมวญวิชาพูลยังได้อธิบายถึงวิธีการเลือกตั้ง กฎระเบียบ ข้อปฏิบัติต่างๆ บทบาทหน้าที่ คุณสมบัติของผู้แทน สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี สถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ ฝ่ายบริหารและฝ่ายตุลาการ โดยในท้ายบทจะมีคำถามเพื่อทดสอบความเข้าใจของผู้อ่าน เช่น

- การปกครองอย่างใหม่นี้เรียกว่าอะไร?
- การออกเสียงทำได้กี่อย่าง? การออกเสียงชนิดเปิดเผยทำอย่างไร? ทำไมจึงเรียกว่าออกเสียงลับ?
- ถ้าจะแก้ไขรัฐธรรมนูญ ถือเอาคะแนนเสียงเท่าไร?
- สภาผู้แทนมีอำนาจเพียงไร และทำอะไรได้บ้าง?
- จำนวนรัฐมนตรีอย่างน้อยมีเท่าไร อย่างมากมีเท่าไร ต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอย่างน้อยเท่าไร?
- คณะรัฐมนตรีมีหน้าที่อย่างไร?
- สำหรับการเป็นพระมหากษัตริย์สยามมีอะไรบังคับไว้ เรียกว่าอะไร?

- พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจปกครองทางอะไร อำนาจตุลาการทางอะไร?
- ร่างกฎหมายจะเป็นกฎหมายได้เพราะอะไร?
- ตุลาการเกี่ยวข้องกับการอะไรบ้าง? (พระยาประมวญวิชาวุฒ, 2476 : 35 - 68)

อย่างไรก็ดี แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 มีผลบังคับใช้อยู่เพียง 4 ปี รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ คือ “แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2479” ทั้งนี้ตามรายงานการศึกษาประจำปี พ.ศ. 2479 กระทรวงธรรมการ กล่าวว่า เพื่อเป็นการปรับปรุงการศึกษาของชาติให้เหมาะสมแก่กาลสมัยมากยิ่งขึ้น โดยได้กำหนดจุดมุ่งหมายไว้อย่างชัดเจนว่า เพื่อให้ประชาชนพลเมืองได้รับการศึกษา เพื่อจะได้ทำหน้าที่ตามพลเมืองระบอบรัฐธรรมนูญได้อย่างเต็มที่ แผนการศึกษาชาติฉบับนี้ ได้บังคับใช้เป็นระยะเวลา 15 ปี หลังจากนั้น จึงได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494

ในปี พ.ศ. 2480 กระทรวงธรรมการได้ออกประมวลศึกษาภาค 2 หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและปลาย ซึ่งเป็นหลักสูตรที่ได้รับการประกาศใช้อย่างเป็นทางการฉบับแรกภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้ โดยเฉพาะในหลักสูตรวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม พบว่ามีความประสงค์ที่จะให้ความรู้ในเรื่องการเมืองการปกครองอย่างเต็มที่ กล่าวคือ กำหนดให้มีเนื้อหาที่เน้นให้นักเรียนเข้าใจหน้าที่ของพลเมืองตามระบอบรัฐธรรมนูญ ตลอดจนเข้าใจถึงหลักการของการปกครองประเทศสยามในขณะนั้น คือ การอธิบายลักษณะการปกครองที่เรียกว่า “พระมหากษัตริย์ปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ” พระมหากษัตริย์ทรงใช้พระราชอำนาจผ่านกลไกทางประชาธิปไตย คือ นิติบัญญัติ บริหาร ตุลาการ ผ่านทางสภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาลตามลำดับ ในหมวด “หน้าที่พลเมือง” หลักสูตรกำหนดให้แบบเรียนมีเนื้อหาสอนให้นักเรียนรู้จักหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อครอบครัว ต่อหมู่คณะ ต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ให้นักเรียนที่พึงมีต่อรัฐ รู้จักหลักการรับราชการทหาร การเสียภาษีอากร การประถมศึกษา การจรรยา การสาธารณสุข กฎหมายแพ่งและอาญาบางส่วน สำหรับประเด็นเรื่องการกล่อมเกลานักเรียนเลื่อมใสศรัทธาในรัฐธรรมนูญ ให้หวงแหนและเคารพรัฐธรรมนูญในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หลักสูตรในหมวด “ระบอบรัฐธรรมนูญ” กำหนดให้มีเนื้อหา เกี่ยวกับระบอบรัฐธรรมนูญ การประดิษฐานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม บททั่วไปและบทบัญญัติที่สำคัญเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ สภาผู้แทนราษฎร คณะรัฐมนตรี และศาล สิทธิและหน้าที่ของชนชาวสยามและการเลือกตั้ง นอกเหนือจากนี้ ในหมวด “การปกครอง” รัฐต้องการให้นักเรียนรู้จักระเบียบการบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรสยาม การจัดระเบียบเทศบาล ระเบียบข้าราชการ และพนักงานเทศบาล (กระทรวงธรรมการ, 2480 : 4)

จึงอาจกล่าวได้ว่าหลักสูตรมัธยมศึกษา พ.ศ. 2480 เป็นหลักสูตรซึ่งสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของคณะราษฎรซึ่งเข้ามามีบทบาทเต็มที่ทั้งด้านการเมืองและการศึกษา โดยใช้วิชา “หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม” ซึ่งเป็นวิชาที่สร้างขึ้นใหม่โดยเฉพาะ เป็นสื่อในการถ่ายทอดระบบความคิด อุดมการณ์ตามระบอบรัฐธรรมนูญของชนชั้นปกครอง ซึ่งขุนสาคทวิศึกษากร รักษาการแทนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการในช่วง พ.ศ. 2479 – 2480 ได้กล่าวถึงแนวคิดของวิชานี้ว่า การศึกษาหน้าที่พลเมืองเป็นส่วนสำคัญประการหนึ่งในระบอบประชาธิปไตย เพราะเป็นการศึกษาให้รู้ซึ่งและเข้าใจหน้าที่กับความสัมพันธ์อันจะพึงมีแก่กัน เพื่อให้พลเมืองจะรู้และเข้าใจกับสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ดี ส่งเสริมให้รากฐานแห่งประชาธิปไตยมั่นคงยิ่งขึ้น (ปวีณา วังมี, 2543 : 75) ในงานศึกษาของอรรถจักร สัตยานุรักษ์ วิเคราะห์ว่า การปลูกฝังแนวคิด เช่น เรื่องความก้าวหน้า ปัจเจกชนนิยม และหน้าที่พลเมือง ซึ่งแม้จะถือกำเนิดในช่วงการก่อตัวของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ราษฎรก็อาจได้รับแนวคิดนั้นในลักษณะที่แตกต่างไปจากสิ่งที่ผู้ปกครองของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้คิดและเชื่อถืออยู่ ซึ่งมีนัยสำคัญตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม ตัวอย่างเรื่องหน้าที่พลเมือง ทั้งนี้ โดยหลักการแล้วควรบังเกิดผลในแง่ของการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยในทางสังคมการเมือง แต่ในความเป็นจริงกลับมีผลปลูกให้ราษฎรบางกลุ่มเกิดความสำนึกในศักยภาพของตนเอง ว่าสามารถทำให้ “ชาติ” เจริญก้าวหน้าได้ มิใช่มีเพียงแต่หน้าที่จำกัดที่ต้องปฏิบัติไปตามกฎระเบียบของรัฐเท่านั้น (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2532 : 221 ; นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, 2540 : 9)

แบบเรียนวิชาหน้าที่และพลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 พ.ศ. 2481 (พิมพ์ครั้งที่ 1) เรียบเรียงโดย นายสหัสส กาญจนพังคะ อธิบายให้นักเรียนเข้าใจถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับรัฐที่มีความเชื่อมโยงกันตลอดเวลาตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย และถ้าบ้านเมืองไม่มีการปกครอง จะไม่มีบุคคลใดได้รับความปลอดภัยและความสะดวกสบาย แบบเรียนพยายามกล่อมเกลาและสร้างมโนทัศน์ของรัฐบาลสมัยใหม่ในระบอบประชาธิปไตยนั้น ที่มีหน้าที่ มีความรับผิดชอบต้องดูแลและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนอย่างไรบ้าง ซึ่งต่างจากสมัยศักดินาที่เน้นย้ำแต่หน้าที่ของราษฎร ดังในกฎหมายตรา 3 ดวง กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ถือกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินในพระราชอาณาจักรทั้งสิ้นอย่างเบ็ดเสร็จ ราษฎรมีหน้าที่ต้องจ่ายภาษีเป็นค่าเช่าที่ดินของพระมหากษัตริย์ในการทำมาหากิน ซึ่งต่างจากการเสียภาษีให้รัฐบาลหลัง พ.ศ. 2475 ที่การเก็บภาษีจากประชาชนเป็นไปเพื่อให้รัฐบาลได้นำกลับมาทำนุบำรุงบ้านเมืองและรับใช้ประชาชน เพราะฉะนั้นอำนาจการปกครองเกี่ยวข้องกับบุคคลทุกคนในชีวิตประจำวัน ไม่ใช่ต่อเมื่อมีเหตุการณ์พิเศษ เช่น เวลาเลือกตั้งผู้แทนราษฎร การประกาศโฆษณาของผู้สมัครรับเลือกตั้งและวันทำการเลือกตั้ง วันสุดท้ายที่เจ้าพนักงานบังคับให้ไปเสียภาษีอากร หรือต้องมีคดีความในศาล ตัวอย่างที่พบในบทเรียน กล่าวคือ

“... คนในเมืองหลวง พอเปิดท่อน้ำ น้ำประปาก็ไหลออกมาให้เราดื่มเราใช้ น้อยคนนักจะคิดว่าน้ำประปามาจากโรงสูบน้ำและโรงกรองของรัฐบาลที่สามเสน และด้วยความควบคุมของรัฐบาล น้ำประปาจึงไหลออกมาตามใจเรา แม้บางเมืองจังหวัดที่มีการประปา น้ำประปาก็มาจากโรงสูบน้ำของเทศบาล อันเป็นการปกครองท้องถิ่นอย่างหนึ่ง ... เรากินเนื้อหมู เนื้อโค ด้วยความมั่นใจว่าเนื้อสัตว์นั้นไม่มีโรคก็เพราะรัฐบาลควบคุมให้แพทย์ตรวจก่อนฆ่า ... ถ้าเราไปด้วยรถรางหรือรถประจำทาง เรามั่นใจได้ว่าเราต้องได้โดยสารรถทันเวลาและด้วยค่าโดยสารที่ไม่แพง เพราะรถประจำทางต้องเดินตลอดเวลาตามที่รัฐบาลบังคับ ส่วนค่าโดยสารนั้นแล้ว รัฐบาลกำหนดไว้ มิให้เกินเกินไปกว่าที่รัฐบาลกำหนด เรานอนตาหลับไม่ต้องห่วงใยว่าใครจะมาทำร้ายตัวเรา ทรัพย์สินของของเรา ก็เพราะรัฐบาลให้ตำรวจอยู่ยามรักษาการตลอดเวลา 24 ชั่วโมง” (สหัสส์ กาญจนพงศ์, 2481 : 2 - 3)

นอกจากนี้ แบบเรียนยังชี้ให้เห็นอีกว่าทันทีที่มนุษย์เกิดมา มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องเกี่ยวข้องกับรัฐและการปกครองตลอดชีวิต เป็นการปกครองตามระเบียบแบบแผนของรัฐสมัยใหม่ เช่น

“เมื่อคลอดจากครรภ์มารดา เจ้าบ้านหรือบิดามารดาของเราต้องนำความไปแจ้งต่อเจ้าพนักงานท้องถิ่น หรือที่ว่าการอำเภอภายใน 15 วันนับแต่วันคลอด แม้ทารกที่เกิดมาตาย เจ้าบ้านก็ยังมีหน้าที่แจ้งความเช่นเดียวกันภายใน 24 ชั่วโมง แม้เมื่อเราอยู่ในครรภ์ กฎหมายก็ห้ามมิให้มารดารีดลูก เมื่อเรามีชื่อแล้ว บิดาจะต้องแจ้งชื่อของเราแก่นายทะเบียนท้องถิ่นหรือที่ว่าการอำเภอ ... การที่ต้องแจ้งความนั้นเพื่อประโยชน์ในทางปกครองจะได้รู้จำนวนสำมะโนครัวที่แท้จริงของพลเมืองว่ามีเท่าไร ใครอยู่ที่ไหน อายุเท่าไร ...” (สหัสส์ กาญจนพงศ์, 2481 : 4 - 5)

ยิ่งไปกว่านี้แบบเรียนยังได้ปลูกฝังจิตสำนึกเกี่ยวกับการปกครองว่านอกเหนือไปจากการอธิบายถึงรัฐบาลมีหน้าที่ดูแลพลเมืองอย่างไรบ้างแล้ว ในประเทศที่ปกครองตามระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น พลเมืองจึงจะมีสิทธิทางการเมือง และยังสอนอีกด้วยว่าอำนาจปกครองนั้นแท้จริงแล้วเป็นอำนาจที่มาจากประชาชนชาวสยามทุกคนรวมกัน มิใช่เป็นอำนาจของผู้ใดโดยเฉพาะ กล่าวคือ

“ในฐานะที่เกิดมาเป็นพลเมืองเรามีสิทธิหน้าที่มากมาย เบื้องต้น เรามีสิทธิในชีวิตและทรัพย์สินของเรา โดยคนอื่นไม่อาจล่วงละเมิดต่อสิทธินั้นโดยไม่ชอบด้วยกฎหมาย ความจริงมีว่าสิทธิของเอกชนจะมีอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีรัฐบาล รัฐบาลเป็นผู้ให้กำเนิดและคุ้มครองสิทธิ แม้เมื่อเราตายไปแล้ว ... ยิ่งกว่านี้รัฐบาลยังให้สิทธิทางการเมืองแก่เรา คือสิทธิที่จะออกเสียงเลือกตั้งผู้แทนราษฎรและสิทธิสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร อันเป็นทางที่ให้โอกาสแก่ทุกคนเข้ามีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ ประเทศที่ปกครองตามระบอบประชาธิปไตยเท่านั้นพลเมืองจึงจะมีสิทธิทางการเมือง” (สหัสส์ กาญจนพิงคะ, 2481 : 9 - 10)

สำหรับประเด็นการกล่อมเกลามาให้เข้าใจและเลื่อมใสในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแบบเรียนในทศวรรษ 2480 มีการอธิบายได้อย่างละเอียด มีความชัดเจนมากขึ้น กล่าวคือ ได้รับความอธิบายทั้งในเรื่องของที่มา หลักการ กลไกและวิธีต่างๆ ของการบริหารตามระบอบใหม่ รวมทั้งการอธิบายเรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้แบบเรียนได้พยายามสถาปนาระบอบการปกครองใหม่ และสร้างความชอบธรรมให้กับผู้ปกครองใหม่ โดยปลูกฝังให้นักเรียนเห็นว่าถึงแม้การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากเจ้ามาเป็นไพร่ (สามัญชนทั่วไป) เป็นการปกครองที่มีหลักการมิใช่เป็นการใช้อำนาจแบบเรื่อยไปหรือดำเนินการโดยพลการ แต่เป็นการใช้อำนาจตามหลักกฎหมาย คือมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ กล่าวคือ

“ระบอบรัฐธรรมนูญเป็นชื่อการปกครองอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้ปกครองต้องดำเนินการปกครองประเทศตามกฎหมายเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในกฎหมาย ไม่ใช่ดำเนินการปกครองตามผลการของผู้ปกครอง หลักทั่วไปแห่งการปกครองนั้น มีบัญญัติไว้ในกฎหมายฉบับหนึ่งซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ เรียกว่า รัฐธรรมนูญ ... การปกครองที่ไม่ใช่ระบอบรัฐธรรมนูญนั้น ผู้ปกครองประเทศดำเนินการปกครองไปตามความคิดความเห็นของตน โดยไม่มีอะไรจำกัดของเขตอำนาจ ไม่มีกฎหมายอันใดบังคับให้จำต้องปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้ ผู้ปกครองย่อมทรงไว้ซึ่งอำนาจโดยสมบูรณ์ ถ้าผู้ปกครองเป็นพระมหากษัตริย์ ก็เรียกว่าการปกครองอย่างสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่นการปกครองของสยามก่อนวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เป็นต้น ถ้าผู้ปกครองเป็นบุคคลธรรมดา ก็เรียกว่าระบอบบงการ” (สหัสส์ กาญจนพิงคะ, 2481 : 16 - 17)

“หลักสำคัญแห่งการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญนั้น มีดังนี้

- 1) อำนาจอธิปไตยมาจากประชาชน

- 2) การใช้อำนาจอธิปไตยแบ่งแยกจากกัน
- 3) การรับรู้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด
- 4) การใช้อำนาจอธิปไตยทางผู้แทน
- 5) การรับรองสิทธิของประชาชน
- 6) คณะรัฐมนตรีต้องรับผิดชอบต่อสภาผู้แทนราษฎร” (สหัสส์ กาญจนพงศ์, 2481 : 17 - 18)

แบบเรียนได้ขยายความ โดยอธิบายถึงหลักสำคัญแห่งการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญอย่างละเอียดและยกบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญเพื่อชี้ให้เห็นว่าเจ้าของอำนาจอธิปไตยนั้นราษฎรทุกคน ทั้งนี้ทั้งนั้นเพื่อปลูกฝังให้นักเรียนตระหนักถึงข้อดีของการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญและรู้สึกเลื่อมใสในระบอบใหม่ กล่าวคือ

“ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราวได้รับรู้ไว้ในชั้นแรกว่า ‘อำนาจสูงสุดในประเทศเป็นของราษฎรทั้งหลาย’ และรัฐธรรมนูญฉบับที่ใช้อยู่บัดนี้ได้รับรู้ไว้ด้วยว่า ‘อำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวสยาม’ แต่ราษฎรทุกคนทั้งประเทศจะใช้อำนาจอธิปไตยโดยตนเอง ย่อมทำไม่ได้ จึงมอบอำนาจนั้นให้พระมหากษัตริย์ทรงใช้ ความในรัฐธรรมนูญจึงมีว่า ‘พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุข ทรงใช้อำนาจนั้นแต่โดยบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้’” (สหัสส์ กาญจนพงศ์, 2481 : 19)

“อำนาจปกครองแบ่งออกเป็นสามอย่าง คำสั่งบังคับของฝ่ายปกครองที่ให้ผู้อยู่ในปกครองปฏิบัติตาม เรียกว่า กฎหมาย อำนาจออกกฎหมายเรียกว่าอำนาจนิติบัญญัติ การดูแลให้การเป็นไปตามกฎหมาย เรียกว่าอำนาจบริหาร การตัดสินข้อพิพาทนั้น เรียกว่าอำนาจตุลาการ อำนาจทั้งสามประการนี้ รวมเรียกว่าอำนาจอธิปไตย ... พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอธิปไตยสามประการนั้นแยกจากกัน และมีองค์การต่างกัน ในการใช้อำนาจนั้นๆ ‘สภาผู้แทนราษฎร’ อันประกอบด้วยผู้แทนที่พลเมืองเลือกตั้งขึ้นมา เป็นองค์การให้คำแนะนำและยินยอมในการออกกฎหมาย ‘คณะรัฐมนตรี’ เป็นองค์การฝ่ายบริหาร และ ‘ศาล’ เป็นองค์การฝ่ายตุลาการ การแบ่งอำนาจให้แก่คณะบุคคลต่างๆ อันเป็นอิสระต่อกันเป็นผู้ใช้ ก็เพื่อจะให้อำนาจเหล่านั้นคอยคุมซึ่งกันและกัน มิให้อำนาจหนึ่งมีอำนาจมากกว่าอีกอำนาจหนึ่ง ทั้งนี้เป็นการประกันความมั่นคงของการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ” (สหัสส์ กาญจนพงศ์, 2481 : 18 -21)

“... หลักการใช้อำนาจอธิปไตยแบ่งแยกจากกัน หมายความว่าอำนาจหนึ่งๆ จะครอบงำ หรือก้าวล่วงล้าอำนาจอื่นไม่ได้ สภาผู้แทนราษฎรไม่มีอำนาจสั่งการให้คณะรัฐมนตรีปฏิบัติตาม ศาลไม่จำเป็นต้องตัดสินความตามคำสั่งของผู้ใด คณะรัฐมนตรีไม่มีอำนาจบังคับให้สภาผู้แทนราษฎรต้องยินยอมให้ร่างกฎหมายที่คณะรัฐมนตรีเสนอผ่านเป็นกฎหมายได้ คณะรัฐมนตรีไม่อาจกระทำการใดๆ นอกเหนืออำนาจที่กฎหมายให้ไว้ หรือจะออกพระราชกฤษฎีกาให้ขัดกับกฎหมายก็ไม่ได้เหมือนกัน” (สหัสส์ กาญจนพังคะ, 2481 : 22)

“... การใช้อำนาจอำนาจอธิปไตยแบ่งแยกจากกัน เป็นผลดีแก่การปกครองบ้านเมืองเป็นอันมากโดยที่อำนาจได้กระจายไปไม่รวมอยู่ในกำมือของผู้ใดโดยเฉพาะ ผู้ใช้อำนาจต่างฝ่ายต่างเป็นอิสระต่อกัน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะบังคับอีกฝ่ายหนึ่ง หรือถอดถอนอีกฝ่ายหนึ่งตามใจชอบหาได้ไม่ ... สิทธิเสรีภาพของประชาชนย่อมได้รับความคุ้มครองด้วยประการฉะนี้” (สหัสส์ กาญจนพังคะ, 2481 : 23)

นอกจากนี้ในแบบเรียนที่เขียนโดยสหัสส์ได้ปลูกฝังให้นักเรียนชั้นม. 4 เห็นความศักดิ์สิทธิ์ของรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายที่จัดวางระเบียบอำนาจอธิปไตยในแผ่นดิน เป็นแม่บทกำหนดผู้ใช้อำนาจนิติบัญญัติซึ่งเป็นอำนาจออกกฎหมาย ดังนั้นรัฐธรรมนูญจึงเป็นกฎหมายสูงสุด เป็นป่อเกิดแห่งสภาผู้แทนราษฎรอันเป็นองค์กรที่ใช้อำนาจนิติบัญญัติ ซึ่งกฎหมายธรรมดาจะลบล้างรัฐธรรมนูญไม่ได้และเพื่อให้กฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์กว่ากฎหมายธรรมดาการแก้ไขเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญจึงทำได้ยากกว่าการแก้ไขกฎหมายสามัญ กล่าวคือ

“การกระทำที่เป็นของฝ่ายบริหารก็ดี พระราชบัญญัติที่ออกโดยสภาผู้แทนราษฎรก็ดี ถ้ามีความขัดแย้งกับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ การกระทำนั้น หรือพระราชบัญญัตินั้นย่อมเสียไปใช้ไม่ได้ เรียกว่าไม่มีผล” (สหัสส์ กาญจนพังคะ, 2481 : 23)

การมีรัฐธรรมนูญเป็นหลักประกันแห่งการบริหารเพราะมีการระบุเป็นลายลักษณ์อักษรว่าจะบริหารประเทศอย่างไร ซึ่งแตกต่างจากระบอบเก่า ระบอบเก่าการบริหารไม่มีลายลักษณ์อักษรการบริหารประเทศเป็นไปตามพระบรมราชโองการหรือเป็นไปตามพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ ซึ่งตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นไปพระมหากษัตริย์จะทรงใช้พระราชอำนาจแบบนั้นไม่ได้อีกแล้ว การบริหารราชการแผ่นดินจะใช้อำนาจอะไรก็ตาม จะต้องปฏิบัติตามลายลักษณ์อักษรที่ระบุไว้อันเป็นหลักการ ไม่ใช่หลักราชการการของระบอบเก่า เป็นการ

ชี้ให้เห็นว่าอำนาจที่แท้จริงนั้นคือรัฐสภา ในแบบเรียนจึงอธิบายเกี่ยวกับหลักการที่ว่า พระมหากษัตริย์ไม่ต้องทรงรับผิดชอบในกิจการใด พระมหากษัตริย์ทรงทำอะไรไม่ผิด กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอธิปไตยทั้งสามประการ แต่พระองค์จะทรงใช้อำนาจดังกล่าวตาม ลำพังพระองค์มิได้

“พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่งสูงสุดเป็นที่เคารพสักการะของประชาชน จึงไม่ควรต้องรับผิดชอบต่อทางการเมือง คณะรัฐมนตรีจะผลัดความรับผิดชอบของตนให้แก่ พระมหากษัตริย์หาได้ไม่ ... พระมหากษัตริย์จะประกอบราชกิจโดยลำพังพระองค์ไม่ได้ บรรดากฎหมาย พระราชหัตถเลขา พระบรมราชโองการใดๆ อันเกี่ยวกับราชการแผ่นดิน ต้องมีรัฐมนตรีนายหนึ่งลงนามรับสนองพระบรมราชโองการเป็นผู้รับผิดชอบตามทาง ปฏิบัติ ... แม้กิจการที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่ทรงทำโดยทางวาจา ก็ต้องถือว่า คณะรัฐมนตรีเป็นผู้รับผิดชอบ” (สหัสส์ กาญจนพิงคะ, 2481 : 36 - 37)

ในวิชาแบบเรียนหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 เรียบเรียงโดย นายเจริญ ไชยชนะ พ.ศ. 2501 (พิมพ์ครั้งที่ 7) ตรงตามหลักสูตร พ.ศ. 2493 ได้ต่อยอดเรื่องของการปกครอง ระบอบประชาธิปไตยที่มีหลักการปกครองเป็นลายลักษณ์อักษรมิใช่การดำเนินการตามอำเภอใจ ดังเช่นการปกครองสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ

“ในสมัยที่ประเทศไทยยังปกครองอย่างสมบูรณาญาสิทธิราชย์อยู่นั้น การบริหาร ราชการแผ่นดินจะดำเนินนโยบายไปทางไหน ย่อมสุดแล้วแต่พระมหากษัตริย์จะทรงมี พระราชดำริ ฉะนั้น ตามประวัติศาสตร์จึงเห็นได้ว่า บางรัชกาลก็มีการสร้างวัดมาก บางรัชกาลก็สร้างวังมาก นั่นเป็นเพราะการบริหารราชการแผ่นดินตกอยู่ใน อำนาจสิทธิ์ขาดของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว แต่ในสมัยที่ประเทศไทยมีการ ปกครองอย่างระบอบประชาธิปไตยนี้ ผู้บริหารราชการแผ่นดินแท้ๆ คือ คณะรัฐมนตรี มี นายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้า บริหารราชการไปตามนโยบายที่ได้แถลงต่อรัฐสภา... การ บริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลในคณะต่างๆ ในสมัยประชาธิปไตย มีผู้แทนราษฎร คอยควบคุมดูแลอยู่ในรัฐสภา ถ้าคณะรัฐบาลใดบริหารไม่ดี บริหารไม่ก้าวหน้าไปสู่ ความเจริญ รัฐบาลคณะนั้นก็ย่อมจะเป็นรัฐบาลอยู่ไม่ได้ ต้องลาออกไป เพราะการถูก ผู้แทนราษฎรซึ่งอยู่ในพรรคอื่นคัดค้าน ลงมติไม่ไว้วางใจ ต้องออกไปให้พรรคอื่นเข้ามา เป็นคณะรัฐบาลบริหารราชการบ้าง ผลัดเปลี่ยนกันดังนี้เรื่อยไป รัฐบาลคณะไหนทำความ เจริญให้มาก ราษฎรมีความนิยมชมชอบ รัฐบาลคณะนั้นก็บริหารราชการอยู่ได้นาน

รัฐบาลคณะไหนทำไม่ได้ ไม่ถูกใจประชาชน ก็ต้องลาออกไป” (เจริญ ไชยชนะ, 2501 : 92
- 93, เน้นโดยผู้เขียน)

นอกจากนี้แบบเรียนยังได้อธิบายถึงวิธีการปกครองตามรัฐธรรมนูญ นับตั้งแต่การเลือกตั้ง โดยอธิบายถึงวิธีการเลือกตั้งทางอ้อม วิธีการดำเนินงานของสภาผู้แทนราษฎร หน้าที่ของ คณะรัฐมนตรี เป็นต้น

ทั้งนี้หวัสส์ยังใส่เนื้อหาด้วยว่าหน้าที่ของพลเมืองที่ดีในระบอบรัฐธรรมนูญ คือต้องศึกษาเล่าเรียน เพราะในประเทศที่มีการศึกษาทั่วถึงแล้ว จะมีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คงอยู่ตลอดไปไม่ได้ พลเมืองจำต้องได้รับรัฐธรรมนูญปกครองตนเอง ประเทศที่มีบุคคลได้รับการศึกษายังมีจำนวนมากเท่าไร ประเทศย่อมเจริญขึ้นเพียงนั้น ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของพลเมืองดี ทุกคนจะต้องศึกษาเล่าเรียนเท่าที่มีโอกาสจะทำได้ และเป็นหน้าที่ของบิดามารดาจะต้องให้การศึกษากับบุตรธิดาตามควรแก่สภาพตน หมายถึงกำลังปัญญา และกำลังทุนทรัพย์ เพราะยิ่งพลเมืองมีการศึกษา พลเมืองย่อมทำหน้าที่ตามระบอบรัฐธรรมนูญได้เต็มที่ เป็นต้นว่า การเลือกตั้งผู้แทนราษฎร ผู้ที่ได้รับการศึกษาย่อมเข้าใจความคิดอ่านภายในและเจตนาของผู้สมัครรับเลือกตั้งสำคัญว่าลักษณะเฉพาะตัวภายนอก คนที่ได้รับการศึกษาย่อมเห็นหวังใจได้ดีกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษา ทั้งยังทราบความวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติตามกฎหมาย ยิ่งไปกว่านี้ ความสำคัญของการศึกษายังมีอีก คือ จะเป็นเหตุให้มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่ประเภทเดียว คือ ผู้แทนที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมาเท่านั้น ในแบบเรียนจึงเน้นย้ำเจตนาดังกล่าวของรัฐบาลในระบอบการปกครองใหม่ในการสนับสนุนการจัดการศึกษา กล่าวคือ

“เราทราบแล้วว่าทุกวันนี้ในสภาผู้แทนราษฎรนั้นมีสมาชิก 2 ประเภท ประเภทที่ 1 คือสมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้ง และประเภทที่ 2 คือ สมาชิกที่พระมหากษัตริย์ทรงตั้งเพื่อช่วยประดับประดาองงานในสภาผู้แทนราษฎรไปจนกว่า ราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งจะได้รับการศึกษาจบชั้นประถมศึกษาสามัญเกินกว่ากึ่งจำนวนทั้งหมดแล้วแต่อย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 การที่ราษฎรได้รับการศึกษาจบชั้นประถมศึกษาสามัญเกินกว่ากึ่งจำนวนนั้นทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่ประเภทเดียว คือ ผู้แทนที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นมาเท่านั้น” (หวัสส์ กาญจนพิงคะ, 2481 : 53)

และแบบเรียนยังชี้ให้เห็นถึงความดีความชอบของผู้ปกครองใหม่ ว่า

“... ตั้งแต่มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว งบประมาณของรัฐบาลที่จ่าย เพื่อการประถมศึกษาเพิ่มขึ้นทุกปี ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองรัฐบาลให้เงินการประถมศึกษาไม่เกินปีละ 3 ล้านบาท” (สหัสส์ กาญจนพิงคะ, 2481 : 54)

3.4 การปลูกฝังเรื่องสถานะของพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ

ในส่วนที่เกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่องบทบาทของพระมหากษัตริย์ เช่น เรื่องพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์ตามระบอบรัฐธรรมนูญ แบบเรียนได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนถึงพระราชอำนาจทั้งในฐานะที่ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐและฐานะส่วนพระองค์ที่ทรงเป็นประมุขแห่งอาณาประชาราษฎร์ ทั้งนี้แบบเรียนต้องการชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจสิทธิขาดในการใช้อำนาจอธิปไตย ทรงไว้ทั้งพระเดชและพระคุณ แต่พระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญทรงใช้อำนาจอธิปไตยผ่านทางองค์การต่างๆ กัน พระมหากษัตริย์ทรงไว้แต่พระคุณ ส่วนพระเดชคืออำนาจบังคับบัญชาราชการบ้านเมืองอันอาจจะก่อให้เกิดการวิวาทณ์ถกเถียงกันนั้นเป็นภาระของคณะรัฐมนตรี

พระราชฐานะส่วนพระองค์ที่ทรงเป็นประมุขแห่งอาณาประชาราษฎร์ กล่าวคือ

“องค์พระมหากษัตริย์เป็นที่เคารพสักการะของประชาชนทั่วไป ผู้ใดจะละเมิดมิได้ หมายความว่าพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่ตำแหน่งสูงสุด พ้นจากการติเตียนทั้งหลาย ผู้ใดจะฟ้องร้องพระองค์มิได้ ศาลจะไม่รับฟ้อง ทั้งผู้ฟ้องจะมีความผิดฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ” (สหัสส์ กาญจนพิงคะ, 2481 : 28)

พระราชฐานะที่ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐกล่าวคือ

“ในฐานะที่ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐ พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่งสูงสุดในทางทหารคือทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพสยาม ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ซึ่งหมายความว่าทรงอุปถัมภ์ทุกศาสนาที่ประชาชนชาวสยามนับถือกันทั่วกัน” (สหัสส์ กาญจนพิงคะ, 2481 : 29)

ในช่วงเวลาเดียวกันแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ซึ่งแต่งโดยผู้เขียนคนเดียวกันกับแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 คือ นายสหัสส์

กาญจนพิงค์คะ ได้มีเนื้อหาอบรมกล่อมเกล่าปลูกฝังจิตสำนึกของระบอบประชาธิปไตยแก่เด็กนักเรียนอย่างต่อเนื่องโดยเน้นให้เห็นข้อดีของระบอบใหม่ตามหลักการประชาธิปไตยเพื่อให้ นักเรียนรู้สึกเลื่อมใสและเป็นการสร้างความชอบธรรมในการปกครองประเทศให้แก่ผู้นำใหม่

ในด้านวิชา “ภูมิศาสตร์ – ประวัติศาสตร์” ระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในหลักสูตร พ.ศ. 2480 พบว่าสาระของหลักสูตรการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ เปิดโอกาสให้มีการเรียนการสอน เรื่องการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศต่างๆ เหตุผลที่ทำให้สูญเสียเอกราชให้แก่ มหาอำนาจต่างชาติ และเหตุการณ์ทางการเมือง ตัวอย่างความเจริญรุ่งเรืองของประเทศต่างๆ และที่สำคัญคือการกำหนดให้สอนเรื่องลัทธิทางการเมือง เช่น ลัทธิของชุนยัดเซน ลัทธิ คอมมิวนิสต์ และลัทธิฟาสซิสต์ เป็นต้น (กระทรวงธรรมการ, 2480 : 17) ทั้งนี้การศึกษาวิชา ประวัติศาสตร์มีความแตกต่างอย่างมากเมื่อเทียบกับสมัยรัชกาลที่ 7 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ นโยบายการศึกษาชาติได้ เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงเปิดโอกาสให้นักเรียนชั้นมัธยมได้เรียนรู้ถึงการ ปฏิวัติของต่างประเทศ เหตุการณ์ของโลกหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2457 และตลอดจน การปฏิวัติรัสเซียด้วย แต่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 7 มีการดสอนประวัติศาสตร์บางตอน เช่นตอนที่ เกี่ยวกับการปฏิวัติของประเทศต่างๆ ไม่ให้ศึกษาเล่าเรียน (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 163)

พบว่าในแบบเรียน “วิชาประวัติศาสตร์มัธยมปลาย” สำหรับชั้นมัธยมปีที่ 4 - 5 - 6 แต่ง โดยนายชาญ นาคพงศ์ พ.ศ. 2481 (พิมพ์ครั้งแรก) ซึ่งเป็นการแต่งขึ้นตามหลักสูตรใหม่ มีความ พยายามลดความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีความผิดพลาดได้เสมือนบุคคล ทั่วไปโดยเฉพาะการตอกย้ำกฎของประวัติศาสตร์เรื่องความเสื่อม กล่าวคือ เช่น

“... ในรัชสมัยอันยืดยาวแห่งมหाराชองค์แรก (พ่อขุนรามคำแหงมหาราช - ผู้เขียน) องค์สำคัญของไทยถึง 40 ปีนี้ สยามเจริญถึงขีดสูงสุด เมื่อสิ้นบุญพระองค์แล้ว สยามก็เริ่มคล้อยลงสู่ความเสื่อม **‘ความเจริญเกิดจากความสามาถของกษัตริย์จัน ได ก็เสื่อมลงได้เพราะความอ่อนแอของกษัตริย์จันนั้น’** นี้ เป็นกฎของประวัติศาสตร์” (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 25, เน้นโดยผู้เขียน)

“เมื่อกรุงศรีอยุธยาสิ้นสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งสิ้นไปพร้อมกันกับราชวงศ์ ประสาททองแล้ว อาณาจักรสยามอันมั่งคั่งรุ่งเรืองก็ก้าวอย่างลงสู่ความเสื่อมโทรม กษัตริย์ แห่งราชวงศ์บ้านพลูหลวง ไม่มีความสามารถพอที่จะครองความรุ่งเรืองของสยามไว้ได้ อันเป็นมูลเหตุแห่งความเสื่อมคราวนี้ ... เพราะความไม่สามารถของกษัตริย์ที่จะดำรง

ความเจริญไว้ได้ เข้ากับทฤษฎีของประวัติศาสตร์ที่ว่า **ความเจริญเกิดจากกษัตริย์ฉันท**
ใด ความเสื่อมก็เกิดจากกษัตริย์ฉันทนั้น” (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 88, เน้นโดยผู้เขียน)

นอกจากนี้ในแบบเรียนเล่มนี้ได้มีการกล่าวถึงสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองสมัยโบราณ คือ พลเมืองสมัยโบราณมีสิทธิที่จะครองชีพของตนไปโดยอิสระ แต่ต้องมีหน้าที่สำคัญอยู่สามประการ คือ หนึ่ง หน้าที่จงรักภักดีต่อประเทศชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ สอง หน้าที่การป้องกันประเทศชาติ ทุกคนต้องเป็นทหาร และสามพลเมืองต้องมีหน้าที่เสียภาษีอากรช่วยราชการ (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 97 - 99)

ในส่วนที่กล่าวถึง “การปลุกใจพลเมืองให้รักชาติ” ผู้เขียนได้สอนให้นักเรียนนยกย่องพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นอนุสรณ์ชิ้นสำคัญของพระองค์ที่นักเรียนจะลืมไม่ได้ ซึ่งแม้จะได้เปลี่ยนการปกครองตามระบอบใหม่แล้วแต่ก็ได้ยอมรับคติของพระองค์มาใช้ ดำเนินการปลุกใจพลเมืองให้รู้จักประโยชน์และหน้าที่ของตนต่อ “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 158)

อย่างไรก็ดีถึงแม้จะเป็นแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์ที่ดีพิมพ์ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้เพียง 6 ปี แบบเรียนได้มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของสยามในระบอบรัฐธรรมนูญ โดยครอบคลุมหัวข้อต่างๆ เช่น มูลเหตุแห่งการปฏิวัติการปกครอง การก่อการของคณะราษฎร นโยบาย 6 ประการ ฐานะของสยามหลังการปฏิวัติ นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงเหตุการณ์ยึดอำนาจครั้งที่ 2 กรณีกฎ พ.ศ. 2476 การสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การบำรุงประเทศของรัฐบาลหรือผู้ปกครองใหม่ รวมทั้งผลงานความสำเร็จของรัฐบาลในการแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับชาติมหาอำนาจโดยการทำสัญญาทางพระราชไมตรีใหม่ พ.ศ. 2480 ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการสร้างความชอบธรรมให้กับผู้ปกครองใหม่ในการก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นที่ดีกว่าแต่อดีต โดยมีเนื้อความที่โจมตีวิพากษ์ระบอบเก่าด้วยถ้อยคำที่รุนแรง กล่าวคือ

“... มรสุมเหล่านี้คณะรัฐบาลสมเด็จพระปกเกล้าฯ **งงแทบสิ้นปัญญาแก้ไข** ท่ามกลางเสียงโอดครวญของพวกทำการค้าให้ช่วยเหลือ เสียงเรียกร้องจากเกษตรกรให้รัฐบาลเลี้ยวแลและอุ้มชู เหล่านี้ทำให้**คณะรัฐบาลมินงทำอะไรไม่ถูก** นอกจากจะ **ค่อยๆ คล่าหาววิธีแก้ไขไปอย่างเชื่องช้า**ทำนองที่ว่า สยามถูกกระทบกระเทือนน้อย พอเหตุโรคกิจตกต่ำในต่างประเทศเขาสงบสยามก็ต้องสงบไปเอง เพราะเหตุที่รัฐบาลซึ่งเป็นผู้นำรัฐที่จะทำอะไรโดยเด็ดขาดลงไปนี้ ราษฎรก็พากันมีเสียงรุนแรงอยู่เสมอเป็นลำดับมา” (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 166, เน้นโดยผู้เขียน)

ยิ่งไปกว่านั้นแบบเรียนยังมีเนื้อหาที่สร้างความชอบธรรมให้กับการปฏิวัติอันเกิดจากการให้ความสนับสนุนของประชาชน ทั้งยังชื่นชมในระบอบการปกครองใหม่ กล่าวคือ

“อันวิธีปกครองแบบใหม่นี้ ในชั้นแรกประชาชนทั้งหลายหาเข้าใจหลักการอันแท้จริงโดยชัดเจนดีไม่ แต่เมื่อภายหลังรู้ว่า พระมหากษัตริย์จะทรงทำอะไรโดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรก่อนไม่ได้ พระมหากษัตริย์ต้องอยู่ใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ราษฎรทั้งหลายจึงพากันเข้าใจสิทธิและหน้าที่ของตนได้ชัดขึ้นว่าตนมีปากเสียงในการปกครองประเทศด้วย ซึ่งเป็นการดีกว่าการปกครองระบอบเก่าอันราษฎรทั้งหลายพากันเบือนหน้า เพราะรัฐบาลไม่ยอมฟังเสียงราษฎรและจัดการแก้ไขโรคภัยครั้งใหญ่ให้รอดพ้นไปได้ ฉะนั้นเมื่อคณะราษฎรประกาศนโยบายหลัก 6 ประการ อันเป็นสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญต่อราษฎรทั้งหลายแล้ว ความชื่นชมยินดีของราษฎรที่เลื่อมใสในหลัก 6 ประการอันมองเห็นอนาคตของสยามจะแจ่มใสดีขึ้นก็มีขึ้นโดยง่าย การต้อนรับและสนับสนุนการปกครองระบอบใหม่ของราษฎรจึงเต็มไปด้วยความพร้อมเพรียงและเข้มแข็ง” (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 170 – 171, เน้นโดยผู้เขียน)

ในด้านการปลูกฝังให้นักเรียนรู้สึกชื่นชมผู้ปกครองใหม่ ผู้แต่งแบบเรียนประวัติศาสตร์เล่มนี้ได้เชิดชูความสามารถของรัฐบาลในการเรียกร้องแก้ไขสนธิสัญญาอันไม่เสมอภาคที่สยามได้ทำไว้กับนานาประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2399 ทำให้สยามได้รับเอกราชคืน กล่าวคือ

“ชัยชนะในเอกราชอันบริบูรณ์ของการศาล การเมือง และการเศรษฐกิจของสยามที่มีต่อนานาชาติในคราวนี้ เป็นชัยชนะของคณะรัฐบาลพระยาพหลฯ และคณะราษฎรที่ต่อสู้เพื่อเอกราชอันสมบูรณ์ของสยามด้วย ซึ่งสยามจะลืมนเสียมิได้ว่า สยามก้าวขึ้นสู่เวทีอารยธรรมของโลกได้ด้วยความสามารถของคณะรัฐบาลแห่งระบอบประชาธิปไตยรัฐธรรมนูญ ประวัติศาสตร์จะจารึกไปตราบนานสืบโลก” (ชาญ นาคพงศ์, 2481 : 170 - 195)

อย่างไรก็ตามจากตัวอย่างเนื้อหาแบบเรียนที่ยกมา จะเห็นได้ว่าภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้ปกครองใหม่ได้พยายามปลูกฝังมโนทัศน์ของระบอบการปกครองแบบรัฐธรรมนูญให้นักเรียนเกิดความเข้าใจและเกิดความเลื่อมใสในระบอบการปกครองใหม่ รวมทั้งสร้างความชอบธรรมให้กับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากแบบเรียนที่แต่ง

ขึ้นตามหลักสูตร พ.ศ. 2480 อีกประการหนึ่ง คือ จากการขึ้นครองอำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม แนวนโยบายต่างๆ มุ่งเน้นที่จะสร้างความรู้สึกรักของการเข้าสู่สมัยใหม่ คือ สมัยของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นผู้นำ รัฐบาลได้ออกมาตราการอย่างจริงจัง ในการที่จะลดทอนและขจัดความนิยมในสถาบันพระมหากษัตริย์และระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทั้งนี้ เพื่อความมั่นคงของระบอบการปกครองและผู้นำใหม่ อย่างไรก็ตามภายหลังจากที่คณะรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ปราบกฏมีการเปลี่ยนแปลงในเนื้อหาของแบบเรียนเพื่อที่จะกล่อมเกลாதงความคิดและสร้างความชอบธรรมของผู้ปกครองในการปกครองประเทศตามความเปลี่ยนแปลงของสังคมในสมัยนั้น

3.5 การปลูกฝังค่านิยมใหม่

เนื่องจากแนวคิดของผู้ปกครองที่ต้องการใช้วิธีการกล่อมเกลாதงการเมืองประเภทอื่นที่ได้ผลรวดเร็วกว่าการใช้แบบเรียน จึงทำให้รัฐลดความสนใจในเรื่องการกล่อมเกลาทงการเมืองผ่านแบบเรียนลงโดยหันไปให้ความสนใจกับการใช้ศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือ เช่น ละครของกรมศิลปากรเป็นสื่อ ดังเช่นที่หลวงวิจิตรวาทการกล่าวถึงการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือส่งผ่านอุดมการณ์ทงการเมืองว่า

“...การศึกษาเป็นวิธีหนึ่งทีเชื่อว่าจะได้ผล แต่ไม่ใช่ผลในเวลาสั้น เป็นผลทีต้องรอคอยไปอีก 15 หรือ 20 ปี...” (เรื่องปาฐกถา, 2482 อ้างถึงใน ปวีณา วงษ์มี, 2543 : 158)

ทัศนคติดังกล่าวทำให้ผู้นำใหม่ให้ความสนใจการสร้างชาติผ่านวัฒนธรรมมากกว่าการส่งเสริมผ่านสื่อการศึกษาแต่อย่างใด และได้หันไปให้ความสำคัญกับการฝึกกำลังกายและกำลังใจในรูปแบบของยุวชนทหาร เป็นต้น นอกจากนี้ตั้งแต่ปลายปี พ.ศ. 2484 ถึงกลาง พ.ศ. 2488 ประเทศไทยอยู่ในภาวะสงครามโดยตลอด เพราะเป็นช่วงทีเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 พอสสงครามสงบประเทศไทยจำเป็นต้องฟื้นฟูประเทศให้เข้าสู่ภาวะปกติซึ่งต้องใช้เวลาอีกหลายปี ในด้านการศึกษาจึงจำเป็นต้องมีการปรับปรุงโดยรีบด่วน การทีประเทศไทยได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ (UN) และองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ทำให้มีคณะผู้เชี่ยวชาญจากองค์การศึกษาได้เดินทางเข้ามาสำรวจสภาพการศึกษาของไทยเพื่อหาแนวทางหรือวิธีการปรับปรุงให้ดีขึ้น ประกอบกับรัฐบาลในขณะนั้นซึ่งมีนายปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรี มีนายเด็อน บุนนาคเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงศึกษาธิการ จึงได้มีนโยบายทีจะปรับปรุงแผนการศึกษาชาติใหม่ ให้มีความสมบูรณ์และถาวร (กระทรวงศึกษาธิการ,

2526 : 103) อย่างไรก็ตาม กว่าที่กระทรวงศึกษาธิการจะดำเนินการปรับปรุงแผนการศึกษาชาติ อย่างแท้จริงเวลาได้ล่วงเลยมาจนถึงปีพ.ศ. 2493 และในที่สุดจึงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ประกาศใช้เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2494 ในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 มีความแตกต่าง จากเดิม คือ กำหนดให้มีจริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และหัตถศึกษา ทั้งนี้เพราะกรรมการร่าง แผนการศึกษาชาติ มีความเห็นว่าหัตถศึกษามีความจำเป็นต่อบ้านเมือง โดยได้รับแนวคิดหรือ วิธีการจัดการศึกษาจากประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นสำคัญ

สำหรับการกล่อมเกลாதงความคิดโดยใช้แบบเรียนเป็นสิ่งยังคงให้ความสำคัญกับวิชา หน้าที่พลเมืองโดยการปลูกฝังความรักชาติให้มีอยู่ในจิตใจของคนไทยทุกคน มีความรู้สึกรักในการ ปกครองระบอบประชาธิปไตย มีวัฒนธรรมที่พึงปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญ ตามทัศนะของกลุ่มผู้นำทาง การเมืองขณะนั้น ซึ่งมีความเห็นว่ากระบวนการปฏิวัตินั้นเป็นกระบวนการที่ยาวนาน และการสร้าง วัฒนธรรมทางจิตใต้นั้นเป็นกระบวนการปฏิวัติที่ต่อเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังแถลงการณ์เหตุผลของการประกาศใช้รัฐธรรมนูญโดยหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากร เมื่อพ.ศ. 2482 ความว่า

“... สภาพของเราในเวลานี้ คือประเทศก้าวหน้า แต่ฐานะของคนไทยยังล้าหลัง ประเทศไทยได้เป็นไทยแล้วโดยแท้จริง แต่คนไทยยังหามีความสมบูรณ์เหมือนดังประเทศ ไม่ สิ่งที่เราจะต้องทำเพื่อให้ชาติของเราเจริญใหญ่หลวงขึ้นถึงขีดที่พึงปรารถนานั้นยังมีอีก มาก อุปสรรคขวากหนามที่จะกีดกันวิถีแห่งความเจริญของชาติก็ยังมีอยู่ไม่น้อย การคิด ทำอะไรๆ ในที่สุดก็มาอัดอั้นตันใจอยู่ในปัญหาเรื่องคน การจะเปลี่ยนแปลงการปกครอง เปลี่ยนระบบเศรษฐกิจ เปลี่ยนวิธีการคลัง เปลี่ยนอะไรต่อมิอะไรไปสักเท่าไร ถ้ายังไม่ สามารถเปลี่ยนชีวิตจิตใจของประชาชนให้เหมาะสมกับระบอบระเบียบและวิธีการได้จริงๆ แล้ว งานปฏิวัติก็ไม่สามารถจะลุล่วงไปได้” (เรื่องปาฐกถา, 2482 อ้างถึงใน ปวีณา วัจน์, 2543 : 153)

ถึงแม้หลวงวิจิตรวาทการจะใช้ศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ เป็นเครื่องมือในการปลูกเร้า ความรักชาติของคนในสังคม ในแง่ของแบบเรียนแนวคิดดังนี้ได้สะท้อนออกมาให้เห็นในวิชา แบบเรียนหน้าที่พลเมืองสำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 เรียบเรียงโดย นายเจริญ ไชยชนะ พ.ศ. 2501 (พิมพ์ครั้งที่ 7) ตรงตามหลักสูตร พ.ศ. 2493 การปลูกฝังกล่อมเกล่าผ่านแบบเรียนในชั้นนี้ เน้นย้ำถึงหน้าที่ความเป็นพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตย มีวัฒนธรรมตามรัฐธรรมนูญที่พึงปฏิบัติ ซึ่งแสดงถึงลักษณะประจำของชาติที่เจริญแล้ว ความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และมีศีลธรรมอันดีของประชาชน ลักษณะดังกล่าวปลูกฝังจิตสำนึกชาตินิยม

เป็นประการสำคัญ เพราะเมื่อแต่ละคนประพฤติไม่ดีย่อมจะทำให้ชนชาติอื่นมองว่า วัฒนธรรมของชาวไทยยังอยู่ในลักษณะต่ำต้อย ทำให้เกิดความอับอายต่อสุภาพบุคลลทุกคนต้องรู้จักรักษาเกียรติของประเทศไทย (เจริญ ไชยชนะ, 2501 : 66 -73)

นักเรียนถูกปลูกฝังให้ฝึกสร้างนิสัยตามหลักองค์ 4 ของการศึกษา คือ พลศึกษา พุทธิศึกษา จริยศึกษา และหัตถศึกษา กล่าวคือ นักเรียนต้องรู้จักสร้างสุขภาพให้แก่ตนเอง ให้รู้จักสำนึกในคุณค่าของบ้าน สามารถแก้ไขความยากและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ให้รู้จักรับผิดชอบในฐานะที่เป็นพลเมืองคนหนึ่งของประเทศ ให้สามารถเลือกอาชีพที่เหมาะสม และให้รู้วิธีใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ และสร้างสมนิสัยอันดีงาม

คุณสมบัติของพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยที่พบในแบบเรียน คือ ต้องเป็นคนมีจิตใจเปิดเผย มีน้ำใจเป็นนักกีฬาพอที่จะยอมรับว่าตนผิด เพราะคนเราจะรู้อะไรไปหมดทุกอย่างทุกอย่าง ย่อมไม่ได้ นักเรียนต้องกระตือรือร้นที่จะศึกษาเล่าเรียน ประการต่อมานักเรียนต้องมีจิตใจที่คอยวิพากษ์วิจารณ์อยู่เสมอ หมายความว่าถึงมีจิตใจที่สงบ มิใช่ยอมรับว่าใครว่าอะไรก็ตามเสมอไป หากพยายามคิดตรองและยอมรับว่าชอบว่าเป็นความจริงก็ต่อเมื่อจิตใจของเราตรองมองเห็นว่าชอบและจริงแล้ว นอกจากนี้คุณสมบัติที่สำคัญอีกประการ คือ ให้เรากล้าที่จะทำการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง หลังจากที่ได้ยอมรับว่าอะไรถูกอะไรจริงแล้ว ตัวอย่างเนื้อหาที่พบในแบบเรียน เช่น

“... เขาคงรู้สึกสมเพชบุคคลที่ไม่กล้าแสดงตัวของตัวเอง ไม่กล้าจะแสดงความคิดเห็นของตนเอง จนกว่าจะรู้ว่าคนอื่นเห็นอย่างไร เพราะเขาเกรงว่าความเห็นของคนอื่นไม่ตรงหรือไม่ลงรอยกับเขา เขาพยายามเบี่ยงเบนความเห็นของเขาไป จนกระทั่งลงรอยกับคนอื่นจนได้ ทั้งๆ ที่ขัดกับความเห็นของเขาเอง แต่ทว่าบุคคลที่เขาควรรักควรนับถือเป็นอย่างยิ่งนั้น ก็คือบุคคลที่เป็นคนจริง มีความเห็นของตนเอง กล้าพอจะแสดงความคิดเห็นของตนออก และกล้าพอที่จะกระทำตามความคิดเห็นนั้นๆ โดยไม่ต้องมองว่าบุคคลอื่นจะคิดเห็นอย่างไรในการกระทำของตน นี่แหละคือบุคคลที่รู้จักพึ่งตนเอง รู้จักนับถือตนเอง และผลสุดท้ายของผลทั้งหมดก็คือ การเป็นผู้ชนะ” (เจริญ ไชยชนะ. 2501 : 42 - 43)

นอกจากนี้ แบบเรียนยังได้อธิบายให้นักเรียนเข้าใจว่า การปรับเปลี่ยนค่านิยมบางประการนั้นดำเนินการไป เพื่อความเหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น

“ตัวอย่างคนสมัยก่อน คนที่เรียบร้อยเป็นผ้าพับไว้ ก็ถือว่าเป็นคนมีจรรยา มารยาทดีงาม แต่ทว่าในปัจจุบัน บุคคลที่สงบเสงี่ยมไม่พูดจาเช่นนั้นไม่เป็นประโยชน์ต่อ

สังคมเสียแล้ว ฉะนั้นจรรยา มารยาทในข้อนี้ ย่อมจะไม่พึงปรารถนา” (เจริญ ไชยชนะ, 2501 : 18)

แบบเรียนสอนว่า พลเมืองดีในระบบประชาธิปไตยต้องมีหน้าที่ช่วยเหลือบ้านเมืองให้ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง ให้บ้านเมืองจัดการปกครองได้ เช่น การทำมาหากินนั้นก็ไม่ใช่เป็นแต่หน้าที่ตามธรรมชาติเท่านั้น หากได้เพิ่มขึ้นเป็นหน้าที่ของพลเมืองซึ่งมีต่อบ้านเมืองที่ตนอยู่ด้วย และไม่ว่าประชาชนจะประกอบอาชีพอะไรรัฐบาลสมัยใหม่ก็พร้อมที่จะสนับสนุนส่งเสริม และฟื้นฟูอาชีพของคนไทยขึ้น ตามมโนทัศน์ของรัฐบาลที่ต้องดูแลประชาชน ให้การศึกษาและสอนวิชาอาชีวศึกษาในโรงเรียนขึ้น ช่วยเหลือให้ราษฎรมีที่ดินทำมาหากินด้วยการตั้งนิคมสร้างตนเองและสหกรณ์ที่ดิน ตั้งโรงงานอุตสาหกรรม ออกกฎหมายสงวนอาชีพบางอย่างไว้สำหรับคนไทย และเก็บภาษีนำเข้าจากสินค้าต่างประเทศชนิดที่ทำขึ้นได้ในประเทศไทยเราเองให้มากขึ้น และลดภาษีภายในที่เก็บจากสินค้าที่ทำในประเทศไทยเราเอง (เจริญ ไชยชนะ, 2501 : 83)

เรื่องการยกย่องรัฐบาลเป็นอีกประเด็นสำคัญในแบบเรียนเล่มนี้โดยการเน้นย้ำถึงคุณงามความดีของรัฐบาลโดยเฉพาะรัฐบาลสมัยประชาธิปไตย ซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ว่าได้สร้างความเจริญก้าวหน้าในด้านต่างๆ ของประเทศโดยเปรียบเทียบกับรัฐบาลสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อให้นักเรียนเกิดความรู้สึกยกย่องรัฐบาลสมัยประชาธิปไตย และสร้างจิตสำนึกความชอบธรรมในการปกครองให้แก่ผู้ปกครองใหม่ เช่น เรื่องการศึกษาว่าก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองการศึกษาของราษฎรมีแต่เพียงจำกัด เพราะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้นการศึกษายังมีการกีดกันตามชนชั้นของคนอยู่ แต่การศึกษาในสมัยประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญจึงได้ขยายการประถมศึกษาออกไป ได้จัดตั้งโรงเรียนประชาบาลจนมีครบทุกตำบลทั่วประเทศ เทศบาลต่างๆ ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนเทศบาลของตนขึ้น ทางโรงเรียนราษฎรก็ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล ทางอุดมศึกษาซึ่งนอกจากได้ขยายกิจการของมหาวิทยาลัยแล้ว รัฐบาลในสมัยประชาธิปไตยยังได้จัดตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยการแพทย์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปกรขึ้นอีก จึงนับว่าการศึกษาของประเทศได้เจริญก้าวหน้าขึ้นมาในสมัยระบอบประชาธิปไตยนี้มากกว่าสมัยอื่นๆ (เจริญ ไชยชนะ, 2501 : 86)

นอกจากนี้ ยังมีการสอดแทรกเนื้อหาเกี่ยวกับความเจริญของประเทศอันเกิดจากรัฐบาลสมัยประชาธิปไตยในแบบเรียนอีกหลายเรื่อง เช่น เรื่องการฟื้นฟูวัฒนธรรมของไทย จนถึงกับออกรัฐนิยมและมีกฎหมายเกี่ยวกับวัฒนธรรมบัญญัติขึ้น ส่วนประเพณีล้าสมัยก็ถูกยกเลิกไป มีการสร้างธรรมเนียมใหม่ ๆ ขึ้นมาแทนที่ โดยการหันไปใช้วัฒนธรรมประเพณีตามประเทศที่เจริญแล้ว เช่น วัฒนธรรมของชาวยุโรปและอเมริกา

อย่างไรก็ดี เพื่อให้ให้นักเรียนรู้สึกนิยมในรัฐบาล แบบเรียนยังได้อธิบายด้วยว่า รัฐบาลสมัยประชาธิปไตยได้สร้างความเจริญไว้มากมาย ตัวอย่างเช่น ในด้านการคมนาคม ได้มีการสร้างถนนหนทางเป็นการใหญ่ เพื่อให้ประชาชนติดต่อถึงกันได้หมกทุกจังหวัดทั่วประเทศ มีทางรถไฟ สายการบิน และการเดินเรือก็ได้ขยายเจริญขึ้น มีการสร้างท่าเรือกรุงเทพฯ ขึ้นเพื่อการขนส่งสินค้า และตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมาดอนเมืองก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางของสายการบินระหว่างประเทศทางภาคเอเชียอาคเนย์ไป (เจริญ ไชยชนะ, 2501 : 88 - 89)

“ในสมัยประชาธิปไตยนี้ การทำนุบำรุงบ้านเมืองได้เป็นไปอย่างกว้างขวางและทั่วถึงทุกจังหวัด ทั้งนี้เพราะแต่ละจังหวัดก็มีผู้แทนคอยดูแลรักษาผลประโยชน์ของราษฎรจังหวัดนั้นๆ อยู่ ไม่เหมือนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งการทำนุบำรุงแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระมหากษัตริย์พระองค์ไหนโปรดการศาสนาก็มีการสร้างวัดมาก พระมหากษัตริย์พระองค์ไหนโปรดทางน้ำมากก็มีการขุดคลองมากและบางพระองค์ก็สร้างวังมากก็มี ไม่เหมือนสมัยประชาธิปไตยที่ราษฎรมีสิทธิมีเสียงคอยขอร้องทักท้วงและความคุ้มครองอยู่” (เจริญ ไชยชนะ, 2501 : 91)

การครอบงำทางอุดมการณ์ผ่านแบบเรียนในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยสรุปจะพบว่า ภายหลังจากปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การศึกษาของราษฎรได้ถูกระบุอยู่ในหลัก 6 ประการของคณะราษฎรอันเป็นหลักในการบริหารประเทศ เป้าหมายของการศึกษาเปลี่ยนจากการผลิตข้าราชการมาสู่การผลิตเพื่อมวลชน การชี้แจงให้ราษฎรเข้าใจและเห็นชอบกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และสถาปนา “ระบอบใหม่” ขึ้นเพื่อแทนที่ระบอบเก่าที่ถูกโค่นล้มเป็นภารกิจสำคัญที่ผู้ปกครองกลุ่มใหม่ต้องเร่งดำเนินการเพื่อให้ประชาชนและนักเรียนเกิดความเลื่อมใส ศรัทธาต่อระบอบรัฐธรรมนูญ ได้มีการชูอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” อย่างไรก็ตามระหว่างสงครามโลกครั้งที่สองรัฐได้มุ่งเน้นไปที่การเผยแพร่แนวคิดชาตินิยม และ “ลัทธิผู้นำ” อันมีจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นศูนย์กลาง รัฐไม่ได้ให้ความสนใจกับการกล่อมเกล่าในเรื่องการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญเช่นเดิม แนวคิดว่าด้วยประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญจึงถูกผสมผสานไปกับลัทธิผู้นำ อย่างไรก็ตามแบบเรียนได้พยายามตอกย้ำให้นักเรียนได้ตระหนักว่า ภายใต้อิทธิพลของระบอบรัฐธรรมนูญเจ้าของประเทศชาติที่แท้จริง คือ ราษฎร โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงทำหน้าที่เป็นเพียงประมุขของชาติ แบบเรียนมีความพยายามลดความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ว่าทรงมีความผิดพลาดได้เสมือนบุคคลทั่วไป นอกจากนี้แบบเรียนยังได้สร้างความชอบธรรมในการปกครองของคณะรัฐบาลภายใต้ระบอบใหม่ว่าการบริหารราชการแผ่นดินจะต้องปฏิบัติตามลายลักษณ์อักษรที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญอันเป็นหลักการ

ไม่ใช่เป็นไปตามพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ตามระบอบเก่า เป็นการตอกย้ำถึง อำนาจที่แท้จริงนั้น คือรัฐสภา อันมีสมาชิกสภาผู้แทนฯ ที่ราษฎรเลือกตั้งเข้ามา ส่วนคุณสมบัติของพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยที่พบในแบบเรียน คือ นักเรียนต้องมีจิตใจที่คอยวิพากษ์วิจารณ์อยู่เสมอ มิใช่ยอมรับว่าใครทำอะไรก็ตามเสมอไป หากพยายามคิดตรองและยอมรับว่าชอบหรือเป็นความจริงก็ต่อเมื่อจิตใจของเราตรองมองเห็นว่าชอบและจริงแล้ว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบเรียนในระบอบประชาธิปไตยแบบไทย

หากการเมืองเป็นได้ทั้งศาสตร์และศิลป์ ดังที่ ทักษิณ เฉลิมเตียรณ กล่าวถึงความน่าสนใจของการศึกษาเกี่ยวกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญของทั้งสองเรื่อง คือ ในทางศิลป์การเมืองเป็นศิลปะแห่งการหลอกลวง ที่การทำให้คนมองเรื่องอำนาจของผู้หน้านั้นต้องทำให้มีประสิทธิผลเท่าเทียมกับการครองอำนาจ (ทักษิณ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 21) ดังนั้นระยะเวลากว่า 5 ปี นับจากการการรัฐประหารวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ที่จอมพลสฤษดิ์ได้ขึ้นครองอำนาจเบ็ดเสร็จจนกระทั่งถึงแก่อสัญกรรมในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2506 วาทกรรมเรื่อง “อุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย” ที่ทำให้สังคมในขณะนั้นยอมรับแนวคิดของ “ระบอบปฏิวัติ” ซึ่งดำเนินการโดย “รัฐบาลปฏิวัติ” ตามที่จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวอ้างถึงความชอบธรรมในการปกครองของตนนั้น นับว่ามีผลต่อสำนึกทางการเมืองของประชาชนชาวไทยแน่นอนทีเดียว เพราะข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นทั้งการยอมรับและการต่อต้านการปกครองแบบเผด็จการผ่านเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์หลายกรณีด้วยกัน นอกจากนี้ “ระบอบปฏิวัติ” ยังได้รับการสืบทอดเจตนารมณ์ต่อมาอีก ในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร ซึ่งในช่วงนั้นเองทำให้ประเทศไทยว่างเว้นจากการไม่มีสภาผู้แทนราษฎร ไม่มีพรรคการเมือง และไม่มีรัฐธรรมนูญเป็นเวลานานถึง 9 ปี 4 เดือน กว่าที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 จะได้รับการสถาปนา อย่างไรก็ตาม รัฐธรรมนูญฉบับนี้กลับห้ามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรี ทำให้การเสนอผู้ดีไม่ไว้วางใจรัฐบาลเป็นไปได้ยาก และให้มีวุฒิสภามาจากการแต่งตั้งทั้งหมดและมีอำนาจเกือบเท่าสภาผู้แทนราษฎร ถึงกระนั้นรัฐธรรมนูญฉบับนี้ก็มิอาจใช้ได้เป็นเวลาเพียง 3 ปีเศษ จอมพลถนอมก็ก่อการรัฐประหารตนเอง ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญ พร้อมทั้งรัฐธรรมนูญที่ใช้เวลาร่างนานที่สุดนั่นเอง (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 106, 109)

ตามความปรารถนาในการครองอำนาจของจอมพลสฤษดิ์ อุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย คือ การให้มีรัฐบาลที่มั่นคงเข้มแข็งและมีอำนาจสิทธิขาดเป็นพิเศษ และเป็นการปกครองตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้โดยหลักทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่ของอันโตนิโอ กรัมสกี การปกครองของชนชั้นนำที่มุ่งใช้กลไกรัฐครอบงำกดขี่ (coercion) เพียงเท่านั้น มิอาจทำให้การปฏิวัติบรรลุผลสมบูรณ์ได้ จึงเห็นได้ว่าเมื่อการกดขี่จากชนชั้นปกครองถึงขีดสุดแล้ว จึงนำมาซึ่งการปะทุขึ้นของพลังมวลชน และความรุนแรงในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 อันเป็นข้อยืนยันทางประวัติศาสตร์ของชนชั้นผู้ถูกปกครองไทยที่ได้เรียกร้องสิทธิการมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วยตนเองเป็นครั้งแรก

ในบทนี้ผู้ศึกษาทำการวิเคราะห์การปลูกฝังค่านิยม คุณธรรมจริยธรรมตามแนวคิดของเหล่าจอมพลโดยทั้งหลาย ซึ่งได้ใช้แบบเรียนเป็นสื่อในการถ่ายทอดระบบความคิดดังกล่าว โดยศึกษาผ่านแบบเรียนช่วงระหว่าง พ.ศ. 2501 - 2516 เพื่อดูว่าแบบเรียนมีวิธีการสอนเรื่องหลักการประชาธิปไตยอย่างไร ที่สามารถอธิบายได้ถึงความไม่สอดคล้องกันระหว่างอุดมการณ์กับสถานการณ์ที่เป็นอยู่จริงของอำนาจอธิปไตยที่ได้แบ่งแยกจากกันเด็ดขาด มีอำนาจบริหารเหนือกว่าอำนาจนิติบัญญัติ และอำนาจตุลาการ ที่สำคัญคือเมื่ออำนาจอธิปไตยกลายเป็นอำนาจเบ็ดเสร็จที่ตกอยู่ในมือของผู้นำ แบบเรียนได้เชื่อมโยงตรรกะให้เห็นถึงความต่างระหว่างหลักการกับหลักปฏิบัติ และข้ออ้างต่างๆ ของชนชั้นผู้ปกครองอย่างไร เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองแบบเผด็จการในขณะนั้น

4.1 การสถาปนาอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบพ่อขุน

ภายหลังการรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ. 2500 โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โค่นอำนาจจอมพล ป. พิบูลสงครามลง จอมพลสฤษดิ์ได้พยายามที่จะปกครองแบบจอมพล ป. ได้จัดตั้งพรรคชาติสังคมขึ้นเพื่อที่จะทำให้รัฐบาลพลโทถนอม กิตติขจร มีเสถียรภาพมั่นคงและเป็นการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองต่อไป แต่ทั้งสองท่านเห็นว่าการปกครองแบบนี้ยังไม่น่าพอใจ (ทักษ์เฉลิมเตียรณ, 2552 : 183) เพราะจากประสบการณ์ทางการเมืองตลอดระยะเวลา 10 ปี หลังการทำรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ที่จอมพลสฤษดิ์ เริ่มเข้ามามีบทบาททางการเมืองและการใช้กลไกรัฐแบบเผด็จการที่อิงกับการใช้อำนาจและกำลังทหารเป็นประการสำคัญ รวมทั้งการเรียนรู้ช่องทางการแสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากตำแหน่งหน้าที่ จอมพลสฤษดิ์ตระหนักถึงบรรยากาศที่มีประชาธิปไตยทางการเมือง การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิมีเสียง และมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นเป็นอันตรายต่อระบบเผด็จการและการใช้อำนาจบงกช ก่อให้เกิดความไร้เสถียรภาพของรัฐบาล การแสดงออกทางความคิดอย่างเสรี สำหรับจอมพลสฤษดิ์ถือเป็นเรื่อง “ไร้ระเบียบวินัย และเป็นความแตกสามัคคีของชาติ” และที่สำคัญคือชี้ให้เห็นว่าสถาบันทางสังคมไม่ใช่ฐานอำนาจที่จะพึ่งพิงได้อย่างวางใจ สิ่งที่เป็นฐานสำคัญของเผด็จการอำนาจ คือ การสร้างฐานสนับสนุนทางการกำลังที่มีเอกภาพปราศจากการโต้แย้ง (ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 154)

ทักษ์เฉลิมเตียรณ ตั้งข้อสังเกตว่า หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ของฝ่ายทหารแล้ว การใช้กำลังก็กลายเป็นเครื่องมือในธรรมดาๆ ในทางการเมืองอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 ถือว่าเป็นการเริ่มต้นการเมืองยุคใหม่ ที่ระบอบรัฐธรรมนูญเสื่อมลงจากฐานะเป็นที่มาของความชอบธรรมทางการเมือง สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากนโยบายสมัยสงคราม คือ ลัทธิทหารนิยม ลัทธิเชิ้อผู้นำ และการเน้นย้ำในความรักชาติและความกล้าหาญของทหารในสมัยรัฐบาลของจอมพล ป. ซึ่งนับว่ามีผลต่อนายทหารบกุ่นใหม่ จากพื้นฐานการศึกษาอบรม และ

ประสบการณ์ทางการเมืองของกลุ่มผู้นำทหารรุ่นใหม่เหล่านี้ ภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ คนรุ่นนี้ส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาและเติบโตในประเทศ ไม่มีโอกาสได้ไปศึกษาต่างประเทศเพราะภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเมื่อทศวรรษ 2470 รากฐานแนวคิดความเข้าใจและอุดมการณ์ประชาธิปไตยจึงต่างไปจากกลุ่มผู้นำคณะปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาอบรมมาจากต่างประเทศ ดังนั้นลัทธิเสรีนิยมและประชาธิปไตยจึงเป็นหลักการที่ออกจะแปลกอยู่มากแก่บรรดาผู้นำทางทหารรุ่นใหม่ผู้ซึ่งมีแต่ประเทศไทยเท่านั้นเป็นข้ออ้าง (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 190) การมองการเมืองของบุคคลเหล่านี้มักจะมองในแง่ของการสั่งการ และไม่พอใจที่นักการเมืองใช้วิธีบีบบังคับขึ้นมาจากเบื้องล่าง นอกจากนี้จอมพลสฤษดิ์ยังไม่ไวใจนักการเมืองที่ก้าวขึ้นมาใช้อำนาจเพราะอ้างว่าสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย จอมพลสฤษดิ์เห็นว่่านักการเมืองเป็นนักฉวยโอกาสที่ซื้อสัตย์ต่อที่ปลงคะแนน มีใช้ต่อรัฐหรือประเทศ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 268)

เมื่อทั้งจอมพลสฤษดิ์และจอมพลถนอมประสบกับความยากลำบากในการที่จะทำให้พรรคการเมืองกลุ่มต่างๆ ที่สนับสนุนจอมพลสฤษดิ์รวมตัวกัน การทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นอย่างแท้จริงภายในกลไกการเมืองเป็นเรื่องยากลำบาก และการเมืองแบบพรรคยังทำให้สิ้นเปลืองมหาศาลเพราะ “สินบน” กลายเป็นสิ่งสำคัญในการควบคุมการต่อรองอำนาจ และผลประโยชน์ต่างๆ ทำให้การบริหารรัฐบาลไปติดอยู่กับความเอาอกเอาใจกลุ่ม ความไร้เสถียรภาพในการปกครองนั่นเอง จอมพลสฤษดิ์จึงทำการ “ปฏิวัติ” เพื่อแก้ไขสถานการณ์ยุ่งยากทางการเมือง ในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ยกเลิกระบอบประชาธิปไตยที่นำมาจากต่างประเทศทั้งดุ้นโดยคณะราษฎรนั้นเสีย และเสนอว่าจะสร้างระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับลักษณะพิเศษและสภาพการณ์ของสังคมไทย จะสร้าง “ประชาธิปไตยของไทย” (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 183 - 192)

ดังในแถลงการณ์ของคณะปฏิวัติในการก่อการยึดอำนาจ ที่มีอยู่ในประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 4 กล่าวคือ

“... ปวงชนชาวไทยได้เสียสละเสียด่างกาย นำระบอบรัฐธรรมนูญเข้ามาใช้ เพื่อถือเอาสิทธิและเสรีภาพเป็นทางจรโลงประเทศชาติ แต่มีคนบางพวกบางเหล่าที่เห็นแก่ตัวเอง แอบอิงเอาระบอบรัฐธรรมนูญเป็นทางก่อความทำลายความสงบ ใช้สิทธิและเสรีภาพเป็นเครื่องมือขัดขวางความก้าวหน้าของการทำงาน ก่อความรำวฉวนยุแยกให้แตกสามัคคีกันในชาติ จูงใจคนให้โน้มเอียงไปในทางเป็นปฏิปักษ์ซึ่งกันและกัน ต้องการจะเห็นแต่ความยุ่งยาก ความเสื่อมโทรมระส่ำระสาย และความแตกสลายของประเทศชาติในที่สุด

เรื่องทั้งหลายเหล่านี้เป็นแผลพิษแรงสำหรับประเทศไทย ไม่มีทางบำบัดด้วยวิธีการปลีกย่อยแต่ละเรื่องแต่ละราย ไม่สามารถจะแก้ไขด้วยวิถีทางเปลี่ยนรัฐบาล เปลี่ยนตัวคน หรือเพียงแต่แก้ระบบบางอย่าง เปรียบประดุจโรคร้ายที่ไม่มีทางรักษาด้วยยาकिनยาทา จำเป็นต้องใช้วิธีผ่าตัดถึงขั้นศัลยกรรม การปฏิวัติเป็นวิธีเดียวที่จะรักษาโรคร้ายของประเทศไทยดังที่กล่าวนี้...” (ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ) เล่ม 75 ตอน 81, 2501 : 7 อ้างถึงใน ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 189 – 190)

ฉะนั้นจากสาเหตุส่วนหนึ่งของการปฏิวัติ พ.ศ. 2501 และการสถาปนา “ระบอบปฏิวัติ” จากทัศนะของกลุ่มผู้นำใหม่เหล่านี้ จึงเห็นได้ว่าระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย และกลไกรัฐสภาเป็นต้นเหตุก่อให้เกิดสถานการณ์วุ่นวายเป็นภัยคุกคามต่อความดำรงอยู่ของบ้านเมือง ซึ่งต้องได้รับการสะสางให้เป็นกลไกที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพและวัฒนธรรมประเพณีของไทย ซึ่งจำเป็นต้องใช้วิธีการ “ปฏิวัติ” เท่านั้น (เสนห์ จามริก, 2549 : 195)

หลังการทำรัฐประหาร คณะปฏิวัติได้ออกประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2495 และสภาผู้แทนราษฎร จากนั้นได้มีการยกเลิกพรรคการเมือง ยุบสหภาพแรงงานและสหพันธ์ผู้ใช้แรงงานเป็นการทำลายพลังอำนาจของกรรมกรและสะท้อนให้เห็นถึงจุดยืนของจอมพลสฤษดิ์ว่ายืนหยัดอยู่ข้างนายทุน (ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 193) นอกจากนี้ยังมีการลดรอนสิทธิการแสดงออกความคิดเห็นทางการเมืองด้วยการห้ามมิให้มีการชุมนุมทางการเมืองเกินกว่าห้าคนด้วย และเพื่อที่จะใช้อำนาจเผด็จการสัมฤทธิ์ผลและปราศจากการต่อต้าน จึงมีการควบคุมปิดกั้นเสรีภาพในการเสนอข่าวสารของหนังสือพิมพ์ มีการจับกุมผู้ที่ต้องสงสัยว่าฝักใฝ่คอมมิวนิสต์และบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ (ทักษ์เฉลิมเตียรณ, 2552 : 183 – 186 ; ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 186 - 193)

เป็นระยะเวลากว่า 3 เดือน คือจากวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ถึง 28 มกราคม พ.ศ. 2502 ที่ประเทศไทยซึ่งปราศจากรัฐธรรมนูญต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองแบบเผด็จการของคณะปฏิวัติภายใต้การนำของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ อำนาจรัฐขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของจอมพลสฤษดิ์แต่ผู้เดียว ดังคำประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 1 กล่าวคือ “ผู้บังคับบัญชากำลังหน่วยต่างๆ ของประเทศ ฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติแต่ผู้เดียว” (ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 187) จึงเห็นได้ว่าประกาศดังกล่าวทำให้เกิดการรวมศูนย์แห่งอำนาจรัฐทั้งหมดในการควบคุมกำลังของประเทศเข้าสู่จอมพลสฤษดิ์ อำนาจของจอมพลสฤษดิ์จึงอาจเทียบได้กับอำนาจของพระมหากษัตริย์ในครั้งสมบูรณาญาสิทธิราชย์เลยทีเดียว (ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 202)

ยิ่งไปกว่านี้เมื่อมีการสถาปนาธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 ซึ่งมีอยู่เพียง 20 มาตรา จะเห็นได้ว่าตามมาตรา 1 ที่ระบุว่า “อำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวไทย” จึงเป็นแต่เพียงในนาม เพราะแก่นใจความหลักของธรรมนูญการปกครองฉบับนี้คือ การสถาปนาอำนาจเด็ดขาดให้แก่ผู้เป็นนายกรัฐมนตรีตามมาตรา 17 ภายใต้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 ซึ่งบัญญัติว่า

“ในระหว่างที่ใช้รัฐธรรมนูญนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควร เพื่อประโยชน์ในการระงับหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย ก่อวินหรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายใน หรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการ หรือกระทำการใดๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นว่านั้น เป็นคำสั่งที่ชอบด้วยกฎหมาย

เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามความในวรรคก่อนแล้วให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภาทราบ” (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 212)

ธรรมนูญการปกครองมาตรา 17 ดังกล่าวนี้ได้ให้อำนาจแก่นายกรัฐมนตรีอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด โดยรวมอำนาจนิติบัญญัติ อำนาจตุลาการและอำนาจบริหารมาอยู่ที่นายกรัฐมนตรี นายกรัฐมนตรีมีอำนาจเด็ดขาดที่จะวินิจฉัยและตัดสินใจว่าการกระทำเช่นใดบ้างที่เป็นการกระทำที่ทำลายความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองและทำลายความมั่นคงของประเทศชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งการกระทำเช่นไรจึงเป็นการกระทำของคอมมิวนิสต์ ภายใต้ระบอบปฏิวัติ ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรจึงมีแนวโน้มไปในแนวของระบอบอำนาจเบ็ดเสร็จ ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ได้พยายามสร้างความชอบธรรมและความจำเป็นที่จะใช้สิทธิอำนาจ ดังได้กล่าวถึงมาตราบนี้ ซึ่งปรากฏในคำปราศรัยในวันรัฐธรรมนูญและวันสิทธิมนุษยชนเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2502 ความว่า

“ข้าพเจ้าเชื่อว่าพี่น้องและมิตรร่วมชีวิตทั้งหลาย ได้รับความรู้ความเข้าใจมาเป็นลำดับว่าการยึดอำนาจการปฏิวัตินั้น ไม่ใช่เพื่อให้ได้มาซึ่งตำแหน่งฐานะในส่วนตัวของข้าพเจ้า แต่ต้องทำเพื่อให้เกิดอำนาจปฏิวัติตามหลักรัฐศาสตร์และกฎหมายเพื่อให้อำนาจปฏิวัตินี้ป้องกันภัยอันตรายของประเทศชาติ และกวาดล้างสิ่งไม่ดีทั้งหลายในบ้านเมืองได้โดยฉับพลันทันที ซึ่งไม่สามารถจะใช้วิถีทางอื่นใดให้ได้ผลเหมือนใช้อำนาจปฏิวัติ คณะรัฐมนตรีหรือคณะรัฐบาลที่ตั้งขึ้นภายหลังก็ต้องมีลักษณะเป็นรัฐบาลปฏิวัติ คือยังมีอำนาจปฏิวัติอยู่อย่างที่มีอยู่ในมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการ

ปกครองราชอาณาจักร เครื่องมืออย่างนี้ไม่สามารถจะสร้างขึ้นได้ด้วยวิธีอื่น นอกจากด้วยวิธีการปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลักวิชาการและอุดมคติ” (ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, 2507 : 71 อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก, 2549 : 202)

แนวความคิดและหลักปฏิบัติทางการเมืองการปกครองภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ จึงมีบทบาทและอิทธิพลยิ่งต่อพัฒนาการระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย นอกจากการยึดอำนาจครั้งนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ทางอำนาจภายใต้ระบอบประชาธิปไตยดังข้างแล้ว ยังมีความสำคัญอย่างสูงต่อประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองของสังคมไทย เพราะระบอบปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รับการสืบทอดต่อมาอีกโดยจอมพลถนอม กิตติขจร รวมมีอายุเกือบทศวรรษจนถึงประกาศใช้รัฐธรรมนูญถาวร คือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2511 กระนั้นก็ตามโดยผลของการกระทำของกลุ่มผู้นำทหารกลุ่มเดียวกันนี้ ทำให้พัฒนาการทางรัฐธรรมนูญต้องเข้าสู่ “วงจรอุบาทว์” ตลอดช่วงทศวรรษถัดมาจนกระทั่งมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับเดือนธันวาคม พ.ศ. 2521 (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 197)

จากการศึกษาผ่านคำปราศรัยและสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ที่แสดงออกต่อสาธารณชนตลอดระยะเวลา 5 ปีที่ได้ครองอำนาจรัฐ ในการประเมินแนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความเห็นสอดคล้องกันสามประเด็นหลักคือ หนึ่ง การเมืองต้องอาศัย “หลักการไทย” ส่งเสริมประชาธิปไตยแบบไทย ละทิ้งอุดมการณ์ต่างประเทศ สองต้องเคารพหลักการและจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และสาม คือ การใช้เรื่องภัยคอมมิวนิสต์เป็นข้ออ้างในการกำจัดกลุ่มปฏิปักษ์ทั้งปวง

ประการแรก โดยการฟื้นฟูอุดมการณ์แบบไทยๆ ให้เป็นอุดมการณ์หลัก จอมพลสฤษดิ์สร้างระบบพ้อขุนตามลักษณะการปกครองสมัยพ้อขุนรามคำแหงมหาราชในสมัยสุโขทัยขึ้นมาเพื่อปกครองลักษณะเดียวกับบิดาปกครองบุตร มีหลายครั้งด้วยกันที่พบว่าจอมพลสฤษดิ์มักจะเปรียบประเทศเป็นครอบครัวใหญ่ และตนเองเป็นบิดาของครอบครัวนั้น เช่น ในคำกล่าวเปิดประชุมปลัดจังหวัด และนายอำเภอทั่วราชอาณาจักร ในวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2502 จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวว่า

“... วิชารัฐศาสตร์สมัยใหม่จะก้าวหน้าไปสักเพียงใดก็ตามที่ หลักการอันหนึ่งในระบอบการปกครองแบบโบราณของไทย ยังมีคุณค่าอย่างประเสริฐและควรจะใช้อยู่เสมอ หลักการที่ว่านี่คือการเป็นพ่อบ้านพ่อเมือง ... นักปกครองต้องถือว่าพลเมืองที่อยู่ในความปกครองไม่ใช่คนอื่น แต่เป็นพี่น้องลูกหลานในครอบครัวเดียวกัน ความ

ยากดีมีเงิน ความผาสุก ความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นแก่พลเมืองเป็นเรื่องของครอบครัว...”
(พระราชพิธีไทยแบบไทย, 2508 : 65 อ้างถึงใน ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 218,
เน้นโดยผู้เขียน)

ในคำกล่าวเปิดประชุมในการอบรมกำนัน 4 จังหวัด จากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อวันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2504 จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวถึงการปกครองแบบ “พ่อปกครองลูก” ว่าเป็นเรื่องที่ถูกต้อง และจอมพลสฤษดิ์ก็ยึดมั่นนับถือคติและประเพณีโบราณของไทยนี้ซึ่งชาติเปรียบเสมือนครอบครัวใหญ่ มีผู้ปกครองเป็นหัวหน้าครอบครัวและมีราษฎรเป็นลูกหลาน จึงต้องมีความอารี ไม่ตรีจิตร เอาใจใส่ทุกข์สุขของราษฎรเท่ากับเป็นบุตรในครอบครัวของตนเอง (ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 219)

จากแนวความคิดที่เป็นอนุรักษนิยมสำหรับคณะปฏิวัติแล้ว หลักการทางการเมืองของไทยที่แท้จริง คือ เสถียรภาพทางการเมือง ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และความเป็นผู้นำในด้านบริหารที่เข้มแข็ง บรรดาผู้นำรุ่นใหม่ต่างเชื่อว่า ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ ซึ่งปฏิบัติไปตามระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกนั้น ใช้ไม่ได้กับการปกครองของไทย เนื่องจากไม่ส่งเสริมทั้งเสถียรภาพและประสิทธิภาพ การเลือกผู้นำทางการเมือง ควรต้องขึ้นอยู่กับพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ผู้มีพระราชอำนาจแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีโดยไม่คำนึงถึงเรื่องการสังกัดพรรค ดังนั้นรัฐบาลจึงเป็นรัฐบาลของชาติโดยแท้จริง ตามแนวเหตุผลนี้ คณะปฏิวัติจึงยืนยันว่าคณะปฏิวัติคือตัวแทนความต้องการของประชาชน และข้าราชการของชาติ ต้องรับใช้ประชาชน จะต้องปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของรัฐบาล (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 195 - 199) การตราพระราชบัญญัติการจัดระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี พ.ศ. 2502 ได้มีการปรับและจัดตั้งสถาบันราชการใหม่ๆ ให้มาขึ้นอยู่กับสำนักนายกรัฐมนตรีเป็นจำนวนมาก เช่น สำนักบริหารของนายกรัฐมนตรี สำนักงบประมาณ สำนักงานคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน สำนักกรรมการกฤษฎีกา สำนักงานสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ และสำนักงานสภาการศึกษาแห่งชาติก็จัดรวมอยู่ในการปรับระเบียบราชการครั้งนี้ด้วย การจัดระเบียบดังกล่าว เพื่อให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจเข้าสู่จอมพลสฤษดิ์ ซึ่งได้เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ในสถาบันทางสังคมเหล่านี้ ทำให้สามารถเข้าควบคุมระบบราชการอันเป็นหัวใจในการปฏิบัติและดำเนินการตามนโยบายให้ลุล่วงตามเป้าหมายทางการเมืองการปกครองนั่นเอง (วัชรินทร์ มัสเจริญ, 2533 : 48)

ในขณะที่ด้านจิตวิทยา อุดมการณ์ปกครองแบบพ่อปกครองลูก และประชาธิปไตยแบบไทยได้ก่อให้เกิดการยอมรับและมอบอำนาจให้กับจอมพลสฤษดิ์ ในด้านนิติธรรม คณะปฏิวัติได้ประกาศใช้ธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 เพื่อใช้เป็นหลักการในการปกครอง ในระหว่างรอให้สภาร่างรัฐธรรมนูญ ร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรตามแนวคิดและค่านิยมของท่านจอมพล ในการ

ปกครองตามธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 กำหนดให้รัฐมนตรีจะต้องไม่เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และในส่วนของฝ่ายนิติบัญญัตินั้นได้กำหนดให้มีสภาเดียว คือ สภาร่างรัฐธรรมนูญที่มาจาก การแต่งตั้งทั้งหมด ไม่มีอำนาจในการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดิน และไม่มีสิทธิที่จะเปิดอภิปรายหรือสอบถามการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาลแต่อย่างใด จึงเห็นได้ว่าระบอบปฏิวัติได้ยุติความสัมพันธ์ในการถ่วงดุลอำนาจระหว่างฝ่ายบริหารฝ่ายนิติบัญญัติในระบบรัฐสภา ฝ่ายบริหารมีฐานะที่มั่นคงมาก และที่สำคัญคือทำให้ประชาชนไม่มีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง จอมพลสฤษดิ์ได้ยกเลิกการเลือกตั้งในทุกระดับ แม้กระทั่งระดับท้องถิ่นผู้บริหารเทศบาล สุขาภิบาลล้วนมาจากการแต่งตั้ง ตลอดจนในวงการสงฆ์ก็ทำให้การปกครองคณะสงฆ์รวมศูนย์อยู่ในมือพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่ (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 93 - 95)

ประการที่สอง แม้จอมพลสฤษดิ์จะยืนยันว่ารัฐบาลจะปกครองตามระบอบประชาธิปไตย คือ มีธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 และมีสภาร่างรัฐธรรมนูญที่ทำหน้าที่เช่นเดียวกับรัฐสภา แต่ในทางปฏิบัติ ประชาชนมิได้มีส่วนร่วมในการใช้อำนาจอธิปไตยแต่อย่างใด กลวิธีในการสร้างความชอบธรรมในการปกครองอย่างหนึ่งคือ การสร้างศูนย์รวมจิตใจของประชาชนไปยังสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งแตกต่างจากสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่คณะราษฎรพยายามที่จะสร้าง “รัฐธรรมนูญ” ขึ้นเป็นสัญลักษณ์ของชาติ เป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศให้มีความศักดิ์สิทธิ์ แม้แต่พระมหากษัตริย์ก็ทรงอยู่ภายใต้ข้อกำหนดของรัฐธรรมนูญ และมีการสร้างหลักไทยตามอุดมการณ์ใหม่ คือ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” เพื่อให้รัฐธรรมนูญเป็นสิ่งที่ควรเคารพสักการะ อย่างไรก็ตามในสำนึกของชาวไทย อย่างไรก็ตาม วัชรินทร์ มัสเจริญ วิเคราะห์ว่า รัฐธรรมนูญยังคงมิได้มีความศักดิ์สิทธิ์เท่าใดนัก ทั้งนี้เป็นผลจากการกระทำของผู้นำทางการเมืองเอง กล่าวคือ การเข้ามามีอำนาจทางการเมืองของผู้ปกครองสมควรเป็นไปตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ นั่นคือมาจากการเลือกตั้งเป็นตัวแทนของประชาชนผู้มีสิทธิในอำนาจอธิปไตยของประเทศ แต่ในทางปฏิบัติการยืนยันความชอบธรรมของผู้ที่เข้ามามีอำนาจมักอ้างอิงรัฐธรรมนูญเข้ากับสถานการณ์ทางการเมืองของผู้นำทางการเมืองในขณะนั้น ดังนั้นการยึดอำนาจด้วยวิธีรัฐประหารจึงเป็นวิธีการที่ไม่ถูกต้องตามวิถีของระบอบประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญจึงกลายเป็นกลไกทางการเมืองที่ผู้นำทางการเมืองใช้เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงทางการเมืองของตนด้วยการแก้ไขตลอดจนยกเลิกรัฐธรรมนูญหลายครั้ง (วัชรินทร์ มัสเจริญ, 2533 : 59 - 67)

ในทางตรงกันข้ามสถาบันพระมหากษัตริย์ยังคงเป็นหลักชัยที่ปวงชนชาวไทยทั้งหลายให้ความเคารพเทิดทูนสักการะ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นมิ่งขวัญและเป็นที่รักใคร่ของประชาชนตลอดมา แม้ในสมัยจอมพล ป. จะมีความพยายามลดบทบาทและความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ลงอย่างเห็นได้ชัด ในช่วงแรกของการขึ้นครองอำนาจบริหาร โดยการยกเลิกพระ

ราชพิธีต่างๆ รวมทั้งการไม่สนับสนุนงบประมาณให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันในการเสด็จแปรพระราชฐานเยี่ยมเยียนราษฎรตามที่ต่างๆ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 353) ซึ่งตรงข้ามกับจอมพลสฤษดิ์ผู้ตระหนักดีว่า สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมความเคารพนับถือของประชาชน ยิ่งในประเด็นที่รัฐบาลไม่สามารถป้องกันพระเกียรติยศขององค์พระมหากษัตริย์โดยการปล่อยปละละเลยให้มีการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพทั้งในหน้าหนังสือพิมพ์และในรัฐสภา เมื่อจอมพลสฤษดิ์เข้าดำรงตำแหน่งผู้นำทางการเมือง (วัชรินทร์ มัสเจริญ, 2533 : 63) คณะปฏิวัติได้ประกาศยืนยันความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นฐานอ้างอิงความชอบธรรมของคณะปฏิวัติ ดังในประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 5 ว่า

“ในประการสำคัญที่สุด คณะปฏิวัติยึดมั่นอยู่เสมอว่า**พระมหากษัตริย์กับชาติไทย จะแยกจากกันมิได้** ประวัติศาสตร์ของชาติไทยตั้งแต่ต้นมาจนบัดนี้ ตั้งอยู่บนรากฐานสถาบันที่ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติและทั้งเป็นมิ่งขวัญของประชาชน คณะปฏิวัติจะรักษารากฐานแห่งสถาบันอันนี้ไว้โดยเต็มกำลังความสามารถ และจะกระทำทุกวิถีทางที่จะให้องค์พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะ จะมีให้มีการละเมิดอย่างหนึ่งอย่างใดต่อพระองค์ ต่อพระบรมวงศานุวงศ์ และต่อราชประเพณีที่ชาติไทยได้เชิดชูยกย่องมาตลอดกาล” (อาจศึก ดวงสว่าง, 2507 : 78 อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก, 2549 : 219)

อย่างไรก็ดี ทักษ์ ได้ตั้งข้อสังเกตไว้เช่นกันถึงความเป็นไปได้ในข้อที่ว่ากลุ่มผู้นำรัฐประหาร พ.ศ. 2500 สามารถปรับตัวให้เข้ากันได้เข้ากับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องจากว่าจอมพลสฤษดิ์ ถนอม ปรึกษามาจากคนรุ่นต่างกับจอมพล ป. และว่าคนเหล่านี้ได้รับการศึกษาอบรมเติบโตและก้าวสู่อำนาจตามระบบการบริหารราชการแผ่นดินในประเทศไทยทั้งหมด ผู้นำเหล่านี้ไม่ได้เชื่อว่าเป็นผู้เกลียดชังเจ้า และไม่ได้ร่วมมือในการโค่นราชบัลลังก์ บุคคลเหล่านี้มิได้รับอิทธิพลของระบอบประชาธิปไตยตามหลักลัทธิเสรีนิยมแบบตะวันตกโดยตรง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงเป็นที่เคารพสักการะสำหรับคนกลุ่มนี้ รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ได้พยายามอย่างจริงจังในการจัดให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสภายในประเทศและต่างประเทศ เพราะเมื่อพระองค์มีพระบารมีมากขึ้น รัฐบาลก็ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นด้วย (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 354 - 355) จอมพลสฤษดิ์ได้เปลี่ยนแปลงให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์แทนรัฐธรรมนูญ โดยลดความสำคัญของรัฐธรรมนูญตามอุดมการณ์ของรัฐไทย คือ ค่านิยมที่หมายถึงอุดมการณ์สามประการได้แก่ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ได้ตัดคำว่า “และรัฐธรรมนูญ” ออกจากนี้ รัฐบาลยังได้ส่งเสริมและรื้อฟื้นพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษามี

การจัดงานเฉลิมพระเกียรติอย่างใหญ่โต และได้มีการประกาศเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2504 ให้ถือวันพระราชสมภพเป็น “วันชาติ” แทนวันที่ 24 มิถุนายน รวมทั้งการรื้อฟื้นพระราชประเพณี เช่น พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีพืชมงคลและจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีทอดผ้าพระกฐินทางสถลมารค พระราชพิธีพระราชกุศลนักขัตฤกษ์ต่างๆ อีกทั้งพระราชวงศ์ได้รับการสนับสนุนให้ร่วมกิจกรรมด้านทหารด้วย (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 355 ; ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 227) พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นสถาบันที่ให้การสนับสนุนงานโครงการด้านการกุศลเพื่อสาธารณชน ซึ่งเพิ่มความนิยมชมชื่นตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและรัฐบาล แต่เมื่อฐานะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมั่นคงขึ้นตามกาลเวลาและทรงได้สัมผัสกับประชาชนเพิ่มขึ้น ก็เป็นการยากยิ่งที่รัฐบาลจะเข้าควบคุมและกำหนดแนวทางให้พระองค์ (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 355, 373) ส่วนอีกแนวคิดอื่น คือ เสน่ห์ จามริก เสนอทัศนะว่าบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ใช่เป็นเพียงในเชิงทฤษฎีหรือนิตินัยเท่านั้น เหตุการณ์รัฐประหารกันยายน พ.ศ. 2501 เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงอำนาจชี้ขาดของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการต่อสู้ช่วงชิงอำนาจ เป็นแต่ที่ว่าแทนที่จะเป็นในเวทีและกระบวนการเมืองตามวิถีทางของระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งกำหนดกฎเกณฑ์การเปลี่ยนแปลงอำนาจโดยสันติวิธี กลับทรงต้องมีบทบาทชี้ขาดระหว่างกลุ่มต่อสู้ช่วงชิงอำนาจกันด้วยกำลังอาวุธ ชัยชนะหรือความพ่ายแพ้ในระบบการเมืองเช่นนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความได้เปรียบเสียเปรียบในเชิงของกำลังเป็นสำคัญ (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 221)

ประการที่สาม เรื่อง “ภัยคอมมิวนิสต์” เป็นอีกประเด็นสำคัญที่ได้รับการต่อต้านกันมากที่สุดที่สุดในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ และต่อมาในสมัยของรัฐบาลจอมพลถนอม ในประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 4 แถลงว่าลัทธิคอมมิวนิสต์เป็นภัยยิ่งใหญ่ ที่การแทรกซึมอยู่ทั่วไปเพื่อพยายามสร้างอิทธิพลเหนือจิตใจของประชาชนชาวไทย ซึ่งลักษณะการแทรกแซงดังกล่าวมีอยู่ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม พร้อมจะทำทุกวิถีทางที่จะทำให้เกิดความเสื่อมโทรม ระส่ำระสายในประเทศ โค่นราชบัลลังก์ ล้มล้างพระพุทธศาสนา และทำลายสถาบันทุกอย่างที่ชาติไทยทำนุบำรุงรักษา จอมพลสฤษดิ์แสดงตนว่าจะทำทุกอย่างเพื่อที่จะทำลายคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นศัตรูของประชาชน และชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่ต้องใช้อำนาจเด็ดขาด ซึ่งความสำเร็จประการสำคัญของจอมพลสฤษดิ์ คือ สามารถประสานเชื่อมโยงอุดมการณ์เหล่านี้ให้ประชาชนยอมรับและเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมอบอำนาจเด็ดขาดให้จอมพลสฤษดิ์ เพื่อทำการปฏิวัติ และรักษาสถาบันอันเป็นศูนย์รวมแห่งจิตใจและทำลายศัตรูของชาติ (ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, 2526 : 228 - 229) ซึ่งทันทีหลังรัฐประหาร พ.ศ. 2501 มีผู้ถูกจับกุมในฐานะต้องสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์มีมากกว่า 40 คน ในบรรดาผู้ถูกจับกุมมีทั้งนักการเมือง นักศึกษา นักหนังสือพิมพ์ และผู้นำกรรมกร และตั้งแต่ พ.ศ. 2501 ถึง พ.ศ. 2506 จอมพลสฤษดิ์ได้ใช้มาตรา 17 เพื่อที่จะสั่งประหารชีวิตบุคคล 11 คน มี

4 คนที่โดนโทษฐานเป็นคอมมิวนิสต์ นอกจากนี้ในบรรดาผู้ต้องสงสัยกระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์ ถูกมองง่าย ๆ เพียงว่าแสดงการดูหมิ่นและมีพฤติกรรมต่อต้านชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เพียงเล็กน้อยก็เท่ากับเป็นคอมมิวนิสต์โดยไม่คำนึงถึงเนื้อแท้ของลัทธิคอมมิวนิสต์ และไม่คำนึงถึงสภาพการณ์ที่เกี่ยวข้อง จึงนับว่าข้อกล่าวหาดังกล่าวเป็นเครื่องมือทางการเมืองอย่างแท้จริง (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 239 - 255)

4.2 วิถีชีวิตความชอบธรรมของระบอบปฏิวัติ

การรัฐประหาร 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 หรือที่เรียกว่า “การปฏิวัติ” ตามแนวคิดทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั้น ไม่เพียงแต่ทำให้อำนาจเปลี่ยนมือไปเท่านั้น หากยังมีผลปรับเปลี่ยนฐานอ้างอิงความชอบธรรมแห่งอำนาจการเมืองด้วย กล่าวคือ จากการแสวงหาความชอบธรรมตามวิถีรัฐธรรมนูญในระบบรัฐสภาตามแนวทางของคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยการเลือกตั้งของประชาชน ได้กลายมาเป็นการแสวงหาฐานอำนาจอันชอบธรรมจากขนบธรรมเนียมการปกครอง คณะปฏิวัติได้อ้างอิงสถาบันประเพณี คือ สถาบันพระมหากษัตริย์กับสถาบันข้าราชการ ประกอบเป็นฐานความชอบธรรมของอำนาจรัฐและรัฐบาลที่ต่างมีบทบาทหน้าที่เสริมซึ่งกันและกัน กล่าวคือ สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติและมิ่งขวัญของประชาชน สถาบันข้าราชการทำหน้าที่เป็นกลไกบริหารกิจการบ้านเมือง ซึ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของรัฐบาลปฏิวัตินั่นเอง (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 177 , 221)

ในคำปราศรัยในวันครบรอบปีที่ 2 แห่งการปฏิวัติ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2503 จอมพลสฤษดิ์ได้กล่าวถึงเจตนารมณ์ ในการให้คำมั่นสัญญาในการจะสร้างสังคมใหม่ ว่าระบอบปฏิวัติไม่สามารถจะทำให้ใครเป็นเศรษฐีมั่งคั่งมหาศาลขึ้นมาในเร็ววัน เพราะเป็นระบอบที่ปราบคอรัปชั่น การสร้างความมั่งคั่งจะมีได้แต่ด้วยการประกอบสัมมาชีพด้วยวิชาการ ด้วยความรู้ ความชำนาญ ความขยันหมั่นเพียรและความซื่อสัตย์ (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 206)

แต่เมื่อข้อเท็จจริงปรากฏภายหลังการอดสัญญารวมของจอมพลสฤษดิ์ พบว่าจอมพลสฤษดิ์ได้ทำการซื้อราษฎรบังหลวงเป็นจำนวนเงินมหาศาลถึง 2,874 ล้านบาท รวมทั้งอสังหาริมทรัพย์ที่ไม่สามารถประเมินค่าได้ คือที่ดินอีกกว่า 20,000 ไร่ ในต่างจังหวัดและอีกนับแปลงไม่ถ้วนทั้งในและทั่วพระนคร (ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 387)

การทุจริตอื้อฉาวของจอมพลสฤษดิ์ เกิดขึ้นมาในสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมที่ผลักดันให้เกิด “การเมืองระบบอุปถัมภ์” ในขนบธรรมเนียมประเพณีไทยช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เริ่มจากการมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอำนาจและผลประโยชน์อย่างสนิทแนบแน่นกับกลุ่มพลังทางราชการและกลุ่มพลังธุรกิจการค้า กลุ่มผู้นำทหารได้เข้าไปครองตำแหน่งประธานหรือกรรมการในบริษัทและธนาคารอย่างกว้างขวาง เป็นการเสริมบารมีและสร้างอิทธิพลให้กับกลุ่ม

การเงินที่ตนเกี่ยวข้องจนสามารถขยายตัวจนสามารถผูกขาดการค้าต่างๆ ไว้ได้ นอกจากนี้ยังได้รับแรงหนุนจากกระแสพลังของทุนนิยมระหว่างประเทศอันเป็นภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ที่ผลักดันเศรษฐกิจของประเทศเข้าไปผูกพันอยู่กับเศรษฐกิจโลกและทุนนิยมระหว่างประเทศซึ่งทั้งหมดจะส่งผลกระทบต่อโครงสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจอันเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศในทศวรรษต่อๆ มา (เสนห์ จามริก, 2549 : 207 -209) อย่างไรก็ตาม จากหลักประพจน์ในการประสานอำนาจและผลประโยชน์เช่นว่านี้ ประกอบกับหลักฐานที่ปรากฏภายหลัง คือ จากการประชุมคณะรัฐมนตรีในสมัยจอมพลสฤษดิ์ได้ชี้ให้เห็นว่า จอมพลสฤษดิ์ไม่ได้เอาใจใส่ทำงานมากดังที่มีการสร้างภาพ งานบริหารส่วนใหญ่ในคณะรัฐมนตรี พล. อ. ถนอม กิตติขจร และกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ รองนายกรัฐมนตรีรับผิดชอบดำเนินการแทนอยู่เสมอ จอมพลสฤษดิ์ขาดประชุมบ่อย เพราะอาการป่วยและใช้เวลากับการหาความสุขส่วนตัว การที่นายกรัฐมนตรีได้ทำการทุจริตคอร์รัปชันอย่างมโหฬาร ใช้จ่ายเงินแผ่นดินตามอำเภอใจ โดยอาศัยอำนาจหน้าที่กระทำมิชอบ ดังนั้น ในตัวเองจึงขัดกับเจตนารมณ์ที่ประกาศว่า “ระบอบปฏิวัติจะเป็นระบอบที่ปราบคอร์รัปชัน” อย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้ สมัยของจอมพลสฤษดิ์จึงเป็นระยะเวลาที่เผด็จการที่สุด มีการบริหารที่เลวร้ายที่สุด และทุจริตขยายใหญ่โตมากที่สุด ในประวัติศาสตร์ไทย (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 100 - 101)

เมื่อจอมพลถนอม กิตติขจรขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากจอมพลสฤษดิ์ จอมพลถนอมยังคงรักษาอำนาจเผด็จการไว้ตามโครงสร้างทางการเมืองเดิมตาม “ระบอบปฏิวัติ” และ “ประชาธิปไตยแบบไทย” มีความพยายามแยกแยะให้เห็นความแตกต่างระหว่างสมาชิกคณะปฏิวัติในฐานะบุคคลเอกชนกับคณะปฏิวัติในฐานะเป็นพรรคการเมือง เพื่อที่จะยึดรูปแบบการครองอำนาจเบ็ดเสร็จต่อไป โดยกล่าวว่า การปฏิวัติ 20 ตุลาคม ไม่ใช่การปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ แต่เป็นการปฏิวัติของคณะปฏิวัติ บุคคลในคณะปฏิวัติเสียหายได้ตายได้ แต่คณะปฏิวัติไม่เสียหายและไม่ตายไปตามบุคคล คณะปฏิวัติให้เหตุผลว่าการปกครองควรที่จะสามารถรักษาผลประโยชน์ของประชาชน และสามารถตอบสนองความต้องการที่ชอบธรรมของประชาชน ทั้งนี้หนทางและวิธีการที่จะบรรลุผลเช่นนั้นไม่ตายตัวสุดแล้วแต่สถานการณ์ ตัวอย่างเช่น การเลือกตั้งซึ่งเป็นวิธีการอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่ง แต่ในสภาพแวดล้อมอีกอย่างหนึ่ง การเลือกตั้งกลับจะเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุผลเช่นนั้น จึงทำให้ต้องระงับการเลือกตั้งไว้ก่อน ดังนี้ เป็นต้น (เสนห์ จามริก, 2549 : 245 - 249)

จากทัศนะดังกล่าว จึงทำให้ระบอบปฏิวัติยังคงเป็นมรดกทางอุดมการณ์และดำเนินการต่อมา อย่างไรก็ตาม นับตั้งแต่พ.ศ. 2508 เป็นต้นมา รัฐบาลจอมพลถนอมถูกรัฐธรรมนูญและดำเนินการร่างรัฐธรรมนูญล่าช้า (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 106) ในที่สุดรัฐบาลจึงได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่ใช้เวลาร่างนานที่สุดเป็นเวลาเกือบ 10 ปี เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2511 แต่

รัฐธรรมนูญฉบับนี้ห้ามสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นรัฐมนตรี ทำให้การเสนอญัตติไม่ไว้วางใจรัฐบาลเป็นไปได้ยาก และให้มีวุฒิสภามาจากการแต่งตั้งทั้งหมดและมีอำนาจมากเกือบเท่าสภาผู้แทนราษฎรทั้งในด้านออกกฎหมายและควบคุมการบริหาร นอกจากนี้ สมาชิกวุฒิสภาหรือสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจำนวนหนึ่งมีสิทธิเข้าชื่อเสนอญัตติขอให้เปิดอภิปรายทั่วไปแต่จะลงมติในปัญหาที่อภิปรายไม่ได้ (เสนห์ จามริก, 2549 : 255) ดังนั้นภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2511 จึงเท่ากับเป็นการสืบทอดเจตนารมณ์และโครงสร้างอำนาจรัฐมาจาก “ระบอบปฏิวัติ” ภายใต้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502

อย่างไรก็ดี แม้ว่าการเลือกตั้งและสภาผู้แทนราษฎรแทบจะไม่มี ความสำคัญอะไรนัก แต่อย่างน้อยที่สุดการเปิดรัฐสภาให้มีการอภิปราย ตกเถียงปัญหาบ้านเมือง เศรษฐกิจและสังคมอย่างเสรีจากแง่มุมของภูมิภาคและชนชั้นต่างๆ บ้าง แต่ในระยะเวลาเพียง 3 ปีกว่าที่รัฐบาลบริหารประเทศภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2511 จอมพลถนอมก็เลือกที่จะก่อรัฐประหารตนเอง แทนที่จะแก้ปัญหาโดนการยุบสภาตามวิถีทางแห่งระบอบรัฐธรรมนูญ โดยประกาศยึดอำนาจในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 มีตนเอง คือ จอมพลถนอมเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติ และพลเอกประภาส จารุเสถียร เป็นรองหัวหน้าคณะ สำหรับเหตุผลในการรัฐประหารครั้งนี้ของคณะปฏิวัติ คือ “สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรใช้อำนาจเกินขอบเขต” จึงต้องประกาศยกเลิกรัฐสภา พร้อมทั้งยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 อันเป็นฉบับที่ร่างนานที่สุด และคณะปฏิวัติยังประกาศให้พรรคการเมืองต่างๆ สิ้นสภาพลงทันที และให้อำนาจทั้งหมดอยู่ในมือคณะปฏิวัติ ประเทศไทยจึงต้องตกอยู่ในอำนาจเผด็จการทหารเต็มรูปแบบอีกครั้ง (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 109) คณะปฏิวัติบริหารประเทศต่อมาอีกเป็นระยะเวลากว่า 1 ปี มีการใช้ประกาศคณะปฏิวัติมากถึง 364 ฉบับ และเป็นคำสั่งคณะปฏิวัติอีก 79 ฉบับ ซึ่งนับเป็นการออกกฎหมายโดยฝ่ายบริหาร โดยไม่ผ่านระบบรัฐสภามากที่สุด ในประวัติศาสตร์ ในวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2515 จึงได้มีการประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2515 มีเพียง 23 มาตรา โดยกำหนดให้มีสภาเพียงสภาเดียวเรียกว่าสภานิติบัญญัติแห่งชาติ เป็นสภาที่มาจากการแต่งตั้งทั้งหมด (สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 110)

ควบคู่ไปกับการปกครองแบบอำนาจนิยม ความสนใจทางการเมืองในลัทธิประชาธิปไตย และเสรีนิยมในหมู่ปัญญาชนทำให้เห็นการกระทำของเผด็จการคณะทหารและตำรวจมากขึ้น อีกทั้งการที่รัฐบาลปฏิบัติต่อกระแสการตื่นตัวทางการเมืองด้วยการกำหราบปราบปรามมาตลอด และมีบ่อยครั้งที่เดียวที่ปัญญาชนหัวก้าวหน้า นักคิดนักเขียน ถูกจับกุมคุมขัง บางทีถูกประหารชีวิต และถูกประณามว่าเป็นคอมมิวนิสต์ การกดขี่ทางปัญญาและทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์ และผู้นำคนอื่น ๆ ต่อมา กลับยิ่งเร่งเร้าให้ชาติต้องเผชิญกับปัญหาความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ เพราะแม้แต่ความไม่พึงพอใจของประชาชนในการปกครองบ้านเมืองก็ถือเป็นภัยร้ายแรงต่อ

ราชอาณาจักร และที่สำคัญคือทำให้วิวัฒนาการของการเป็นผู้นำทางการเมืองและการกระจายความคิดต้องชะงักงัน

นอกจากความเสื่อมของระบอบปฏิวัติในทางการเมืองแล้ว ความชอบธรรมในการบริหารประเทศในแง่เศรษฐกิจอันเกิดจากการพัฒนาที่ไม่สมดุลตั้งแต่สมัยรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์เริ่มส่งผล เพราะปัญหาการแบ่งทรัพยากรอันเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจย่อมส่งกระทบถึงฐานะและผลประโยชน์ของทุกกลุ่มทุกฝ่าย แต่เมื่อระบอบปฏิวัติเองไม่เปิดโอกาสหรือช่องทางให้กลุ่มใดได้แสดงออก ให้ได้รับรู้รับฟังถึงปัญหาหรือผลประโยชน์ที่ตนพึงมีพึงได้ จึงก่อให้เกิดปัญหาสำคัญหลายประการ คือ ปัญหาความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและความยากจน ปัญหาการว่างงาน ปัญหาการพัฒนาที่ไม่สมดุลระหว่างภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ปัญหาการกระจายรายได้ระหว่างภูมิภาค และปัญหาระหว่างเมืองกับชนบท ทั้งหมดทั้งปวงล้วนเกิดจากการพัฒนาที่ไม่สมดุล อันเกิดจากระบอบปฏิวัติซึ่งถืออำนาจสิทธิขาดในการอุปถัมภ์อุ้มชูภาคเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ ในขณะที่เดียวกันกับที่กดและปราบปรามกลุ่มมวลชน ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมที่หลากหลายและสลับซับซ้อนขึ้นตามลำดับ (เสนห์ จามริก, 2549 : 261 – 281)

เมื่ออำนาจรัฐควบคู่ไปกับการเพิ่มขึ้นของอิทธิพลอำนาจของฝ่ายธุรกิจ ไม่ได้ทำให้เศรษฐกิจเจริญเติบโตในอัตราที่เร่งเร็วแต่เพียงอย่างเดียว อัตราการเอาตัวเอาเปรียบก็ได้เพิ่มอีกด้วย (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 370) ในเขตปลูกข้าวชาวนารายย่อยสูญเสียที่ดินกลายเป็นชาวนารับจ้าง และต้องเป็นหนี้ เพราะไม่อาจแข่งกับธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ได้ การขยายตัวทางเศรษฐกิจครั้งนี้ มิได้เกิดจากระบบการแข่งขันเสรี หากแต่เป็นระบบผูกขาดของพ่อค้านายทุนรายใหญ่โดยเฉพาะกลุ่มธุรกิจที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้นำในกองทัพหรือบริษัทต่างประเทศ (สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 114) ในโรงงานใหม่ๆ ลูกจ้างไม่ได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายหรือองค์กรลูกจ้าง ค่าจ้างอยู่ในระดับต่ำ สิทธิของคนงานไม่มี การประท้วงจากชุมชนต่างๆ เริ่มมีมากขึ้น และเมื่อธุรกิจเข้มแข็งขึ้น การที่ต้องพึ่งพาฝ่ายข้าราชการจึงลดน้อยลง ผู้นำฝ่ายธุรกิจเริ่มไม่พอใจที่จะต้องแบ่งผลกำไรให้กับผู้นำฝ่ายทหาร ที่สำคัญคือนักธุรกิจต้องการมีบทบาทเป็นผู้กำหนดนโยบายมากขึ้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 371)

ในภาวะที่เศรษฐกิจเฟื่องฟูและชนชั้นกลางในสังคมเมืองขยายตัว ส่งผลให้เกิดการพัฒนาของชนชั้นกลางนอกระบบราชการมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มนิสิตนักศึกษารุ่นใหม่ที่มีส่วนหนึ่งมาจากการขยายตัวของการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในประเทศไทย ทศวรรษ 2510 ขบวนการเคลื่อนไหวทางความคิดของปัญญาชน สื่อสำคัญอย่างหนึ่งของกลุ่มปัญญาชนที่เผยแพร่แนวความคิดเสรีประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการและวิพากษ์วิจารณ์สังคม คือ “วารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์” นอกจากนี้ ราวพ.ศ. 2509 ได้เกิดวงเสวนาในกลุ่มนักศึกษาเสวนา

แลกเปลี่ยนกันในเรื่องปัญหาทางการเมืองและสังคมอยู่เสมอ กิจกรรมของนักศึกษาที่ได้รับความนิยมช่วง พ.ศ. 2511 อีกอย่างหนึ่ง คือ “การออกค่ายอาสาพัฒนาชนบท” ซึ่งกิจกรรมงานค่ายเหล่านี้ได้มีส่วนทำให้นักศึกษาได้สัมผัสปัญหาและได้เข้าใจชีวิตชนบทที่เป็นจริงมากขึ้น การเข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองที่สำคัญที่ทำให้ได้เห็นการรวมตัวของพลังนักศึกษามากขึ้น คือ เมื่อจอมพลถนอมยินยอมให้มีการเลือกตั้งในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 มีนิสิตนักศึกษาเข้าร่วมเป็นจำนวนมากถึง 17 สถาบัน ในการสังเกตการณ์เพื่อให้การเลือกตั้งเป็นไปโดยบริสุทธิ์ยุติธรรม และในที่สุดได้มีการจัดตั้งองค์การประสานงานอย่างเป็นทางการเรียกว่า “ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย” (ศนท.) (สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 115 - 120) การเคลื่อนไหวของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2515 เด็นขบวนประท้วงสินค้าญี่ปุ่นปรากฏว่าได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากประชาชน ทำให้เห็นว่าขบวนการนักศึกษาเริ่มที่จะกลายเป็นแกนกลางของพลังมวลชนในสมัยนั้น เดือนมิถุนายน พ.ศ. 2516 นักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงจำนวน 9 คนโดนไล่ออกโทษฐานเขียนบทความโจมตีผู้นำฝ่ายทหาร ปรากฏว่ามีนักศึกษาและประชาชนเข้าร่วมการเคลื่อนไหวประท้วงนับแสนคน และเรียกร้องให้รัฐบาลประกาศใช้รัฐธรรมนูญ ต่อมาในเดือนตุลาคมนักศึกษาอีก 13 คนถูกจับด้วยข้อหากบฏและพยายามโค่นล้มรัฐบาล การประท้วงเพื่อต่อต้านการจับกุมและเรียกร้องรัฐธรรมนูญได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางมีผู้เข้าร่วมชุมนุมหลายแสนคนร่วมเดินขบวน จนกระทั่งวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ตำรวจปราบปรามจลาจลอย่างรุนแรงทำให้มีผู้คนบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก รัฐบาลนำโดยทหารลาออก จอมพลถนอม จอมพลประภาส และพันเอกณรงค์ เดินทางออกนอกประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และองคมนตรีได้เป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่ (สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 121 - 129 ; ทักษิณ เฉลิมเตียรณ, 2552 : 390 - 397 ; ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 380 - 383) เป็นอันสิ้นสุดเสถียรภาพทางการเมืองสมัยที่จอมพลสฤษดิ์ จอมพลถนอม และจอมพลประภาสเป็นผู้นำมีระยะเวลาจนถึง 15 ปี “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม” ได้แสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์ที่จะต่อต้านเผด็จการของพลังมวลชนและที่สำคัญคือการเรียกร้องการมีส่วนร่วมและสิทธิทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยตามอำนาจอันพึงมีของตนเป็นครั้งแรก

อย่างไรก็ตาม เพื่อครอบงำความคิดของประชาชน รัฐบาลเผด็จการได้ทำให้การศึกษา กลายเป็นส่วนหนึ่งของแผนการสร้างชาติในการปฏิวัติ โดยมีหลวงวิจิตรวาทการ ผู้ซึ่งมีอิทธิพลทางความคิดและได้รับความนิยมไว้วางใจเป็นอย่างมากจากจอมพลสฤษดิ์นั้น ได้เคยเขียนความในหนังสือเรื่อง “กุศโลบายสร้างควมยิ่งใหญ่” ว่า

“เราจะต้องทำความเข้าใจกันให้แน่ชัด ว่าเราจะต้องไม่เอาเรื่องการปฏิบัติไปปนกับรัฐประหารและการจลาจล งานปฏิบัติไม่ได้หมายถึงเพียงเปลี่ยนตัวบุคคลผู้ครองอำนาจแต่หมายถึงการเปลี่ยนแปลงอันเป็นสาระสำคัญเกี่ยวกับชีวิตและจิตใจของพลเมือง เปลี่ยนระบอบสังคม ระบอบเศรษฐกิจ แนวทางการศึกษา ตลอดถึงเปลี่ยนนิสัยใจคอของคนให้เป็นไปในทางที่เห็นว่าดีกว่าเก่า” (หลวงวิจิตรวาทการ, 2495 อ้างถึงใน ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, 2552 : 225)

ด้วยเหตุดังกล่าวคณะปฏิวัติจึงให้ความสำคัญในการที่จะปรับปรุงลักษณะนิสัยของพลเมืองในชาติให้สอดคล้องกับอุดมการณ์และสนับสนุนความมั่นคงของรัฐในด้านการเมืองการปกครอง มีการจัดตั้ง “สภาการศึกษาแห่งชาติ” ใน พ.ศ. 2502 สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี มีนายกรัฐมนตรีเป็นประธาน มีหม่อมหลวง ปิ่น มาลากุล เป็นประธานกรรมการบริหารสภาการศึกษาแห่งชาติ และมีหลวงวิจิตรวาทการ เป็นกรรมการร่วมด้วย สภาการศึกษาแห่งชาติมีหน้าที่หลัก คือ ร่างแผนการศึกษาแห่งชาติให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของคณะปฏิวัติ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 140) “แผนการศึกษาแห่งชาติ” พ.ศ. 2503 อันเป็นแม่บทหลักในการจัดการศึกษาในระยะยาว และ “แผนพัฒนาการศึกษา” อันเป็นการดำเนินการในระยะสั้นตลอดจนหลักสูตรการศึกษาอย่างมีระบบ ซึ่งกลายมาเป็นพื้นฐานในการพัฒนาการศึกษาที่สืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ในการวางแผนการศึกษานั้นรัฐเน้นในการสนับสนุนการเมือง รัฐได้กำหนดให้หลักสูตรสังคมศึกษากล่อมเกล่าพลเมืองให้มีความรู้ ความเข้าใจอันจะก่อให้เกิดเอกภาพและความมั่นคงของชาติ

แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 นี้ได้จัดระบบการศึกษาให้เข้ากับระบบสากลโดยเน้นให้จัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและแผนการปกครองประเทศโดยเน้นถึงองค์แห่งการศึกษา คือ จริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และหัตถศึกษา เป็นการวางแผนเพื่อให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาจนสำเร็จในแต่ละประโยคนั้นสามารถปฏิบัติ และดำรงชีพอยู่ได้พอสมควรแก่อัตรา ต่อมาในปี พ.ศ. 2512 ได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขเล็กน้อย แผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้มีอายุการใช้งานนานที่สุดถึง 16 ปีเศษ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 142) อย่างไรก็ตามกระทรวงการศึกษาได้มีการประเมินผลปัญหาทางการศึกษาโดยส่วนรวมพบว่า ระบบการศึกษาในระหว่าง พ.ศ. 2502 - 2509 ไม่สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม ไม่สัมพันธ์กับความต้องการจำเป็นของท้องถิ่นและตลาดแรงงาน กล่าวคือ ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม แต่ระบบการศึกษามีได้มุ่งเสริมอาชีพหลักของประชาชน อีกทั้งหลักสูตรในระดับต่างๆ ก็ไม่จบในตัวเอง ทำให้มีการเรียนต่อในระดับสูงขึ้นไปเรื่อยๆ เป็นเหตุให้คนจำนวนมากละทิ้งท้องถิ่นและอาชีพเดิมเพื่อแสวงหาความก้าวหน้าในการศึกษาและมุ่งรับราชการมากกว่าประกอบอาชีพ

อิสระ ส่วนการศึกษาออกโรงเรียนนั้นได้รับความสนใจน้อย ทั้งๆ ที่คนส่วนใหญ่มิได้ศึกษาในระบบโรงเรียน อย่างไรก็ตาม ปัญหาหลักของการศึกษาอันเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาที่มีสมดุล คือเรื่องความไม่เสมอภาคทางการศึกษา โอกาสที่จะได้รับการศึกษาทั้งในระดับการศึกษาภาคบังคับ ระดับสูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ และคุณภาพของการศึกษายังมีความแตกต่างกันอย่างมาก ระหว่างผู้ที่มาจากครอบครัวที่ฐานะดีและอยู่ในเมือง กับผู้มีฐานะยากจนและอยู่ในชนบททางไกล หรืออยู่ในแหล่งเสื่อมโทรม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 159 -160)

อย่างไรก็ตามในแง่ของหลักสูตรพ.ศ. 2503 และแบบเรียนสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายพบว่ามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่มากกับแนวคิด ค่านิยม ในการปกครองประเทศตามเจตนารมณ์ของคณะปฏิวัติ จะเห็นได้จากความสอดคล้องกันใน 3 ประเด็นหลัก คือ การปลูกฝังหลักอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย การปลูกฝังเรื่องชาติที่มีระเบียบวินัย และการปลูกฝังเรื่องสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบบรัฐธรรมนูญอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาติ

4.3 การปลูกฝังเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย

ในการสร้างสำนึกความเป็นครอบครัวเดียวกัน ดังที่จอมพลสฤษดิ์กล่าวอยู่เสมอ ถึงชาติที่เปรียบประดุจครอบครัวใหญ่ และมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าครอบครัว และพลเมืองเป็นลูกหลาน ในหลักสูตร พ.ศ. 2503 หมวดวิชาสังคมศึกษา รายการสอนวิชา “หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม” นับได้ว่า เป็นครั้งแรกที่แบบเรียนถูกกำหนดให้มีการเรียนการสอน เรื่อง “โครงสร้างของสังคมไทย” เมื่อเทียบกับแบบเรียนในสมัยก่อนหน้า แบบเรียนอธิบายถึงหน่วยแห่งสังคม และวัฒนธรรมในสังคมไทย สถาบันที่สำคัญในสังคม และมนุษย์สัมพันธ์ เนื้อหาเรื่องโครงสร้างทางสังคมนี้ในเวลาต่อมา ยังได้รับการเขียนให้เป็นบทแรกของแบบเรียนในสมัยต่อ ๆ มาอีกด้วย การเน้นย้ำเรื่องความสัมพันธ์ของสถาบันต่าง ๆ แบบเรียนสังคมศึกษา วิชา “หน้าที่พลเมือง” เรียบเรียงโดยประสพ หลัทธิลา พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2505 ซึ่งให้เห็นว่าหน่วยแห่งสังคมแห่งแรกและเป็นหน่วยที่สำคัญที่สุดในชีวิตของเราคือ ครอบครัวซึ่งเมื่อครอบครัวมั่นคงและเป็นสุข ประเทศชาติย่อมมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงเช่นกัน กล่าวคือ

“หน่วยแห่งสังคม หน่วยแรกที่สุดในชีวิตของเรา คือครอบครัวเป็นหน่วยสำคัญที่สุด เป็นหน่วยพื้นฐานของประเทศชาติซึ่งเป็นสังคมส่วนรวม หากว่าผู้คนในครอบครัวมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นอย่างดีอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข และยึดเหนี่ยวกันอยู่อย่างแน่นแฟ้นแล้วครอบครัวนั้นย่อมเป็นครอบครัวที่มั่นคง ประเทศชาติซึ่งเป็นหน่วยแห่งสังคมหน่วยใหญ่ จะมั่นคงได้ด้วยการศึกษาที่ผู้คนในประเทศชาตินั้นมีความครอบครัวที่มั่นคง

เป็นหน่วยสังคมพื้นฐาน ความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของประเทศย่อมขึ้นอยู่กับความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของครอบครัวทั้งหลายของผู้คนคนประเทศ” (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 5)

นอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นถึงลักษณะของครอบครัวไทยที่มีบิดาเป็นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจมากที่สุด และสมาชิกในครอบครัวต้องเคารพเชื่อฟัง ให้ความร่วมมือปฏิบัติตามที่หัวหน้าครอบครัวสั่ง ทั้งนี้โดยนัยสำคัญแล้วย่อมหมายถึงการที่พลเมืองควรจะเคารพเชื่อฟังนายกรัฐมนตรีผู้ซึ่งบริหารประเทศลักษณะเดียวกับบิดาปกครองบุตร มีหลายครั้งด้วยกันที่พบว่าจอมพลสฤษดิ์มักจะเปรียบประเทศเป็นครอบครัวใหญ่ และตนเองเป็นบิดาของครอบครัวนั้น

“เป็นหน้าที่ของบิดาที่จะให้ความสำคัญคุ้มครองป้องกันและให้การอุปการะในทางเศรษฐกิจแก่ผู้ที่อยู่ในครอบครัว บิดาจึงได้รับยกย่องว่าเป็นหัวหน้าครอบครัว มีสิทธิและอำนาจมากกว่าคนอื่น การจัดการทรัพย์สินเงินทองต่างๆ ภายในครอบครัวถือเป็นอำนาจของบิดา การสืบสกุลก็ถือฝ่ายบิดา ... ครอบครัวชาวไทยนั้นถือเรื่องความรักใคร่และช่วยเหลือกันของบรรดาผู้คนในครอบครัวเป็นเรื่องสำคัญ ทุกคนจะต้องช่วยกันทำงานเท่าที่จะช่วยได้ ... ลูกๆ จะต้องช่วยกันปฏิบัติงานบ้านเท่าที่จะพึงทำได้ ... ดังนี้พอจะกล่าวได้ว่าในครอบครัวของชาวไทยนั้น ทุกคนต่างมีส่วนช่วยปฏิบัติงานเพื่อความผาสุกของครอบครัว” (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 6 – 7)

ประสาธน์ได้สรุปแบบเรียนเรื่องสถาบันที่สำคัญของไทยว่า การมีครอบครัวแบบไทยอันเป็นสถาบันพื้นฐานอยู่ในชีวิตจิตใจของคนไทย และช่วยก่อให้เกิดความเหมาะสมเข้ากันได้กับสถาบันที่สำคัญๆ ของไทยคือ เสมือนเป็นเครื่องรองรับสถาบันทั้งสาม ประกอบด้วย สถาบันพระมหากษัตริย์ สถาบันศาสนา และสถาบันในระบอบประชาธิปไตย ให้มีความมั่นคงถาวร ตัวอย่างเช่น การเคารพเชื่อฟังผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว ย่อมเป็นเครื่องรองรับการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การกตัญญูกตเวทิต่อบิดามารดาบุพการี ย่อมเป็นเครื่องรองรับพระพุทธศาสนา และการรับฟังความคิดเห็น บริรักษารือ และไม่ถือตัว ย่อมเป็นเครื่องรองรับระบอบประชาธิปไตย

สำหรับแบบเรียนในสมัยที่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 แล้วนั้น แบบเรียนวิชา “หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม” เรียบเรียงโดยเสถียร ศูภโคภิน และเสน่ห์ ศรีมิ่งคล (พิมพ์ครั้งที่ 2) พ.ศ. 2512 ก็ได้ให้ความสำคัญกับครอบครัวอันเป็นหน่วยงานสังคมที่มีความสำคัญที่สุดของมนุษย์และความมั่นคงของประเทศชาติขึ้นขึ้นอยู่กับความมั่นคงของแต่ละครอบครัวภายในชาตินั้นเอง (เสถียร ศูภโคภิน และเสน่ห์ ศรีมิ่งคล, 2512 : 8)

อย่างไรก็ดีเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองตามแนวทาง “ประชาธิปไตยแบบไทย” จากการที่รัฐบาลปฏิวัติวิพากษ์วิจารณ์การรับเอาระบบประชาธิปไตยตามแนวทางตะวันตกมาตั้งต้นนั้นเป็นสาเหตุสำคัญของการไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง ความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ ซึ่งปฏิบัติไปตามระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตกนั้น ใช้ไม่ได้กับการปกครองของไทย ดังนั้นแบบเรียนจึงพยายามชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการดำเนินการปกครองเพื่อให้เหมาะสมกับประเทศนั้น โคนการตอกย้ำเรื่องของวัฒนธรรมที่ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ จึงเห็นได้ว่าระบอบประชาธิปไตยในแต่ละประเทศจึงไม่เหมือนกัน ทำให้ในแบบเรียนมีข้ออ้างดังกล่าวนี้ปรากฏในแบบเรียนเป็นการตอกย้ำและครอบงำความคิดของนักเรียนให้เห็นดีเห็นงามกับการปฏิวัติของรัฐบาล กล่าวคือ

“คนพวกหนึ่งอาจจะรับเอาวัฒนธรรมของคนพวกหนึ่งในชั่วอายุก่อนๆ มาดัดแปลงปฏิบัติเสียใหม่เช่นนี้ก็มิได้ ... เป็นต้นว่า การปกครองระบอบประชาธิปไตยในปัจจุบันนี้มีรากฐานมาจากระบอบประชาธิปไตยในอังกฤษและฝรั่งเศสเมื่อประมาณสามร้อยปีมาแล้ว วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ตกทอดต่อกันมา ... วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ หากว่าวัฒนธรรมใดปฏิบัติไปไม่ได้ผลดีในกลุ่มคนพวกใด วัฒนธรรมอย่างนั้นจะสูญหายไปจากคนพวกนั้นในเวลาไม่ช้า” (ประสาธน์ หล้าศิลา, 2505 : 19 - 21)

ในทำนองเดียวกันพบการตอกย้ำเรื่องเดียวกันนี้ในอีกบทหนึ่งว่า

“การที่คนพวกหนึ่งนำเอาวัฒนธรรมของคนพวกอื่นไปใช้นั้น ผู้ที่นำไปใช้จะต้องเอาวัฒนธรรมนั้นไปดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพและสิ่งแวดล้อมใหม่ และให้สอดคล้องกันวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมแต่ละแห่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ วัฒนธรรมอย่างเดียวกัน ซึ่งไปจากต้นตอแห่งเดียวกัน เมื่อผู้คนในสังคมต่าง ๆ นำเอาไปใช้ ย่อมอาจจะผิดเพี้ยนกันไปก็ได้ ... เป็นต้นว่า วิธีการปกครองระบอบประชาธิปไตยมีหลายประเทศรับเอาวิธีการของประเทศฝรั่งเศสไปปฏิบัติ แต่การปกครองระบอบประชาธิปไตยในประเทศเหล่านั้น ไม่มีแม้แต่แห่งเดียวที่จะเหมือนกับวิธีที่ปฏิบัติกันอยู่ในประเทศฝรั่งเศส และในบรรดาประเทศเหล่านั้นทั้งหมดก็ไม่มีวิธีปฏิบัติที่เหมือนกันเลยแม้แต่ประเทศเดียว ทั้งนี้เพราะย่อมมีการดัดแปลงแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพของแต่ละสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปและไม่เหมือนกัน แม้แต่ประเทศฝรั่งเศสเอง ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเช่นเดียวกัน” (ประสาธน์ หล้าศิลา, 2505 : 52)

เป็นที่น่าสังเกตว่าแบบเรียนในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2500 – 2516 ได้อธิบายให้นักเรียนเข้าใจถึงระบอบการปกครองทั้งในแง่หลักการของอุดมการณ์ประชาธิปไตยเสรีนิยม แต่ในขณะเดียวกันก็พยายามอธิบายให้นักเรียนเข้าใจถึงการเมืองการปกครองในสภาพการณ์ที่ไม่ปกติ มีความผันผวนทางการเมืองซึ่งทำให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของอำนาจไปบ้าง เพื่อความเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่รัฐบาลเป็นตัวแทนของประชาชนมิใช่ของสภาผู้แทนราษฎร เป็นต้น

แบบเรียนหน้าที่พลเมืองสอนให้นักเรียนเข้าใจหลักการประชาธิปไตยว่า โดยทั่วไปการมอบอำนาจอธิปไตยจะแยกออกได้ดังนี้ คือ “รัฐสภา” มีอำนาจนิติบัญญัติทำหน้าที่ในการสร้างกฎหมาย “รัฐบาล หรือคณะรัฐมนตรี” มีอำนาจบริหารทำหน้าที่ในการบังคับกฎหมาย และ “ศาล” มีอำนาจตุลาการทำหน้าที่ในการใช้กฎหมายและตีความว่ากฎหมายนั้นๆ ทั้งสามอำนาจมีความเท่าเทียมกัน ร่วมมือและประสานกัน แต่เป็นอิสระจากกัน อย่างไรก็ตาม สำหรับการปกครองแบบประชาธิปไตยในสมัยคณะรัฐประหารมีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่า จะต้องแยกอำนาจดังกล่าวมาแล้ว (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 157) นอกจากนี้ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

“การบัญญัติกฎหมายขึ้นใช้บังคับ แก่ราษฎรทั้งหลายในประเทศนั้นเป็นส่วนหนึ่งของอำนาจอธิปไตย ซึ่งราษฎรได้มอบถวายพระมหากษัตริย์ทรงใช้อำนาจอธิปไตยในส่วนนี้ หรือที่เรียกว่า อำนาจนิติบัญญัตินั้น ย่อมจะต้องเป็นไปตามบทบัญญัติที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญของประเทศ ซึ่งกำหนดให้เป็นหน้าที่ของรัฐสภา ปัจจุบันนี้อยู่ในระหว่างจัดร่างรัฐธรรมนูญที่จะใช้เป็นหลักในการปกครองประเทศให้ดีกว่ารัฐธรรมนูญฉบับที่ยกเลิกไปแล้ว และเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนี้ จึงมีการใช้ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร ฉบับวันที่ 28 มกราคม พ.ศ. 2502 ไปพลางก่อน จนกว่าการร่างรัฐธรรมนูญจะจัดทำกันเสร็จและประกาศใช้ ด้วยเหตุนี้จึงให้มีสภาร่างรัฐธรรมนูญ และในเวลาเดียวกัน ให้สภาร่างรัฐธรรมนูญนั้นเป็นรัฐสภาทำหน้าที่บัญญัติกฎหมายต่างๆไปด้วย” (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 162, เน้นโดยผู้เขียน)

ในขณะเดียวกันกับที่สอนหลักการประชาธิปไตยตามแบบสากล เช่น กระบวนการเลือกตั้งเป็นลักษณะที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตย แต่พบว่ามี การอธิบายถึงข้อยกเว้นบางประการตามสภาพความเป็นจริงในสังคมในขณะนั้น เช่น เพื่อความมีเสถียรภาพของคณะรัฐบาลปฏิวัติธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 ได้กำหนดให้มีสภาเดียว คือ สภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีได้รับการเลือกตั้งจากราษฎรโดยตรง อย่างไรก็ตาม จอมพลสฤษดิ์เผด็จการปราบปรามคอมมิวนิสต์และวันสิทธิมนุษยชนเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2503 โดยรับรองว่า ถึงแม้สมาชิก

สภาร่างรัฐธรรมนูญจะไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง แต่ก็เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ มีความเหมาะสมในกระบวนการรักษาผลประโยชน์ของประชาชนไม่ยิ่งหย่อนกว่าสมาชิกวุฒิสภาสมัยใดๆ สามารถทำงานได้ด้วยความสามารถโดยไม่หวังแสดงตนเป็นวีรบุรุษเพื่อประโยชน์แก่การเลือกตั้งคราวหน้า แบบเรียนได้ อธิบายบทที่ว่าด้วยอำนาจนิติบัญญัติ ดังนี้

“ลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของการปกครองระบอบประชาธิปไตย คือ การเลือกตั้ง ได้แก่ให้ผู้ที่ราษฎรลงคะแนนเสียงให้เป็นผู้แทนราษฎรด้วยคะแนนเสียงมากที่สุด เป็นผู้แทนราษฎร ให้ผู้แทนราษฎรเหล่านี้มาประชุมร่วมกันเป็นรัฐสภา ... ส่วนธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 ซึ่งเป็นหลักในการปกครองแผ่นดินอยู่ในปัจจุบันนี้ เป็นการนำมาใช้ชั่วคราวจนกว่าจะมีและประกาศใช้รัฐธรรมนูญที่สภาร่างรัฐธรรมนูญเป็นผู้จัดทำ จึงนับว่าเป็นกรณีพิเศษ ไม่มีการเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภา แต่ก็มีบทบัญญัติให้พระมหากษัตริย์ทรงตั้งสมาชิกวุฒิสภา คือ สภาร่างรัฐธรรมนูญประกอบด้วยสมาชิกจำนวนสองร้อยสี่สิบคนซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงตั้ง”
(ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 164 – 165, เน้นโดยผู้เขียน)

สำหรับโครงสร้างในการปกครองบริหารประเทศ โดยปกติแล้วรัฐสภาหรือสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นกลไกที่สำคัญในการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญที่มีหน้าที่สำคัญในการตรวจสอบการบริหารราชการแผ่นดิน แต่เมื่อสภาร่างรัฐธรรมนูญมีหน้าที่เพียงจัดทำร่างรัฐธรรมนูญตามเจตนารมณ์ของคณะปฏิวัติและไม่สามารถอภิปรายไม่ว่างใจใดๆ ได้ แบบเรียนได้อธิบายอำนาจบริหารในช่วงนี้ว่า

“ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 มีบทบัญญัติไว้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงตั้งรัฐมนตรีคนหนึ่ง และรัฐมนตรีมีจำนวนตามสมควร ประกอบเป็นคณะรัฐมนตรี มีหน้าที่บริหารราชการแผ่นดิน นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีจะเป็นสมาชิกสภามิได้ นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีมีสิทธิเข้าร่วมประชุมชี้แจงแสดงความเห็นในที่ประชุมสภา แต่ไม่มีสิทธิออกเสียงลงคะแนน และพระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะให้รัฐมนตรีพ้นจากตำแหน่ง ... การที่มีบทบัญญัติกำหนดไว้เช่นนี้ เห็นได้ว่าเพื่อจะให้อำนาจบริหารและอำนาจนิติบัญญัติเป็นอิสระต่อกัน ฝ่ายนิติบัญญัติคือรัฐสภาไม่มีอำนาจลงมติไม่ว่างใจคณะรัฐมนตรี และฝ่ายบริหารคือคณะรัฐมนตรี ไม่มีอำนาจถวายคำแนะนำให้พระมหากษัตริย์ทรงยุบรัฐสภา”(ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 166-167)

ยิ่งไปกว่านี้แบบเรียนยังได้มีเนื้อหาถึงอำนาจพิเศษของนายกรัฐมนตรีนั่นคือ การใช้ อำนาจตามธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 มาตรา 17 นั้นเอง กล่าวคือ นายกรัฐมนตรีจะใช้อำนาจพิเศษนี้ได้ตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้เท่านั้น คือเพื่อประโยชน์ในการระงับ หรือปราบปรามการกระทำต่างๆที่ระบุไว้และคณะรัฐมนตรี จะต้องมิตินให้นายกรัฐมนตรีมีอำนาจ สั่งการหรือกระทำการใดๆเป็นรายๆไป และเมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำไปอย่างใดแล้ว จะต้องแจ้งให้สภาทราบ (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 169)

ในส่วนอำนาจตุลาการ ข้อสังเกตประการสำคัญที่ควรพิจารณา คือ การสอนเรื่อง “ศาล ทหาร” แบบเรียนอธิบายว่า “ศาลทหาร” ได้แก่ศาลซึ่งอยู่ในสังกัดกระทรวงกลาโหม มีอำนาจหน้าที่ ตามที่บัญญัติไว้ในธรรมนูญศาลทหาร ศาลทหารมีอำนาจพิจารณาพิพากษาอรรถาธิบายบทลงโทษ ผู้กระทำผิดต่อกฎหมายทหาร หรือกฎหมายอื่นในทางอาญา ในระหว่างที่มีการประกาศใช้กฎ อัยการศึก ผู้กระทำความผิดในคดีอาญาในเขตที่ใช้กฎอัยการศึก ไม่ว่าจะเป็ผลเรือนหรือทหาร จะต้องพิจารณาพิพากษาในศาลทหารทั้งสิ้น (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 173 - 174)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในช่วงที่ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พ.ศ. 2511 การอธิบายอำนาจหน้าที่ของรัฐสภาจึงมีส่วนสำคัญซึ่งต่างจากแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2505 สำหรับแบบเรียนโดยเสถียร ศุภโคภรณ์ และเสนาห์ ศรีมงคลได้อธิบายถึงเหตุผลการที่ต้องแยก อำนาจอธิปไตยออกเป็น 3 ประเภท ก็เพื่อให้อำนาจเหล่านั้น คอยควบคุมหน่วงเหนี่ยวซึ่งกันและ กันไว้ มิให้ไปรวมอยู่แก่บุคคลคณะหนึ่งคณะใดโดยเฉพาะ ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ผู้ทรงอำนาจใช้ อำนาจโดยเด็ดขาดตามชอบใจ ซึ่งอาจจะเกิดผลร้ายได้ เช่น

“ในระบอบประชาธิปไตยไม่ต้องการให้บุคคลใดหรือคณะใดเป็นผู้ออกกฎหมายเอง ดำเนินการบังคับตามกฎหมายได้เอง และพิจารณาชี้ขาดข้อพิพาทต่างๆเองในตัวเสรี”
(เสถียร ศุภโคภรณ์ และเสนาห์ ศรีมงคล, 2512 : 123)

และได้อธิบายเรื่องการเมืองมีสิทธิเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประชาชน กล่าวคือ

“การปกครองระบอบประชาธิปไตย เป็นการปกครองที่ต้องการให้ราษฎรได้เข้ามา มีสิทธิมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ ซึ่งการเข้าไปมีสิทธิมีส่วนร่วมของราษฎรนั้น ก็ได้แก่การ เลือกตั้งผู้แทนราษฎรเป็นผู้แทนของตน เข้าไปใช้อำนาจนิติบัญญัติในรัฐสภา โดยการให้ คำแนะนำและยินยอมในการตราพระราชบัญญัติออกมาใช้บังคับของพระมหากษัตริย์”
(เสถียร ศุภโคภรณ์ และเสนาห์ ศรีมงคล, 2512 : 135)

นอกจากนี้ ในแบบเรียนยังได้สอนถึงอำนาจนิติบัญญัติ ว่ารัฐบาลหรือคณะรัฐมนตรีผู้ทำหน้าที่ฝ่ายบริหารนั้นจะต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภาในการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างจากรัฐบาลคณะปฏิวัติที่สร้างความชอบธรรมในการบริหารปกครองประเทศว่า รัฐบาลคณะปฏิวัติมิได้เป็นคนของสภา แต่เป็นผู้แทนของราษฎรโดยตรง และรับผิดชอบต่อประชาชน หน้าที่ของรัฐสภาตามนัยนี้ อาจแยกได้เป็น 2 ประการด้วยกัน คือ “การตั้งกระทู้ถาม” ในที่ประชุมของรัฐสภา ทั้งวุฒิสภาและสภาผู้แทนฯ สมาชิกทุกคนมีสิทธิตั้งกระทู้ถามรัฐมนตรีในเรื่องใดๆ อันเกี่ยวกับงานในหน้าที่ได้ แต่รัฐมนตรีมีสิทธิที่จะไม่ตอบได้ในเมื่อเห็นว่าเรื่องนั้นยังไม่ควรเปิดเผย เพราะเกี่ยวกับความปลอดภัย หรือประโยชน์สำคัญของแผ่นดิน หากมีกรณีสำคัญเกิดขึ้น สมาชิกทั้งหมดมีสิทธิเข้าชื่อกันเสนอญัตติขอให้เปิดอภิปรายทั่วไปได้ เพื่อให้คณะรัฐมนตรีแถลงข้อเท็จจริง หรือแสดงความคิดเห็นในปัญหาอื่นเกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดิน (เสถียร ศกุไศภณ และเสน่ห์ ศรีมงคล, 2512 : 136-137)

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่จอมพลถนอมได้ทำการรัฐประหารตนเองในปี พ.ศ. 2514 แบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง สำหรับประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2515 เรียบเรียงโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ รัฐบาลจอมพลถนอมได้สร้างความชอบธรรมในการปกครองของคณะปฏิวัติ โดยผ่านแบบเรียนว่า

“ขณะนี้ มีธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515 นับเป็นฉบับที่ 9 ประกาศใช้เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2515 เป็นการประกาศใช้พลางก่อน จนกว่าจะได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญซึ่งสภานิติบัญญัติแห่งชาติลงมติให้นำขึ้นทูลกระหม่อมถวาย... บรรดาประกาศของคณะปฏิวัติหรือคำสั่งของหัวหน้าคณะปฏิวัติที่ประกาศหรือสั่งในระหว่างการปฏิวัติ วันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 จนถึงวันประกาศธรรมนูญการปกครองนี้ ไม่ว่าจะป็นในรูปใดและไม่ว่าจะประกาศหรือสั่งให้มีผลบังคับในทางนิติบัญญัติ ในทางบริหารหรือทางตุลาการให้ถือว่า **ประกาศหรือคำสั่ง ตลอดจนการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎหมาย**” (กรมวิชาการ, 2515: 108-109, เน้นโดยผู้เขียน)

อย่างไรก็ตาม ในการปลุกฝังความคิดเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยในช่วงที่มีความผันผวนทางการเมือง มีการรัฐประหารและบริหารประเทศตามคณะปฏิวัติ การศึกษาเรื่องหลักการประชาธิปไตยตามหลักเสรีนิยม มักจะมีความขัดแย้งกับสภาพความเป็นจริงในสังคมเสมอ เพราะคณะปฏิวัติพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับการยึดอำนาจของตนเองด้วยเหตุผล

นานัปการ และใช้แบบเรียนเป็นสื่อในการครอบงำความคิดของนักเรียน โดยเฉพาะในเนื้อหาที่ว่าด้วยเรื่องที่มาของรัฐสภาและอำนาจนิติบัญญัติ

แบบเรียนของกรมวิชาการ พ.ศ. 2515 ได้ชี้ให้เห็นถึงข้อ ดีข้อเสียของการมีสองสภา คือมีทั้งวุฒิสภาและสภาผู้แทนราษฎรว่า ผลดีของการมีสองสภา คือ ทำให้การพิจารณากฎหมายที่จะออกบังคับใช้เป็นไปอย่างรอบคอบ ทำให้มิให้มีการใช้ลัทธิเผด็จการได้ง่าย ช่วยรักษาความเป็นอิสระของศาลและช่วยให้ฝ่ายบริหารทำหน้าที่ดีขึ้น แต่ในด้านผลเสีย คือ ทำให้งานช้ากว่าปกติ เป็นการทำงานซ้อนกัน คือ สภาหนึ่งพิจารณามาแล้ว อีกสภาหนึ่งก็ต้องมาพิจารณาซ้ำในเรื่องนั้นอีก

นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงอำนาจของนิติบัญญัติตามสภาวะการณ์ที่เป็นจริงในขณะนั้นว่า บทบัญญัติแห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515 ให้มีสภานิติบัญญัติแห่งชาติเพียงสภาเดียว ประกอบด้วยสมาชิกจำนวนสองร้อยเก้าสิบเก้าคน ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง พระมหากษัตริย์ทรงตราพระราชบัญญัติโดยคำแนะนำและยินยอมของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ร่างพระราชบัญญัติจะเสนอได้ก็แต่โดยสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ หรือคณะรัฐมนตรี แต่ทั้งนี้บทบัญญัติที่สำคัญที่ขัดกับหลักการประชาธิปไตยทั่วไป กล่าวคือ

“ในที่ประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ สมาชิกทุกคนมีสิทธิตั้งกระทู้ถามรัฐมนตรีในเรื่องใดอันเกี่ยวกับงานในหน้าที่ได้ แต่รัฐมนตรีย่อมมีสิทธิที่จะไม่ตอบเมื่อเห็นว่าเรื่องนั้นยังไม่ควรเปิดเผย เพราะเกี่ยวกับความปลอดภัยหรือประโยชน์สำคัญของแผ่นดิน หรือเมื่อเห็นว่าเป็นกระทู้ที่ต้องห้ามตามข้อบังคับ ในการตั้งกระทู้ถามในสภานิติบัญญัติแห่งชาติ สมาชิกจะอภิปรายประกอบกระทู้ถามและซักถามเพิ่มเติมมิได้” (กรมวิชาการ, 2515 : 124-125)

เช่นเดียวกัน แบบเรียนใน พ.ศ. 2505 บทที่สอนเรื่อง “อำนาจของฝ่ายบริหาร” โดยเฉพาะอำนาจเด็ดขาดของนายกรัฐมนตรี แบบเรียนใน พ.ศ. 2515 ก็ได้ยกบทบัญญัติแห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พุทธศักราช 2515 มาสอนโดยเฉพาะบทบัญญัติมาตรา 17 ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับ มาตรา 17 ธรรมนูญการปกครอง พ.ศ. 2502 คือ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการป้องกัน ระวังหรือปราบปราม การกระทำอันเป็นบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักร ราชบัลลังก์ เศรษฐกิจของประเทศ หรือราชการแผ่นดิน หรือการกระทำอันเป็นการก่อกวนหรือคุกคามความสงบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือการกระทำอันเป็นการทำลายทรัพยากรของประเทศ หรือเป็นการบั่นทอนสุขภาพอนามัยของประชาชน ทั้งนี้ไม่ว่าการกระทำจะเกิดขึ้นก่อนหรือหลังวันประกาศธรรมนูญการปกครองนี้ และไม่ว่าจะเกิดขึ้นภายในหรือ

ภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการหรือกระทำการใดๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นว่านั้น รวมถึงการปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว เป็นคำสั่งหรือการกระทำหรือการปฏิบัติที่ชอบด้วยกฎหมาย เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามวรรคหนึ่งแล้ว ให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภานิติบัญญัติทราบ (กรมวิชาการ, 2515 : 131 - 132)

ดังนั้น จึงเป็นได้ว่าเมื่อพิจารณาแบบเรียนสังคมศึกษาทั้งสามเล่ม ในช่วงระยะเวลาที่มีความผันผวนทางการเมือง คือ เล่มที่ผลิตในปี พ.ศ. 2505 พ.ศ. 2512 และ พ.ศ. 2515 จะเห็นได้ว่าพฤติกรรมของผู้นำทางการเมืองในขณะนั้น สวนทางกับเจตนารมณ์ในการสอนเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยตามหลักเสรีนิยมที่พบได้ในแบบเรียน กับประชาธิปไตยในสภาพการณ์ที่เป็นจริงในสังคมเสมอ

สำหรับประเด็น การปลูกฝังเรื่องกำเนิดรัฐธรรมนูญเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจ คือ แบบเรียนหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม ซึ่งเรียบเรียงโดยเสถียรและเสนห์อธิบายว่า การกำเนิดรัฐธรรมนูญมีอยู่ 3 ทางด้วยกัน คือ หนึ่งรัฐธรรมนูญที่ประมุขของรัฐให้เอง เกิดโดยการแสดงเจตนาของพระมหากษัตริย์ สอง รัฐธรรมนูญเกิดขึ้นโดยความตกลงระหว่างประมุขแห่งรัฐกับราษฎร และ รัฐธรรมนูญที่บัญญัติขึ้นโดยราษฎรตามวิถีประชาธิปไตย แบบเรียนระบุว่า การกำเนิดรัฐธรรมนูญของประเทศไทยนั้นจัดอยู่ในประเภทที่สอง แต่ที่น่าสังเกตคือแบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองในสมัยหลังไม่ว่าจะในช่วงสมัยจอมพลสฤษดิ์ ที่เรียบเรียงโดย ประสาท หลักศิลา หรือในสมัยจอมพลถนอม ซึ่งเรียบเรียงโดยเสถียรและเสนห์ และแบบเรียนหน้าที่พลเมืองในพ.ศ. 2515 ซึ่งเรียบเรียงโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พบว่าไม่มีการกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎรแต่อย่างใด มีแต่เพียงว่ารัฐธรรมนูญเกิดขึ้นจากข้อตกลงระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร หรือบุคคลคณะหนึ่งกระทำในนามของราษฎร กล่าวคือ

“... รัฐธรรมนูญประเภทนี้ เกิดขึ้นจากข้อตกลงระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร หรือบุคคลคณะหนึ่งกระทำในนามของราษฎร ดำเนินการร่วมกันให้มีขึ้น ฉะนั้นกำเนิดของรัฐธรรมนูญประเภทนี้มักเป็นผลของการปฏิวัติหรือรัฐประหารทั้งสิ้น โดยฝ่ายปฏิวัติหรือรัฐประหารเป็นผู้มีชัย แต่ต้องการให้คงมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ จึงขอร้องให้ประมุขของรัฐดำรงตำแหน่งอยู่ต่อไป ภายใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ และพระมหากษัตริย์ได้ทรงยอมรับรัฐธรรมนูญนั้น ... รัฐธรรมนูญสองฉบับแรกของประเทศไทย คือ ฉบับลงวันที่ 27 มิถุนายน 2475 และฉบับ 10 ธันวาคม 24 75 ก็นับอยู่ รัฐธรรมนูญประเภทนี้ด้วย” (เสถียร ศุภโคภณ และเสนห์ ศรีมงคล, 2512 : 118, เน้นโดยผู้เขียน)

และแบบเรียนหน้าที่พลเมืองของกรมวิชาการ พ.ศ. 2515 กลับอธิบายเรื่องการกำเนิดรัฐธรรมนูญในลักษณะที่เป็นการพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ และมีนัยสำคัญว่าการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยนั้นเกิดขึ้นตั้งแต่ในอดีต กล่าวคือ

“สำหรับประเทศไทยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐมาแต่ไหนแต่ไร พระองค์เป็นผู้ทรงบัญญัติกฎหมาย ทรงดูแลให้มีการปฏิบัติตามกฎหมาย และทรงตัดสินคดีความเอง แต่ทว่าในการปฏิบัติพระราชกรณียกิจนั้น ๆ ย่อมจะต้องมีข้าราชการบริหารซึ่งพระองค์ทรงมอบให้กระทำกิจ ซึ่งเท่ากับว่ากระทำไปในพระปรมาภิไธยของพระมหากษัตริย์นั่นเอง

ต่อมากิจการบริหารราชการแผ่นดินทั้งปวงยิ่งทับทวีล้นล้นซับซ้อนเพิ่มพูนมากขึ้น พระมหากษัตริย์ทรงเห็นชอบด้วยกับการปกครองประเทศตามความเห็นชอบของรัฐสภา อันประกอบด้วยความเห็นชอบของคนส่วนมาก จึงได้พระราชทานรัฐธรรมนูญให้ไว้เป็นหลักในการปกครอง ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ราษฎรได้มีสิทธิมีส่วนร่วมในการปกครอง อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก็หาได้ทิ้งหลักการใหญ่ที่มีมาแต่เดิมไม่ คือพระมหากษัตริย์เป็นผู้เสวยราชย์ แต่การปกครองทรงใช้อำนาจอธิปไตยทั้ง 3 คือ อำนาจนิติบัญญัติ พระมหากษัตริย์ทรงใช้โดยคำแนะนำและยินยอมของรัฐสภา และใช้อำนาจบริหารทางคณะรัฐมนตรี ใช้อำนาจตุลาการทางศาล” (กรมวิชาการ, 2515 : 115-116, เน้นโดยผู้เขียน)

4.4 การปลูกฝังเรื่องชาติที่มีระเบียบวินัย

ความเจริญหรือความเสื่อมของชาติเป็นเรื่องของส่วนรวม ทุกคนมีหน้าที่ในฐานะที่เป็นพลเมืองของชาติต้องสนับสนุนแผนการทำงานของรัฐ ต้องรับผิดชอบหน้าที่การงานของตนอย่างขยันขันแข็ง ภายใต้ระบอบปฎิวัติที่เกิดขึ้นการสร้างระเบียบวินัยของชาติถือเป็นค่านิยมที่จอมพลสฤษดิ์ศอกย้ำอยู่เสมอในการสร้างความชอบธรรมในการใช้สิทธิอำนาจเด็ดขาดของรัฐบาล ปฎิวัติ ประชาชนจะต้องปฏิบัติตามนโยบายหรือแนวทางที่รัฐบาลได้วางไว้ และจะต้องอยู่ในระเบียบวินัย ไม่ใช่เป็นไปโดยเสรีตามความคิดเห็นของประชาชนเป็นสำคัญ ดังที่ปรากฏในประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ช่วงพ.ศ. 2502 – 2504 ความว่า

“... งานปฎิวัติที่ทำกันครั้งนี้ ไม่ใช่งานของข้าพเจ้าคนเดียว ... ข้าพเจ้าถือว่างานปฎิวัติครั้งนี้เป็นงานของปวงชน เป็นการปฎิวัติของปวงชนและหัวใจของการปฎิวัตินั้นอยู่ที่ความก้าวหน้า ความขยันขันแข็ง และความมีระเบียบวินัย อะไรที่ขัดกับหัวใจของการ

ปฏิวัติทั้ง 3 ข้อนี้ ก็อาจจะต้องเปลี่ยนไป อาจจะต้องมีการกระทำบางอย่าง ที่เป็น ข้อยกเว้นจากหลักประชาธิปไตยแท้” (ประมวลสุนทรพจน์จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2502 – 2504, 47 อ้างถึงใน วชิรินทร์ มัสเจริญ, 2533 : 50)

นอกจากนี้ในคำปราศรัยในวันรัฐธรรมนูญและวันสิทธิมนุษยชน 10 ธันวาคม พ.ศ. 2502 ความว่า

“... ระบอบรัฐธรรมนูญนั้น จะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อชาติมีระเบียบวินัย ถ้ามีฉะนั้น ก็จะแปลความหมายของเสรีภาพผิดไปจากที่ควรเป็น เสรีภาพเป็นสิ่งที่มีความค่ามากที่สุด สำหรับมนุษยชาติแต่ก็ต้องมีขอบเขต ... ไม่ใช่ว่าระบอบรัฐธรรมนูญ ซึ่งให้เสรีภาพนั้นจะปล่อยให้ใครทำอะไรทำอะไรได้ตามใจ ข้อสำคัญยิ่งกว่านั้น คือ เสรีภาพของบุคคลแต่ละคนต้องอยู่ในขอบเขตจำกัดแห่งความปลอดภัยและผลประโยชน์ของประเทศชาติ เสรีภาพทางการเมืองไม่ใช่หมายความว่าปล่อยให้คนเอาลัทธิทางการเมืองที่เป็นผลร้ายแก่ประเทศชาติมาเผยแพร่หรือดำเนินการได้ตามใจชอบใจ ถ้าเป็นชาติที่มีระเบียบวินัยย่อมเข้าใจดีในหลักการนี้ ระบอบรัฐธรรมนูญก็จะดำเนินไปได้อย่างราบรื่น...” (ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์, 2507 : 133 – 134 อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก, 2549 : 203)

ในแบบเรียนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับคุณลักษณะพลเมืองที่พึงปรารถนา เรื่อง “ความมีระเบียบวินัยของชาติ” นี้ มีสอนในบทที่ว่าด้วยหลักสิทธิเสรีภาพของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย แบบเรียนได้อธิบายหลักสิทธิของพลเมืองหรืออำนาจอันชอบธรรมของการเป็นคนที่สำคัญคือ ความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ส่วนเสรีภาพนั้นหมายถึงสิทธิต่างๆ ของบุคคลที่จะพึงมีในฐานะเป็นพลเมืองของประเทศ แต่ตามค่านิยมของจอมพลสฤษดิ์ ที่เน้นเรื่องความมีระเบียบวินัยของชาติ เสรีภาพของพลเมืองจึงเป็นเสรีภาพที่มีอยู่อย่างจำกัด โดยไม่ขัดต่อระเบียบแบบแผนที่ปฏิบัติกันอยู่ในขณะนั้น ดังที่แบบเรียนอธิบายว่า

“เสรีภาพในทางการเมืองที่แท้จริงนั้นจะต้องยึดมั่นกับหลักเรื่องความยุติธรรมและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง ดังนั้นทุกคนจึงจะต้องมีการงดเว้นไม่ทำหรือพูดไปตามใจชอบเสียทุกอย่าง ทั้งนี้เพื่อเคารพสิทธิของผู้อื่น และเพื่อการอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นปรกติและมั่นคงได้ต่อไป” (ประสาท หลักศิลา, 2505 : 178, เน้นโดยผู้เขียน)

นอกจากนี้ยังสอนอีกด้วยว่า

“ความเป็นระเบียบเรียบร้อยนั้น เป็นหลักซึ่งทำให้ประเทศแต่ละประเทศดำรงอยู่ต่อไปได้ ดังนั้นการบัญญัติกฎหมายและระเบียบข้อบังคับต่างๆขึ้นเกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ของประชาชนในประเทศ ย่อมทำให้เกิดมีผู้ใช้อำนาจปกครองซึ่งเป็นธรรม มีพลเมืองซึ่งเคารพกฎหมายและจงรักภักดีต่อประเทศชาติ และมีสันติสุขเกิดขึ้นได้ในหมู่ประชาชน ความเป็นระเบียบเรียบร้อยจึงทำให้ประเทศชาติดำรงอยู่ต่อไปได้ หากขาดความเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว ความยุติธรรมก็จะมีไม่ได้เช่นเดียวกัน” (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505: 178-179, เน้นโดยผู้เขียน)

แบบเรียนชี้ให้เห็นว่าถึงแม้พลเมืองทุกคนมีสิทธิที่จะพูดหรือบอกเล่าให้คนอื่นทราบได้ตามความคิดของตน และเสรีภาพในการพูดนี้เองยังให้สิทธิที่จะรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นได้ก็จริง แต่อย่างไรก็ดีการพูดนั้นจะต้องไม่ให้เป็นภัยต่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง หรือก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้อื่น เช่นเดียวกับการเขียน การพิมพ์ และการโฆษณา ทุกคนมีเสรีภาพในการเขียนข้อความใดๆ เป็นลายลักษณ์อักษร หรือแสดงความคิดเห็นของคนทางหนังสือพิมพ์ หรือสิ่งพิมพ์อย่างอื่น และมีสิทธิที่จะเผยแพร่ความคิดเห็นของคนนั้นได้ ในทำนองเดียวกันเสรีภาพนี้ก็ให้สิทธิแก่พลเมืองทั้งหลายที่จะเลือกอ่านข้อความใดๆ ที่ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์หรือสิ่งพิมพ์ใดๆ แต่อย่างไรก็ตาม ข้อความที่เขียนหรือพิมพ์เผยแพร่นั้นจะต้องไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้อื่น ต่อรัฐบาล หรือขัดต่อศีลธรรมอันดีและความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมืองขึ้นได้เป็นหน้าที่ของพลเมืองทุกคนที่จะต้องร่วมมือกัน เพื่อให้ประเทศชาติของตนดำรงอยู่ต่อไปได้ การร่วมมือกันมีทางทำได้หลายประการ เป็นต้นว่าในเรื่องต่อไปนี้ ในเวลาที่บ้านเมืองอยู่ในยามสงบ ความเป็นอยู่ของราษฎรทั่วไปดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและเป็นปรกติสุข พลเมืองที่ดีจะต้องไม่ก่อให้เกิดเรื่องยุ่งยากขึ้น ทุกคนจะต้องร่วมมือกันให้อยู่ร่วมกันได้ด้วยความผาสุกและด้วยความเป็นมิตรต่อกัน (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 180-186)

4.5 การปลูกฝังเรื่องสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของชาติ

แบบเรียนสังคมศึกษาได้มีการปลูกฝังให้นักเรียนรู้จักการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติ รู้จักพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 ในบทเรียนเรื่องบุคคลสำคัญของประเทศไทยในปัจจุบัน (วัชรินทร์ มัสเจริญ, 2533 : 137)

ในส่วนขอแบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมืองระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ในช่วงนี้ การให้ความสำคัญและฟื้นฟูสถานะของพระมหากษัตริย์ในระบอบรัฐธรรมนูญนั้นเรียกได้ว่าเป็นเนื้อหาหลักที่ได้รับความสำคัญและใช้พื้นที่ในการอธิบายมากกว่าเมื่อเทียบกับแบบเรียนสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อพิจารณาการนำเสนอเนื้อหาที่มีสามประเด็นหลัก คือ การนำเสนอให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติในระบอบรัฐธรรมนูญและพระราชอำนาจ การนำเสนอให้ตระหนักถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อราษฎรและต่อแผ่นดินในฐานะที่ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาติ ตลอดจนการนำเสนอหน้าที่พลเมืองที่มีต่อพระมหากษัตริย์

แบบเรียนได้ชี้ให้เห็นว่าถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง สถาบันพระมหากษัตริย์มีความสำคัญมากในฐานะที่พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติ แบบเรียนเน้นย้ำว่าการที่ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศ เป็นประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณกาล ประชาชนชาวไทยมีความเคารพนับถือและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และประสงค์จะให้พระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศอยู่ตลอดไป ทรงเป็นสัญลักษณ์และศูนย์รวมจิตใจของประชาชน โดยเหตุนี้แม้จะเปลี่ยนมามีการปกครองระบอบประชาธิปไตย ก็ได้มีบทบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญให้พระมหากษัตริย์ดำรงตำแหน่งประมุขของประเทศ กล่าวคือ แบบเรียนหน้าที่พลเมือง พ.ศ. 2505 ซึ่งเรียบเรียงโดยประสาท หลักศิลา มีเนื้อหาว่า

“เราได้มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสืบต่อกันมาโดยลำดับ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และจักมีต่อไปในอนาคตมิให้ขาดสาย สถาบันนี้มีอิทธิพลต่อชีวิตจิตใจของประชาชนพลเมือง ให้รู้สึกสนิทแนบแน่นเป็นอันหนึ่งอันเดียว เสมือนเป็นครอบครัวหนึ่ง การมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ย่อมเป็นหลักชัย เป็นสัญลักษณ์แทนประชาชนพลเมืองทั้งประเทศ เป็นเครื่องก่อให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจ รู้สึกมั่นคงร่วมกัน เป็นสถาบันที่เราตั้งใจมั่นที่จะธำรงรักษาไว้ชั่วกาลนาน” (ประสาท หลักศิลา, 2505 : 31, เน้นโดยผู้เขียน)

และยังกล่าวย้ำถึงหน้าที่พลเมืองในการเทิดทูน จงรักภักดีและปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ อีกด้วยว่า

“การรักษาไว้ซึ่งการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เมื่อเป็นดังนี้หากว่ามีผู้หนึ่งผู้ใดหรือบุคคลคณะหนึ่งคณะใด คิดการที่จะล้มเลิกหรือทำลายระเบียบวิธีการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของ

ประเทศ ย่อมเป็นหน้าที่ของชาวไทยทุกคนจะต้องเข้าขัดขวางป้องกันอย่างเต็มสติกำลังความสามารถ เป็นหน้าที่ของชาวไทยทุกคน จะต้องรักษาระบอบการปกครอง เช่นนี้ไว้ให้ยืนยงคงอยู่ตลอดไป” (ประสาธน์ หลักศิลา, 2505 : 188, เน้นโดยผู้เขียน)

แบบเรียนในสมัยต่อมาก็ได้ปลูกฝังและให้นักเรียนรู้สึกซาบซึ้งในความเป็นชาติเดียวกัน อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของความเป็นไทย แบบเรียนซึ่งเรียบเรียงโดยเสด็จและเสนาห์ สอนว่าการที่กำหนดให้ประมุขของรัฐเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยนั้น ก็ด้วยความเหมาะสมในข้อที่ว่าทั้งสองสิ่งนี้เป็นของคู่กัน กล่าวคือ ต่างก็เป็นของสูงสุดของรัฐด้วยกัน โดยประมุขนั้นเป็นบุคคลของรัฐ ส่วนอำนาจอธิปไตยนั้นก็เป็นที่มาของสูงสุดของรัฐ เพราะฉะนั้นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยจึงควรได้แก่ประมุขของรัฐ ซึ่งเป็นบุคคลที่พลเมืองได้สถาปนาขึ้นโดยตรงหรือโดยปริยาย แล้วแต่กรณี ความสำคัญของการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข กล่าวคือ ย่อมทำให้ราษฎรมีความรู้ถึงถึงความต่อเนื่องแห่งชาติไทยเพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติ และทรงสืบราชสันตติวงศ์ตลอดมา ทั้งนี้ให้ความรู้สึกในความเป็นชาติเดียวกันเกิดขึ้นในหมู่ประชาชน และในรัฐธรรมนูญของประเทศไทยทุกฉบับ ได้ยืนยันเกี่ยวกับเรื่องประมุขของประเทศว่า ต้องเป็นพระมหากษัตริย์ โดยการมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขโดยการสืบสันตติวงศ์ พระองค์ย่อมสามารถวางตนเป็นกลางได้อย่างแท้จริง จึงแตกต่างกับประธานาธิบดีซึ่งเป็นประมุขของประเทศ โดยการเลือกตั้งจากรัฐสภาหรือราษฎร และต้องมีพรรคการเมือง พรรคเดียวหรือหลายพรรค สนับสนุนให้ได้รับการเลือกตั้งขึ้นมา ฉะนั้นแม้ประธานาธิบดีจะวางตนเป็นกลางสักเท่าใด แต่ก็ย่อมที่จะอดระแวงว่าจะดำเนินการเพื่อประโยชน์แห่งพรรคของตนไม่ได้ (เสด็จอนันตกุล และเสนาห์ ศรีมงคล, 2512 : 122 - 127)

ในส่วนการนำเสนอให้ตระหนักและสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อชาตินั้น เนื้อหาในแบบเรียนพ.ศ. 2515 ได้ใช้พื้นที่ในการอธิบายเรื่องดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ทั้งๆ ที่เป็นวิชาหน้าที่พลเมืองมิใช่วิชาประวัติศาสตร์ โดยไล่เลียงถึงพระอัจฉริยภาพของพระมหากษัตริย์ในราชจักรีวงศ์ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน มีการใช้ภาษาที่ให้ความเคารพ ยกย่อง เทิดทูน สักการะตลอดทั้งเล่ม เช่น

“... พระมหากษัตริย์ไทยผู้ทรงพระปรีชาสามารถ คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้มีพระราชดำริว่า ทางเดียวที่ชาติไทยจะรอดพ้นอันตราย และทางเดียวที่สังคมไทยจะอยู่ได้ต่อไป ก็คือต้องยอมรับเอาอารยธรรมตะวันตกเข้ามา เพื่อปรับตัวของเราเอง... ตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายสมัยนั้นย่อมพิสูจน์

และยืนยันความถูกต้องของรัฐประศาสนโยบาย ดังกล่าวมานี้เป็นอย่างดี ... ตลอดรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 สังคมไทยได้เริ่มเปลี่ยนแปลงในหลายลักษณะ ... เริ่มต้นด้วยการศึกษา ... คนไทยจำนวนไม่น้อยได้ไปศึกษาวิชาการ ณ ต่างประเทศ ... ได้โปรดเกล้าฯ ให้เลิกการหมอบคลาน โปรดเกล้าฯ ให้เลิกทาส ได้เปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีในรัชกาลนี้อย่างมากที่สุดที่จะพรรณนาได้หมดสิ้น รัชกาลต่อๆ มากก็ได้เจริญรอยตามนโยบายนี้ตลอดมา จวบจนปัจจุบัน นับว่าเป็นเครื่องชี้ทางนำของสังคมไทยได้เป็นอย่างดี” (กรมวิชาการ, 2515 : 34 - 35)

นอกจากนี้ในบทที่ว่าด้วยการพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ เช่น พัฒนาการในทางสังคม การศึกษาสาธารณสุข สาธารณูปโภคและการสังคมสงเคราะห์ โดยได้อธิบายยกย่องถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ไทยในความปรารถนาให้พสกนิกรมีความเจริญความกินดีอยู่ดีกว่าเดิม และได้เชื่อมโยงให้ใกล้ชิดและรู้จักพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันมากขึ้น เช่น การสรรเสริญสมเด็จพระมหิตลาธิเบศรอดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ที่ได้ทรงพัฒนากิจการของโรงเรียนแพทย์ตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ อนุสาวรีย์ของพระองค์ท่านประดิษฐาน ณ ศิริราชพยาบาล เป็นพยานในคุณงามความดีของผู้เสียสละอย่างใหญ่หลวงในการพัฒนาสังคมไทย (กรมวิชาการ, 2515 : 65)

แบบเรียนในสมัยนี้สรุปว่าประเทศที่ปกครองตามระบอบประชาธิปไตยที่ไม่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติจะต้องอิงฉ้อประเทศไทย กล่าวคือ

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เสด็จประพาสนานาประเทศ ก็ได้เป็นที่ประจักษ์แก่ตาของชาวไทยและชาวต่างประเทศแล้วว่า การมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาตินั้นเป็นสถาบันที่ดีแก่ชาติไทยเรามากเพียงใด เป็นความสง่างามแก่ประชาชาติ แสดงถึงความเก่าแก่ของอารยธรรมซึ่งประชาชาตินั้นรักษาสืบต่อกันมาก ทั้ง 2 พระองค์ได้ทรงนำชาติไทยและอารยธรรมของไทยไปเผยแพร่ให้ชาวต่างประเทศหลายชาติหลายภาษานับจำนวนหลายร้อยล้านคนซาบซึ้ง นับเป็นภารกิจที่สูงที่สุดและไม่มีผู้อื่นใดจะประกอบได้เป็นผลสำเร็จเสมอเหมือน ชาติต่างๆ ที่ไม่มีโอกาสที่จะมีสถาบันประจำชาติเช่นนี้ก็ดี หรือชาติที่เคยมีแล้ว แต่รักษาไว้ไม่ได้ก็ดี ก็ย่อมจะรู้สึกเสียดายและมองเห็นความสำคัญของสถาบันนี้ได้แจ่มชัดเจน” (กรมวิชาการ, 2515 : 22, เน้นโดยผู้เขียน)

ฉะนั้นในฐานะประชาชนแบบเรียนปลูกฝังให้นักเรียนต้องมีความกตัญญูกตเวทิต่อประเทศชาติและสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งการตอบแทนคุณนั้น คือ การสนับสนุนการทหารของชาติ (กรมวิชาการ, 2515 : 79) มีการยกคำเตือนและพระราชนิพนธ์โคลงสยามานุสติในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มาเป็นคำสอน เพื่อเชื่อมโยงให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของเอกราชและการปกป้องประเทศ เช่นว่า

“การมีกำลังทหารที่เข้มแข็งนั้น แม้จะเป็นยามที่สงบก็เป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะจะทำให้ชาติอื่นมีความเกรงใจไม่ทำการใดๆ ที่เสียหายแก่ประเทศของเรา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเตือนใจพลกนิกรชาวไทยไว้แล้วว่า “แม้หวังตั้งสงบ จงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ คัดรูกล้ามาประจัญ จะอาจสู้รบสูญหาย” ... การได้เข้ารับราชการทหารสนองพระเดชพระคุณชาติบ้านเมืองและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นการปฏิบัติที่มีเกียรติสูงส่ง และเป็นหน้าที่ของลูกผู้ชายไทยทั่วทุกคน พลเมืองไทย ฟังตระหนักถึงเอกราชและอธิปไตยของชาติเสมอชีวิต” (กรมวิชาการ, 2515 : 78)

แบบเรียนแสดงให้เห็นว่าแม้จะอยู่ในระบอบรัฐธรรมนูญพระมหากษัตริย์ก็ยังทรงเป็นประมุขของชาติ ทั้งนี้หน้าที่ที่สำคัญของประชาชน คือ หน้าที่รักษาการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ยืนยันว่าประมุขของประเทศนั้นต้องเป็นพระมหากษัตริย์ จะเป็นอื่นไม่ได้ตลอดไป

“ประมุขแห่งรัฐย่อมแตกต่างกันแต่ละประเทศ มีพระมหากษัตริย์ พระเจ้าจักรพรรดิ ประธานาธิบดี เป็นต้น สำหรับประเทศไทยเรา รัฐธรรมนูญหรือธรรมนูญการปกครองกำหนดไว้แน่นอน โดยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีมาแต่โบราณกาลจนถึงปัจจุบันว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐ และโดยนโยบายการปกครองที่ดี โดยขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี โดยเจตนารมณ์ของประชาชนพลเมืองโดยทั่วไปก็ดี เป็นที่ประจักษ์ชัดแจ้งตลอดเวลามาจนถึงปัจจุบันและมีในอนาคตต่อไปด้วยนั้นว่า **ประเทศไทยของเราจะต้องมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขแห่งรัฐสืบต่อกันเรื่อยไปไม่ขาดสาย**”(กรมวิชาการ, 2515 : 107 – 114, เน้นโดยผู้เขียน)

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าการปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตยผ่านแบบเรียนสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และจอมพลถนอม กิตติขจรได้ดำเนินการสอนให้สอดคล้องกับนโยบายและอุดมการณ์ของผู้นำอย่างเห็นได้ชัด ทั้งเรื่องอุดมการณ์

ประชาธิปไตยที่ได้ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับลักษณะวิถีการดำเนินชีวิตอย่างที่ชนชั้นปกครองเชื่อ และทำให้สะดวกขึ้นด้วยภายใต้การปกครองแบบเผด็จการของคณะรัฐบาลปฏิวัติ ดังจะเห็นได้ว่า จอมพลสฤษดิ์ได้ปรับโครงสร้างอำนาจการควบคุมสถาบันต่างๆ ให้เกิดการรวมศูนย์เข้าสู่ตัวจอมพลสฤษดิ์ ในการบังคับบัญชาทุกไถ่ต่างๆ ของรัฐ นอกเหนือจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว จอมพลสฤษดิ์ยังดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดกึ่งกำลังทหารทั้งสามเหล่าทัพ เป็นอธิบดีกรมตำรวจ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติ เป็นประธานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ และเป็นประธานสภาการศึกษาแห่งชาติ เป็นต้น ฉะนั้นในระบบอบปฏิวัติ จึงได้มอบอำนาจสิทธิขาดให้กับนายกรัฐมนตรีมากที่สุด และเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจมากที่สุดในวงการเมืองไทย

สมัยหลัง พ.ศ. 2500 จึงเป็นอีกช่วงหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองและแบบเรียนมีความสอดคล้องตามตามแนวคิดและค่านิยมของผู้เ้าอย่างชัดเจน มีหลายครั้งที่พบว่าสิ่งใดหรือข้อความใดที่จอมพลสฤษดิ์ ณะรัชต์ได้กล่าวต่อหน้าสาธารณณะ มักจะปรากฏอยู่ในแบบเรียนเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ความสัมพันธ์โครงสร้างทางอำนาจที่เปลี่ยนแปลงไป ภายใต้การปกครองระบอบทหาร ตามแผนการของคณะปฏิวัติ การศึกษาของชาติจึงเป็นทั้งแผนการและกลไกที่จะทำให้การปฏิวัติหรือการสร้างควมชอบธรรมในการปกครองของผู้นำทหารบรรลุเป้าหมาย การแสดงออกทางประชาธิปไตยในระบบรัฐสภาสำหรับผู้นำทหารถือเป็นเรื่องไร้ระเบียบวินัยและเป็นความแตกสามัคคีของชาติ ขณะเดียวกันการแสดงความคิดอย่างเสรีของประชาชนก็ถือเป็นเรื่องที่ต้องปราบปราม “อุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย” ได้รับการนิยามขึ้นใหม่เพื่อด้านอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบตะวันตกของคณะราษฎร รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 ใช้เวลาร่างนานกว่า 9 ปี ในระหว่างนั้นประเทศไทยไม่มีสภาผู้แทนราษฎร ไม่มีพรรคการเมือง การเลือกตั้งถูกยกเลิก และมีเพียงสภาร่างรัฐธรรมนูญที่มาจากกาแต่งตั้งทั้งหมด ไม่มีอำนาจในการควบคุมการบริหารราชการแผ่นดิน และไม่มีสิทธิที่จะเปิดอภิปรายรัฐบาล ทำให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจเข้าสู่จอมพลสฤษดิ์ และได้รับการสืบทอดต่อมาในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร อำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวไทยจึงเป็นแต่เพียงในนาม แบบเรียนได้อธิบายให้นักเรียนเข้าใจถึงการเมืองการปกครองในสภาวะการณ์ที่ไม่ปกติของรัฐบาล และยังสอนว่าครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นรากฐานที่จะทำให้ประเทศชาติมีความมั่นคง ดังนั้นลูกต้องเชื่อฟังบิดา เช่นเดียวกับที่พลเมืองต้องเชื่อฟังนายกรัฐมนตรีหรือหัวหน้าคณะปฏิวัติ ตามทัศนะของจอมพลสฤษดิ์ เขาเปรียบประเทศว่าเป็นเสมือนครอบครัวใหญ่และเขาเป็นหัวหน้าครอบครัว นอกจากนี้ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ แบบเรียนในช่วงนี้ได้อธิบายให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชน และทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติ ค่านิยมที่นักเรียนพึงปฏิบัติคือการเคารพต่ออุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ทั้งนี้แบบเรียนในช่วงนี้ต้องการลดความศักดิ์สิทธิ์ของระบอบรัฐธรรมนูญจึงได้

ตัดคำว่า “และรัฐธรรมนูญ” ออกไป การถ่ายทอดอุดมการณ์ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ได้รับการขยายความ เป็นเนื้อหาหลักของแบบเรียน การอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์ กับสังคม มีหน่วยครอบครัวเป็นหน่วยเล็กที่สุด แต่มีความสำคัญที่สุดอันจะก่อให้เกิดความเป็น ปึกแผ่นมั่นคงของชาติ ในขณะที่สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์และศูนย์รวมจิตใจของ ชาติที่ประชาชนทุกคนต้องเคารพสักการะ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบเรียนในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่มีประชาชนสนับสนุนมากที่สุด ก็เมื่อเกิดกรณีเรียกร้องรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ประชาชนได้รวมตัวกันเรียกร้องให้มีรัฐธรรมนูญภายใต้การปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ซึ่งภายหลังจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ก็ได้มีการปรับปรุงนโยบายต่างๆ ของรัฐ โดยหันมาให้ความสนใจต่อปัญหาพื้นฐานของชาวนา กรรมกร และผลประโยชน์ของประเทศที่อยู่ในอิทธิพลของต่างชาติมากขึ้น แต่กระนั้นปัญหาเหล่านี้มิใช่ปัญหาที่จะแก้ไขได้โดยง่ายเนื่องจากได้เป็นปัญหาที่สะสมมาเป็นเวลานานร้อยปี อีกทั้งในสังคมไทยก็มีทั้งฝ่ายที่ได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงและสูญเสียผลประโยชน์จากการนี้ ความขัดแย้งในทางความคิดระหว่างกลุ่มต่างๆ ในสังคมได้ปรากฏออกมาอย่างชัดเจนในช่วงเหตุการณ์ระหว่าง พ.ศ. 2516-2519 และในที่สุดเมื่อเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

หลังจากนั้นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยของไทยก็ยังไม่ราบรื่น มีปรากฏความพยายามที่จะก่อรัฐประหารอีกหลายครั้งมีทั้งที่สำเร็จและไม่สำเร็จ กล่าวคือ การดำเนินนโยบายขวาจัดภายหลังจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ก่อให้เกิดกระแสคัดค้านจากหลายฝ่าย ในที่สุดราวหนึ่งปีให้หลัง วันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 พลเรือเอก สงัด ชลออยู่ จึงกระทำรัฐประหารล้มรัฐบาลธานินทร์ กรัยวิเชียร และแต่งตั้งให้พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 และในพ.ศ. 2522 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรีและอยู่ในตำแหน่งนานถึง 9 ปี การเมืองการปกครองได้ชื่อว่าเป็น “สมัยประชาธิปไตยครึ่งใบ” ซึ่งช่วงนี้มีความพยายามที่จะทำการรัฐประหารถึง 2 ครั้ง แต่ไม่สำเร็จ ภายหลังจากการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ. 2531 พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ทายาทของกลุ่มชอวยราชครู และหัวหน้าพรรคชาติไทยได้เป็นนายกรัฐมนตรี อย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุดรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 ก็ได้ถูกยกเลิกโดยคณะผู้รักษาความสงบแห่งชาติ (ร.ส.ช.) ใน พ.ศ. 2534 หลังการเลือกตั้งทั่วไปซึ่งจัดขึ้นในวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2535 ได้เกิดเหตุการณ์ที่เรียกว่า “พฤษภาทมิฬ” ขึ้นอันเนื่องมาจากการต่อต้าน พลเอกสุจินดา คราประยูร นายกรัฐมนตรีที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง เป็นอันยุติบทบาทของผู้นำทหารที่พยายามเข้าครอบครองอำนาจบริหารราชการแผ่นดินในสมัยประชาธิปไตย ประเทศไทยกลับสู่ภาวะการณ์วางรากฐานหลักสิทธิเสรีภาพของชนชาวไทย ซึ่งเป็นสาระสำคัญของการปกครองระบอบประชาธิปไตยในสมัยปัจจุบัน ในพุทธศักราช 2540 นี้เองได้มีการจัดให้มีการ “ประชาธิปไตย” ร่างรัฐธรรมนูญ ปรากฏว่ามีการเคลื่อนไหวอย่างมากในเรื่องสิทธิ

ชุมชนและเสรีภาพของปัจเจกบุคคลที่ต้องการตัดสินใจในอนาคตของตนเองมากยิ่งขึ้น รัฐธรรมนูญฉบับที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2540 นี้ นับว่าเป็นรัฐธรรมนูญที่สาธารณชนได้มีส่วนร่วมในการร่างอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน เพื่อกลไกในการตรวจสอบ (ปิยนาค บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวลรัฐการ, 2533 : 137 - 140)

ในบทนี้จะทำการศึกษาหนังสือเรียนช่วงระหว่าง พ.ศ. 2517 – 2540 ซึ่งหนังสือเรียนที่ใช้สอนในห้องเรียนในช่วงนี้ผลิตตามหลักสูตรใหม่ คือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) อันมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อให้รู้จักดำรงชีวิตบนพื้นฐานแห่งคุณธรรม มีความกล้าทางจริยธรรม คิดเป็น ทำเป็น รู้จักแก้ปัญหา รู้จักเคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น และรู้จักใช้สิทธิของตนเองในทางสร้างสรรค์ ยิ่งไปกว่านี้คือรู้จักใช้สติปัญญาในการดำรงรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จากสถานการณ์ทางการเมืองที่เริ่มก่อตัวเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น อย่างน้อยที่สุด คือ ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญและประชาชนได้รับโอกาสในการเลือกตั้ง การปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตยในหนังสือเรียนจึงมีความสำคัญมากในการที่จะอธิบายให้นักเรียนเกิดจิตสำนึกทางการเมือง และตระหนักถึงสิทธิหน้าที่พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของตน เพราะได้ผ่านเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในการเรียกร้องรัฐธรรมนูญโดยพลังมวลชนมาแล้ว

5.1 สังคมการเมืองไทย หลังเหตุการณ์ “14 ตุลา” ถึง พ.ศ.2540

เหตุการณ์การลุกฮือของพลังนิสิตนักศึกษาและประชาชนในเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 ยังผลให้นายทหารกลุ่มจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เสื่อมอำนาจลง กลุ่มผลประโยชน์หน้าใหม่ในเวทีการเมืองเริ่มมีความหลากหลาย นอกจากทหารจะแบ่งออกเป็นกลุ่มต่าง ๆ แล้ว ยังมีนักธุรกิจระดับบน ทั้งในกรุงเทพฯ และจากหัวเมือง ที่ต้องการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของภาครัฐ สถาบันกษัตริย์และเหล่าขุนนางข้าราชการสายอนุรักษนิยมเริ่มไม่แน่ใจกับการนำของฝ่ายกองทัพ ด้านนักการเมืองอาชีพสามารถเข้ามาร่วมแบ่งอำนาจและผลประโยชน์ โดยผ่าน “ระบบกลไกรัฐสภา” กลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้เริ่มทวีความสำคัญมากขึ้นกว่าในอดีต โดยเฉพาะกลุ่มผู้มีอิทธิพลและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากชนบทที่เริ่มเห็นช่องทางนี้ในการเข้าสู่ศูนย์กลางอำนาจ เช่น การกำหนดนโยบายสาธารณะ และการสะสมทุน พร้อมกันนี้ ชัยชนะของพลังมวลชนดังกล่าวยังนำมาซึ่งความวิตกอย่างใหม่ของชนชั้นนำ นั่นคือ ภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์

บรรดานักธุรกิจที่ไม่พอใจกับการชะลอตัวทางเศรษฐกิจในสมัยรัฐบาลทหารของจอมพลถนอม กิตติขจร เริ่มปรากฏตัว กลุ่มธุรกิจเริ่มเข้ามามีบทบาททางการเมืองมากขึ้น เนื่องจากตระหนักแล้วว่า การผูกขาดอำนาจของฝ่ายทหารไม่อาจนำทางการพัฒนาเศรษฐกิจให้เติบโตได้อย่างแท้จริง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 380) ค่าธรรมเนียมรายจ่ายระหว่างทาง

ให้แก่นายทหารและข้าราชการชั้นสูงกลายเป็นอุปสรรคใหญ่ของความเจริญในอนาคต อีกทั้งผลงานการปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท) โดยฝ่ายทหารก็ยังไม่เป็นที่น่าพอใจเท่าใดนัก ความระแวงสงสัยในประสิทธิภาพของนายทหารเริ่มปรากฏในทัศนะของกลุ่มพ่อค้า ด้านบทบาทของพระมหากษัตริย์เองก็เริ่มมีบทบาทในการวิพากษ์วิจารณ์กองทัพอย่างเปิดเผยมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ.2516 แล้ว และพระองค์ยังทรงร่วมหาทางออกให้แก่การเมืองด้วยการสนับสนุนให้มีการพึ่งพาระบบรัฐสภาแทนการปฏิวัติยึดอำนาจของฝ่ายทหารเพียงอย่างเดียว ซึ่งแน่นอน ทางเลือกนี้ย่อมถูกปฏิเสธจากข้าราชการทหารเป็นธรรมดา ดังเช่นการกำหนดให้กองทัพมีอิทธิพลเหนือวุฒิสภา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และคณะรัฐมนตรี

ถึงกระนั้น อำนาจฝ่ายนิติบัญญัติที่เคยถูกผูกขาดโดยข้าราชการทหารนับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ก็เริ่มคลายลงบ้าง โดยเปิดโอกาสให้นักธุรกิจและนักการเมืองท้องถิ่นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน รัฐธรรมนูญฉบับหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ระบอบองค์ประกอบของรัฐสภา ได้แก่ วุฒิสภา และสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสมาชิกวุฒิสภาต้องได้รับการแต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์ ขณะที่ปิดกั้นนายทหาร มิให้เข้ามาเป็นสมาชิกของทั้งสองสภา ด้วยเกรงว่าทหารจะนำประเทศไปสู่ระบอบสาธารณรัฐ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 384) นอกจากนี้ ยังระบุชัดให้คณะรัฐมนตรีอย่างน้อยครั้งหนึ่งต้องผ่านการพิจารณาเลือกมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การเมืองหลังเหตุการณ์ 14 ตุลา ระบบรัฐสภากลายเป็นความหวังใหม่สำหรับกลุ่มผลประโยชน์รายใหม่ ที่น่าสนใจคือการเกิดขึ้นของความร่วมมือกันระหว่างนักธุรกิจกับนักการเมืองและนายทหารรุ่นใหม่ที่หันมาเป็นนักธุรกิจด้วยในเวลาเดียวกัน พันธมิตรระหว่างกลุ่มเหล่านี้กลายเป็นพลังใหม่จากภายนอกวงการเมืองที่เริ่มเรียกร้องการมีส่วนร่วม ขณะที่กลุ่มอำนาจเก่าเองเริ่มไม่พอใจกับการก่อตัวของกลุ่มอำนาจใหม่จากหัวเมืองเหล่านี้ (เสนห์ จามริก, 2549 : 326 – 331) ซึ่งช่วงเปลี่ยนผ่านการเมืองระยะนี้เองที่ถือเป็นการเปลี่ยนแปลงทิศทางทางการเมืองไทยครั้งสำคัญอีกครั้ง หลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475

รัฐธรรมนูญฉบับเดือนตุลาคม พ.ศ.2517 นับเป็นธรรมนูญปกครองแผ่นดินที่มีความยาวที่สุด (238 มาตรา) นับแต่อดีตก่อนหน้านั้น ครอบคลุมหัวเรื่องหมวดต่าง ๆ โดยเฉพาะหมวดที่ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของปวงชนชาวไทย รวมทั้งการคุ้มครองและส่งเสริมด้านสิทธิมนุษยชนที่รัฐพึงกระทำ (เสนห์ จามริก, 2549 : 318 – 319) โดยระบบกลไกรัฐสภาได้รับการต่อยอดให้เห็นความสำคัญของการถ่วงดุลอีกครั้ง ตัวอย่างเช่นการกำหนดให้ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต้องเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และคณะรัฐมนตรีต้องได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ขณะที่ฝ่ายรัฐบาลเองก็มีอำนาจในการสั่งยุบสภาเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ ด้านฝ่ายนิติบัญญัติเองยังมีองค์กรผู้ตรวจเงินแผ่นดินของรัฐสภาในการตรวจสอบควบคุมการใช้งบประมาณบริหารประเทศของฝ่ายบริหารด้วย

การปรับปรุงระบบรัฐสภาจึงเป็นประเด็นสำคัญในการปฏิรูปการเมืองตั้งแต่ครั้งหลังของ ทศวรรษ 2510 ดังจะเห็นว่า อำนาจของนักการเมืองข้าราชการถูกบั่นทอน กลุ่มนายทหารเองก็เริ่ม ปรับตัว พรรคการเมืองของกลุ่มพ่อค้าชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทอย่างมากในรัฐสภา อุดมการณ์ทางการเมืองของแต่ละพรรคเริ่มเด่นชัด โดยจำแนกออกได้เป็น 3 กระแสหลัก ได้แก่ เสรี-อนุรักษนิยม เสรีนิยม และสังคมนิยม (เสน่ห์ จามริก, 2549 : 322) อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ระบบรัฐสภาจะลดทอนหัว อำนาจเก่าลงได้ แต่ปัญหาชาวบ้านเกษตรกร เช่น ปัญหาการครอบครองสิทธิในที่ดินทำกิน หนี้สิน เกษตรกร ปัญหาความยากจนของชนชั้นรากหญ้าที่ถ่างช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบท กลับขยาย กว้างมากขึ้น ซึ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ระบบรัฐสภาและการเมืองแบบมีผู้แทนราษฎรในสมัย ประชาธิปไตยเบงบานไม่อาจเยียวยาความยากแค้นลำเค็ญที่สั่งสมมานานก่อนหน้าได้อย่างมี ประสิทธิภาพ ความขัดแย้งนี้ ยังดำเนินต่อไปอีกนาน และเป็นชนวนสำคัญของขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคมนอกรัฐสภาที่มีฝ่ายนิสิตนักศึกษาเข้าร่วมเป็นแกนนำในการขับเคลื่อน

กำลังใจจากชัยชนะหลังสงครามกลางเมืองเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 นับเป็นการจุด ประกายให้แก่พลังมวลชนในการแสดงออกทางการเมืองนอกกลไกระบบรัฐสภา หลังเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 รัฐบาลชั่วคราวของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ศาสตราจารย์สาขากฎหมายและอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ยังอนุมัติงบประมาณสนับสนุนโครงการพัฒนาประชาธิปไตยในเขต ชนบท (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 377 – 378) เพื่อกระจายความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับการปกครองระบบประชาธิปไตยให้แก่ชาวบ้าน เช่น ประเด็นเรื่องสิทธิและหน้าที่ของ พลเมือง รวมทั้งการแสดงออกอย่างมีส่วนร่วมทางการเมืองระดับชาวบ้าน แนวคิดการปกครอง ด้วยระบบรัฐสภาประชาธิปไตยกลายเป็นความคิดความเชื่อสำคัญในสังคม และช่วงนี้เองที่ นักศึกษาเริ่มเรียนรู้ผลพวงจากการพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุลของนโยบายรัฐบาลทหารก่อนหน้านี้นี้ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาหนี้สินเรื้อรัง การจัดสรรที่ดินให้แก่เกษตรกรอย่างเอาเปรียบ ระบบ สาธารณูปโภคที่ไม่ได้มาตรฐาน ปัญหาสิทธิพลท้องถิ่น และอีกสารพัด โดยเฉพาะช่องว่างระหว่าง ข้าราชการกับชาวบ้านที่ไม่อาจลงรอยกันได้เลย กอปรกับการขาดประสิทธิภาพของกลไกการ ตรวจสอบถ่วงดุลอำนาจกันอย่างที่ควรจะเป็นตามนัยยะของประชาธิปไตยที่ระบุชัดให้ฝ่ายนิติ บัญญัติพึงกระทำต่อฝ่ายบริหาร การเคลื่อนไหวนอกรัฐสภาจึงเติบโตเข้มแข็งกลายเป็นขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม (Social Movement) ซึ่งนับจำนวนครั้งได้นับร้อยครั้ง การชุมนุมเรียกร้องของ บรรดากรรมกรเกิดขึ้นครั้งแรกในช่วงนี้ รวมทั้งการก่อตั้ง “สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย” ในปลายปี พ.ศ.2517 (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 378 – 379) องค์การที่มีบทบาท สำคัญในการต่อรองผลประโยชน์ให้แก่ชนชั้นรากหญ้ากว่า 40 จังหวัดทั่วประเทศ

แม้ขบวนการเคลื่อนไหวของนักศึกษาและประชาชนรากหญ้าจะพยายามสื่อสารกับ ส่วนกลางถึงผลกระทบจากการพัฒนาประเทศที่ไร้ประสิทธิภาพ จนกระทั่งเป็นปัญหาเชิง

โครงสร้างที่ขยายกลายเป็นความขัดแย้งระหว่างหน่วยราชการกับเกษตรกรชาวนา ทว่าด้านของ ส่วนกลางกลับแข็งขึ้นไม่รับฟัง โดยตีความว่า นี่คือการภัยที่คุกคามสถานภาพของตนเอง ข้าราชการยอมรับไม่ได้ที่ชาวนาชาวไร่เรียกร้องเอาความกับระบบราชการ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 379 – 380) ด้วยภาวะกดดันเช่นนี้ นักศึกษาและเกษตรกรชาวนาจึงหัน มารวมกับกลุ่มคอมมิวนิสต์ (ฝ่ายซ้าย) อย่างรวดเร็ว ไม่เว้นแม้แต่ขบวนการสงฆ์ที่มีความสัมพันธ์ ใกล้ชิดกับชุมชนหมู่บ้าน ความกังวลอย่างใหม่ของฝ่ายอนุรักษนิยม (ฝ่ายขวา)

เหตุแห่งความวิตกกังวลที่ว่านี้ อาจสืบย้อนไปถึงตั้งแต่การตีบุคคลานเข้ามาของ คอมมิวนิสต์ในสังคมไทยก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.2485 จึง ได้มีการก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย หรือ พคท. อย่างลับ ๆ ในกรุงเทพฯ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 371 และ 387) ส่วนในประเทศภูมิภาคอินโดจีนก็เช่นกัน โดย พคท. ได้ตระหนักในศักยภาพของขบวนการนักศึกษาในเขตเมืองในบรรลุเป้าหมายทางการเมือง ของตน นั่นคือ การโค่นล้มจักรวรรดินิยมอเมริกา ระบบทุนนิยม และศักดินา ซึ่งเป้าหมายประการ หลังนี้ ย่อมไม่เป็นที่พึงปรารถนาของฝ่ายอนุรักษนิยม ความวิตกกังวลเริ่มทวีเพิ่มขึ้นเมื่อประเทศ เพื่อนบ้านอย่างเวียดนามและกัมพูชาได้กลายเป็นประเทศคอมมิวนิสต์ตามอย่างประเทศจีนตั้งแต่ เดือนเมษายน พ.ศ.2518 ภาพลักษณ์นิสิตนักศึกษาหัวก้าวหน้าถูกทำให้เป็นพลังเงิบของ ขบวนการคอมมิวนิสต์ นักการเมืองฝ่ายขวาปลุกปั่นชนชั้นกลางให้เป็นปฏิปักษ์กับนิสิตนักศึกษาผู้ นำสงสัยต่อการเป็นภัยแห่งความมั่นคงของชาติในเวลานั้น วาทกรรมที่รัฐนำมาใช้คือการ สื่อสารมวลชนด้วยการชูอุดมการณ์ “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” (เสนห์ จามริก, 2549 : 322 – 325) มีการจัดตั้งกลุ่มเคลื่อนไหวเฉพาะกิจ เช่น กลุ่ม “นวพล” นำโดยพระกิตติวุฒโฑ และ กลุ่ม “กระทิงแดง” ที่รวบรวมมาจากอดีตทหารรับจ้าง คนตกงาน คนเร่ร่อนในเมือง และนักเรียน โรงเรียนอาชีวะ ภายใต้การสนับสนุนของกองอำนาจการรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร หรือ กอ.รมน. และการผลักดันพลังจากกลุ่ม “ลูกเสือชาวบ้าน” ที่ก่อตั้งโดยตำรวจตระเวนชายแดน ในปี พ.ศ.2514 (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 389) เพื่อต่อกรกับการเคลื่อนไหว ของมวลชนระดับหมู่บ้าน ให้ทำหน้าที่ปะทะกับมวลชนในเมืองและขบวนการนิสิตนักศึกษาแทน กองทัพที่กำลังติดลบในสายตาของประชาชน และไม่นานหลังจากนั้น ภาพลักษณ์ของพลัง นักศึกษาในใจของมวลประชากลับกลายเป็น “ผู้ร้าย” เป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ ซึ่งหมายถึง ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อันเป็นที่เคารพรักของไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ และเมื่อมีการ ชุมนุมใหญ่อีกครั้งของกลุ่มนักศึกษา ชนชั้นนำฝ่ายขวาที่ไม่ใช่กลุ่มทหารเก่าจึงไม่ลังเลที่จะลงมือ กำจัดปราบปรามหนุ่มสาวผู้ต้องสงสัยในนามของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ดังที่รู้จักกันใน เหตุการณ์นองเลือด “6 ตุลา” พ.ศ.2519 โดยทำรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลพรรค ประชาธิปัตย์สมัย ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช และจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ โดยมีนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ผู้

พิพากษาที่เคยประณามการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์อย่างเปิดเผย ได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

อันที่จริง ฝ่ายอนุรักษนิยมเริ่มผนึกกำลังกันด้านกลุ่มนิสิตนักศึกษาหัวก้าวหน้าอย่างจริงจัง มาตั้งแต่ต้น พ.ศ. 2518 แล้ว และตลอดปี พ.ศ.2519 กลุ่มฝ่ายขวาได้โหมโฆษณาชี้ให้สาธารณชนเห็นภัยของลัทธิคอมมิวนิสต์ที่มีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ รวมทั้งการป้ายสีกลุ่มบุคคลผู้ที่หลงเห็นใจนักศึกษา กรรมการแรงงาน และเกษตรชาวนา รวมทั้งแนวความคิดเสรีนิยมว่าล้วนเป็นคอมมิวนิสต์ทั้งสิ้น (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 391) จำเป็นต้องปราบปรามให้สิ้น และทันทีที่กลุ่มอนุรักษนิยมขวาจัดสามารถพิฆาตกลุ่มนักศึกษาที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกนิยมคอมมิวนิสต์ (ฝ่ายซ้าย) ได้สำเร็จ คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้ถูกแปรสภาพเป็นสภาที่ปรึกษาและสภาปฏิรูปการปกครองแผ่นดินตามลำดับในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2519 ซึ่งสภาอย่างหลังนี้ แต่งตั้งโดยพระมหากษัตริย์เพื่อทำหน้าที่ฝ่ายนิติบัญญัติ (เสนห์ จามริก, 2549 : 331 – 334) ก่อนที่ฝ่ายทหารรุ่นใหม่ (หรือกลุ่มนายทหารประชาธิปไตย) จะเข้ามาทวงคืนการนำภายใต้รัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2520

ขบวนการเคลื่อนไหวของมวลชนและนิสิตนักศึกษาหัวก้าวหน้าในทศวรรษ 2510 จึงเป็นปฏิกริยาต่อสภาพของสถาบันอำนาจเก่า สัญลักษณ์ของความมั่นคงของชาติโดยตรง เมื่อฝ่ายอนุรักษนิยมไม่ล่าถอย การเผชิญหน้าเป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยง นอกจากนี้ หลัง พ.ศ.2519 ได้ปรากฏกลุ่มข้าราชการและนายทหารรุ่นใหม่บางกลุ่มที่ประสงค์จะขยายบทบาทขององค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ให้เป็นที่ตั้งสัญลักษณ์แห่งวัฒนธรรมประจำชาติ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 396) ดังเช่น พ.ศ.2525 มีการจัดงานใหญ่เพื่อฉลองสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี 200 ปี หนึ่งปีต่อมา (พ.ศ.2526) ได้จัดงานเฉลิมฉลองครบรอบ 700 ปี ลายสีไทย โดยเน้นความต่อเนื่องของชาติไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยผ่านภาษาศูนย์กลางของวัฒนธรรมไทยที่สะท้อนให้เห็นพระปรีชาสามารถของสถาบันกษัตริย์อย่างเด่นชัด นับแต่อดีตเป็นต้นมา โดยมีพักต้องกล่าวถึงการใช้สื่อโทรทัศน์ในการแพร่ภาพพระราชกรณียกิจช่วงทศวรรษ 2520 และรายงานข่าวพระราชสำนักเป็นประจำทุกวัน และนับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา รัฐบาลยังได้ก่อตั้งหน่วยงานเฉพาะกิจที่ทำหน้าที่รณรงค์เสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 400) โดยระบุดึงถึงความเป็นไทยว่าหมายถึงสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ศูนย์รวมใจไทยให้เป็นหนึ่งเดียว โดยผนวกด้วยการยกย่องชนชั้นชาวนาเสมือนกระดูกสันหลังของชาติ ราชสำนักกับเกษตรกรชาวนา ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทยด้วยกันทั้งสิ้น เพียงแต่พระมหากษัตริย์สถิต ณ ยอดปิรามิดโครงสร้างของชาติ ขณะที่มวลชนชาวนาเป็นฐานของสังคมประชาธิปไตยอันสงบสันติสุข ปราศจากความขัดแย้งใด ๆ

ทศวรรษ 2500 มีการกล่าวถึง “ประชาธิปไตยแบบไทย” ที่นำโดยกลุ่มนักการเมืองข้าราชการ (เสนห์ จามริก, 2549 : 243 – 261) ปลายทศวรรษ 2510 ถึง ต้นทศวรรษ 2520 “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” เริ่มปรากฏให้เห็น โดยเป็นการรวมขอมระหว่างฝ่ายทหารกับกลุ่มพลังจากภายนอกวงราชการมากขึ้นดังที่เกริ่นไปข้างแล้วในตอนต้น สังเกตได้จากเนื้อหาของรัฐธรรมนูญฉบับพ.ศ.2521 ที่เกี่ยวกับสถานภาพของรัฐสภา และสัมพันธ์ภาพระหว่างอำนาจนิติบัญญัติและอำนาจบริหาร (เสนห์ จามริก, 2549 : 334) กล่าวคือ มีการระบุว่านายกรัฐมนตรีไม่ต้องผ่านการเลือกตั้งเป็น ส.ส. และข้าราชการประจำสามารถดำรงตำแหน่งประจำเดิม พร้อม ๆ กับตำแหน่งทางการเมืองในเวลาเดียวกัน (ลิขิต ธีรเวคิน, 2540 : 214 – 215) ซึ่งที่มาของคำกล่าวที่ว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” จึงมาจากการที่ที่มาของฝ่ายบริหารนั้นมิได้มาจากการเลือกตั้ง รัฐมนตรีหลายคนมิได้มาจากการเป็นตัวแทนของประชาชน กระบวนการเมืองของไทยจึงมีลักษณะที่ฝ่ายบริหารแยกออกห่างจากประชาชน ซึ่งนับว่าไม่ได้เปลี่ยนแปลงระดับโครงสร้างอำนาจและสถาบันทางสังคมแต่ประการใด กลุ่มอำนาจเก่าสามารถเข้ามามีอิทธิพลในวงการเมืองได้อีก พอ ๆ กับที่อาจสูญเสียพื้นที่และอำนาจการต่อรองได้เสมอ ระบบพรรคการเมืองเริ่มเปิดโอกาสให้แก่กลุ่มนักธุรกิจมากขึ้น พรรคการเมืองที่มีบทบาทสำคัญ 3 พรรคในช่วงเวลานี้ ได้แก่ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคกิจสังคม และพรรคชาติไทย ซึ่งล้วนเป็นพรรคการเมืองที่มีแกนนำเป็นนักธุรกิจที่มีเป้าหมายต้องการให้เกิดความสงบในชนบท เพื่อดึงนักการเมืองจากนอกกรุงเทพฯ เข้ามาเป็นพันธมิตรต่อต้านเผด็จการทหารที่อาจจะกลับมาอีกครั้ง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 384)

การบริหารประเทศชาติด้วยระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ ภายใต้การนำของนายกรัฐมนตรี พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ (พ.ศ.2523 – 2531) ไม่อาจแก้ไขปัญหาให้แก่ชาวบ้านได้ ช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทยังคงอยู่ต่อไป แตกต่างจากช่องว่างระหว่างนักธุรกิจกับนักการเมืองที่หดแคบลง ดังปรากฏการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน (กรอ.) ที่ทำหน้าที่ “ต่อท่อ” เชื่อมโยงระหว่างขุนนางนักวิชาการ (technocrat) กับภาคธุรกิจเอกชน (เช่น กลุ่มอุตสาหกรรม และกลุ่มธุรกิจการค้า) ซึ่งได้รับการสานต่อในรัฐบาลสมัย พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ (พ.ศ.2531 – 2534) หัวหน้าพรรคชาติไทยที่สนใจพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ภายใต้กุศโลบาย “เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า” เปิดทางให้แก่การประกอบธุรกิจมากขึ้นในอินโดจีน

อาจกล่าวได้ว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ไม่ว่าสถาบันกษัตริย์ ฝ่ายทหาร และขุนนางข้าราชการ ล้วนปรับตัวตามกระแสประชาธิปไตยด้วยกันถ้วนหน้า ขณะเดียวกันก็มีการยื้อยุทธ์กันไปมาระหว่างกลุ่มอำนาจฝ่ายขวาและกลุ่มทหารรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง อาทิ แม้กลุ่มนิยมเจ้าจะสามารถพิชิตพื้นที่ทางการเมือง โดยดึงอำนาจกลับคืนมาจากทหารฝ่ายหัวก้าวหน้ามาได้ แต่ก็ไม่อาจรักษาพื้นที่ทางการเมืองได้อย่างถาวร ขณะเดียวกัน ระบบอุปถัมภ์ค้ำจุนซึ่งกันและกันระหว่างนักการเมืองข้าราชการกับนักการเมืองอาชีพ (ส.ส.) ที่เป็นไปอย่างเปิดเผยและยอมรับได้มาตั้งแต่

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เริ่มไม่ส่งผลดังเดิม ทั้งนี้ เนื่องจาก ส.ส. จากต่างจังหวัด เริ่มมีฐานะคะแนนเสียงของตนเองที่นักการเมืองข้าราชการไม่อาจเข้าถึงได้ (เสนห์ จามริก, 2549 : 300 และ 304) ตำแหน่งที่นั่งของ ส.ส. ในรัฐสภากลายเป็นอำนาจต่อรองระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ สิทธิประโยชน์ที่ได้รับ อาทิ งบประมาณในการพัฒนาสาธารณูปโภคในท้องถิ่น คือ เป้าหมายหลักในการเข้ามาของนักการเมืองอาชีพที่ประสงค์จะสะสมทุนและบำรุงฐานคะแนนเสียงของตน

รัฐบาลสมัยของ พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ (พ.ศ.2531 – 2534) มีความโดดเด่นในการพัฒนาด้านเศรษฐกิจตามกระแสโลก ด้วยท่าทีที่ผ่อนปรน นโยบายสำคัญของรัฐบาลคือ “การเปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า” (สุชาติ ยิ้มประเสริฐ, 2551 : 212) ดังที่กล่าวไปข้างแล้ว พล.อ.ชาติชาย ได้ประกาศที่จะนำประเทศไทยสู่การเป็นหนึ่งในประเทศอุตสาหกรรมใหม่ หรือ “NICS” (New Industrialized Countries) โดยจะเดินหน้าเปลี่ยนคู่แข่งทางการเมืองในอดีต เช่น เวียดนาม และกัมพูชา ให้กลับกลายเป็นคู่แข่งหลักของไทย และที่เป็นเช่นนี้ได้ ส่วนหนึ่งอาจเป็นผลมาจากการอ่อนกำลังลงของประเทศจากค่ายคอมมิวนิสต์ ดังเช่น การล่มสลายของสหภาพโซเวียต การพังทลายกำแพงเบอร์ลินในเยอรมนี ประเทศจากโลกเสรีนิยมมีบทบาทนำในระยะนี้ การค้าและการลงทุนเป็นไปอย่างเสรีและคึกคักข้ามโลก เกิดกระแสโลกาภิวัตน์หรือโลกาภิวัตน์ทางการเงิน รวมทั้งประเทศไทยที่มีการสร้างเขตนิคมอุตสาหกรรมใหม่ ๆ หลายแห่งเพื่อรองรับการย้ายฐานการผลิตของบริษัทข้ามชาติ เช่น นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เป็นต้น จำนวนพลเมืองชนชั้นกลางเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การพัฒนาอสังหาริมทรัพย์เป็นไปอย่างไร้ขีดจำกัด หัวเมืองภูเก็ตเริ่มเติบโตอย่างเห็นได้ชัด ไม่แพ้ในเขตกรุงเทพมหานคร เหล่านี้ทำให้สภาพเศรษฐกิจตามต่างจังหวัดขยายตัวพร้อม ๆ กับช่องว่างระหว่างชนชั้น เนื่องจากเกษตรกรไม่ได้รับประโยชน์จากการเติบโตทางเศรษฐกิจช่วงนี้แต่อย่างใด ซึ่งนักวิชาการเรียกช่วงเวลาแห่งความเจริญรุ่งเรืองนี้ว่าเป็นระยะเริ่มต้นของ “เศรษฐกิจฟองสบู่” ก่อนที่จะระเบิดแตกในกลางปี พ.ศ.2540

ปลายเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2534 “คณะผู้รักษาความสงบเรียบร้อยและความมั่นคงแห่งชาติ” (รสช.) ได้ออกแถลงการณ์เพื่อยึดอำนาจกลับคืนจากนักธุรกิจการเมืองและขุนนางข้าราชการ ยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2521 และประกาศใช้ธรรมนูญการปกครองประเทศ คณะทหารผู้ก่อการสำคัญ ได้แก่ พล.อ.สุนทร คงสมพงษ์ และพล.อ.สุจินดา คราประยูร โดยธรรมนูญฉบับดังกล่าวได้กำหนดให้สภานิติบัญญัติแห่งชาติทำหน้าที่ทั้งฝ่ายนิติบัญญัติและร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ (สมบัติ ธำรงธัญวงศ์, 2548 : 587) ซึ่งประกาศใช้ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2534 โลกทัศน์ของคณะทหารผู้ก่อการกลุ่มนี้ นับว่าเป็นส่วนหนึ่งของฝ่ายอนุรักษนิยม กล่าวคือ มีทัศนคติต่อสถาบันกษัตริย์ และมองบทบาทของทหารตามจารีต ทหารคือผู้พิทักษ์รักษาบ้านเมือง ซึ่งประกอบด้วย “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” และไม่เห็นด้วยกับแนวคิดของทหารบางกลุ่มที่

พยายามเป็นกระบอกเสียงของประชาชน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 416) กองทัพในสายตาของทหารกลุ่มนี้คือผู้ได้รับมอบหมายความชอบธรรมจากองค์พระมหากษัตริย์ให้มาทำการเปลี่ยนแปลงประเทศ เพราะฉะนั้น ทหารกลุ่มนี้จึงมักอิงกับสถาบันที่ก่อตั้งโดยราชสำนักอย่างเปิดเผย และหน้าที่ประการแรกและสำคัญที่สุดสำหรับพวกเขา คือ การปกป้องราชบัลลังก์ แม้จะต้องสูญเสียคนส่วนน้อย ถ้าเป็นการทำเพื่อรักษาคนส่วนใหญ่แล้วก็อยู่ในวิสัยที่ทำได้ นอกจากนี้ บทบาทของทหารผู้ประกอบการ ในโลกทัศน์ของพวกเขาแล้ว ถือเป็นฐานะที่สามารถกระทำควบคู่ไปกับการรับราชการได้ เฉพาะอย่างยิ่งธุรกิจรับจ้างก่อสร้างและค้าอาวุธสงคราม (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 417)

หนึ่งในคณะ รสช. พล.อ.สุจินดา คราประยูร ได้สืบทอดอำนาจคณะทหารโดยได้รับการสนับสนุนจากพรรคการเมืองให้เป็นนายกรัฐมนตรีที่ไม่ได้มาจากการเลือกตั้งใด ๆ ทั้งสิ้น ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับเดือนธันวาคม พ.ศ.2534 ไม่ได้ห้ามไว้ ที่จริง พล.อ.สุจินดา ได้เคยปรารถนาไว้เป็นคำมั่นต่อประชาชนว่าจะริบจัดให้มีการเลือกตั้งโดยเร็ว และตนจะไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเป็นอันขาด แต่แล้ว พล.อ.สุจินดาก็กล่าวว่าตน “ยอมเสียสัจย์เพื่อชาติ” ปฏิเสธต่อการทำรัฐประหารครั้งนี้ ได้สร้างความไม่พอใจอย่างมากในหมู่นักธุรกิจ และเป็นที่มาของการชุมนุมประท้วงที่ท้องสนามหลวงและบนถนนราชดำเนิน หรือที่รู้จักกันในชื่อเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” เมื่อกลางเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 ปราบปรามการณ์ครั้งนั้น สะท้อนให้เห็นปฏิกิริยาของชนชั้นกลางที่ประหวั่นกับการเข้ามามีอำนาจทางการเมืองอีกครั้งของนายทหารสายอนุรักษ์นิยม ผู้ชุมนุมจึงออกมาตอบโต้การกระทำของนายทหารและยืนยันเจตนารมณ์ที่นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้งเท่านั้น

หลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ การเมืองไทยดำเนินต่อไปโดยปราศจากการแทรกแซงจากกองทัพ บรรยากาศทางการเมืองเต็มไปด้วยการแข่งขันระหว่างนักการเมืองในเขตเมืองกับชนบท ในช่วงเวลาสั้น ๆ อดีตนายกรัฐมนตรี นายอานันท์ ปันยารชุน พลเรือนที่ได้รับความนิยมไว้วางใจจากสาธารณชนอีกครั้ง โดยเฉพาะกลุ่มนักธุรกิจ ให้กลับมารับราชการตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยเขาได้ตอบสนองข้อเรียกร้องของมหาชนที่ระบุให้ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้งเท่านั้น พร้อมกันนี้ รัฐบาลนักธุรกิจยังเอาใจมวลชนด้วยการให้ความสำคัญกับ “สภาล่าง” หรือสภาผู้แทนราษฎรที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชนโดยตรง อาทิ การกำหนดให้ตำแหน่งประธานรัฐสภา มาจากประธานสภาผู้แทนราษฎร ไม่ใช่ประธานวุฒิสภาที่มาจาก การแต่งตั้ง ซึ่งเป็นที่มาของรัฐบาลพลเรือนอย่างเช่น รัฐบาลภายใต้การนำของนายชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ รัฐบาลสมัยของนายบรรหาร ศิลปอาชา หัวหน้าพรรคชาติไทย และรัฐบาล พล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ อดีตนายทหารจากพรรคความหวังใหม่ ตามลำดับ การเมืองไทยระยะนี้ มาถึงจุดขัดแย้งระหว่างการรุดหน้าของเศรษฐกิจภาคเมืองกับการพัฒนาไม่ถึงไหนของระบอบรัฐสภา

ประชาธิปไตย (ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2546 : 496) ซึ่งถึงแม้จะนับเป็นช่วงที่ระบอบประชาธิปไตยได้ทำงานอย่างเต็มที่ หรือที่เรียกว่า “ประชาธิปไตยเต็มใบ” แต่วุฒิภาวะทางการเมืองกลับตาลปัตร ไม่อาจปรับตัวได้ทันกับกระแสโลกาภิวัตน์ ส่งผลให้บ้านเมืองต้องมาเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางการเงิน ซึ่งเป็นด้านลบของโลกาภิวัตน์ หรือที่เรียกอีกชื่ออย่างไม่เป็นทางการว่า “วิกฤตต้มยำกุ้ง” เมื่อปี พ.ศ.2540

ในช่วงทศวรรษ 2530 และ 2540 ขบวนการทางสังคมของไทยมีบทบาทสำคัญมากขึ้น นอกจากจะมีขบวนการต่างๆ จำนวนมากแล้ว ยังมีความหลากหลายของผู้เข้าร่วม กล่าวคือ เมื่อการเมืองพัฒนาเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยมากขึ้น เป็นการเปิดพื้นที่ให้มีการแสดงออกเสรีทางความคิด ความคับข้องใจ และการเรียกร้องทางการเมือง ประเด็นการเรียกร้องมีความหลากหลายรวมทั้งประเด็นระดับนานาชาติ เช่น เรื่องสิทธิ อัตลักษณ์ และการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การเฟื่องฟูขึ้นของระบบรัฐสมัยใหม่ เศรษฐกิจเสรีนิยม และโลกาภิวัตน์ได้เชื่อมโยงกับกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม มีกลุ่มคนชนชั้นกลาง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มสามัญชน ที่ในอดีตถูกกั้นออกจากการมีสิทธิมีเสียงทางการเมือง เป็นผู้เข้าร่วมขบวนการกลุ่มใหญ่ที่สุด ซึ่งรวมทั้งชาวไทยภูเขา ชาวประมงพื้นบ้าน ชาวนาชายขอบ ผู้หญิง คนงานหญิง ชาวสลัมกลุ่มต่างๆ เหล่านี้เข้าร่วมขบวนเพื่อเรียกร้องสิทธิ และเพิ่มบทบาทของตนในสังคมมากขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา จึงเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการมวลชนที่อาจจะคงอยู่ระยะยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังแผ่ขยายไปในอัตราที่เร่งเร็ว ซึ่งผาสุก พงษ์ไพจิตรวิเคราะห์ว่า การที่ขบวนการทางสังคมต่างๆ กลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยและจากผู้เข้าร่วมที่มาจากภูมิหลังที่หลากหลาย ชี้ให้เห็นถึงจุดร่วมที่สำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ความรู้สึกว่าการเมืองและข้าราชการมีจินตภาพว่าตัวเองเป็นชนชั้นปกครอง มากกว่าที่จะเป็นผู้รับใช้ประชาชน ทำให้มีผู้เข้าร่วมการรณรงค์เพื่อปฏิรูปรัฐธรรมนูญ และต่อต้านคอร์รัปชัน (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2545 : 22 - 24)

พ.ศ.2540 นี้เองที่มีการทดลองใช้วิธีการ “ประชาพิจารณ์” แบบประชาธิปไตยในการร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งได้รับความร่วมมือจากชนชั้นกลางในเมืองอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน รวมทั้งประชาชนทุกภาคส่วน ปรากฏการณ์นี้สะท้อนให้เห็นสำนักสาธารณะต่อความเป็นประชาธิปไตยในวิถีชีวิตของมหาชน คนไทยเริ่มเข้าใจและเห็นความสำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น วิธีการประชาพิจารณ์จึงเป็นอีกทางเลือกในการแสดงออก นอกเหนือจากการเลือกตั้งวิธีการเดิม ๆ ประกอบกับเทคโนโลยีการสื่อสารสมัยใหม่ที่เอื้อให้ทุกคนสามารถแสดงออกความคิดเห็นทางการเมืองได้หลากหลาย ไม่จำกัดแต่วิธีการเดินขบวนบนท้องถนนเสมอไป รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2540 นับเป็นรัฐธรรมนูญที่ภาคประชาชนมีส่วนร่วมในการร่างมากที่สุด และยังเป็นฉบับที่มีกลไกการตรวจสอบนักการเมืองที่ไม่เคยมีบรรจุในรัฐธรรมนูญฉบับก่อนหน้านั้น

5.2 การปลูกฝังเรื่องความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในสมัยประชาธิปไตย

ในช่วงรอยต่อแห่งประวัติศาสตร์ที่สำคัญทางประชาธิปไตยของไทย นิสิตนักศึกษาามีบทบาทสำคัญมากในการรวมตัวกันเพื่อต่อต้านอำนาจที่ไม่ชอบธรรมของรัฐบาลเผด็จการทหาร ลักษณะเด่นของการศึกษาเรื่องการเมืองการปกครองและอุดมการณ์ประชาธิปไตยของไทยที่เริ่มในช่วงนี้เอง ที่มีลักษณะไม่ต่างจากการรับรู้ของคนทั่วไปในสมัยปัจจุบัน นั่นคือหากมีการถามถึงเหตุใดการสร้างระบอบประชาธิปไตยของไทยจึงไม่อาจพัฒนาไปได้ด้วยดี ประสบอุปสรรคและปัญหาอะไรบ้าง ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ได้เปรียบเทียบการรับรู้เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์การเมืองไทยด้วยการภาพประกอบสองภาพที่น่าสนใจ คือ ภาพแรก ว่าด้วยเรื่องการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า พ.ศ. 2435 และอีกภาพที่ตรงกันข้ามคือ การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ภาพเหตุการณ์แรก คือ ความสำเร็จในการสร้าง และยกระดับสยามให้เป็นประเทศเอกราช อธิปไตยและสมัยใหม่อยู่ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ส่วนภาพหลังคือการสร้างระบอบประชาธิปไตย ภายใต้ระบบรัฐสภาตามที่คณะราษฎรเรียกร้อง แต่ภาพการรับรู้ของคนจำนวนมาก นั่นคือ จุดเริ่มต้นของระบบเผด็จการอำนาจนิยมรูปแบบต่างๆ ที่ชัดที่สุด คือ รัฐบาลทหาร รัฐบาลสมัยใหม่นี้ไม่มีความมั่นคง ไม่อาจพัฒนาสังคมการเมืองไปด้วยดีและเต็มไปด้วยการแก่งแย่งอำนาจและผลประโยชน์ต่างๆ ของผู้นำการเมืองสามัญชน (ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, 2545 : หน้า 15-16)

จากการศึกษาพบว่า มีแบบเรียนหลายเล่มด้วยกันกล่าวในลักษณะเดียวกันกับการวิเคราะห์ข้างต้น เช่น หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2527) เรียบเรียงโดย ปิยนาท บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวญรัฐการ กล่าวคือ

“... ที่เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นประชาธิปไตย แต่ประเทศไทยยังคงอยู่ในช่วงเฝ้ารูปร่างแบบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับสังคมไทย อุดมการณ์แท้จริงของประชาธิปไตย คือ การที่ประชาชนมีอำนาจสูงสุดในการบริหารประเทศ ฉะนั้น ไม่ว่าจะเรียกชื่ออุดมการณ์นี้ว่าเช่นไรก็ตาม ตราบใดที่ประชาชนในชาติยังมีได้มีตัวแทนของตนมาใช้อำนาจบริหาร การสร้างประเทศให้เป็นประชาธิปไตยก็ยังคงเป็นภารกิจที่ยังไม่สิ้นสุด” (ปิยนาท บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวญรัฐการ, 2527 : 50)

ภายหลังการเรียกร้องการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน เหตุการณ์รุนแรง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เป็นจุดนำให้นิสิตนักศึกษาและประชาชนใช้

เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพการแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ทุกฝ่ายมีความประสงค์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยเร็ว เป็นแรงกระตุ้นการเร่งรัดปฏิรูปการศึกษา จนกระทั่งมีการประกาศพระบรมราชโองการ ในวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2520 เรียกว่า “แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520” มีความมุ่งหมายให้เป็น “การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม” ซึ่งสาระที่น่าสนใจ กล่าวคือ หนึ่ง มุ่งหมายอบรมพลเมืองให้ตระหนักและเห็นคุณค่าของระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของพลเมืองทุกคน สองให้สำนึกในความเป็นไทยร่วมกันและให้มีความภูมิใจในวัฒนธรรมไทยสาม คือ ให้พลเมืองไทยรู้จักสิทธิเสรีภาพในกรอบแห่งกฎหมาย และให้ตระหนักถึงหน้าที่ความรับผิดชอบที่จะต้องรักษาความมั่นคงปลอดภัยของชาติ และที่สำคัญคือการเน้นการจัดการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองดีมากที่สุด ส่วนความรู้ความสามารถต่างๆ ให้ความสำคัญรองลงมา (กระทรวงศึกษาธิการ, 2526 : 142 - 144) และการจัดการศึกษาในช่วงนี้เองที่มีการจัดเป็นระบบชั้นประถมศึกษา 6 ชั้น มัธยมศึกษาตอนต้น 3 ชั้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ชั้น และเปลี่ยนมาใช้เรียก “หนังสือเรียน” แทนคำว่า “แบบเรียน”

พบว่าหนังสือเรียนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) มีความเป็นงานวิชาการที่ครอบคลุมรอบด้าน ให้อารยะเยือก และมีการอ้างอิง มากกว่าในสมัยที่ผ่านมา ข้อสังเกตที่พบในแบบเรียนที่เห็นได้ชัด 3 ประเด็นหลักซึ่งจะกล่าววิเคราะห์ในรายละเอียดลำดับถัดไป ประการที่หนึ่ง คือ มีการปลูกฝังเรื่องสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย สถาบันได้รับการยกย่องเทิดทูนไว้เหนือเกล้า ทรงเป็นหลักแห่งความเมตตา ความเป็นกลาง และความดีทั้งปวง ยิ่งในยามที่ประเทศมีความไม่มั่นคง สถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยิ่งมีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นแรงดลใจ สร้างขวัญและกำลังใจแก่ประชาชน และเป็นที่พักของประชาชนทั้งประเทศ ประการที่สอง คือ การชี้ให้นักเรียนรับรู้และตระหนักว่าวิวัฒนาการประชาธิปไตยของประเทศไทยนั้นเริ่มขึ้นโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนและมีพระราชประสงค์ที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้มีการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยแบบค่อยเป็นค่อยไป ทำให้การเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร พ.ศ. 2475 มีนัยสำคัญ คือ มีส่วนก่อให้เกิดการชะงักงันของการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยและระบบรัฐสภามากกว่า สืบเนื่องมาจากการรัฐประหารเปลี่ยนรัฐธรรมนูญหลายครั้ง และการแก่งแย่งอำนาจของผู้นำการเมืองใหม่ และประการที่สาม คือ แบบเรียนได้มีส่วนปลูกฝังความรู้เรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยตามหลักสากล มีการเปรียบเทียบกับประเทศที่เจริญแล้ว และชี้ให้เห็นข้อดีข้อเสียของการปกครองตามระบอบ

ประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ นอกจากนี้ยังสอนให้นักเรียนตระหนักถึงบทบาทหน้าที่คุณลักษณะของการเป็นพลเมืองที่ดีตามระบอบประชาธิปไตย

ทั้งนี้ หากถือว่าโครงสร้างทางสังคมย่อมมีรากฐานอยู่บนวาทกรรมหนึ่งๆ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนอว่าแบบเรียนอยู่ในฐานะที่เป็นสื่อสารทางสังคมเป็นผู้ยกระดับปรากฏการณ์ขึ้นเป็นมโนทัศน์เพื่อสร้างมโนทัศน์สำเร็จรูปขึ้นสำหรับอธิบายปรากฏการณ์หลายๆ อย่าง แบบเรียนได้หยิบยืมมโนทัศน์นี้ให้นักเรียน ซึ่งนักเรียนจะซึมมโนทัศน์นี้เรียนรู้ปรากฏการณ์จากประสบการณ์ แต่เข้าใจปรากฏการณ์จากมโนทัศน์ที่ได้จากห้องเรียน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2545 : 85) ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าไม่มีแบบเรียนสมัยใดสามารถแย้งชิงวาทกรรมการอธิบายเรื่องสถานะความชอบธรรมของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยได้เทียบเท่ากับแบบเรียนสมัยที่เขียนขึ้นตามหลักสูตร พ.ศ. 2524 เป็นต้นมา

ในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย จรูญ สุภาพ อดีตคณบดีคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นนักวิชาการคนสำคัญที่มีส่วนในการเรียบเรียงแบบเรียนวิชาสังคมศึกษา อาทิ เช่น แบบเรียนสังคมศึกษา ส 431 หน้าที่พลเมือง พ.ศ. 2523 (พิมพ์ครั้งที่ 6) เรียบเรียงตามหลักสูตรและประมวลการสอน พ.ศ. 2520 หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 401 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 (ม. 4) พ.ศ. 2530 (พิมพ์ครั้งที่ 9) ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 031 การปกครองของไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2531 (พิมพ์ครั้งที่ 4) ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 และหนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 402 สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 (ม. 4) พ.ศ. 2535 (พิมพ์ครั้งที่ 3) ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) พบว่าในหนังสือเรียนจรูญและคณะ ได้อธิบายเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ เป็นสถาบันสำคัญที่ช่วยให้ประชาชนชาวไทยมีกำลังใจและมีที่ยึดเหนี่ยวทางใจ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้ชาติอยู่รอด และดำรงความเป็นเอกราชอยู่ได้

“ในภาวะสังคมที่ประสบภัยจากรอบทิศทั้งภายในและภายนอกประเทศ สถาบันนี้ได้มีความห่วงใยในความปลอดภัยของประชาชนตามท้องที่ต่างๆ ทั่วประเทศ พระองค์ทรงร่วมทุกข์ร่วมสุข และทรงปฏิบัติพระราชภารกิจเพื่อแก้ไขปัญหาอันเป็นเหตุแห่งความทุกข์ยากทั้งหลายเสมอมา ทรงมีพระราชปณิธานอันแน่วแน่ในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขของปวงชน ดังจะเห็นได้ว่าทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ประทับอยู่เป็นที่พึงของราษฎรทั้งหลายไม่ว่าจะอยู่ในที่ทุรกันดารแค่ไหนเพียงไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ไทยจึงทรงเป็นมิ่งขวัญและเป็นที่รักเคารพเทิดทูนของคนทั้งชาติ ประเทศไทยอยู่ได้เพราะมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนทั้งชาติ (จรูญ สุภาพ, สมพงษ์ เกษมสิน และสุพัตรา สุภาพ, 2523 : 62)

ดังนั้นสถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสถาบันที่เก่าแก่คู่กับชาติไทย เป็นสถาบันหลักของชาติ เป็นสัญลักษณ์ของความต่อเนื่องและความสามัคคีภายในชาติ เป็นศูนย์รวมของความจงรักภักดีของประชาชนอันนำมาสู่ความผูกพันของคนในชาติ ก่อให้เกิดความมั่นคงถาวรของชาติ ไม่ว่าจะต้องเผชิญกับความผันผวนของเหตุการณ์สักเพียงใด ที่สำคัญคือถึงแม้ว่ารูปแบบการปกครองจะเปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่ความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์มิได้เสื่อมคลายลง การเปลี่ยนแปลงในสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นการเปลี่ยนแปลงแต่เพียงในฐานะและบทบาทเท่านั้น

หนังสือเรียนชี้ให้เห็นว่าในอดีตสถาบันพระมหากษัตริย์มีบทบาทที่ก่อให้เกิดความต่อเนื่องในการปกครอง ซึ่งช่วยให้การพัฒนาการปกครองตั้งอยู่บนรากฐานที่มั่นคง เป็นพลังสำคัญในการรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติ เช่น ในสมัยสุโขทัยและอยุธยา สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวมแห่งความจงรักภักดี ทำให้วีรกษัตริย์ของไทยสามารถรวบรวมอาณาจักรไทยเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและเป็นปึกแผ่น พระมหากษัตริย์ของไทยสามารถกอบกู้เอกราชและสร้างชาติให้มีความมั่นคง ในสมัยรัตนโกสินทร์สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นปราการต่อต้านมหาอำนาจจักรวรรดินิยม ที่สำคัญยิ่งคือเมื่อกระแสความคิดเรื่องประชาธิปไตยแพร่หลายในประเทศไทย นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัว เป็นต้นมา สถาบันพระมหากษัตริย์ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมเป็นไปโดยสันติวิธี

“... สถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นอุปสรรคหรือได้กระแสนของการเปลี่ยนแปลง แต่กลับเอื้ออำนวยและชี้แนวทางให้การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยเป็นไปโดยสันติวิธี เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองเมื่อพ.ศ. 2475 ก็เป็นไปโดยปราศจากความรุนแรง หรือในยามที่เกิดวิกฤตการณ์ที่อาจนำไปสู่ความแตกแยกภายในชาติอย่างรุนแรง พระมหากษัตริย์ก็เป็นสถาบันที่สามารถยับยั้งวิกฤตการณ์นั้นได้ เช่น เหตุการณ์เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 130 – 131, เน้นโดยผู้เขียน)

“... ภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และมีการปกครองระบอบประชาธิปไตยแล้ว ในฐานะขององค์พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ความสำคัญและคุณประโยชน์ของสถาบันพระมหากษัตริย์มิได้ลดน้อยลงแต่ประการใด แต่กลับเป็นสถาบันที่สนับสนุนและค้ำจุนประชาธิปไตย ความชะงักงันของการเติบโตทางประชาธิปไตยที่เกิดขึ้น เนื่องมาจากสถาบันอื่นมากกว่าสถาบันพระมหากษัตริย์” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 133, เน้นโดยผู้เขียน)

ในทำนองเดียวกันหนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย เรียบเรียงโดย ศาสตราจารย์ ดร. ปิยนาค บุณนาค และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ธีรเวทย์ ประมวณรัฐกร ทั้งที่พิมพ์ เมื่อ พ.ศ. 2527 (พิมพ์ครั้งที่ 2) ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 และที่จัดพิมพ์ขึ้นตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) แต่ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ ได้อธิบายเน้นย้ำเช่นเดียวกันว่า พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ แม้ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 ทรงประกอบพระราชกรณียกิจที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ของชาติบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ของพระองค์ มากกว่าจะทรงสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ แต่สถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ก็มีความมั่นคง เป็นที่เคารพรักและยอมรับของปวงชนโดยทั่วไป แม้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตยในพ.ศ. 2475 สถานภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ก็ยังคงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ทรงเป็นพุทธมามกะ ทรงเป็นหลักชัยของการปกครอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่องค์ปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9) ทรงกอบประคองทศพิธราชธรรม ทรงเป็นผู้นำในการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์เพื่อความผาสุกของพสกนิกรอย่างแท้จริง (ปิยนาค บุณนาค และธีรเวทย์ ประมวณรัฐกร, 2527 : 17 ; 2533 : 21) นอกจากนี้ในหนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส0210 วิชาเดียวกันแต่เรียบเรียงโดยวุฒิชัย มูลศิลป์ วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และดรุณี แก้วม่วง บรรยายถึงความสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่แม้ว่าพระมหากษัตริย์ของไทยจะมีพระราชอำนาจอันล้นพ้น แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทรงใช้พระราชอำนาจนั้นตามพระราชหฤทัยปรารถนา พระองค์ทรงยึดมั่นใน “ทศพิธราชธรรม” อันเป็นธรรมที่สำคัญสำหรับองค์พระมหากษัตริย์

“... สิ่งสำคัญที่สุดในการปกครองประเทศขององค์พระมหากษัตริย์ ก็คือ ความสงบสุขของพสกนิกรของพระองค์ พระมหากษัตริย์ไทยแต่โบราณแล้วจะมี ธรรม เป็นเครื่องนำทางแห่งประเพณีปฏิบัติ ดังพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน ได้ทรงตั้งสัตยาธิษฐานในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกว่า ‘เราจะปกครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนชาวสยาม’ ...” (วุฒิชัย มูลศิลป์, วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และดรุณี แก้วม่วง, 2529 : 16)

และในหนังสือเรียน สังคมศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ส 401 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ว่า

“พระมหากษัตริย์มิได้ทรงอ้างอำนาจศักดิ์สิทธิ์สนับสนุนอำนาจการปกครองฐานะของพระมหากษัตริย์เป็นอนเนกนิกรมมติ หมายความว่า ราษฎรยกย่องให้เป็นผู้ปกครอง เพราะเป็นผู้ทรงคุณธรรม ทรงมีพระปรีชาสามารถในกิจการปกครอง รักษาความยุติธรรมและสิทธิเสรีภาพของราษฎร ทรงปกป้องภัยพิบัติและทำนุบำรุงสุขของราษฎร อำนาจสูงสุดในการปกครองรวมอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์ ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจ แต่การใช้อำนาจของพระองค์นั้นอยู่ภายในกรอบของทศพิธราชธรรม” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 94)

อย่างไรก็ดีเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มาเป็นระบอบประชาธิปไตย บทบาทและฐานะของพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ รัฐธรรมนูญของไทยทุกฉบับยืนยันความเป็นประมุขสูงสุดของพระมหากษัตริย์ โดยบัญญัติว่า “องค์พระมหากษัตริย์ทรงดำรงอยู่ในฐานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ผู้ใดจะละเมิดมิได้” จึงเป็นการตอกย้ำการเปลี่ยนแปลงในสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นการเปลี่ยนแปลงในฐานะและบทบาทเท่านั้น แต่พระบารมีของพระมหากษัตริย์ และศรัทธาที่ประชาชนมีต่อองค์พระมหากษัตริย์จะไม่มีวันเสื่อมถอย ส่วนในทางรูปธรรมแบบเรียนได้อธิบายว่า

“ในปัจจุบัน ความผูกพันระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนยังมีอยู่อย่างมั่นคงไม่เสื่อมคลาย เห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกเยี่ยมเยียนใต้ถุนทุกซุขช่วยเหลือราษฎรในทุกหนทุกแห่งโดยมิได้เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อยส่วนพระองค์ และเวลาที่พระมหากษัตริย์เสด็จไปแห่งใด เวลาใด ไม่ว่าสภาพดินฟ้าอากาศจะเป็นเช่นใดก็ตาม จะมีประชาชนไปคอยเฝ้ารับเสด็จอย่างเนืองแน่นด้วยความปลื้มปิติ และเคารพสักการะอยู่เสมอด้วยความสมัครใจ โดยไม่ต้องไปบังคับเคี่ยวเข็ญให้มาคอยเฝ้ารับเสด็จ” (วุฒิชัย มูลศิลป์ และคณะ, 2529 : 21)

5.3 การปลูกฝังเรื่องวิวัฒนาการประชาธิปไตยของไทย

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของพัฒนาการการปกครองของประเทศซึ่งได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับกาลสมัยมาหลายรูปแบบ การปลูกฝังเรื่องวิวัฒนาการปกครองแบบประชาธิปไตยของไทย พบว่าหนังสือเรียนได้พยายามอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นว่า พลเมืองนั้นได้รับการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานตามหลักประชาธิปไตยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเลยทีเดียว เช่น หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 031 การปกครองของไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 เรียบเรียงโดย สมบูรณ์ สุขสำราญ จรรยา สุภาพ และ

สมโชค เจริญลาภ (พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2531) ได้อธิบายว่า ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนั้นมีลักษณะการปกครองแบบบิดาปกครองบุตร ที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นทั้งประมุขและผู้ปกครองประเทศ มีความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับประชาชนใกล้ชิดมาก

“... การใช้อำนาจปกครองของพระมหากษัตริย์ เปี่ยมไปด้วยเมตตาธรรมที่พอเพียงให้แก่ลูก สอดคล้องตามหลักพระพุทธศาสนา และไม่ละเมิดสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชน ... นโยบายหลักของการปกครองมีวัตถุประสงค์เพื่อ ... คุ้มครองสิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพของประชาชน ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า “... เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลู่ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทอง ค้า ไพร่ฟ้าหน้าใส...” (สมบุญรณ์ สุขสำราญ, จรรยา สุภาพ และสมโชค เจริญลาภ, 2531 : 2, เน้นโดยผู้เขียน)

อย่างไรก็ตามหนังสือเรียนส่วนใหญ่นำเสนอว่ารากฐานแนวคิดตามแนวทางระบอบประชาธิปไตยของไทยนั้นได้เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยในตะวันตกที่ได้แพร่หลายเข้ามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ในหนังสือเรียนสังคมศึกษาวิชาบังคับระดับมัธยมศึกษาปีที่ 4 ส 401 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 เรียบเรียงโดย อารง สุทธศาสตร์ และคณะ กล่าวว่า

“ความจริงการวางรากฐาน แนวคิด และการดำเนินการตามแนวทางประชาธิปไตยได้เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงจัดตั้งระเบียบพื้นฐานทางสังคมและการปกครองให้ทันสมัย ทรงแสดงแนวคิดและการดำเนินการหลายประการ ที่เป็นการให้ความสำคัญแก่ประชาชนมากขึ้น” (อารง สุทธศาสตร์ และคณะ, 2524 : 60)

ในทำนองเดียวกันหนังสือเรียนสังคมศึกษา วิชา ส 401 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 พิมพ์ครั้งที่ 9 พ.ศ. 2530 เรียบเรียงโดย จรรยา สุภาพและคณะได้อธิบายว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางรากฐานการปกครองระบอบประชาธิปไตย ทรงจัดตั้งคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน และคณะที่ปรึกษาในพระองค์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2417 พระองค์ทรงยินดีที่จะให้มีคณะบุคคล เพื่อคอยถวายคำแนะนำและเหนี่ยวนำให้ดำเนินนโยบายการปกครองไปในทางที่ถูกที่ควร และในตอนปลายรัชสมัยของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแสดงพระราชประสงค์ต่อที่ประชุมเสนาบดีสภาว่า “ฉันจะให้ลูก
 วิชาวุฒิมอบของขวัญให้แก่พลเมืองไทยในทันทีที่ขึ้นสู่อำราชบัลลังก์... กล่าวคือ ฉันจะให้ปาลิเมนต์
 (คือรัฐสภา) และคอนสตีติวชัน (คือรัฐธรรมนูญ)” ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัวนั้น หนังสือเรียนอธิบายว่า รัชกาลที่ 6 ทรงได้รับการศึกษาชั้นสูงจากประเทศอังกฤษ ทรง
 เข้าพระทัยเป็นอย่างดีในหลักการของการปกครองระบอบประชาธิปไตย ระบบรัฐสภา และ
 ความสำคัญของการมีรัฐธรรมนูญ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทดลองการปกครองระบอบ
 ประชาธิปไตยในดุสิตธานีเป็นขั้นแรกใน พ.ศ. 2461 แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิได้ขยายการปกครองระบอบประชาธิปไตยไปสู่ประชาชน ครั้นถึงรัช
 สมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดตั้งอภิรัฐมนตรีขึ้นในปีที่พระองค์ทรงขึ้นของ
 ครองราชย์ (พ.ศ. 2468) ทรงจัดให้มีการปกครองท้องถิ่นแบบเทศบาล ซึ่งเป็นกรให้ประชาชนได้มี
 ส่วนในการปกครอง ทรงริเริ่มให้มีการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อให้เป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครอง
 ประเทศก่อนจะมีการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 131 -132)

นอกจากนี้คำอธิบายในลักษณะเดียวกันนี้ยังรับการผลิตซ้ำอีกในหนังสือเรียนสังคมศึกษา
 วิชาบังคับ รายวิชา ส 402 สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ภาคการศึกษาที่สอง หนังสือเรียนหนังสือ
 เรียนสังคมศึกษา วิชาบังคับ รายวิชา ส 605 สำหรับ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 และอีกครั้งในหนังสือ
 เรียนสังคมศึกษา วิชาเลือก รายวิชา ส 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย

“ใน พ.ศ. 2474 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมการที่จะ
 พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทย เพื่อให้เป็นหลักในการปกครองประเทศ
 ต่อไป แต่ทรงได้รับการทัดทานจากพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูงบางคน จน
 ต้องเลื่อนเวลาการพระราชทานรัฐธรรมนูญออกไป ซึ่งก่อให้เกิดความไม่พอใจอย่างกว้าง
 ในหมู่ข้าราชการหัวใหม่และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน
 พ.ศ.2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นประชาธิปไตยโดยบทบัญญัติแห่ง
 รัฐธรรมนูญ” (ปิยนาค บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวลรัฐธรรมนูญ, 2527: 46 ; ปิยนาค
 บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวลรัฐธรรมนูญ, 2533 : 50)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา วิชาบังคับ รายวิชา ส 402 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย
 พุทธศักราช 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) เรียบเรียงโดยจรรยา สุภาพและคณะ ฉบับพิมพ์ครั้งที่
 3 พ.ศ. 2535 อธิบายว่า

“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ทรงเล็งเห็นคุณประโยชน์ในการที่จะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ริเริ่มการปกครองท้องถิ่นรูปแบบสุขาภิบาลขึ้นในพ.ศ. 2448 ทรงให้จัดตั้งสุขาภิบาลท่าฉลอมขึ้นเป็นแห่งแรก ... รัชกาลที่ 6 ทรงตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา บังคับให้เยาวชนทุกคนเข้าศึกษาในโรงเรียนประถมโดยไม่เสียค่าเล่าเรียน เพื่อให้ประชากรที่ได้รับการศึกษาจะได้มีความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตย ตลอดจนการจัดตั้งดุสิตธานี เพื่อเป็นสถานที่ฝึกหัดทดลองระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย ในสมัยรัชกาลที่ 7 ได้มีการเตรียมการวางฐานประชาธิปไตย อาทิ รูปแบบการปกครองแบบเทศบาล ตลอดจนการเตรียมพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทย” (จรรยา สุภาพ, สมบูรณ์ สุขสำราญ และสมโชค เจริญลาภ, 2535 : 44 - 45)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา วิชาบังคับ รายวิชา ส 605 สำหรับ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 พ.ศ. 2535 ระบุว่า

“กล่าวได้ว่ากระบวนการแห่งสิทธิเสรีภาพ ได้มีวิวัฒนาการในประเทศไทยมานานแล้วแต่เริ่มเห็นได้ชัดในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงประกาศให้เสรีภาพแก่ราษฎรในการนับถือศาสนา ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงยกเลิกระบบไพร่และทาส อันเป็นสิ่งที่ขัดตรอนสิทธิของราษฎรและก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคในสังคม ในปลายรัชสมัยของพระองค์ก็ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการวางรากฐานของลัทธิรัฐธรรมนูญ ดังพระราชดำรัสในปี พ.ศ. 2453 ที่ว่า “ฉันจะให้ลูกท้าวขุนมอบของขวัญให้แก่พลเมืองไทยในทันทีที่ขึ้นสู่อำนาจบัลลังก์ ในขณะที่สืบตำแหน่งกษัตริย์ กล่าวคือ ฉันจะให้ให้ปาลิเมนต์ (คือรัฐสภา) และคอนสตีติวชัน (คือรัฐธรรมนูญ) ... ในสมัยรัชกาลที่ 6 หนังสือพิมพ์มีบทบาทอย่างกว้างขวางในการวิพากษ์วิจารณ์ และเสนอความคิดใหม่ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 7 พระองค์ก็มีพระราชดำริในกาที่จะให้ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญ “เค้าโครงร่างรัฐธรรมนูญ” อย่างไรก็ตาม แผนพัฒนาการเมืองเหล่านี้ก็ได้ปรากฏผลออกมาเนื่องจากยังมีเจ้าและขุนนางบางส่วนที่ยังมีความเห็นว่าประเทศไทยยังไม่พร้อมต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยอยู่” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2535 : 234 - 235)

หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติสังคมและวัฒนธรรมไทย ชี้ให้เห็นว่าใน พ.ศ. 2474 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเตรียมการที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทย เพื่อให้เป็นหลักในการปกครองประเทศต่อไป แต่ทรงได้รับการทัดทานจาก

พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นสูงบางคน จนต้องเลื่อนเวลาการพระราชทานรัฐธรรมนูญ ออกไป ซึ่งก่อให้เกิดความไม่พอใจอย่างกว้างในหมู่ข้าราชการหัวใหม่และเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ.2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาเป็นประชาธิปไตยโดยบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ (ปิยนาด บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวลรัฐธรรมนูญ, 2527 : 46)

อย่างไรก็ดี มีเพียงหนังสือเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงแรงผลักดันที่จะทำให้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองอันเกิดจากชนชั้นใต้ปกครอง คือกลุ่มเจ้านายบางพระองค์ และข้าราชการระดับสูงที่มีโอกาสได้รับการศึกษาจากต่างประเทศได้ทำหนังสือ คำกราบบังคมทูล ความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงระเบียบราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (พ.ศ. 2427) นอกจากนี้หนังสือเรียนในระดับนี้ยังได้แนะนำให้นักเรียนได้รู้จักสามัญชนที่เป็นนักคิดและมีส่วนในการพัฒนาประชาธิปไตยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 คือได้สอนถึงกรณีของเทียนวรรณ (พ.ศ.2385-2458) ซึ่งเป็นสามัญชนที่เป็นนักคิดนักเขียนในสมัยนั้น เทียนวรรณได้เขียนบทความเสนอให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ และมีส่วนร่วมในทางการเมืองการปกครอง ให้มีการปฏิรูปการศึกษา ข้อเขียนเหล่านี้ปรากฏในวารสาร ตูลวิภาคพจนกิจ (พ.ศ. 2443-2449) และศิริพจนภาค (พ.ศ. 2451) ถึงแม้เทียนวรรณจะถูกจำคุกถึง 17 ปี แต่ก็เป็นบุคคลที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตย (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2535 : 234 และ วุฒิชัย มูลศิลป์ และม.ร.ว. รุจยา อาภากร, 2526 : 174 - 177)

เมื่อหนังสือเรียนส่วนใหญ่ได้ชี้ นำ ดอกหญ้า และปลุกฝังให้นักเรียนเข้าใจว่าวิวัฒนาการประชาธิปไตยได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมโดยสถาบันพระมหากษัตริย์แต่เป็นการดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 ทรงมีความเห็นว่าประชาชนไทยส่วนใหญ่ด้อยการศึกษาและยากจน และยังไม่เข้าใจระบอบประชาธิปไตย เกรงว่าจะเกิดความยุ่งยากในอนาคต แนวคิดดังกล่าวส่งผลมาถึงการพระราชทานรัฐธรรมนูญตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 7 ทำให้ไม่สามารถจะดำเนินไปได้

เพราะฉะนั้น ในทางตรงกันข้ามเมื่อเวลาผ่านไป ความผันผวนทางการเมือง การแก่งแย่งอำนาจของผู้ใหม่และระบอบเผด็จการภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หนังสือเรียนได้ชี้ให้เห็นว่าการที่ระบอบประชาธิปไตยไม่สามารถพัฒนาได้อย่างราบรื่นตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา นับแต่ พ.ศ. 2475 ทั้งหมดล้วนเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร ที่ได้ก่อการยึดอำนาจการปกครองในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เสียก่อนที่จะมีการพระราชทานรัฐธรรมนูญ ซึ่งมีนัยสำคัญชี้ขึ้นไปได้ว่าเป็นการปฏิวัติในเวลาที่ไม่เหมาะสม จึงสอดคล้องกับกระแสพระราชดำริของพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ที่ทรงเล็งเห็นการณีก่อมาแต่แรกถึงสภาพความไม่พร้อมของพลเมืองและสังคมไทย แม้ว่าหนังสือเรียนจะอธิบายให้เห็นว่าระบอบสม

บูรณาการสิทธิราชการไม่เหมาะสมกับกาลสมัยและยอมรับว่าระบอบประชาธิปไตยถือเป็นรูปแบบการปกครองที่ดีที่สุดก็ตาม กล่าวคือ

“... ความไม่มั่นคงของระบอบประชาธิปไตยมีสาเหตุหลายประการ เป็นต้นว่า ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศยังไม่เข้าใจถึงอุดมการณ์และความสำคัญของระบอบประชาธิปไตย การขาดความรู้ทางการเมืองและมีการศึกษาไม่เพียงพอ ... ทั้งยังมองไม่เห็นอนาคตของระบอบการปกครองที่เปิดโอกาสให้พวกเขาได้เข้ามามีสิทธิปกครองด้วยการปฏิบัติ รัฐประหาร และการปฏิรูปที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง ยิ่งทำให้ประชาชนเกิดความเบื่อหน่ายและสิ้นหวัง ความศรัทธาเชื่อมั่นในระบอบประชาธิปไตยของประชาชนจึงมีไม่มากเท่าที่ควร การสร้างสมอำนาจของนักการเมืองและนักปกครอง รวมถึงการลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชน ตลอดจนการฉ้อราษฎร์บังหลวงซึ่งเกิดขึ้นอยู่เสมอ ก็มีส่วนทำให้ระบอบประชาธิปไตยของไทยชะงักงันไม่อาจพัฒนาไปได้” (สืบแสง พรหมบุญ, ณรงค์ พ่วงพิศ และสัญญาชัย สุวังบุตร, 134 - 135)

มีหนังสือเรียนหลายเล่มได้สรุปความว่า ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น แม้รูปแบบจะเป็นประชาธิปไตย แต่ในเรื่องอำนาจการปกครองนั้นเป็นเพียงการเปลี่ยนจากสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครองเดิม มาเป็นกลุ่มผู้นำใหม่ที่เป็นข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนซึ่งได้เข้ามาเป็นคณะรัฐบาล แต่หลักการประชาธิปไตยมิได้นำมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพราะประชาชนมิได้ใช้สิทธิในทางการเมืองเพื่อเลือกผู้แทนเข้าไปทำหน้าที่ปกครอง และดูแลผลประโยชน์ของตนอย่างต่อเนื่อง มีการแทรกแซงทางการเมืองของกลุ่มและคณะบุคคล ที่ใช้วิธีการนอกแบบประชาธิปไตย อาทิเช่น การใช้กำลังทหารล้มล้างรัฐธรรมนูญ และสถาปนารูปแบบการปกครองแบบเผด็จการขึ้นแทนที่รูปแบบประชาธิปไตยหลายครั้ง และครั้งละหลาย ๆ ปี รวมแล้วกว่า 30 ปี (สมบุญ สุธาสาราญ และคณะ, 2531 : 21) ทั้งนี้หนังสือเรียนประวัติศาสตร์สังคมศึกษาและวัฒนธรรมไทยได้บรรยายถึงสภาพของการปกครองที่ยังไม่เป็นประชาธิปไตยเท่าที่ควรอันเนื่องมาจากอำนาจอธิปไตยมิได้ตกเป็นของประชาชนอย่างแท้จริง หากแต่มาตกอยู่กับกลุ่มผู้มีอิทธิพลเป็นส่วนใหญ่ เพราะบุคคลเหล่านี้ยังแย่งชิงอำนาจและยังหวงอำนาจกันอยู่ และไม่ยอมให้มีการปกครองตามครรลองของระบอบประชาธิปไตยอย่างต่อเนื่องว่า

“... บทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญให้ยึดถือระบบรัฐสภาเป็นรูปแบบในการปกครอง แต่ปรากฏในทางปฏิบัติว่า ฝ่ายบริหารได้เข้ามามีอำนาจครอบงำฝ่ายนิติบัญญัติ ... การสืบทอดตำแหน่งหัวหน้าผู้บริหารประเทศมักจะมีได้เป็นไปตามบทบัญญัติใน

รัฐธรรมนูญ ในประวัติการเมืองการปกครองไทยมีการกบฏ ปฏิวัติ รัฐประหารเกิดขึ้นบ่อยๆ ดังนั้น ฝ่ายนิติบัญญัติเองต้องแปรเปลี่ยนการจัดรูปองค์กร ขยายตัวไปตามแนวคิดใหม่ของผู้บริหารบ่อยครั้ง ... การที่ระบบพรรคการเมืองไทยยังมีความอ่อนแอ อันเนื่องมาจากทางคณะราษฎรไม่ยอมให้มีระบบพรรคการเมืองเกิดขึ้นเป็นเวลานาน ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครองจนถึง พ.ศ. 2489 ... นโยบายของพรรคการเมืองต่างๆ ก็ไม่มีความแน่นอน และถึงแม้จะมีนโยบายหรืออุดมการณ์ของพรรคเกิดขึ้น สมาชิกพรรคก็ยังมีดีถือตัวบุคคลมากกว่าอุดมการณ์ของพรรค” (ปิยนาท บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวญ รัฐการ, 2527: 28, 48-49 ; ปิยนาท บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวญ รัฐการ, 2533 : 52 – 53, เน้นโดยผู้เขียน)

การขาดความต่อเนื่องของระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยเช่นนี้เอง ในช่วงที่ปกครองโดยระบอบเผด็จการ นอกจากสิทธิเสรีภาพของประชาชนจะถูกลดทอนแล้ว ประชาชนยังไม่ได้ฝึกฝนการปกครองตนเองตามระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ ไม่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภา การแสดงออกซึ่งสิทธิเสรีภาพในการความคิดเห็น และการรวมตัวทางสมาคมถูกจำกัด ทำให้นานๆ เข้าก็เกิดความรู้สึกเฉยเมยต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย (สมบุญ รัชสารัตน์ และคณะ, 2531 : 21)

ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อมีการปฏิวัติรัฐประหารกันบ่อยครั้ง แล้วทำการยกเลิกรัฐธรรมนูญอย่างเนืองๆ ประชาชนยังขาดความสนใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง มีผู้ไปใช้สิทธิออกเสียงกันน้อย มีการซื้อเสียงหรือจูงใจประชาชนด้วยอามิสสินจ้าง และผู้แทนเหล่านั้นก็มักจะมาแสวงหาผลประโยชน์ทดแทนในส่วนที่ตนเสียไป จึงทำให้ไม่ได้ผู้แทนของประชาชนที่ทำหน้าที่ดูแลผลประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง นอกจากนี้ประชาชนยังไม่ค่อยได้ติดตามความเคลื่อนไหว ในการปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภาเท่าที่ควร เมื่อสภาผู้แทนถูกยกเลิกไปโดยการปฏิวัติรัฐประหาร ประชาชนจึงมิได้แสดงปฏิกิริยาต่อต้านหรือคัดค้านแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจในความสำคัญของรัฐสภา จึงไม่ให้การสนับสนุนอย่างเพียงพอ (ทินพันธุ์ นาคะตะ, 2533 : 17, 47)

อย่างไรก็ตามประเด็นการเชื่อมโยงเรื่องการปฏิวัติในปี พ.ศ. 2475 กับการล้มลุกคลุกคลานของระบอบประชาธิปไตยของไทยอันเกิดจากคณะราษฎร มโนทัศน์สำเร็จรูปที่หนังสือเรียนได้ปลูกฝังให้นักเรียนที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการนำพระราชบัญญัติการสละราชบัลลังก์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมาอธิบายเพิ่มเติม ในหนังสือเรียนสังคมศึกษารายวิชา ส 605 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 เรียบเรียงโดย วุฒิชัย มูลศิลป์ และ ม.ร.ว. รุจยา อาภากร พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2526 กล่าวคือ

“เมื่อคณะราษฎร ซึ่งเป็นคณะผู้ก่อการยึดอำนาจได้แล้ว แม้รัชกาลที่ 7 จะทรงลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญชั่วคราว รัฐบาลก็เป็นลักษณะของกลุ่มผู้ก่อการที่ถูกตั้งขึ้นเป็นคณะกรรมาการราษฎร พระองค์ท่านมิได้พอพระราชหฤทัยเนื่องจากอำนาจที่ได้นั้นมีได้ตกไปอยู่กับประชาชนดังที่พระองค์ทรงปรารถนา จึงนำไปสู่ความขัดแย้ง ซึ่งทำให้ในที่สุดพระองค์ทรงสละราชบัลลังก์ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ. 2477 โดยพระองค์มีพระราชบันทึกที่ทำให้คนทั้งชาติในปัจจุบันยึดเป็นหลักประชาธิปไตยของชาติว่า ‘ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เดิมให้แก่ราษฎรทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใดโดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจโดยสิทธิขาด และโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร บัดนี้ข้าพเจ้ามีความเห็นว่าความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะให้ราษฎรมีสิทธิออกเสียงในนโยบายของประเทศไม่สำเร็จ และเมื่อข้าพเจ้ารู้สึกว่าการนี้หมดหนทางที่ข้าพเจ้าจะช่วยเหลือให้ความคุ้มครองแก่ประชาชนได้ต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอสละราชสมบัติและออกจากตำแหน่งพระมหากษัตริย์แต่บัดนี้เป็นต้นไป’ ... เพราะการที่คณะราษฎรต้องคำนึงถึงความมั่นคงทางการเมืองของกลุ่มผู้ก่อการนี้เอง การปกครองเสรีประชาธิปไตยที่มีพรรคการเมือง มีเสรีภาพด้านการแสดงความคิดเห็น มีการเลือกตั้งที่สม่ำเสมอ มีรัฐบาลที่มีความรับผิดชอบโดยตรงต่อรัฐสภา และมีรัฐธรรมนูญที่ประกันสิทธิเสรีภาพและกำหนดบทบาทอำนาจของสถาบันทางการเมืองต่างๆ ด้วยความศักดิ์สิทธิ์ จำต้องล้มลุกคลุกคลานเรื่อยมา (วุฒิชัย มูลศิลป์ และม.ร.ว. รุจยา อาภากร, 2526: 179 -180, เน้นโดยผู้เขียน)

อย่างไรก็ดีในหนังสือเรียนเล่มเดียวกันนี้ยังได้อธิบายถึงอำนาจหน้าที่ของระบบรัฐสภาว่าการที่มีสภาผู้แทนราษฎรเป็นแกนสำคัญของระบอบประชาธิปไตยในโลกตะวันตกนั้น กลับถูกมองว่าเป็นจุดอ่อนของระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย ทั้งนี้เนื่องมาจากคณะราษฎรได้ใช้วิธีการแต่งตั้งบุคคลจากกลุ่มของตนเข้าไปเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แทนที่จะให้มีการเลือกตั้งทั่วไป ทำให้รัฐสภามีแนวโน้มที่จะมิได้เป็นปากเสียงของประชาชนทั่วประเทศ ทำให้ต้องมีการล้มเลิกรัฐธรรมนูญเพื่อแก้กลับไปกลับมาหลายครั้ง และการที่ผู้แทนราษฎรที่มาจากกาเลือกตั้งยังไม่เข้าใจในหน้าที่ของตนภายใต้ระบบรัฐสภาและประเพณีตนไม่ถูกต้อง ทำให้ภาพพจน์ของสภาผู้แทนราษฎรตกต่ำ อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีการทำปฏิวัติ รัฐประหารสำคัญๆ ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2525 ทั้งหมด 14 ครั้ง หลักการปกครองว่าด้วยการปกครองแบบประชาธิปไตยโดยมีรัฐธรรมนูญก็ได้รับการเรียกร้องเสมอมา ดังเห็นได้ชัดเจนในกรณี 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่มีขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญจากนิสิต นักศึกษาและประชาชน

ดังนั้นการจัดให้มีสภาผู้แทนราษฎรหรือรัฐสภา กับการจัดให้มีคณะรัฐมนตรี รวมทั้งการจัดให้มีศาล นับว่าเป็นการสถาปนาสถาบันทางการเมืองที่มีความสำคัญยิ่ง กล่าวคือ แต่เดิมก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อำนาจอธิปไตยเป็นของพระมหากษัตริย์พระองค์เดียว เมื่อมีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว อำนาจอธิปไตยซึ่งเป็นอำนาจอสูงสุดในการปกครองได้เปลี่ยนไปเป็นของประชาชน ประชาชนได้มอบหมายให้รัฐสภาใช้อำนาจอธิปไตย รัฐมนตรีใช้อำนาจบริหารโดย และศาลใช้อำนาจตุลาการ ทั้งนี้ ในทางปฏิบัติการรัฐประหารยกเลิกรัฐธรรมนูญที่เกิดขึ้นบ่อยครั้ง หนังสือเรียนตามหลักสูตรใหม่นี้จึงได้สอนเรื่องรัฐ ระบบการเมืองการปกครอง รูปแบบของการเมืองการปกครองอย่างละเอียดในหนังสือเรียนสังคมศึกษา ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 รายวิชา ส401

“การปกครองแบบรัฐสภา หลักการสำคัญก็คือ ให้รัฐสภา (ฝ่ายนิติบัญญัติ) กับคณะรัฐมนตรี (ฝ่ายบริหาร) มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยกำหนดให้รัฐสภามีฐานะอำนาจและความสำคัญเหนือกว่าคณะรัฐมนตรี นั่นคือ คณะรัฐมนตรีจะเข้าดำรงตำแหน่งได้ต่อเมื่อได้รับความไว้วางใจจากรัฐสภา และจะอยู่ในตำแหน่งได้ตราบเท่าที่สภายังให้ความไว้วางใจ ถ้ารัฐสภาไม่ให้ความไว้วางใจ คณะรัฐมนตรีต้องลาออกจากตำแหน่ง... คณะรัฐมนตรีอาจจะยุบสภาได้ในบางกรณี จึงถือได้ว่าเป็นรูปการปกครองที่ไม่มีการแยกอำนาจกันระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติกับฝ่ายบริหาร ... การปกครองแบบประธานาธิบดี หลักการสำคัญ คือ เป็นการใช้ระบบการแยกอำนาจระหว่างฝ่ายนิติบัญญัติ (รัฐสภา) ฝ่ายบริหาร (ประธานาธิบดี) และฝ่ายตุลาการ (ศาล) คือ ให้แต่ละฝ่ายมีอำนาจและความเป็นอิสระในการปฏิบัติหน้าที่ของตน และให้รัฐสภาและประธานาธิบดีต่างฝ่ายต่างมาจากประชาชน” (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 58-59)

สำหรับความหมายของ “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” หนังสือเรียนอธิบายว่า

“ในรัฐธรรมนูญตั้งแต่ พ.ศ. เป็นต้นมา ได้เปิดโอกาสให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหรือสภาผู้แทนในแบบสภาคู่ไว้ด้วย นอกจากนี้ยังรวมถึงบุคคลนอกกระบบรัฐสภาด้วย ... จึงกล่าวได้ว่าที่มาของฝ่ายบริหารนั้นมีได้มาจากการเลือกตั้ง กระบวนการเมืองของไทยมีลักษณะที่ฝ่ายบริหารแยกออกห่างจากประชาชน รัฐมนตรีหลายท่านมิได้มาจากการเป็นตัวแทนของประชาชน และนี่เองคือที่มาของคำกล่าวที่ว่า ประชาธิปไตยครึ่งใบ” (ปิยนาก บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวลรัฐการ, 2533 : 52)

ในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 รายวิชา ส 605 เรื่องเกี่ยวกับนิยามความหมายของ ประชาธิปไตย พัฒนาการความคิดประชาธิปไตย ประชาธิปไตยแบบกรีก ภูมิหลังของ ประชาธิปไตยก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 17 รัฐธรรมนูญและสัญญาประชาคม แนวคิดนักปรัชญาคน สำคัญ เช่น โทมัส ฮอบส์ จอห์น ลอค มองเตสกีเออ ของ จาคส์ รูสโซ ตลอดจนการสอนเรื่อง การปกครองประชาธิปไตยของอังกฤษ สหรัฐอเมริกา และฝรั่งเศส เป็นต้น

“ประชาธิปไตย หมายถึง ระบอบการปกครองซึ่งมีพื้นฐานอยู่กับการปกครองโดย ประชาชน ประชาธิปไตยเป็นอุดมการณ์ที่วางพื้นฐานอยู่กับแนวความคิดความเชื่อที่ว่า ประชาชนทั้งหมดมีคุณค่าในฐานะของตัวบุคคล แต่ละบุคคลมีสิทธิที่มีอาจจะล่วงเกินหรือ แหยงชิงไปได้ และสิทธินี้จะต้องได้รับการพิทักษ์รักษา” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2535 : 210)

5.4 การปลูกฝังจิตสำนึกเรื่องพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย

เพื่อให้เกิดความเข้าใจสถานการณ์ทางการเมืองได้ดีขึ้น และสร้างจิตสำนึกทางการเมืองที่ พึงปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตย หนังสือในชั้นนี้ เช่น หนังสือเรียนในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 4 รายวิชา ส 401 จึงได้สอนเรื่องระบบการเมืองการปกครอง ทั้งแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จ การ ให้นักเรียนรับรู้ถึงข้อดีข้อเสียของระบบการปกครองทั้งสองรูปแบบ กล่าวคือ หลักการของ ระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งถือว่าประชาชนเป็นแหล่งที่เกิด และเป็นเจ้าของ อำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ ประชาชนจึงมีส่วนในการปกครองตนเองได้ นอกจากนี้ ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยยังช่วยให้มีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของประชาชน ช่วยให้ ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคและได้รับหลักประกันต่างๆ ช่วยให้บุคคลสำนึกใน ผลประโยชน์อันชอบธรรมของตนเองและประโยชน์ส่วนรวม ส่งเสริมให้ประชาชนเป็นผู้ที่ยึดใน หลักการที่ถูกต้อง

หนังสือเรียนได้ชี้ให้เห็นว่า ถึงแม้การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยจะมีข้อดีอยู่มาก แต่ข้อบกพร่องที่สำคัญคือ ใช้จ่ายและอาจมีช่องว่างระหว่างทฤษฎีกับการปฏิบัติ ประชาชนจะต้อง มีความรู้ความเข้าใจ มีความสุจริต มีคุณธรรม รวมทั้งมีจิตใจที่เอื้อเฟื้อเพื่อส่วนรวมด้วย ทั้งนี้แม้ รัฐบาลและการปกครองที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชนก็มีไม่น้อยที่อาจอ่อนแอไม่มี ประสิทธิภาพ เพราะอาจตกอยู่ใต้ผลประโยชน์อันคับแคบ ในขณะที่พรรคการเมืองที่มีอำนาจและ อิทธิพลมากก็อาจขาดความจริงใจต่อประชาชน ต้องการผูกขาดอำนาจ นักการเมืองอาชีพบางคน อาจใช้ระบบการเมืองการปกครองเพื่อแสวงหาประโยชน์และอำนาจมากกว่าเพื่อปวงชน

หนังสือเรียนสอนด้วยการปกครองโดยประชาชนนั้น ถ้าละหลักการหรือเหตุผลและความเหมาะสมพอควรโดยไม่สุจริต หันไปใช้การชี้นำประชาชนมากกว่าที่จะใช้ข้อเท็จจริง เหตุผลหรือหลักการที่ถูกต้อง อาจทำให้เปลี่ยนจากการปกครองโดยประชาชน กลายเป็นการปกครองโดยฝูงชน อาจมีการใช้เสียงข้างมากจำกัด หรือกีดกันการใช้สิทธิเสรีภาพของบุคคลได้ อาจมีการใช้กระบวนการประชาธิปไตยบางประการไปในทางที่มีชอบ เช่น ในกระบวนการหาเสียงเลือกตั้ง อาจมีการใช้ถ้อยคำหยาบคาย ความเท็จ หรือการกล่าวร้ายป้ายสี หรือเจตนาให้ข้อมูลที่ผิดพลาดเพื่อประโยชน์อันคับแคบของผู้สมัครรับเลือกตั้ง ซึ่งมีผลทำให้ประชาชนโดยทั่วไปเกิดความเข้าใจผิด ตัดสินใจไม่ถูกต้อง มีส่วนทำให้ไม่อาจเลือกนโยบาย พรรคการเมืองและผู้แทนที่เหมาะสมเข้าไปปกครองประเทศ อาจเป็นเพียงประชาธิปไตยแต่เพียงรูปแบบภายนอก แต่ความเป็นจริงเป็นการปกครองโดยชนชั้นนำ ซึ่งอาจ ได้แก่ ผู้ที่มีอิทธิพลในพรรคการเมือง หรือผู้มีอิทธิพลทางการเงินหรือผู้มีความรู้ความสามารถสูง ถ้าชนชั้นนำดังกล่าวขาดความสุจริตต่อส่วนรวมแล้วก็จะอันตรายมาก (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 62 - 70)

ทั้งนี้หนังสือเรียนได้อธิบายให้นักเรียนเข้าใจและตระหนักถึงความจริงของชีวิตมนุษย์ว่า แต่ละคนมักจะมีสถานภาพและบทบาทหลายอย่าง ซึ่งอาจทำให้เกิดความยุ่งยากลำบากใจขึ้นได้ จึงต้องยึดคุณธรรมเป็นหลักในการตัดสินใจแก้ปัญหาต่างๆ กล่าวคือ

“การมีสถานภาพและบทบาทหลายอย่างในเวลาเดียวกัน อาจก่อให้เกิดปัญหาได้ เช่น สมมติว่าพ่อแม่เป็นครู เวลาที่ถูกสอบเข้าโรงเรียนที่ตนเป็นครูอยู่ในฐานะครูก็ต้องพิจารณาคะแนนของผู้สอบได้ตามคุณภาพในการสอบ แล้วคัดเอาผู้ที่มีคะแนนสูงตามลำดับต่างๆ เข้าเป็นนักเรียน แต่ลูกของครูสอบได้คะแนนน้อยผู้อื่นเขาไม่ได้ พ่อจะทำอย่างไร ถ้าพ่อให้ลูกสอบตก ลูกจะหาว่าพ่อไม่รักลูก บทบาทของความ เป็นพ่อก็จะเสียไปในสายตาของลูก แต่ถ้าให้ลูกสอบได้ก็จะเสียบทบาทของความ เป็นครู ผู้ที่ตกอยู่ในภาวะการณ์แบบนี้จะเกิด “บทบาทขัดกัน” เพราะการปฏิบัติตามสถานภาพหนึ่ง ... บทบาทขัดกันแบบนี้จึงเป็นสภาพที่ทำให้ความอึดอัดใจให้แก่ทุกคนที่จะต้องพยายามปรับตัวด้วยความอดทน และหาทางแก้ไขในทางที่ถูกที่ควร โดยยึดคุณธรรมเป็นหลัก ไม่เห็นแก่พรรคพวกหรือสนับสนุนญาติมิตรในทางที่ผิด”(จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 17 - 18)

หนังสือเรียนชี้ให้เห็นว่า การปลูกฝังคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยจึงเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองเป็นอย่างยิ่ง คุณสมบัติที่ต้องมุ่งสร้างให้บังเกิดขึ้นในหมู่ประชาชนโดยทั่วไป คือ ให้รู้จักสิทธิเสรีโดยชอบธรรม ในฐานะที่เป็นพลเมืองของประเทศ รู้จักหน้าที่อันชอบธรรม รู้จักใช้เหตุผลทั้งในการคิดและปฏิบัติ รู้จักให้ความสำคัญแก่

บุคคลอื่น ถือหลักความสมัครใจ จะต้องเชื่อมั่นในหลักแห่งความดีงาม เข้าใจและรู้จักเคารพ กฎเกณฑ์ กติกาของการปกครองแบบประชาธิปไตย สนใจที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองตนเอง สนใจหาความรู้เกี่ยวกับกิจการบ้านเมือง ฝึกหัดมองโลกหรือผู้อื่นในแง่ดีหรือในทางดี จะต้องรู้จัก การดำเนินงานต่างๆโดยสันติวิธี รู้จักรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น ใจกว้าง ไม่มีอคติ มีความเป็น มิตร โอบอ้อมอารี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เจตนาบริสุทธิ์ จิตใจหนักแน่นและยึดความยุติธรรม (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2530 : 121-123)

สำหรับหนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 402 ลักษณะเด่นที่หนังสือเรียนสอนให้ นักเรียนรับรู้ถึงอุดมการณ์ประชาธิปไตย คือการชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมทางการเมือง การปกครองแบบประชาธิปไตย ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจของการปกครองแบบประชาธิปไตย ทั้งนี้ เพราะประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยร่วมกัน รัฐบาลซึ่งเป็นตัวแทนของปวงชนจะต้องทำ หน้าที่รักษาประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งหากประชาชนไม่สนใจที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง แล้ว อำนาจการปกครองอาจตกไปอยู่ภายใต้การบริหารของบุคคลหรือคณะบุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ อันจะทำให้รูปแบบการปกครองเปลี่ยนมาเป็นแบบเผด็จการที่ลิดรอนสิทธิและเสรีภาพของ ประชาชนได้ ซึ่งวิถีทางการมีส่วนร่วมของการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่หนังสือเรียนต้องการ ปลูกฝังมี 7 แนวทางด้วยกัน คือ หนึ่ง เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นจากความสมัครใจ ไม่มีผู้ใดบีบบังคับ จึงจะถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมตามนัยแห่งประชาธิปไตย สอง เป็นการกระทำที่เกิดขึ้นด้วยเจตนา บริสุทธิ์ในอันที่จะรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมอันชอบธรรม มิใช่เพื่อความเห็นแก่ตัว ต้องการ แสวงหาอำนาจอิทธิพล หรือกลั่นแกล้งผู้ใด สาม เป็นการกระทำที่มีเหตุผลไม่ใช่เพราะอารมณ์โกรธ เกลียด หรือต้องการเอาชนะ ซึ่งเป็นที่มาของความแตกแยก ประชาธิปไตยต้องตัดสินกันด้วย เหตุผลที่ดีเป็นที่ยอมรับกันได้ สี่ เป็นการกระทำที่ปราศจากอคติ ทั้งนี้บุคคลจะต้องมีเท่าที่ความรู้สึก ที่ดีต่อกัน เพราะถ้ามีความรู้สึกที่เป็นอคติต่อกันแล้วจะเป็นอุปสรรคต่อการร่วมมือร่วมใจทำงาน เพื่อส่วนรวม ห้า เป็นการกระทำที่ไม่ใช้ความรุนแรง ต้องรู้จักประนีประนอม อะลุ้มอล่วย ผ่อนปรน ซึ่งกันและกัน ซึ่งจะยังความสำเร็จให้เกิดขึ้นในระบอบประชาธิปไตย หก มีความยุติธรรม ซึ่งการ รับฟังเรื่องราวหรือการตัดสินกระทำกรอย่างใดอย่างหนึ่งต้องถือความถูกต้องยุติธรรมแก่ทุกฝ่าย ความรุนแรง ไร้อะไรเยียบ หรือความยุ่งยากต่างๆ ก็จะไม่เป็นผลให้ระบอบประชาธิปไตยมีความ มั่นคง เจริญ มีความรู้ความเข้าใจเรื่องต่างๆ อย่างถูกต้อง เพื่อจะได้ไม่ตกเป็นเครื่องมือของผู้ใด ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความสนใจของประชาชนในเรื่องผลประโยชน์ของตนด้วย (จรรยา สุภาพ และคณะ, 2535 : 60 - 61)

สำหรับประเด็นการเรียนการสอนเรื่องขบวนการทางสังคมของพลังมวลชนที่ก่อตัวขึ้นมา อย่างต่อเนื่องในช่วงทศวรรษนี้ พบว่าได้รับการอธิบายในหนังสือเรียนค่อนข้างน้อย ทั้งนี้อาจตั้ง ข้อสังเกตได้ว่า ขบวนการทางสังคมมีส่วนสำคัญที่กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวทางการเมือง ตาม

หลักทฤษฎีการครองความเป็นใหญ่ ถือได้ว่าขบวนการดังกล่าว ทำทลายอำนาจรัฐ การครอบงำความคิดนำ และความพยายามปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชนชั้นปกครองกับกลุ่มคนนอกภาครัฐ (ผาสูก พงษ์ไพจิตร, 2545 : 7)

ในแง่นี้ หนังสือเรียนเพียงแต่อธิบายถึงสิทธิของพลเมืองในการที่จะรวมกลุ่มทางการเมือง สิ่งหนังสือเรียนเน้นย้ำมากกว่า คือ แม้ประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นคุณธรรมในการดำรงชีวิต จะเป็นระบอบการปกครองที่เหมาะสมต่อลักษณะของสังคมโดยทั่วไปจึงได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางก็ดี การสร้างความเป็นพลเมืองดีตามระบอบประชาธิปไตยนั้น จึงเป็นภาระหน้าที่สำคัญอีกอย่างของประเทศ เพราะระบอบประชาธิปไตยนั้นมีความหลากหลายแตกต่างกันมาก มีความหมายทั้งทางด้านการเมืองการปกครอง และความหมายทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งความหมายในประการหลังนี้ทวีความสำคัญขึ้นทุกที ควบคู่ไปกับการเติบโตและบทบาทของประชาชน คุณสมบัติที่สำคัญ คือ พลเมืองจะต้องเข้าใจ สำนึกในสิทธิที่พึงมีพึงได้อันชอบธรรมของบุคคล มีเสรีภาพในโอกาสการใช้สิทธิทั้งหลายที่บุคคลมีอยู่ ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะต้องไม่ขัดขวางต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อย หรือศีลธรรมอันดีของประชาชน และไม่ละเมิดเสรีภาพของผู้อื่น

สรุปได้ว่า ในสมัยหลังเหตุการณ์เรียกร้องรัฐธรรมนูญ วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นับเป็นครั้งแรกที่พลังมวลชนประสบความสำเร็จในการทวงสิทธิการมีส่วนร่วมทางการเมืองของตนแบบเรียนในช่วงนี้อาจถือได้ว่ามีความเป็นงานวิชาการที่มากขึ้น มีการให้ข้อมูลที่ครอบคลุมรายละเอียดรอบด้าน และมีความสมดุลระหว่างเนื้อหามากขึ้น เช่น มีการอธิบายถึงหลักการและข้อดีข้อเสียของอุดมการณ์ทั้งระบอบประชาธิปไตยและระบอบเผด็จการ มีการบรรยายถึงประวัติศาสตร์และพัฒนาการระบอบประชาธิปไตยในต่างประเทศ และมีการสอนเรื่องกลไกการปกครอง ระบบการถ่วงดุลอำนาจบริหาร อำนาจอธิปไตย อำนาจตุลาการ พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงปัญหาของการขาดประสิทธิภาพของสถาบันการเมืองการปกครองของไทย ตลอดจนสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ของพลเมืองที่จำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไขอย่างละเอียด

นอกจากนี้ลักษณะที่เรียกได้ว่าโดดเด่นที่สุดของเนื้อหาหนังสือเรียนในช่วงนี้เห็นได้จากการปลูกฝังเรื่องพัฒนาการของระบอบประชาธิปไตยของไทยและบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นสถาบันการปกครองที่ค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย แบบเรียนใช้พื้นที่ในการอธิบายเรื่องความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์ และบทบาทของพระองค์ภายใต้รัฐธรรมนูญ ทั้งนี้แบบเรียนได้ปลูกฝังให้นักเรียนเข้าใจว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ทรงเห็นคุณประโยชน์และความสำคัญของระบอบประชาธิปไตยและการให้ประชาชนได้ปกครองตนเอง แต่ทั้งนี้มีความสำคัญว่าเนื่องจากการที่มีการทำรัฐประหาร และเปลี่ยนคณะรัฐบาลบ่อยครั้งนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่ทำให้อำนาจการ

ปกครองนั้นเป็นเพียงการเปลี่ยนจากสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบบการปกครองเดิม มาเป็นกลุ่มผู้นำใหม่ที่เป็นข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนซึ่งได้เข้ามาเป็นคณะรัฐบาล แต่หลักการประชาธิปไตยมิได้นำมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพราะประชาชนมิได้ใช้สิทธิในทางการเมืองเพื่อเลือกผู้แทนเข้าไปทำหน้าที่ปกครอง และดูแลผลประโยชน์ของตนอย่างต่อเนื่อง มีการแทรกแซงทางการเมืองของกลุ่มและคณะบุคคล ที่ใช้วิธีการนอกแบบประชาธิปไตย จึงมีแนวโน้มเป็นระบอบอำนาจนิยมอยู่เสมอ อย่างไรก็ตามหนังสือเรียนในสมัยนี้ยังถือได้ว่าพยายามที่จะปลูกฝังให้นักเรียนตระหนักและเข้าใจถึงหลักการมีระบอบประชาธิปไตยที่ควรจะเป็นนั้นมีลักษณะอย่างไรบ้าง และประชาชนควรมีส่วนร่วมรับผิดชอบและแก้ปัญหาสถานะล้มลุกคลุกคลานของการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยได้อย่างไร

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 6

บทสรุปเชิงวิเคราะห์

“...ให้มีความวิตกไปว่าเด็กชั้นหลังจะห่างเหินจากศาสนา จนเลยเป็นคนไม่มีธรรมในใจมากขึ้น ... คนที่ไม่มีธรรมเป็นเครื่องดำเนินตามคงจะหันไปทางทุจริตโดยมาก ถ้ารู้น้อยก็โกงไม่ใคร่คล่อง ถ้าโกงไม่สนิท ถ้ารู้มากก็โกงคล่องขึ้นแลโกงพิสดารมากขึ้น การที่หัดให้รู้อ่านอักขรวิธี ไม่เป็นเครื่องฝึกหัดให้คนดีแลคนชั่ว เป็นแต่ได้วิธีสำหรับจะเรียนความดีความชั่วได้คล่องขึ้น...”

(พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. 117 อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์, 2547: 78)

ในอดีต การศึกษาของไทยมักให้ความสำคัญกับคุณค่าในเรื่องคุณธรรมและขันติธรรม ซึ่งเป็นหัวใจแห่งการคงอยู่ของบ้านเมือง รวมทั้งการให้ความสำคัญกับคุณค่าทางจิตใจเป็นพื้นฐานการศึกษาที่ตั้งอยู่บนฐานคุณค่าข้างต้นคือเป้าหมายหลักในการอบรมพลเมืองสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง รัชธรรมประการหนึ่งคือการส่งเสริมให้กุลบุตร “บวชเรียน” อีกทั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 โรงเรียนราษฎรมักตั้งอยู่ในวัดวาอารามที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วราชอาณาจักร ความสนพระทัยในความสำคัญของการศึกษายังเห็นได้จากถ้อยคำบางตอนที่อ้างถึงข้างต้นจากพระราชหัตถเลขาที่พระองค์ทรงกราบทูลกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2441 (ร.ศ.117) เพื่อทรงปรึกษาในการจัดการศึกษาให้แก่พลเมือง ความข้อนี้นิยมสะท้อนให้เห็นเจตนารมณ์ของผู้นำรัฐที่ต้องการปลูกฝังและกล่อมเกล่าพลเมืองอย่างที่พึงปรารถนาผ่านห้องเรียนและแบบเรียน

กว่าหนึ่งศตวรรษแล้วที่ประเทศได้เริ่มจัดการเรียนการสอนแบบสมัยใหม่ ทว่าประเด็นการศึกษากลับยังเป็นปัญหาเชิงสังคมเสียเอง เช่น ประเด็นการต่อสู้ทางความคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตย การแย่งชิงการให้คำนิยาม การถกเถียงกันเรื่องอำนาจและวัฒนธรรมประชาธิปไตย ใครคือผู้ที่ควรได้รับประโยชน์สูงสุดจากนโยบายสาธารณะ ตัวอย่างประเด็นปัญหาเหล่านี้ส่งผลให้มิติการศึกษากลายเป็นสนามของความขัดแย้งทางการเมืองและวัฒนธรรมตลอดมา และเกือบทุกครั้งที่เกิดวิกฤตการณ์ทางการเมือง ผู้คนส่วนมากจึงมักพุ่งเป้าไปยังมาตรฐานการศึกษาของชาติ โทษระดับการศึกษาของพลเมือง ต้นเหตุแห่งความขัดแย้งและความล้ำหลังสารพัด และอันที่จริง

ข้อกล่าวหานี้เองที่กลับกลายเป็นเครื่องมือของชนชั้นนำเพื่อเอาประโยชน์จากพลเมือง พร้อม ๆ กับสร้างความชอบธรรมให้แก่ตนในการใช้อำนาจเพื่อปกครองพลเมือง

ปัจจุบัน การจัดการศึกษา ความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษา ตลอดจนเป้าหมายของการศึกษาได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงคงหนีไม่พ้นการรับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาเพื่อปรับปรุงประเทศในทุก ๆ ทาง ถึงกระนั้นก็ตาม การจัดการศึกษา “เพื่อฝึกคนเข้ารับราชการ” ได้ฝังรากลึกในระบบการศึกษาของไทยเป็นระยะเวลาอันยาวนานหลายทศวรรษจนยากที่จะปรับเปลี่ยน อย่างไรก็ดี ภายหลังจากเหตุการณ์เรียกร้องรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 มีการตั้งคำถามเพื่อการปฏิรูปการศึกษาจากพื้นฐานความเป็นจริงในสังคม โดยพยายามตอบคำถาม 4 ข้อ คือ การศึกษาที่พึงประสงค์คืออะไร จะจัดการศึกษาเพื่ออะไร จะจัดการศึกษาเพื่อใคร และจะจัดการศึกษาอย่างไร

เสนห์ จามริก ได้แสดงทัศนะว่า การศึกษาไม่ได้เป็นเพียงแหล่งบ่มเพาะทักษะให้แก่เยาวชนเท่านั้น แต่การศึกษาทุกชนิดยังมีมูลจูงใจทางการเมืองแฝงเร้นอยู่ด้วย การศึกษากับการเมืองจึงเป็นสิ่งที่คู่กันเสมอ นั่นคือ การศึกษามักมุ่งส่งเสริมให้คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์และมักกำหนดเป้าหมายทางการเมืองด้วยว่า จะสอนวิชาความรู้แบบไหน เรื่องอะไร และไม่ให้พลเมืองเรียนรู้เรื่องอะไรบ้าง ด้านลบของระบบการศึกษาจึงเป็นเครื่องกีดขวางหรือปิดกั้นการเรียนรู้ของผู้เรียนในตัวเอง (เสนห์ จามริก, 2547 : 23) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดในสมมติธรรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสนาบดีกระทรวงธรรมการคนสุดท้ายก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 เรื่องนโยบายการศึกษาตามลัทธิชาตินิยมฟาสซิสต์ในอิตาลี โดยแนวทางนี้มุ่งให้ผู้นำแห่งรัฐสามารถควบคุมพลเมืองผ่านกฎระเบียบของสังคมและการถ่ายทอดความคิดชาตินิยมแบบรวมศูนย์

ภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นโยบายดังกล่าวเจตนาต่อต้านกระแสเรียกร้องประชาธิปไตยอย่างชัดเจน แต่เนื่องจากรัชกาลที่ 7 ทรงเห็นว่าเป็นเวลาที่สายเกินกาลแล้ว บรรยากาศทางการเมืองในสังคมไทยได้เปิดออกหลายด้านสำหรับวิธีการแบบประชาธิปไตย การปรับตัวที่ดีที่สุดของพระองค์คือ การเร่งดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้เป็นแบบคอนสติติวชันแนล โมนาคิ และจัดให้การศึกษาดำเนินไปในทางเดียวกัน (บทที่ 2) นอกจากนี้ อีกปฏิกริยาหนึ่งของผู้นำที่สะท้อนถึงความต้องการในการใช้การศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองในอุดมคติขึ้นตามที่รัฐต้องการ ปราชญ์แห่งยุคสมัยนั้น คือ หลวงวิจิตรวาทการ ผู้มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้นำทางความคิดและการวางแผนการต่าง ๆ ทั้งในสมัยรัฐบาลจอมพลป. พิบูลสงคราม และรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

จากข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการความคิดของหลวงวิจิตรวาทการในแง่การใช้การศึกษาครอบงำและกล่อมเกลาพลเมืองได้เป็นอย่างดี ดังเช่นในสมัยหนึ่งราว

พ.ศ. 2482 หลวงวิจิตรวาทการได้กล่าวถึงการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือส่งผ่านอุดมการณ์ ซึ่งเชื่อว่าจะได้ผล แต่เป็นผลที่ต้องรอคอยให้ปรากฏในอีก 15 – 20 ปี รัฐบาลในเวลานั้นจึงให้ความสนใจกับการใช้ศิลปวัฒนธรรมมากกว่าแบบเรียน (บทที่ 3) แต่อีก 20 ปีให้หลัง หรือ พ.ศ.2502 หลวงวิจิตรวาทการได้แสดงปาฐกถาวางานปฏิวัติอาจเริ่มต้นด้วยรัฐประหารซึ่งทำเสร็จในเวลาเพียง 2-3 ชั่วโมง ส่วนงานปฏิวัติอาจจะต้องทำต่อไปอีกหลายปี เพราะมีชิ้นงานที่เสร็จง่าย ๆ งานปฏิวัติเป็นงานซึ่งต้องทำให้ตลอดถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยใจคอคน ด้วยความคิดความเชื่อเช่นนี้ คณะปฏิวัติจึงให้ความสำคัญกับการศึกษาในการเปลี่ยนโลกทัศน์ของพลเมือง (บทที่ 4) จากทัศนะของชนชั้นปกครองในสมัยต่าง ๆ พบว่าการปลูกฝังอุดมการณ์และค่านิยมต่าง ๆ ผ่านการศึกษานั้นคือเครื่องมือสำคัญในการบ่มเพาะทัศนคติของพลเมืองผ่านแบบเรียนของรัฐที่ได้รับการควบคุมให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือ แบบเรียนที่ผ่านการพิจารณาเห็นชอบโดยกระทรวงศึกษาธิการให้นำมาใช้ประกอบการเรียนการสอนนับตั้งแต่ประกาศว่าด้วยเรื่องตำราแบบเรียน พ.ศ.2455 (ภาคผนวก ก) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2553) ซึ่งหนังสือเรียนทุกเล่มยังคงต้องผ่านการตรวจตราและขอใบอนุญาตให้ใช้เป็นสื่อการเรียนรู้จากกระทรวงศึกษาธิการเท่านั้น ความข้อนี้ยังสังเกตได้จากปกหน้าด้านในและปกหลังด้านนอกของหนังสือเรียนที่จะต้องตีพิมพ์ใบอนุญาตเป็นหลักฐานสำคัญเสมอ

ดังนั้น หากนำสาระข้างต้นมาอธิบายผ่านภาษาและหลักการของ “ทฤษฎีการครอบงำความเป็นใหญ่” (Theory of Hegemony) ของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ที่กล่าวถึงการครอบงำการศึกษาซึ่งเป็นองค์ประกอบหนึ่งของโครงสร้างส่วนบน (superstructure) กรัมสกีเชื่อว่า ถ้าชนชั้นกรรมาชีพปรารถนาที่จะสถาปนาตนเองขึ้นเป็นชนชั้นปกครองใหม่ พวกเขาต้องเอาชนะการตกเป็นเบี้ยล่างของชนชั้นกระฎุมพีในด้านวัฒนธรรมและอุดมการณ์ให้ได้ นั่นหมายความว่าชนชั้นกรรมาชีพต้องขบคิดถึงปัญหาการยึดอำนาจทางปัญญา นอกเหนือจากการพิจารณาเพียงปัญหาการยึดอำนาจการเมืองและอำนาจเศรษฐกิจ อำนาจทางปัญญาในที่นี้หมายถึงการครอบงำความเป็นใหญ่ที่ครอบคลุมด้านวัฒนธรรม จริยธรรม และอุดมการณ์ ที่สำคัญคือ จินตภาพวิธีการมองโลกและวิธีการตีความประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน จากทัศนะนี้ของกรัมสกีได้ชี้ให้เห็นว่าโครงสร้างส่วนบนอาจเปรียบเสมือนป้อมปราการในสงครามสมัยใหม่ที่นอกจากทำหน้าที่คอยปกป้องรัฐ ไม่ให้ปัจจัยทางเศรษฐกิจล่วงล้ำเข้ามาก่อความหายนะแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นแนวป้องกันภายในอันทรงพลังที่คอยสกัดกั้นการโจมตี ซึ่งถือเป็นการทำศึกแบบหนึ่งที่เรียกว่า “สงครามแสวงหาที่มั่น” (war of position) ต่อโครงสร้างอันสลบซับซ้อนของสังคมพลเรือน และโดยตัวมันเองแล้วก็ยังสามารถกลับกลายเป็นป้อมปราการที่ติดอาวุธหนักด้วย

การที่แบบเรียนหยิบยืมโน้ตทัศน์สำเร็จรูปให้แก่นักเรียน โดยการแย่งชิงการสังวาทกรรมหลักในแบบเรียนใด ๆ นับเป็นความพยายามของชนชั้นปกครองที่มุ่งครอบงำความเป็นใหญ่ในสังคม

กรัมซีถือว่าชนชั้นหนึ่งจะครองความเป็นใหญ่อย่างสมบูรณ์และมีชัยชนะที่เด็ดขาดได้นั้น จะต้องดูว่าชนชั้นนั้นสามารถเข้าครอบงำหรือมีอิทธิพลเหนือประชาสังคมนั้นได้หรือไม่ นั้นหมายถึงการได้รับการยอมรับผ่านความยินยอม (consent) จากสมาชิกส่วนใหญ่ของประชาสังคม และมีการบังคับกดขี่ด้วยการใช้กำลัง (coercion) กับคนส่วนน้อย จึงจะเป็นชนชั้นที่จะสามารถครองความเป็นใหญ่ได้ในทางเป็นจริง สำหรับกรัมซีแล้ว ชัยชนะทางอุดมการณ์จะเป็นเครื่องค้ำประกันที่สำคัญที่สุดที่จะนำไปสู่ชัยชนะทางการเมือง เสถียรภาพของอำนาจรัฐที่มั่นคงและอยู่ได้นานที่สุด

จากการศึกษาเปรียบเทียบการกล่อมเกล่าและปลูกฝังอุดมการณ์ประชาธิปไตยในหนังสือเรียนวิชาสังคมศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย อาจจำแนกออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงแรก ระหว่าง พ.ศ. 2475 – 2500 ช่วงที่สอง ระหว่าง พ.ศ. 2501 – 2516 และ ช่วงที่สาม ระหว่าง พ.ศ. 2517 – 2540 ตลอดจนการทบทวนวรรณกรรมผ่านแบบเรียนหลวงในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2414 – 2474 พบว่าชนชั้นปกครองในทุกช่วงเวลา ล้วนใช้แบบเรียนสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจรัฐ เนื้อหาเด่น ๆ ในแบบเรียนที่ควรได้รับการพิจารณามี 3 ประเด็นหลักคือ หนึ่ง เรื่องการอธิบายเกี่ยวกับอุดมการณ์ประชาธิปไตย สอง เรื่องการสร้างค่านิยมและคุณสมบัติของพลเมืองที่พึงปรารถนา และสาม เรื่องสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ จากการวิเคราะห์พบว่าแบบเรียนจัดความสำคัญของแต่ละเรื่องลดหลั่นกันไปขึ้นอยู่กับสถานการณ์ทางการเมืองในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม เพื่อสรุปให้เห็นลักษณะการปลูกฝังระบบความคิดหรืออุดมการณ์ประชาธิปไตยที่พบในแบบเรียนแต่ละช่วงให้ชัดเจนขึ้น ผู้เขียนขอให้ดูตารางที่ 1 ซึ่งแสดงการเปรียบเทียบสาระสำคัญในหนังสือเรียนที่สะท้อนให้เห็นความพยายามในการแข่งขันการสร้างวาทกรรมหลักของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ของชนชั้นปกครอง เพื่อการครองความเป็นใหญ่ในระบบความคิดของประชาชน โดยใช้หนังสือเรียนเป็น “สื่อ” กลางในการสร้างความชอบธรรมในการปกครองแต่ละช่วงสมัยตามความผันผวนทางการเมืองของชนชั้นปกครอง (ตารางที่ 1)

ประเด็นที่หนึ่ง การปลูกฝังเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตย

ในการศึกษาผ่านแบบเรียนหลวงช่วงระหว่าง พ.ศ. 2414 – 2474 ไม่ปรากฏว่ามีการปลูกฝังเกี่ยวกับอุดมการณ์ประชาธิปไตยในแบบเรียนหลวง ทั้งนี้ จากทัศนะของชนชั้นปกครองในขณะนั้นพบว่าสิ่งที่รัฐพึงปฏิบัติคือ การปรับปรุงระบบการบริหารราชการแผ่นดินให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น การปกครองแบบมีสภาผู้แทนราษฎรเป็นตำแหน่งที่ไม่เคยมีในประเทศ และประชาชนอาจจะคิดว่าพระมหากษัตริย์ทรงอ่อนแอจึงต้องตั้งตำแหน่งดังกล่าวขึ้น นอกจากนี้ผู้ปกครองในขณะนั้นยังเห็นว่าสถานการณ์ของประเทศยังไม่เหมาะสมและไม่พร้อมที่จะปรับใช้วิธีการปกครองในระบบที่มีตัวแทน ส่วนการร่างรัฐธรรมนูญในสมัยรัชกาลที่ 7 ก็ได้รับการคัดค้านทั้งจากฝ่ายอภิรัฐมนตรีสภาและผู้ร่าง เพราะฉะนั้น แบบเรียนหลวงจึงได้ให้ความสำคัญกับการปลูกฝังหน้าที่

ของราษฎรที่พึงปฏิบัติต่อรัฐมากกว่า ทั้งนี้เพื่อเป็นการตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณแต่พระมหากษัตริย์ แบบเรียนสอนให้นักเรียนเกิดความรับรู้ เข้าใจ และเชื่อฟังต่ออำนาจรัฐสมัยใหม่ ซึ่งมีโครงสร้างการบังคับบัญชาอยู่ที่การปกครองส่วนกลาง โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมแห่งอำนาจทั้งหมด แบบเรียนได้ชี้ให้เห็นถึงอำนาจหน้าที่ ตลอดจนภารกิจของหน่วยงานราชการหลักทางด้านการบริหารปกครอง และยังได้นำเสนอให้นักเรียนรับรู้ถึงภารกิจสำคัญของรัฐบาลคือ การปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของราษฎรที่เรียกกันในขณะนั้นว่า “อำนาจอันชอบธรรม” กล่าวคือ รัฐบาลจะปกป้องคุ้มครองและดูแลความประพฤติของประชาชนในประเทศ ไม่ให้ใช้อำนาจอันชอบธรรมของตนไปก้าวก่าอำนาจอันชอบธรรมของคนอื่นซึ่งมีอยู่เท่ากับตน มิฉะนั้นรัฐบาลจะลงโทษบุคคลผู้นั้น นอกจากนี้ รัฐบาลยังมีหน้าที่เก็บภาษีอากรจากราษฎร ซึ่งแบบเรียนได้ชี้ให้เห็นถึงสาเหตุความจำเป็นที่เมื่อราษฎรเสียภาษีแล้วจะเป็นประโยชน์ต่อราษฎรเองอย่างไร เพื่อความมั่นคงของประเทศชาติ

ครั้นถึงสมัยปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ภารกิจอันดับแรกของผู้ปกครองใหม่เร่งดำเนินการคือการให้ประชาชนมีความเข้าใจและเกิดศรัทธาเลื่อมใสในระบอบรัฐธรรมนูญให้มากที่สุด การเรียนการสอนเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยจึงเป็นเรื่องที่เห็นได้ชัดที่สุด แบบเรียนในช่วงนี้นับได้ว่ามีความแตกต่างจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ค่อนข้างมาก ในแง่การปลูกฝังให้นักเรียนรู้จักสิทธิเสรีภาพของตนตามระบอบใหม่และการมีส่วนร่วมในการเมืองการปกครอง ที่สำคัญคือ การตอกย้ำว่าผู้ที่เป็นเจ้าของประเทศชาติที่แท้จริงคือราษฎร โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ วิชาที่มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังความเข้าใจในด้านการเมืองการปกครองคือวิชา “หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม” ซึ่งได้ปรับเนื้อหาจากในอดีต คือ วิชาธรรมจริยา แบบเรียนชี้ให้เห็นว่าระบอบรัฐธรรมนูญมีความศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่มาของความชอบธรรมทางอำนาจ ซึ่งอำนาจสูงสุดนั้นมาจากประชาชนชาวยุโรปทุกคนรวมกัน ประชาชนมีสิทธิที่จะออกเสียงเลือกผู้แทนราษฎรและมีสิทธิสมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นผู้แทนราษฎร อันเป็นทางที่ให้โอกาสแก่ทุกคนเข้ามีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ

แบบเรียนดังกล่าวมุ่งสอนให้นักเรียนรับรู้ถึง ถึงแม้การบริหารราชการแผ่นดินจะดำเนินการโดยสามัญชน แต่ก็มีรัฐธรรมนูญเป็นหลักประกันแห่งการบริหารประเทศคือมีการระบุเป็นลายลักษณ์อักษรว่าจะบริหารประเทศอย่างไร ซึ่งแตกต่างจากระบอบเก่าที่การบริหารประเทศไม่มีหลักวิชา การบริหารเป็นไปตามพระบรมราชโองการหรือเป็นไปตามพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ ซึ่งไม่มีกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษร เพราะฉะนั้น ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา พระมหากษัตริย์จะทรงใช้พระราชอำนาจแบบนั้นไม่ได้อีกแล้ว การบริหารราชการแผ่นดินจะใช้อำนาจอะไรก็ตาม เช่น อำนาจบริหาร อำนาจนิติบัญญัติ อำนาจตุลาการ

จะต้องปฏิบัติตามลายลักษณ์อักษรที่ระบุไว้อันเป็นหลักการ เป็นการชี้ให้เห็นว่าอำนาจที่แท้จริงนั้นคือระบบรัฐสภา

อย่างไรก็ดี ในสมัยหลังการรัฐประหาร พ.ศ. 2501 การบริหารราชการแผ่นดินภายใต้การนำโดย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้ซึ่งตระหนักดีถึงบรรยากาศที่มีประชาธิปไตยทางการเมือง การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิและมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น ล้วนเป็นภัยต่อระบบเผด็จการและอุปสรรคต่อการใช้อำนาจรัฐที่บังหลวง ซึ่งที่สุดอาจส่งผลถึงความไร้เสถียรภาพของรัฐบาลทหารของผู้นำ ในทัศนะของจอมพลผู้นำประเทศรายนี้ การแสดงออกทางความคิดอย่างเสรีถือเป็นเรื่อง “ไร้ระเบียบวินัยและเป็นความแตกสามัคคีของชาติ” และ “สินบน” กลายเป็นสิ่งสำคัญในการควบคุมกลไกการต่อรองอำนาจและผลประโยชน์ต่าง ๆ เพื่อแก้ไขความยุ่งยากทางการเมือง จอมพลสฤษดิ์จึงได้สถาปนา “อุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย” และยกเลิกระบอบประชาธิปไตยที่นำมาจากต่างประเทศทั้งดุ้น โดยเสนอว่าควรสร้างระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมกับคนไทยและสอดคล้องกับลักษณะพิเศษตามสภาพการเมืองของประเทศ นั่นคือการปกครองในลักษณะ “บิดาปกครองบุตร” ตามแบบอย่างประเพณีการปกครองแห่งรัฐสุโขทัยสมัยพ่อขุนรามคำแหง

ถึงแม้จอมพลสฤษดิ์จะยืนยันว่ารัฐบาลจะปกครองตามระบอบประชาธิปไตยคือมีรัฐธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 และมีสภาร่างรัฐธรรมนูญที่ทำหน้าที่เช่นเดียวกับรัฐสภา แต่ในทางปฏิบัติแล้ว ประชาชนกลับมิได้มีส่วนร่วมในการใช้อำนาจอธิปไตยแต่อย่างใดเลย ทำให้การเรียนการสอนเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยในช่วงนี้มีลักษณะขัดแย้งกับสภาพการณ์ที่เป็นจริง แบบเรียนในช่วงนี้ได้สอนเรื่องหลักการโดยทั่วไปของการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย คือ อำนาจอธิปไตยของทั้งสามสถาบันนั้นมีความเท่าเทียมกัน มีความร่วมมือและประสานกัน แต่เป็นอิสระจากกัน แต่ในทางปฏิบัตินั้น การบริหารประเทศโดยคณะปฏิวัติทำให้อำนาจอธิปไตยแยกจากกันเด็ดขาด อำนาจบริหารเหนือกว่าอำนาจนิติบัญญัติและตุลาการ นายกรัฐมนตรีมีอำนาจพิเศษ การบริหารราชการแผ่นดินจึงเป็นระบอบอำนาจแบบเบ็ดเสร็จ ทำให้แบบเรียนต้องอธิบายถึงสภาพการณ์ทางการเมืองดังกล่าวเพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองว่า การบริหารราชการแผ่นดินแบบประชาธิปไตยในขณะนั้น “ถือเป็นกรณีพิเศษ” และถึงแม้แบบเรียนจะสอนเรื่องกระบวนการเลือกตั้งอันเป็นลักษณะที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตย แต่แบบเรียนก็ระบุว่าเนื่องจากรัฐธรรมนูญการปกครองนั้น เป็นการนำมาใช้ชั่วคราวจึงไม่มีการเลือกตั้งสมาชิกรัฐสภา คณะปฏิวัติเป็นตัวแทนของประชาชน ระบบรัฐสภาไม่มีอำนาจที่แท้จริงเพราะไม่อาจอภิปรายลงมติไม่ไว้วางใจการทำงานของรัฐบาลได้ เพียงแต่ทำหน้าที่ในการออกกฎหมายตามคำสั่งของรัฐบาลเท่านั้น

สำหรับในการปลูกฝังเรื่องหลักการประชาธิปไตยสมัยหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 หนังสือเรียนได้ให้ความสำคัญกับการเรียนการสอนเรื่องดังกล่าวเข้มข้นกว่าสมัยใด ๆ ก่อน

หน้านี้ หนังสือเรียนมีความเป็นงานวิชาการที่ครอบคลุมหลายมิติและมักให้รายละเอียดเกี่ยวกับกลไกการปกครองระบอบประชาธิปไตยอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน หนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลายในช่วงสมัยนี้ ได้สอนเรื่องระบบการเมืองการปกครอง ทั้งอุดมการณ์ตามแบบประชาธิปไตยและแบบเผด็จการ มีการชี้ให้เห็นข้อดีข้อเสียของระบบการปกครองทั้งสองรูปแบบ กล่าวคือ ในแง่หลักการของระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย หนังสือเรียนสอนว่าประชาชนเป็นแหล่งที่เกิดและเป็นเจ้าของอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ ประชาชนจึงมีส่วนในการปกครองตนเองได้ อีกทั้งระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยยังช่วยให้มีรัฐบาลที่เป็นตัวแทนของประชาชน ช่วยให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคและได้รับหลักประกันต่าง ๆ ช่วยให้บุคคลเกิดความสำนึกในผลประโยชน์อันชอบธรรมของตนเองและผลประโยชน์ของส่วนรวม รวมทั้งยังส่งเสริมให้ประชาชนเป็นผู้ที่ยึดในหลักการที่ถูกต้อง นอกจากนี้ หนังสือเรียนยังได้เน้นเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข โดยใช้พื้นที่ของเนื้อหาส่วนใหญ่อธิบายสถานะและความสำคัญของสถาบันนี้ในฐานะที่ทรงค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย ทรงมีความเป็นกลาง ยิ่งในยามที่ประเทศมีความไม่มั่นคง สถาบันแห่งนี้ยิ่งทวีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นแรงดลใจ สร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ประชาชนและเป็นที่พักของประชาชนทั้งประเทศ ยิ่งกว่านี้ หนังสือเรียนยังได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาการเมืองของไทยมีลักษณะที่ฝ่ายบริหารแยกออกจากการเมืองภาคประชาชน รัฐมนตรีหลายท่านมิได้มาจากการเลือกตั้ง มิได้เป็นตัวแทนของประชาชน และนี่เองคือที่มาของคำกล่าวที่ว่า “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” จึงเห็นได้ว่า ยิ่งเกิดความผันผวนทางการเมืองเท่าใด หนังสือเรียนยิ่งทำหน้าที่ปลุกฝังความสำคัญของกลไกในระบบรัฐสภามากขึ้น ที่เหลือคือการอธิบายเชิงเปรียบเทียบถึงต้นสายปลายเหตุและพัฒนาการของแนวคิดประชาธิปไตยในโลกตะวันตก

ประเด็นที่สอง เรื่องการสร้างค่านิยมและคุณสมบัติของพลเมืองที่พึงปรารถนา

ในขณะที่แบบเรียนหลวงสอนให้นักเรียนรู้จักคิดเสียสละและอุทิศตนเพื่อชาติบ้านเมือง ซึ่งถือเป็นเกียรติยศหาที่สุดมิได้ “ถึงตัวตายแล้ว ชื่อก็จะต้องติดอยู่ในแผ่นดินไม่รู้จักสูญ” ที่สำคัญคือการให้นักเรียนยึดหลักไทย ในการ “รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” เป็นที่ตั้ง แต่ความที่แบบเรียนในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ต้องการให้นักเรียนเลื่อมใสในระบอบการปกครองใหม่ และเพื่อให้รัฐธรรมนูญมีความศักดิ์สิทธิ์ แบบเรียนในสมัยนี้จึงระบุว่า นักเรียนต้อง “รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ” ซึ่งกลายเป็นสี่ประการหลักที่นักเรียนต้องยึดมั่นและศรัทธา ในขณะเดียวกัน เพื่อสร้างการยอมรับให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนและเชิดชูระบอบการปกครองใหม่ แบบเรียนจึงพยายามสื่อถึงคุณงามความดีของรัฐบาล เป็นการสร้างมโนทัศน์ของรัฐบาลสมัยใหม่ในระบอบประชาธิปไตยที่มีหน้าที่ มีความรับผิดชอบต้องดูแลและอำนวยความสะดวก

ประโยชน์แก่ประชาชน ซึ่งต่างจากสมัยศักดินา (ก่อน พ.ศ.2475) ที่กล่าวเพียงหน้าที่อันชอบของราษฎร เพื่อให้ประชาชนมีจิตใจยกย่องเชิดชูรัฐบาล เช่น แบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์มัธยมปลาย ได้สร้างวาทกรรมการเขียนประวัติศาสตร์ของไทยอย่างเห็นได้ชัด โดยความพยายามชื่นชมความสามารถของผู้ปกครองใหม่อย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในความสำเร็จจากการเรียกร้องแก้ไขสนธิสัญญาอันไม่เสมอภาคที่สยามได้ทำไว้กับนานาประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2399)

แบบเรียนในสมัยระบอบรัฐธรรมนูญนี้ยังต้องการสร้างคุณสมบัติที่พึงปรารถนา และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของนักเรียนตามระบอบรัฐธรรมนูญ กล่าวคือ นักเรียนควรมีจิตใจที่คอยวิพากษ์วิจารณ์อยู่เสมอ และกล้าหาญพอที่จะแสดงความคิดเห็นของตน มีใฝ่ยอมรับใครว่าอะไรก็ตามกันเสมอไป ซึ่งต่างจากค่านิยมที่พึงปรารถนาในอดีต เช่น คนที่สงบเสงี่ยมไม่พูดไม่จาเรียบร้อยเป็นผ้าพับไว้ ย่อมไม่เป็นที่พึงปรารถนาในสมัยการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญ การปลูกฝังกล่อมเกลาพลเมืองผ่านแบบเรียนในลักษณะนี้เน้นย้ำถึงการมี “วัฒนธรรม” ตามนโยบายรัฐนิยมที่พึงปฏิบัติซึ่งแสดงถึงคุณลักษณะประจำชาติที่เจริญแล้ว เพราะฉะนั้น นักเรียนทุกคนต้องรู้จักรักษาเกียรติของประเทศชาติ

อย่างไรก็ตาม เมื่อสถานการณ์ทางการเมืองเปลี่ยนแปลง หนึ่งในกระบวนการสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองของคณะปฏิวัติคือการอ้างอิงกับพระบรมมหาราชวังอันเป็นศูนย์รวมจิตใจของปวงชน การเปลี่ยนแปลงของแบบเรียนเห็นได้ชัดในแง่ของการครอบงำทางอุดมการณ์และการต่อสู้แย่งชิงการสร้างวาทกรรมหลักของชนชั้นปกครอง นั่นคือ การที่แบบเรียนสอนให้นักเรียนเปลี่ยนมายึดมั่นในอุดมการณ์ “รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” โดยผู้นำเผด็จการได้ตัดคำว่า “และรัฐธรรมนูญ” ออกไปจากแบบเรียน ซึ่งต่างจากที่เคยสอนในสมัยหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทั้งนี้ อาจเป็นไปได้ว่าในการยึดอำนาจเพื่อครอบครองการบริหารประเทศในคราวนี้มีได้เกิดจากความชอบธรรมตามระบอบรัฐธรรมนูญ แบบเรียนจึงต้องกลบเกลื่อนและลดบทบาทความสำคัญของรัฐธรรมนูญลง ในขณะเดียวกันเพื่อสนับสนุนอุดมการณ์ประชาธิปไตยแบบไทย แบบเรียนได้สร้างสำนึก “ความเป็นครอบครัวเดียวกัน” ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรมถูกกำหนดให้มีการเรียนการสอนเรื่องโครงสร้างของสังคมไทย โดยเชื่อมโยงให้เห็นว่าเมื่อครอบครัวมั่นคงและเป็นสุข ประเทศชาติย่อมมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงเช่นกัน บิดาเป็นหัวหน้าครอบครัวมีอำนาจมากที่สุด สมาชิกในครอบครัวต้องให้ความเคารพเชื่อฟังและให้ความร่วมมือปฏิบัติตามคำสั่งของหัวหน้าครอบครัว นัยยะสำคัญย่อมหมายถึงการที่พลเมืองควรปฏิบัติตามนโยบายของผู้นำ ผู้บริหารประเทศในลักษณะบิดาปกครองบุตรและภายใต้คำสั่งของคณะรัฐบาลทหาร คุณสมบัติของพลเมืองที่พึงปรารถนาคือการมีระเบียบวินัย นักเรียนต้องมีวินัยและรักษาระเบียบอย่างเคร่งครัด แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองสอนว่าเสรีภาพในทางการเมืองที่แท้จริงนั้นจะต้องยึดมั่นในหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็น

ระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง นัยยะสำคัญคือเพื่อให้ประชาชนปฏิบัติตามนโยบายหรือแนวทางที่รัฐบาลได้วางไว้

สำหรับหนังสือเรียนในสมัยทศวรรษ 2520 การเรียนการสอนเรื่องหลักไทยยังคงเป็นอุดมการณ์หลักที่ได้รับการต่อยอดให้เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญตลอดมา ซึ่งในสมัยนี้ หนังสือเรียนสอนให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เช่นเดียวกับสมัยทศวรรษ 2500 กล่าวคือ จากบทเรียนที่ต้องสูญเสียชีวิตของประชาชนและนิสิตนักศึกษาในเหตุการณ์เรียกร้องรัฐธรรมนูญจากรัฐบาลเผด็จการ ความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพื่อให้เกิดความเข้าใจสถานการณ์ทางการเมืองได้ดีขึ้น และสร้างจิตสำนึกทางการเมืองที่พึงปฏิบัติตามระบอบประชาธิปไตย หนังสือเรียนในสมัยนี้จึงได้เน้นย้ำให้นักเรียนเข้าใจบทบาทของตนเองในฐานะประชาชนที่เป็นเจ้าของประเทศที่ควรมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งในอนาคต เพราะฉะนั้น นักเรียนต้องรู้จักสิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ทางการเมืองของตน เคารพกฎเกณฑ์และหลักการประชาธิปไตย ที่สำคัญ คุณสมบัติที่พึงปรารถนาคือมีจิตใจหนักแน่น ยุติธรรม การมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตยถือเป็นหัวใจของการปกครองแบบประชาธิปไตย เพราะประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยร่วมกัน รัฐบาลซึ่งเป็นตัวแทนของปวงชนจะต้องทำหน้าที่รักษาประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งหากประชาชนไม่สนใจที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองแล้ว อำนาจการปกครองอาจตกไปอยู่ภายใต้การบริหารของบุคคลหรือคณะบุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ อันจะทำให้รูปแบบการปกครองเปลี่ยนมาเป็นแบบเผด็จการที่ลดทอนสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในที่สุด

ประเด็นที่สาม การครอบงำทางความคิดเรื่องสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์

จากปัจจัยเรื่องพระราชอำนาจในรัชกาลที่ 5 เมื่อพระองค์ทรงครองราชย์ในขณะที่ยังทรงพระเยาว์ การเข้าสู่ความทันสมัยและภัยคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระปรีชาสามารถสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ทำให้มีภาพของรัฐ ทั้งทางการเมือง ทางภูมิศาสตร์ ทางเศรษฐกิจ สังคม ภาษาและวัฒนธรรม ล้วนเป็นหนึ่งสิ่งเดียวกับมีภาพของชาติที่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน ทั้งยังอธิบายว่าพลเมืองทุกคน ล้วนมีประวัติศาสตร์แห่งชาติร่วมกัน มีเอกลักษณ์ร่วมกัน เพื่อทำให้เกิดเอกภาพแห่งชาติ (National Unity) พระองค์ทรงรวมศูนย์กลางอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางคือพระนคร และองค์พระมหากษัตริย์ทรงพระราชอำนาจเด็ดขาด ทรงสถาปนาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างสมบูรณ์ แบบเรียนหลวงวิชาพงศาวดารย่อพระเกียรติประวัติของบูรพกษัตริย์และพระมหากษัตริย์คุณต่ออาณาประชาราษฎร์ โดยการนำเสนอในแง่ประวัติศาสตร์แห่งความกล้าหาญของบรรพบุรุษและความยิ่งใหญ่ของชาติไทยในอดีต เป็นการต่อยอดให้นักเรียนเกิดความรู้สึกภูมิใจในความเป็นชาติที่ยิ่งใหญ่ของตนภายใต้การ

นำของพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ ในการสร้างความจงรักภักดีต่อแผ่นดินและต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ยังมีการนำเสนอให้ตระหนักถึงความสูงส่งของพระมหากษัตริย์ทั้งในด้านชาติกำเนิดและพระราชอำนาจ โดยทรงเป็น “ชัตติยวงศ์” ซึ่งไม่อยู่ในฐานะที่ไพร่พลเมืองหรือสามัญชนจะล่วงละเมิดได้ ทั้งยังต้องให้ความเคารพยำเกรงต่อความสูงส่งอันหาที่สุดมิได้ แน่แน่นอนว่าแบบเรียนในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ต้องย้าถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อพสกนิกรและต่อแผ่นดินเป็นล้นพ้น ในวิชาธรรมจริยา พระองค์ทรงเป็นผู้บำรุงพระศาสนาและเป็นผู้บำรุงซึ่งไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุข นักเรียนก็ควรแทนคุณแผ่นดินด้วยความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์เช่นกัน

อย่างไรก็ตาม เมื่อคณะราษฎรได้ก่อการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง ภารกิจแรกของคณะราษฎรเพื่อสร้างความชอบธรรมในการขึ้นครองอำนาจบริหารราชการแผ่นดิน เพื่อสร้างความยอมรับในหมู่ราษฎรคือการสร้างศรัทธาในระบบรัฐธรรมนูญ ขณะเดียวกันก็ต้องลดความศักดิ์สิทธิ์และบทบาทของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ โดยการสร้างวาทกรรมหลักขึ้นมาใหม่ตามความปรารถนาของผู้ปกครองสมัยใหม่ นั่นคือ แบบเรียนระบุชัดเจนให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็น “หัวหน้าของชาติ” แต่พระราชอำนาจของพระองค์อยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ ราษฎรเป็นเจ้าของประเทศ และใช้อำนาจอธิปไตยโดยมอบอำนาจนั้นให้แก่พระมหากษัตริย์ แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองอธิบายให้นักเรียนเข้าใจใหม่ว่า ความเจริญก้าวหน้าของประเทศนั้น เกิดจากความร่วมมือร่วมใจของคนในชาติ มิใช่เกิดจากบุญญาธิการแห่งพระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว และแบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์มัธยมปลาย ซึ่งเป็นการแต่งขึ้นตามหลักสูตรใหม่ ระบุถึงความพยายามที่จะลดความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันนี้ โดยสอนว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความผิดพลาดได้เสมือนบุคคลทั่วไปโดยย้าว่า “ความเจริญเกิดจากความสามารถของกษัตริย์ฉันใด ก็เสื่อมลงได้เพราะความอ่อนแอของกษัตริย์ฉันนั้น” ยิ่งกว่านี้ การอธิบายถึงสาเหตุของการก่อการยึดอำนาจเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยมีเนื้อความที่โจมตีวิพากษ์ระบอบเก่าด้วยถ้อยคำที่รุนแรง นัยยะสำคัญคือเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่ผู้ปกครองสมัยใหม่ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นไปในทางที่ดีกว่าอดีต

อย่างไรก็ตาม ในสมัยรัฐบาลเผด็จการทหาร เนื้อหาในแบบเรียนที่วิพากษ์วิจารณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ตามระบอบเก่ากลับเปลี่ยนแปลงไปโดยย้าให้นักเรียนต้องสำนึกในพระมหากษัตริย์คุณอันล้นเกล้าฯ แบบเรียนอธิบายซ้ำ ๆ ในหลาย ๆ ตอนและในหลายวิชาถึงสถานะของพระมหากษัตริย์กับชาติไทยที่จะแยกขาดจากกันมิได้ ทั้งนี้ พบว่าในการสร้างความชอบธรรมให้การรัฐประหาร ผู้นำทหารได้ให้สัตย์ปฏิญาณว่า แม้จะอยู่ในระบอบรัฐธรรมนูญ พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นประมุขของชาติ มีการรื้อฟื้นพระราชประเพณีต่าง ๆ จนอาจกล่าวได้ว่าความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ได้กลายเป็นเนื้อหาหลักในแบบเรียนและใช้พื้นที่ในการอธิบายถึงความ

เป็นสถาบันสัญลักษณ์แห่งชาติมากกว่าแบบเรียนในอดีต สมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อพิจารณาการนำเสนอเนื้อหาสามประเด็นหลักคือ การนำเสนอให้นักเรียนตระหนักถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของชาติในระบอบรัฐธรรมนูญและพระราชอำนาจ การนำเสนอให้ตระหนักถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีต่อราษฎรและต่อแผ่นดินในฐานะที่ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาติ ตลอดจนการนำเสนอหน้าที่พลเมืองที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ แบบเรียนได้ชี้ให้นักเรียนตระหนักถึงหน้าที่สำคัญของประชาชน นั่นคือ หน้าที่ในการรักษาระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข โดยยืนยันว่าประมุขของประเทศนั้นต้องเป็นพระมหากษัตริย์จะเป็นอื่นไม่ได้ตลอดไป การมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขย่อมทำให้ราษฎรมีความรู้สึกถึงความต่อเนื่องแห่งชาติไทย เพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติและศูนย์รวมจิตใจของประชาชน การที่ทรงสืบราชสันตติวงศ์ตลอดมาทำให้พระองค์ย่อมสามารถวางตนเป็นกลางได้อย่างแท้จริง จึงแตกต่างกับประธานาธิบดีซึ่งเป็นประมุขของประเทศโดยการเลือกตั้งจากรัฐสภาหรือราษฎร และต้องมีพรรคการเมืองสนับสนุนให้ได้รับการเลือกตั้งขึ้นมา เพราะฉะนั้น แม้ประธานาธิบดีจะวางตนเป็นกลางสักเท่าใด ย่อมที่จะอดระแวงว่าจะดำเนินการเพื่อประโยชน์แห่งพรรคของตนหรือกลุ่มการเมืองของตนไม่ได้

สำหรับหนังสือเรียนปัจจุบัน สถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งได้รับการฟื้นฟูในสมัยก่อนหน้า ยังคงมีอิทธิพลต่อจิตใจของประชาชนไทย หนังสือเรียนสังคมศึกษาสอนว่า สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่เก่าแก่คู่กับชาติไทย เป็นสถาบันหลักของชาติ เป็นสัญลักษณ์ความต่อเนื่องและความสามัคคีภายในชาติ เป็นศูนย์รวมของความจงรักภักดีของประชาชนอันนำมาสู่ความผูกพันของคนในชาติ ก่อให้เกิดความมั่นคงถาวรของชาติ ไม่ว่าจะต้องเผชิญกับความผันผวนของเหตุการณ์สักเพียงใด ที่สำคัญ แม้รูปแบบการปกครองจะเปลี่ยนไป แต่ความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์กลับมิได้เสื่อมคลายลงแต่ประการใด การเปลี่ยนแปลงของสถาบันนี้เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทเท่านั้น สถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นที่เคารพรักของปวงชนชาวไทยอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ หนังสือเรียนในสมัยนี้ยังได้อธิบายด้วยว่า ภายใต้ระบบรัฐสภาตามที่คณะราษฎรเรียกร้อง ได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของระบบเผด็จการอำนาจนิยมรูปแบบต่าง ๆ ที่ชัดที่สุด คือรัฐบาลทหาร หนังสือเรียนได้พยายามสร้างวาทกรรมใหม่โดยเชื่อมโยงให้นักเรียนเข้าใจว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยคณะราษฎร พ.ศ. 2475 มีนัยยะสำคัญคือ มีส่วนก่อให้เกิดการชะงักงันของการพัฒนาระบอบประชาธิปไตย มีหนังสือเรียนหลายเล่มได้สรุปความว่า ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 นั้น แม้รูปแบบจะเป็นประชาธิปไตย แต่ในเรื่องอำนาจการปกครองนั้นเป็นเพียงการเปลี่ยนผ่านอำนาจจากสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบการปกครอง

เดิมมาสู่กลุ่มผู้นำใหม่ที่เป็นข้าราชการทั้งทหารและพลเรือนซึ่งเข้ามาเป็นคณะรัฐบาลเท่านั้น แต่หลักการประชาธิปไตยมิได้นำมาปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง เพราะประชาชนมิได้ใช้สิทธิในทางการเมืองเพื่อเลือกผู้แทนเข้าไปทำหน้าที่ปกครอง และดูแลผลประโยชน์ของตนอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังมีการแทรกแซงทางการเมืองของกลุ่มผลประโยชน์และคณะบุคคลที่ใช้วิธีการนอกกฎเกณฑ์ของวิถีแห่งประชาธิปไตย

ขณะเดียวกัน สถาบันพระมหากษัตริย์กลับได้รับการอธิบายในเชิงบวกว่ามีส่วนสำคัญในพัฒนาการระบอบประชาธิปไตยของไทย โดยพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงวางรากฐานระบอบประชาธิปไตยอย่างค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 7 ที่ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญ สถาบันพระมหากษัตริย์ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมเป็นไปโดยสันติวิธี และเป็นสถาบันที่ค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งยามที่บ้านเมืองเกิดภาวะวิกฤติและความรุนแรงทางการเมืองตราบนานทุกวันนี้ กล่าวโดยสรุป ในกระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยของไทย หนังสือเรียนได้ถูกผู้นำทางการเมืองและชนชั้นปกครองใช้เป็นเครื่องมือในการกล่อมเกลากองการเมือง ปลุกฝังระบบความคิด ค่านิยม และมโนทัศน์ต่างๆ เพื่อทำให้เกิดการยอมรับและยินยอมให้ผู้ปกครองสามารถใช้อำนาจปกครองประเทศได้อย่างชอบธรรม ทั้งนี้ ชนชั้นปกครองมิได้ปกครองด้วยกำลังกดขี่แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นการปกครองด้วยความเชื่อ ในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองอุดมการณ์หลักคือเรื่องของกษัตริย์นิยม ต่อมาภายหลังการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อุดมการณ์ประชาธิปไตยตามระบอบรัฐธรรมนูญได้รับการสถาปนา สถาบันพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ ถึงสมัยคณะปฏิวัติ พ.ศ. 2501 การปลุกฝังเรื่องอุดมการณ์ประชาธิปไตยโดยอ้างถึงความชอบธรรมการปกครองกับหลักการปกครองแบบไทยประเพณีและสถาบันพระมหากษัตริย์ “รัฐธรรมนูญ” และ “ระบบรัฐสภา” ถูกลดบทบาทลง สำหรับภายหลังการต่อสู้ของมวลชนในการเรียกร้องประชาธิปไตย พ.ศ. 2516 อุดมการณ์หลักที่ชนชั้นปกครองได้นำมาใช้ คือ ระบอบประชาธิปไตยระบบรัฐสภาอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข สถาบันพระมหากษัตริย์ได้รับการสถาปนาขึ้นสูงสุดในฐานะผู้ค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย และเมื่อเปรียบเทียบเนื้อหาของแบบเรียนทั้งสี่สมัย ทำให้เห็นภาพรวมได้ชัดเจนถึงเจตนาของชนชั้นปกครองในการใช้แบบเรียนเพื่อปลุกฝังและถ่ายทอดอุดมการณ์หลัก รวมทั้งค่านิยมบางประการสู่เด็กเรียนอันเป็นอนาคตของชาติให้มีความนึกคิดที่สอดคล้องกับความปรารถนาของผู้นำและสร้างความชอบธรรมให้แก่การปกครองของตน ด้วยเหตุนี้ จึงอาจสรุปได้ว่า “หนังสือเรียน” มิใช่สื่อที่เป็นกลาง หากเป็นสื่อสำคัญที่ดูเหมือนจะปลอดจากความเป็นการเมือง แต่กลับทำหน้าที่แทนอำนาจรัฐทุกยุคทุกสมัยในการกล่อมเกลากองการเมืองด้วยอุดมการณ์ของผู้นำแต่ละสมัย เมื่ออุดมการณ์เปลี่ยน เนื้อหาในหนังสือเรียนย่อมเปลี่ยนตาม

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบสาระสำคัญในหนังสือเรียน

อุดมการณ์ในหนังสือเรียน	2414 - 2474	2475 - 2500	2500 - 2516	2517 - 2540
1. หลักการประชาธิปไตย	- ไม่ปรากฏ อุดมการณ์ ประชาธิปไตยใน แบบเรียนหลวง มี เฉพาะภารกิจของ รัฐบาลที่ต้อง คุ้มครองอำนาจอัน ชอบธรรมของ ราษฎร	- อุดมการณ์ ประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ ภายใต้รัฐธรรมนูญ - ระบบ รัฐธรรมนูญมีความ ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่มา ของความชอบธรรม ทางอำนาจ - อำนาจสูงสุดเป็น ของราษฎร ทั้งหลาย - บริหารประเทศ ตามหลักวิชามีลาย ลักษณ์อักษร - ระบบรัฐสภามี อำนาจสูงสุด	- อุดมการณ์ ประชาธิปไตยแบบ ไทย (ประชาธิปไตย แบบพ่อขุน) - อำนาจอธิปไตย แบ่งแยกจากกัน เด็ดขาด อำนาจ บริหารเหนือกว่า อำนาจนิติบัญญัติ และตุลาการ - หลักการกับหลัก ปฏิบัติไม่สอดคล้อง กัน - ระบบอำนาจ เบ็ดเสร็จนายกฯ มี อำนาจพิเศษ - คณะปฏิวัติเป็น ตัวแทนของ ประชาชน	- อุดมการณ์ ประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์เป็น ประมุข - ประชาธิปไตย ครึ่งใบ - นักการเมืองอาชีพ เข้าระบบรัฐสภา

ตารางที่ 1 แสดงการเปรียบเทียบสาระสำคัญในหนังสือเรียน

อุดมการณ์ในหนังสือเรียน	2414 - 2474	2475 - 2500	2500 - 2516	2517 - 2540
2. คุณสมบัติพลเมืองดี	<ul style="list-style-type: none"> - รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ - เสียสละและอุทิศตนเพื่อชาติบ้านเมือง - มีความเป็นสุภาพบุรุษ 	<ul style="list-style-type: none"> - รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ - ยกย่องรัฐบาล - มีจิตใจที่คอยวิพากษ์ - รู้จักรักษาวัฒนธรรมและเกียรติของชาติ 	<ul style="list-style-type: none"> - รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ - เชื้อพืงหัวหน้าครอบครัว - ยึดมั่นในระเบียบวินัยของชาติ - ชยันชนแข็ง 	<ul style="list-style-type: none"> - รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ - รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ทางการเมือง - เคารพกฎเกณฑ์ประชาธิปไตย - มีจิตใจหนักแน่น ยุติธรรม
3. สถาบันพระมหากษัตริย์	<ul style="list-style-type: none"> - พระราชอำนาจของกษัตริย์ ผู้ทรงสิทธิขาด - ทรงเป็น "ขัตติยวงศ์" - ทรงเป็นผู้บำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุข 	<ul style="list-style-type: none"> - พระราชอำนาจอยู่ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ - ลดความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ โดยทรงผิดพลาดได้ เสมือนบุคคลทั่วไป 	<ul style="list-style-type: none"> - พระมหากษัตริย์กับชาติไทย จะแยกจากกันไม่ได้ - ทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจ ความเป็นไทย - ทรงสืบราชสันตติวงศ์ จึงทรงเป็นกลางทางการเมืองต่างจากประธานาธิบดีที่มาจากการเลือกตั้ง 	<ul style="list-style-type: none"> - ทรงเป็นสถาบันหลักของชาติ สัญลักษณ์ความต่อเนื่องและความสามัคคีในชาติ - ทรงเป็นสถาบันที่สนับสนุน ค้ำจุนระบอบประชาธิปไตย - ทรงวางรากฐานพัฒนาการประชาธิปไตยไทย - ทรงพระราชทานรัฐธรรมนูญ

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กฤษณา สิ้นไชย และ รัตนา ภาชาฤทธิ. ความเป็นมาของแบบเรียนไทย. กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2520.
- ขุนท์กสิการ, หลวง, หลวงลือล้ำศาสตร์, ขุนวิทยาวุฒิ และพระปวโรฬารวิทยา. ประวัติศาสตร์ภาค กงฺกนบุรีและกรุงเทพฯ. ตามหลักสูตรชั้นมัธยมปลาย. พิมพ์ครั้งที่ 1. กระทรวงธรรมการ, 2475.
- ขุนท์กสิการ, หลวง, หลวงลือล้ำศาสตร์, ขุนวิทยาวุฒิ และพระปวโรฬารวิทยา. ประวัติศาสตร์ภาค กงฺกนบุรีและกรุงเทพฯ. ตามหลักสูตรชั้นมัธยมปลาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กระทรวงธรรมการ, 2477.
- คณะรัฐมนตรี. ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. จัดพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ฯพลฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีนาคม 2507. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2507, อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- คณะรัฐมนตรี. ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2502 - 2504. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ฯพลฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 17 มีนาคม 2507. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2507, อ้างถึงใน วัชรินทร์ มัสเจริญ. แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลากองการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ : ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.
- คาราเบล, เจอโรม. ความขัดแย้งของการปฏิวัติ อันโตนิโย กรัมชี่ กับปัญหาของปัญญาชน. แปลโดย สมบัติ พิศสะอาด. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2525.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ความสามัคคี. 2446, อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร (ผู้รวบรวม). เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2471 - 2477. กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.

- จรรยา สุภาพ, สมพงศ์ เกษมสิน และสุพัตรา สุภาพ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส431 หน้าที่พลเมือง ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย ตามหลักสูตรและประมวลการสอน พ.ศ. 2520. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2523.
- จรรยา สุภาพ, สัญญา สัญญาวิวัฒน์, สุพัตรา สุภาพ, วีรพงศ์ รามางกูร, สมบูรณ์ สุขสำราญ และสมโชค เจริญลาภ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 401 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2530.
- จรรยา สุภาพ, สมบูรณ์ สุขสำราญ และสมโชค เจริญลาภ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 402 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2535.
- จรรยา วงศ์สายัณห์. ระบบการศึกษาในระบอบรัฐธรรมนูญ ช่วง พ.ศ. 2475 – 2520. อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายจรรยา วงศ์สายัณห์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2532. กรุงเทพฯ, 2532.
- เจริญ ไทยชนะ. แบบเรียนหน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมปีที่ 6 ตามหลักสูตร พ.ศ. 2493. พิมพ์ครั้งที่ 7. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2501.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์. โครงการ “ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย”, 2526.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เอกสารประกอบการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทย และวัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552. (เอกสารไม่ตีพิมพ์)
- ชาญ นาคพงศ์. ประวัติศาสตร์มัธยมปลายภาคสยามและภาคต่างประเทศ สำหรับมัธยมปีที่ 4 5 6. พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์, 2481.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475 - 2500. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2533.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคนอื่นๆ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 605 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2535.

- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร (ผู้รวบรวม). เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2471 – 2477. กรุงเทพฯ : สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532.
- ชต มหาจันทร์, เฟื่อง รัชตพันธุ์, ปราโมทย์ จันทวิมล และกี ศุนวัต. บูรพประเทศตอนประเทศสยาม. ตำราคู่มือประวัติศาสตร์เรียบเรียงตามหลักสูตรกระทรวงธรรมการ สำหรับมัธยมปลาย. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชษม, 2474.
- แถมสุข นุ่มนนท์. เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2521, อ้างถึงใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475 - 2500. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2533.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. การเมืองระบบพหุชนูปถัมภ์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.
- ทวีศักดิ์ ล้อมลิ้ม และประทุม กุมาร. หนังสือเรียน ประวัติศาสตร์ ม.4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2547.
- ทินพันธุ์ นาคะตะ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 031 การปกครองของไทย ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2535.
- เทียมจันทร์ อ้าแหว. บทบาททางการเมืองและการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม (พ.ศ. 2475 - 2487). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521, อ้างถึงใน สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ. แผนชิงชาติไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ พี. เพรส, 2550.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. รัฐไทยในทัศนะของ ส. ศิวรักษ์. ใน ส. ศิวรักษ์. ส. ศิวรักษ์ ปริทัศน์รัฐไทย, หน้า 7 – 56. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2545.
- ธรรมการ, กระทรวง. ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรชั้นมัธยมต้นและปลาย. พิมพ์ครั้งแรก. พระนคร : โรงพิมพ์ช่างพิมพ์ วัดสังเวช, 2480.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2535.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. ความคิด ความรู้ และอำนาจการเมือง ในการปฏิวัติสยาม 2475. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, 2546.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ชาติไทย เมืองไทย หนังสือเรียนและอนุสาวรีย์ – ว่าด้วยวัฒนธรรม รัฐ และรูปการจิตสำนึก. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538.

ประสาธน์ หลักศิลา. แบบเรียนสังคมศึกษา วิชาหน้าที่พลเมือง ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. ธนบุรี : สำนักพิมพ์สื่อการค้า, 2505.

ประชาธิปไตยแบบไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โชคชัยเทเวศร์, 2508, อ้างถึงใน ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2500 – 2506). วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

ประมวญวิชาพูล, พระยา. (วงษ์ บุญหลง). หนังสือสอนอ่านการปกครองสยาม. พิมพ์ครั้งที่ 1. พระนคร. โรงพิมพ์ห้างสมุด, 2476.

ปิยนาค บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวญรัฐการ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทยตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2527.

ปิยนาค บุนนาค และธีรเวทย์ ประมวญรัฐการ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 0210 ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทยตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2545.

ปิยะฉัตร ปิตะวรวรณ. ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2453. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2526.

ปรีดี พนมยงค์. รวมข้อเขียนของปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.

ปวีณา วังมี. รัฐไทยกับการกล่อมเกลากองเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475 – 2487. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. เศรษฐกิจการเมืองสมัยกรุงเทพฯ. พิมพ์ครั้งที่ 3 ปรับปรุงเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, 2546.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ตรัสวิน, 2545.

ราชกิจจานุเบกษา (ฉบับพิเศษ) เล่ม 75 ตอน 81, 20 ตุลาคม 2501, อ้างถึงใน ศักดินา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2500 – 2506). วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. การศึกษา ทุนนิยม และโลกาวัตต. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2544.

แล ดิลกวิทยรัตน์. รวมบทความเนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ 60 ปี รศ.แล ดิลกวิทยรัตน์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน, 2550.

วัชรินทร์ มีสเจริญ. แบบเรียนสังคมศึกษากับการกล่อมเกลாதองการเมืองในสมัยจอมพลสฤษดิ์
ธนะรัชต์ : ศึกษากรณีความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2533.

วารุณี ไอสถารมย์. การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

วิทยากร เชียงกุล. ปัญญาชน ชนชั้นนำในโลกยุคข้อมูลข่าวสาร. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มิ่งมิตร,
2538.

วิลาศวงศ์ พงสะบุตร. ประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2521, อ้างถึงใน ชาญวิทย์
เกษตรศิริ. ประวัติการเมืองไทย 2475 - 2500. กรุงเทพฯ : มุลินีโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2533.

วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่ง
ประเทศไทย, 2526, อ้างถึงใน สุมินทร์ จุฑาทอง. การกล่อมเกลาทองการเมืองโดยใช้
แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.

วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.
กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547.

วุฒิชัย มูลศิลป์, วรณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และดร.ณี แก้วม่วง. หนังสือเรียนสังคมศึกษา
รายวิชา ส 0210 ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมไทยตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอน
ปลาย พ.ศ. 2524. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิชสำราญราษฎร์,
2529.

วุฒิชัย มูลศิลป์ และรุจยา อากาศ, ม.ร.ว. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 605 ชั้น
มัธยมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524. พิมพ์ครั้งที่ 1.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิชสำราญราษฎร์, 2526.

ศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา. รัฐและอุดมการณ์ในยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (2500 - 2506).
วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

- ศึกษาธิการ, กระทรวง. หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.ศ. 4 - 5 - 6). พิมพ์ครั้งที่ 8.
พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2503.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. กรมวิชาการ. แบบเรียนสังคมศึกษาวิชาหน้าที่พลเมือง ประโยค
มัธยมศึกษาตอนปลาย. กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว,
2515.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. กรมวิชาการ. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524.
กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, 2534.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. กรมวิชาการ. หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (ฉบับ
ปรับปรุง พ.ศ. 2533). กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ, 2539.
- เสน่ห์ จามริก. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- เสน่ห์ จามริก. การเมืองไทยกับการศึกษาไทย. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง
กับการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523.
- เสน่ห์ จามริก. การเมือง การศึกษา กับทางเลือกของสังคมไทย. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 3 ทศวรรษ
14 ตุลา กับประชาธิปไตยไทย, หน้า 19 - 28. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547.
- เสถียร ศุกะโศภณ และเสน่ห์ ศรีมงคล. หน้าที่พลเมืองและศีลธรรม สำหรับชั้นมัธยมศึกษาตอน
ปลาย. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร, 2512.
- สหัสส์ กาญจนพิงคะ. แบบเรียนภาษาไทย เรื่อง หน้าที่พลเมือง สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. กอง
วิชาการ กระทรวงธรรมการ. บางขุนพรหม : พิมพ์ที่โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2481.
- สายชล สัตยานุรักษ์. ประวัติศาสตร์ความคิด "ชาติไทย" กระแสหลัก. ใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ
วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์. ประวัติศาสตร์ความคิดไทยกับแนวคิดชุมชน. หน้า 3 - 87.
กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2548.
- สืบแสง พรหมบุญ ณรงค์ พ่วงพิศ และสัญญาชัย สุวังบุตร. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 605
ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2524.
- สุมินทร์ จุฑาทงกูร. การกล่อมเกลாதองการเมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อในสมัยรัชกาลที่ 5.
วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาการปกครอง คณะรัฐศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- สุทธาชัย ยิ้มประเสริฐ. สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ :
สำนักพิมพ์ พี. เพรส, 2551.

- สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. แผนชิงชาติไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ พี. เพรส, 2550.
- แสงไสม เกษมศรี, ม.ร.ว. สังคมศึกษาประวัติศาสตร์ไทย ประโยคมัธยมศึกษาดอนปลาย. พิมพ์ครั้งที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2506.
- โสภา ปาลบุตร, รองอำมาตย์ตรี. แบบสอนอ่านหน้าที่ราษฎรเล่ม 1. พระนคร : โรงเรียนช่างพิมพ์วัดสังเวช, 2475.
- สมบัติ อารังธัญวงศ์. การเมือง การปกครองไทย : พ.ศ. 1762 – 2500. คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เสมาธรรม, 2547.
- สมบัติ อารังธัญวงศ์. การเมือง การปกครองไทย : ยุคเผด็จการ - ยุคปฏิรูป. คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เสมาธรรม, 2548.
- สมบูรณ์ สุขสำราญ, จรูญ สุภาพ และสมโชค เจริญลาภ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 031 การปกครองของไทย ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2531.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสารรัชกาลที่ 5 แฟ้ม ศ. 2 ตรวจและจัดโครงการศึกษาธิการ 1-12 ร.ศ. 111 – 129. อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. สบ.2.3/32. ส่วนพระองค์ดำรงราชานุภาพเรื่อง บันทึกรายการการศึกษาของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ 14 กุมภาพันธ์ 2473, อ้างถึงใน วารุณี ไอสถารมย์. การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2475. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ศธ. 42/13 (ราชการลับ) “รายงานการประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล” แผนกระทรวงศึกษาธิการ 24 ธันวาคม 2462, อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. เอกสาร ร.7 สบ.2.47/32 เล่ม 3 บันทึกรายการปกครอง 23 กรกฎาคม – 1 สิงหาคม 2469 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว – ดร. ฟรานซิส บี. แซร์, 2469, อ้างถึงใน เสน่ห์ จามริก. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, สำนัก. ศธ. 0701.29/4 เรื่องปาฐกถา, 2482, อ้างถึงใน ปวีณา วงษ์มี. รัฐไทยกับการกล่อมเกลாத่างการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475 – 2487.

วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

อาจศึก ดวงสว่าง. ประวัติศาสตร์ชีวิต ขบวนการ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. คณะรัฐมนตรีจัดพิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพ ขบวนการ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีนาคม 2507, อ้างถึงใน เสน่ห์ จาม
ริก. การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม.
กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.

อารง สุทธศาสน์, ฝ่องพันธุ์ มณีรัตน์, โกสินทร์ วงศ์สุรวัดน์, เผด็จ พัฒนพิชัย, พรชัย สุนทรพันธุ์
และธานีศ เกศวพิทักษ์. หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส 401 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4.
ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุ
สภา, 2524.

อัมพร เผื่อนพงษ์. ตำราประวัติศาสตร์ ตามหลักสูตรการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย. พิมพ์ครั้งที่ 1.
กระทรวงธรรมการ, 2471.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.
2475. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

เอกสารเรื่องจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์คุรุสภา. 2511, อ้างถึงใน วุฒิชัย มูลศิลป์. การปฏิรูปการศึกษาในแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ สำนักงาน
คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547.

ภาษาอังกฤษ

Antonio Gramsci. Selections from the Prison Notebooks. by Quintin Hoare and Geoffrey
Nowell Smith. London : Lawrence And Wishart, 1971, p. 8 – 9. Cited in Paul
Ransome, Antonio Gramsci : A New Introduction. London : Harvester
Wheatsheaf, 1992.

David Forgacs. A Gramsci Reader : Selected Writing 1916 – 1935. London : Lawrence
And Wishart, 1988.

Harold Entwistle. Antonio Gramsci Conservative Schooling for Radical Politics. London :
Routledge & Kegan Paul, 1979.

Michael W. Apple. The State and the Politics of Knowledge. New York :
RoutledgeFalmer, 2003.

Paul Ransome. Antonio Gramsci : A New Introduction. London : Harvester Wheatsheaf, 1992.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ประกาศจากกระทรวงธรรมการว่าด้วยเรื่องตำราแบบเรียน ในพ.ศ. 2455

มีเรื่องอนุญาตให้ใช้แบบเรียนในโรงเรียน

“ด้วยความประสงค์ที่จะป้องกันมิให้โรงเรียนใช้หนังสือแบบเรียนและตำรับตำราที่ผิดคลาดเคลื่อน หรือที่กล่าวข้อความไม่ต้องด้วยความประสงค์ที่ได้วางไว้ในหลักสูตรของกระทรวงธรรมการ อันเป็นแบบไม่ดีที่จะพาให้นักเรียนหลงผิดไปในความรู้ที่ได้เล่าเรียนไว้หรือที่จะชักชวนให้นักเรียนมีจรรยาเขวในทางมิชอบด้วยขนบธรรมเนียมและประเพณีของบ้านเมือง จึงได้ตราข้อบังคับเรื่องแบบเรียนที่จะใช้ในโรงเรียนไว้ดังต่อไปนี้”

แบบเรียนที่อนุญาตให้โรงเรียนใช้ได้

1 แบบเรียนที่กรมราชบัณฑิต กระทรวงธรรมการจัดพิมพ์ขึ้นมีตราแผ่นดินไว้ที่ปกเป็นสำคัญ

2 แบบเรียนที่มีผู้เรียบเรียงส่งมาให้ตรวจดู เพื่อขออนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนของกระทรวงธรรมการ หนังสือจำพวกนี้เมื่อกระทรวงตรวจเห็นชอบแล้ว เสนาบดีจะออกใบอนุญาตให้สำหรับพิมพ์ปิดกำกับไว้กับเล่มหนังสือด้วย แต่ให้พึงเข้าใจว่าการอนุญาตเช่นนี้อนุญาตให้ชั่วคราวพิมพ์คราวหนึ่งๆ เท่านั้น

3 บรรดาหนังสือนอกจากที่ได้กล่าวแล้วทั้งสองจำพวก เช่นหนังสือที่โรงพิมพ์ต่างๆ พิมพ์จำหน่ายเองก็ดีหรือหนังสือที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ ใครๆ จะพิมพ์จำหน่ายก็พิมพ์ได้ดี ถ้าและโรงเรียนใดเห็นถูกต้องดีพอที่จะใช้เป็นแบบเรียนได้ ก็ให้ขออนุญาตเสียก่อน เมื่อได้รับอนุญาตแต่กระทรวงธรรมการแล้ว จึงให้เป็นแบบเรียนในโรงเรียนได้

ทั้งนี้ให้ผู้ตรวจจัดการศึกษาตามโรงเรียนทั้งในกรุงเทพฯ และหัวเมือง เป็นผู้ดูแลให้เป็นไปตามข้อบังคับนี้ทุกประการ

สั่งตั้ง ณ วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ. 2455

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวกัปศิฤทัย ปุงคานนท์ เกิดวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2518 จังหวัดกรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาภาษาอังกฤษธุรกิจ มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ ปีการศึกษา 2543 ปัจจุบันเป็นผู้สื่อข่าวอาวุโสประจำกองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ เดอะ เนชั่น

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย